

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ І МЕНЕДЖМЕНТУ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія:
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ
Випуск 24
Частина 2

**Херсон
2017**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Шапкова Ніна Ігорівна, доктор економічних наук, доцент (завідувач кафедри менеджменту і адміністрування Херсонського державного університету).

Заступник головного редактора:

Стратонов Василь Миколайович, доктор юридичних наук, професор (ректор Херсонського державного університету).

Відповідальний секретар:

Макаренко Сергій Миколайович, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Херсонського державного університету.

Члени редакційної колегії:

Савіна Галина Григорівна, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри менеджменту та маркетингу Херсонського національного технічного університету).

Соловійов Ігор Олександрович, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри менеджменту організації Херсонського державного аграрного університету).

Шебаніна Олена В'ячеславівна, доктор економічних наук, професор (декан факультету менеджменту Миколаївського державного аграрного університету).

Назарова Галина Валентинівна, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця).

Мохненко Андрій Сергійович, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри економіки підприємства Херсонського державного університету).

Кузнєцов Едуард Анатолійович, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри економіки та управління Одеського національного університету імені І.І. Мечникова).

Скидан Олег Васильович, доктор економічних наук, професор (ректор Житомирського національного агроекологічного університету).

Ушкаренко Юлія Вікторівна, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри економічної теорії Херсонського державного університету).

Драган Олена Іванівна, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці Національного університету харчових технологій).

Грегорі Гарднер, Ph.D, професор економіки Державного університету штату Нью Йорк (м. Потсдам, США).

Едвін Португал, Ph.D, професор економіки Державного університету штату Нью Йорк (м. Потсдам, США).

Римантас Сташис, Ph.D, професор економіки, завідувач кафедри менеджменту Клайпедського університету (м. Клайпеда, Литва).

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»

включено до переліку наукових фахових видань України з економіки

на підставі Наказу МОН України від 14 лютого 2014 року № 153

Рекомендовано до друку та поширенням через мережу Internet

рішенням Вченої ради Херсонського державного університету

на підставі Протоколу № 15 від 26.06.2017 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію

друкованого засобу масової інформації серія КВ № 19747-9547Р,

видане Державною реєстраційною службою України 15.03.2013 р.

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Херсонський державний університет – провідний науково-освітній центр Півдня України, який у 2017 році святкує свій 100-літній ювілей. Це не просто значний відтинок часу, а ціла епоха для нашого університету. Це шлях наполегливої праці багатьох поколінь досвідчених, творчих, талановитих фахівців. Це шлях утвердження власних принципів, пошуків, звершень, зростання та примноження здобутків.

Херсонський державний університет відомий своїми науковими школами, які розвиваються та виховують молодих науковців. За керівництва відомих учених у нашому навчальному закладі підготовлено не одне покоління високо кваліфікаційних фахівців. Серед них – народні та заслужені вчителі, артисти, народні депутати України, олімпійські чемпіони, чемпіони Європи та світу, видатні вчені, письменники, журналісти, економісти, менеджери, юристи, державні та політичні діячі тощо.

Університет є засновником багатьох журналів, 12 з яких – фахові наукові видання України. Філософії збірника наукових праць «Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки» полягає в науковому осмисленні актуальних питань економічної теорії та історії економічної думки, світового господарства та міжнародних економічних відносин, економіки та управління підприємствами, інноваційної та інвестиційної діяльності, бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту, фінансів та податкової політики, математичних методів та інформаційних технологій в економіці, сучасного менеджменту та інших галузей економічної науки.

Упевнений, що високий професіоналізм та самовіддана праця вчених Херсонського державного університету сприятимуть подальшому розвитку і примноженню освітнього й наукового потенціалу нашої держави.

Щирозердно вітаю редакційний колектив, авторів і читачів «Наукового вісника Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки» з ювілейною датою. Хвала і шана талановитим і невтомним творцям цього видання!

З повагою,

Ректор Херсонського державного університету
Василь СТРАТОНОВ

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 5**РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА****Жученко А.М.**

ПОЛІТИКА СТИМУЛЮВАННЯ СТІЙКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ:

ЗМІСТ ТА ВИДИ.....10

Кравець В.І.

НАПРЯМИ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ МІСЦЕВИХ МЕРЕЖ

ПРОДУКТОВОГО РИТЕЙЛУ В УКРАЇНІ.....16

Смутчак З.В.

ОСОБЛИВОСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ.....20

Ціщик Р.В.

СТАТИСТИЧНИЙ МОНИТОРИНГ ЕКОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

З МЕТОЮ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ

ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНУ.....24

СЕКЦІЯ 6.**ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА****Касперевич Л.В.**

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ПРИРОДООХОРОННИХ ПРОГРАМ.....29

Таратула Р.Б.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

ЗЕМЕЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ.....34

Фурдичко О.І., Яремко О.П.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКИЙ ПОДІЛ ЗЕМЕЛЬ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО

ПРИЗНАЧЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ШЛЯХИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ.....39

СЕКЦІЯ 7**ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА****Більська О.В.**

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНОГО ІННОВУВАННЯ

ЗА ЙОГО РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЮ45

Забаштанський М.М., Борисенко Л.І., Лавренко Ю.О.

СУЧАСНІ АСПЕКТИ СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ПЕРСОНАЛУ.....49

Сало Я.В.

МАКРОЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ

ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ.....53

СЕКЦІЯ 8**ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ****Білоусова О.С.**

ВПЛИВ ЗАБОРГОВАНOSTІ ПІДПРИЄМСТВ НА ФІНАНСОВІ ПОТОКИ ДЕРЖАВИ.....58

Вацлавський О.І.

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

БЮДЖЕТНОГО КОНТРОЛЮ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....62

Гаврилко Т.О., Дибаль Р.В.

ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ АВІАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ:

СУТНІСТЬ ТА ЧИННИКИ ВПЛИВУ65

Голюк В.Я., Подвальна В.В.

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ТА ПРИЧИН ІНФЛЯЦІЇ В УКРАЇНІ В 1991–2016 РР.....69

Гришук Н.В.

СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....73

Кузнєцов А.М., Деркач Ю.Б.

ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДІВ РЕГУЛЮВАННЯ ВАЛЮТНИХ РИЗИКІВ БАНКІВ.....76

Доброскок С.С. СИНХРОНІЗАЦІЯ БЮДЖЕТНИХ РЕСУРСІВ ТА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ДЕРЖАВИ.....	80
Домінова І.В. ОСОБЛИВОСТІ ТА РИЗИКИ БАНКІВСЬКОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ КЛІЄНТІВ В УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО БАНКІНГУ.....	83
Житар М.О., Немсадзе Г.Г. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ АРХІТЕКТУРИ КОРПОРАЦІЙ.....	89
Іванова А.М. ПРОГНОЗУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ УКРАЇНИ З ВИКОРИСТАННЯМ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ.....	92
Катан Л.І., Добровольська О.В., Деревенець В.М. ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ БІОРЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВ ГАЛУЗІ РИВНИЦТВА.....	96
Онищенко Ю.І., Кахович Ю.В. ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ СТРУКТУРИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	99
Пантелеєва К.О. ЕВОЛЮЦІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ДОКТРИН МІЖНАРОДНОЇ ДОПОМОГИ.....	104
Фисун І.В., Яремченко Л.М., Яріш О.В. ФАКТОРИ РОЗВИТКУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: МАТЕМАТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ.....	109

СЕКЦІЯ 9 **БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ** **(ЗА ВИДАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ)**

Бенько І.Д. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ В УСТАНОВАХ ОСВІТИ.....	114
Височан О.С., Луцок І.В. ПЕРСПЕКТИВИ ВІДРОДЖЕННЯ БІХЕВІОРИСТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ НА РОЗВИТОК ОБЛІКУ В УКРАЇНІ.....	118
Гангал Л.С. ОБЛІКОВА ІНФОРМАЦІЯ ЯК ОСНОВА ОБҐРУНТУВАННЯ РІШЕНЬ РІЗНИХ ІЄРАРХІЧНИХ РІВНІВ МЕНЕДЖМЕНТУ СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР.....	123
Костюк Б.В. ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ПОДАТКОВОЇ МІЛІЦІЇ У ЗДІЙСНЕННІ ПОДАТКОВОГО АУДИТУ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ.....	128
Кучер В.В., Лаговська О.А. ОБЛІКОВИЙ АСПЕКТ КОМБІНУВАННЯ СХЕМ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ЗАМОВНИКОМ ТА ВИКОНАВЦЕМ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	132
Марчук У.О. ОЦІНКА ЗЕМЛІ У МІЖНАРОДНІЙ ОБЛІКОВІЙ СИСТЕМІ.....	136
Сидоренко Р.В. ОСОБЛИВОСТІ НАРАХУВАННЯ ТА СПЛАТИ ЄДИНОГО СОЦІАЛЬНОГО ВНЕСКУ У ФІЗИЧНИХ ОСІБ-ПІДПРИЄМЦІВ.....	141
Старенька О.М. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ОПЕРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	144

СЕКЦІЯ 10 **СТАТИСТИКА**

Вдовин М.Л., Дідик М.О. ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РИЗИКУ РЕГІОНУ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТОДІВ БАГАТОВИМІРНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ.....	148
Вільчинська О.М., Захарчук Л.Р. ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНИХ РИЗИКІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	152

Марець О.Р., Дуда О.П. ПІДБІР ТА ДІАГНОСТИКА БАГАТОФАКТОРНИХ РЕГРЕСІЙНИХ МОДЕЛЕЙ У ПАКЕТІ АНАЛІЗУ ДАНИХ R	156
--	------------

СЕКЦІЯ 11

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Окара Д.В., Чернишев В.Г., Шинкаренко Л.В. АНАЛІЗ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ЯКІСТЬ ОСВІТИ	163
Чернявська О.В., Томарева-Патлахова В.В., Огаренко Т.Ю. ОЦІНКА ВПЛИВУ МОРАЛЬНОГО РИЗИКУ НА СОЦІАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ НА ОСНОВІ КОГНІТИВНОГО МОДЕЛЮВАННЯ	167
Маніца Л.В., Шмиголь Н.М. ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА СИСТЕМА ДІАГНОСТИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ	172

CONTENTS

SECTION 5

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

Zhuchenko A.M.

POLICY TO ENCOURAGE SUSTAINABLE REGIONAL DEVELOPMENT:
CONTENT AND TYPES.....10

Kravets V.I.

THE DIRECTIONS OF MARKET TRANSFORMATION OF LOCAL NETWORKS
IN THE UKRAINIAN FOOD RETAIL16

Smutchak Z.V.

FEATURES OF SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT OF UKRAINE.....20

Tsishchuk R.V.

STATISTICAL MONITORING OF ECOLOGICAL SITUATION IN TERNOPIL REGION
AIMED AT IMPROVING INFORMATION TOOLS FOR IMPLEMENTATION
OF ENVIRONMENTAL POLICY IN THE REGION.....24

SECTION 6

ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT AND ENVIRONMENT PROTECTION

Kasperevych L.V.

CURRENT STATUS AND FEATURES OF FINANCIAL SUPPORT
ENVIRONMENTAL PROGRAMS.....29

Taratula R.B.

THEORETICAL BASES OF FORMATION AND FUNCTIONING
OF THE LAND INFORMATION SYSTEM.....35

Furdychko O.I., Yaremko O.P.

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC DIVISION OF LAND
FOR FORESTRY PURPOSES TERNOPIL REGION AND WAYS OF ITS IMPROVEMENT.....39

SECTION 7

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY, SOCIAL ECONOMY AND POLITICS

Bilskaya O.V.

METHODOLOGICAL APPROACH TO ASSESSING SOCIAL INNOVATION
BY ITS EFFECTIVENESS.....45

Zabashkanskyj M.M., Borisenko L.I., Lavrenko Yu.O.

MODERN ASPECTS OF STIMULATION OF PERSONNEL WORK.....49

Salo I.V.

MACROECONOMIC SITUATION AS PRECONDITIONS OF FORMATION MIDDLE CLASS.....53

SECTION 8

MONEY, FINANCES AND CREDIT

Bilousova O.S.

EFFECT OF ENTERPRISES 'DEBT ON FINANCIAL FLOWS OF THE STATE.....58

Vatslavskyi O.I.

PROSPECTS OF INTRODUCING FOREIGN EXPERIENCE BUDGET CONTROL
IN THE INTEGRATION UKRAINE.....62

Gavrylko T.A., Dybal R.V.

THE FINANCIAL STABILITY OF AVIATION ENTERPRISES: MAIN POINT
AND FACTORS OF INFLUENCE.....65

Goliuk V.Y., Podvalna V.V.

ANALYSIS OF INFLATION DYNAMICS AND CAUSES IN UKRAINE IN 1991–201669

Grischuk N.V.

STRUCTURAL COMPONENTS COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES.....73

Kuznetsov A.M., Derkach Y.B. CHARACTERISTIC OF METHODS OF REGULATION BY CURRENCY RISKS OF BANKS.....	76
Dobroskok S.S. SYNCHRONIZATION OF BUDGETARY RESOURCES AND OBLIGATIONS.....	80
Dominova I.V. FEATURES AND RISKS OF BANKING CUSTOMER SERVICE UNDER THE CONDITIONS OF ELECTRONIC BANKING.....	83
Zhytar M.O., Nemsadze G.G. PRIORITY OF FINANCIAL SECURITY INNOVATION AGENCIES GENERAL SECONDARY AND HIGHER EDUCATION IN UKRAINE.....	89
Ivanova A.M. PROGNOSTICATION OF PUBLIC DEBT OF UKRAINE WITH THE USE OF ECONOMICAL AND MATHEMATICAL MODELS.....	92
Katan L.I., Dobrovolska O.V., Derevenets V.M. FINANCIAL SUPPORT OF WATER BIORESOURCES PERMANENT USE OF ENTERPRISES IN THE FIELD OF FISH-FARMING.....	96
Onyshchenko Y.I., Kahovich Y.B. THE FEATURES OF THE MODERN UKRAINIAN BANKING SYSTEM STRUCTURE.....	99
Pantelieieva K.O. THE EVOLUTION OF FORMATION AND TRANSFORMATION OF DOCTRINES OF INTERNATIONAL ASSISTANCE.....	104
Fysun I.V., Yaremchenko L.M., Yarish O.V. FACTORS OF NON-STATE PENSION INSURANCE IN UKRAINE: MATHEMATICAL SUBSTANTIATION.....	109

SECTION 9

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Benko I.D. PROBLEMATIC ASPECTS OF ACCOUNTING EDUCATION INSTITUTIONS.....	114
Vysochan O. S., Lutsiuk I. V. PROSPECTS FOR THE RECOVERY OF BEHAVIORAL STANDPOINT ON THE DEVELOPMENT OF ACCOUNTING IN UKRAINE.....	118
Hanhal L.S. ACCOUNTING INFORMATION AS BASIS OF REASONS FOR SOLUTIONS OF DIFFERENT HIERARCHICAL LEVELS OF MANAGEMENT OF MODERN ENTREPRENEURIAL STRUCTURES.....	123
Kostiuk B.V. THE PECULIARITIES OF PARTICIPATION OF THE TAX POLICE UNITS IN CONDUCTING TAX AUDIT IN CONDITIONS OF REFORMING THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE TAX POLICE.....	128
Kucher V.V., Lagovska O.A. ACCOUNTING ASPECT COMBINING THE INTERACTION DIAGRAMS BETWEEN THE CUSTOMER AND THE EXECUTIVE IN THE SPHERE OF INFORMATION TECHNOLOGIES.....	132
Marchuk U.A. ASSESSMENT OF THE LAND IN THE INTERNATIONAL ACCOUNTING SYSTEM.....	136
Sydorenko R.V. FEATURES CALCULATION AND PAYMENT OF THE SINGLE SOCIAL CONTRIBUTION TO INDIVIDUAL ENTREPRENEURS.....	141
Starenka O.M. CONCEPTUAL BASES OF OPERATIONAL CONTROL IN MODERN CONDITIONS.....	144

SECTION 10

STATISTICS

Vdovyn M.L., Didyk M.O. EVALUATION OF ECONOMIC RISKS OF REGION USING METHODS OF MULTIDIMENSIONAL CLASSIFICATION.....	148
---	-----

Vilchynska O.M., Zakharchuk L.R.
RISK ASSESSMENT OF ENTERPRISES IN LVIV REGION.....152

Marets O.R., Duda O.P.
FITTING AND CHECKING THE ASSUMPTIONS
OF MULTIVARIATE REGRESSION MODELS IN R156

SECTION 11

MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMY

Okara D.V., Chernyshev V.G., Shynkarenko L.V.
ANALYSIS OF SOCIAL ECONOMIC FACTORS INFLUENCE ON EDUCATION163

Cherniavskaya O.V., Tomareva-Patlakhova V.V., Ogarenko T.U.
THE EVALUATION OF THE MORAL RISK IMPACT ON THE CORPORATE SOCIAL
RESPONSIBILITY ON THE BASIS OF COGNITIVE MODELING.....167

Manitsa L.V., Shmigol N.M.
INFORMATIONAL AND ANALYTICAL SYSTEM OF DIAGNOSTIC ACTIVITY
OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISES.....172

СЕКЦІЯ 5

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.14:338.24

Жученко А.М.
кандидат економічних наук,
докторант кафедри менеджменту
Черкаського державного технологічного університету

ПОЛІТИКА СТИМУЛЮВАННЯ СТІЙКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ЗМІСТ ТА ВИДИ

У статті визначено зміст політики стимулювання стійкого розвитку регіону та основні типи цілей даної політики. Виділено дев'ять груп регіонів, які враховують рівень стимулювання (досягнутий, частково досягнутий та недосягнутий), а також рівень стійкого розвитку (високий, середній, низький). На основі проведеного групування регіонів за рівнями стимулювання і рівнем стійкого розвитку сформовано класифікацію типів політики стимулювання стійкого розвитку регіонів України. На основі досліджень сформовано матрицю вибору політики стимулювання стійкого розвитку регіону згідно з його рівнем стимулювання, а також визначено ознаки стійкості, які повинні стати пріоритетними для конкретного типу політики.

Ключові слова: політика стимулювання, стійкий розвиток регіону, стратегія, цілі, рівень.

Жученко А.М. ПОЛИТИКА СТИМУЛИРОВАНИЯ УСТОЙЧИВОГО РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ: СОДЕРЖАНИЕ И ВИДЫ

В статье определены содержание политики стимулирования устойчивого развития региона и основные типы целей данной политики. Выделены девять групп регионов, которые учитывают уровень стимулирования (достигнут, частично достигнут и недостигнутый), а также уровень устойчивого развития (высокий, средний, низкий). На основе проведенной группировки регионов по уровням стимулирования и уровнем устойчивого развития сформирована классификация типов политики стимулирования устойчивого развития регионов Украины. На основе исследований сформирована матрица выбора политики стимулирования устойчивого развития региона согласно с его уровнем стимулирования, а также определены признаки устойчивости, которые должны стать приоритетными для конкретного типа политики.

Ключевые слова: политика стимулирования, устойчивое развитие региона, стратегия, цели, уровень.

Zhuchenko A.M. POLICY TO ENCOURAGE SUSTAINABLE REGIONAL DEVELOPMENT: CONTENT AND TYPES

In the article the content of policies promoting sustainable development of the region and the main types purpose of this policy. Highlight nine regional groups, taking into account the level of stimulation (achieved, partially achieved and nedosyahnuty) and the sustainable development level (high, medium, low). Based on the grouping of regions in terms of incentives and the level of sustainable development formed classification of types of policies promoting sustainable development of regions of Ukraine. Based on studies formed the matrix selection policies to stimulate sustainable development in the region according to its level of stimulation and by signs of stability, which should be a priority for a specific type of policy.

Keywords: policy incentives, sustainable regional development, strategy, objectives, level.

Постановка проблеми. Передумовою ефективності стимулювання та досягнення стійкого розвитку регіонів регіональними соціо-еколого-економічними системами є формування усвідомленої діяльності органів влади різних рівнів, напрямів на стимулювання стійкого розвитку конкретних регіонів, тобто вибір певного типу політики стимулювання. Раціональний підхід до вибору політики стимулювання повинен бути спрямований на досягнення мети – стійкого розвитку конкретного регіону та враховувати основні ознаки стійкості регіональної соціо-еколого-економічної системи: рівновагу, гармонічність, збалансованість, стабільність, конкурентоспроможність та безпеку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стійкого розвитку та його стимулювання розглядалися в теоретико-методологічних дослідженнях вітчизняних учених: З.В. Герасимчук [1], О.О. Веклич, Б.М. Данилишина [2], М.І. Долішнього, В.І. Добровольського [3], С.А. Лісовського [4], Л.Г. Мельника [5], В.С. Міщенко, В.В. Микитенко, Т.В. Пепи [6], А.В. Степаненка, М.А. Хвесика [7], Є.В. Хлобистова та ін.

Серед робіт зарубіжних учених даного напрямку відзначено Р. Кейтса, Д.Х. Медоуза, Р. Стіверза, Дж.М. Хьюлса та ін.

Проведені дослідження зробили неоціненний внесок у вирішення теоретичних і методологічних питань досліджуваної проблеми. Але поряд із цим

необхідно зазначити, що все ще не достатньо приділено уваги розробленню нових підходів до дослідження змісту та вибору політики стимулювання стійкого розвитку регіону.

Мета статті полягає у визначенні змісту політики стимулювання стійкого розвитку регіону та формуванні елементів механізму вибору.

Виклад основного матеріалу досліджень. В Україні і за кордоном наявні значні напрацювання і практичний досвід щодо розроблення та реалізації політики стійкого розвитку регіонів, тим не менш практично не існує поняття політики стимулювання стійкого розвитку регіонів як окремої діяльності, спрямованої на активізацію внутрішнього потенціалу регіону і досягнення ним стійкого розвитку. Всупереч цьому можна виокремити декілька напрямів досліджень, проведених вітчизняними вченими, які займаються політикою стимулювання стійкого розвитку [1–7].

Основний акцент у даних дослідженнях робиться на фінансову політику, досягнення конкурентоспроможності регіонів і на забезпечення економічної й екологічної безпеки доступними інструментами, методами. Дані дослідження регіональної політики стійкого розвитку є основними і становлять усвідомлену, взаємопогоджувану діяльність органів державного і регіонального управління, спрямовану на розвиток соціальної, економічної й екологічної сфер регіону.

На нашу думку, політика стимулювання стійкого розвитку регіону – це діяльність органів влади різних рівнів, спрямована на активізацію стійкого розвитку регіону за допомогою адекватного інструментарію стимулювання.

Політика стимулювання стійкого розвитку регіонів передбачає застосування механізму стимулювання. Цей механізм являє собою організаційно-економічну систему інструментів, функцій, методів, яка реалізується на регіональному рівні для забезпечення стимулювання стійкого розвитку регіональних соціо-еколого-економічних систем.

Механізм стимулювання стійкого розвитку має чітку логічну взаємопов'язану структуру, яка передбачає наявність таких елементів, як:

- діагностика рівнів стійкого розвитку регіонів – визначення за допомогою методики рівня стійкого розвитку регіону за певний проміжок часу (як правило, щорічно) для аналізу причин наявного стану;

- діагностика рівня стимулювання стійкого розвитку регіону – визначення за допомогою методики рівня стимулювання стійкого розвитку регіону за певний період (як правило, щорічно) для впливу на структуру стимулюючих заходів, які застосовуються в конкретному регіоні;

- визначення цілей, затвердження набору цілей стимулювання стійкого розвитку регіонів через досягнення високого рівня соціального, економічного і екологічного розвитку;

- вибір оптимального типу політики стимулювання стійкого розвитку регіону згідно з його станом;

- вибір інструментів для реалізації політики стимулювання стійкого розвитку регіонів – формування набору інструментів стимулюючого характеру, які максимально ефективно будуть впливати на досягнення поставленої мети;

- контроль над стимулюванням стійким розвитком регіону – спостереження проведених стимулюючих дій, спрямованих на досягнення стійкого розвитку регіонів, державними і громадськими організаціями в межах країни та міжнародними організаціями; виявлення недоліків відносно застосування стимулюючих заходів на практиці;

- пропозиція відносно покращення проведення стимулювання стійкого розвитку регіонів – рекомендації відносно покращення якості стимулювання з боку всіх суб'єктів регіональних соціо-еколого-економічних систем, спрямованих на заміну законодавства, конкретних дій виконавчої влади для досягнення стійкого розвитку регіону.

Вагомим складником механізму стимулювання є визначення цілей стимулювання стійкого розвитку регіонів.

У державі практично відсутня комплексна система менеджменту регіональних систем у напрямі стимулювання стійкого розвитку, а використання методів і інструментів стимулювання є недостатньо дієвими, реагуючи лише на серйозні проблеми, передбачаючи переважно ліквідацію негативних наслідків. Саме тому закономірним і виправданим у даному разі було б упровадження конкретних цілей у кожній сфері життєдіяльності регіону для забезпечення стійкого його розвитку.

Багато дослідників визначили цілі стійкого розвитку регіону в рамках трьох сфер його життєдіяльності: соціальної, економічної, екологічної.

Сформуємо систему даних цілей. Підходи вітчизняних учених до вибору системи цілей стійкого розвитку регіону подано в табл. 1.

У рамках проведеного дослідження можна стверджувати, що підходи вчених [1; 2; 3; 5; 7] стосу-

ються визначення пріоритетних цілей стійкого розвитку і базуються на тому, що з їх досягненням повинно відбутися підвищення соціального добробуту населення, забезпечення економічного росту і збереження навколишнього середовища регіонів.

Для розвитку соціальної, економічної та екологічної сфер регіону виходячи із цілей повинні використовувати інструменти стимулюючого впливу і мотиваційні інструменти активуючого впливу на регіональну соціо-еколого-економічну систему. Визначимо основні типи цілей стимулювання стійкого розвитку регіону. Цілі стимулювання стійкого розвитку регіону повинні складатися з:

- 1) цілей державно регіональної політики відносно стимулювання розвитку регіону;

- 2) цілі мотивації стійкого розвитку відносно нарощування внутрішніх резервів для її досягнення.

Перший тип повинен ураховувати комплекс цілей щодо стимулювання стійкого розвитку, який необхідно досягти центральними органами влади для підвищення рівня стійкого розвитку регіонів.

Другий тип політики передбачає досягнення цілей щодо мотивації стійкого розвитку, який буде реалізовуватися регіональними і місцевими органами влади.

Методи стимулювання стійкого розвитку регіонів будуть являти собою найбільш розповсюджений вид впливу на розвиток регіональних систем: методи державної стимулюючої дії і методи внутрішнього мотиваційного впливу. Перший вид стимулювання передбачає застосування чітко регламентованих інструментів державного впливу на формування стійкого розвитку регіонів для досягнення соціо-еколого-економічного ефекту, максимально високого для всіх регіонів, причому основним суб'єктом такого стимулювання будуть центральні органи влади. Інший вид стимулювання спрямований на досягнення соціо-еколого-економічного ефекту в межах регіону та передбачає активну діяльність регіональних та місцевих органів державної влади щодо господарських структур регіону.

Стратегія реторсії персистентного прогресу повинна приймати до уваги її соціо-еколого-економічні потреби і зумовлювати поступовий розвиток усіх аспектів стимулювання на короткостроковий період. Таким чином, у дану стратегію необхідно включати визначену сукупність активуючих дій, націлених на вдосконалення наявних позицій регіональних соціо-еколого-економічних систем у соціо-еколого-економічній сфері в короткостроковому діапазоні та на перспективу.

Політика стимулювання стійкого розвитку регіонів не може бути загальною для всіх регіонів країни. Враховуючи різний стан регіональної соціо-еколого-економічної системи в соціальної, економічній і екологічній сферах, для регіонів необхідно вибрати максимально ефективний тип політики стимулювання. Зміст вибору політики стимулювання стійкого розвитку регіонів полягає в такому: чим вищі показники рівня стимулювання регіону, тим менш активно потрібно застосувати стимулюючі інструменти для досягнення стійкого розвитку регіону, і, навпаки, чим нижчий рівень показників, тим більш інтенсивно потрібно застосовувати заходи стимулюючих дій.

Перевага стимулюючої стратегії повинна базуватися на рівнях стимулювання стійкого розвитку суб'єктів у даний момент. Дослідження рівнів стимулювання дасть можливість визначити, як указане здійснюється, наскільки результативні стимулюючі інструменти використовуються. Ступінь стабільного прогресу регіонів дасть змогу виявити, в якому місці розвинуті

Таблиця 1

Підходи до вибору системи цілей стійкого розвитку регіонів

Автор	Соціальні цілі	Економічні цілі	Екологічні цілі
В.І. Добровольський [3, с. 14]	Створення відкритого демократичного суспільства; забезпечення конституційних прав громадян на особисту безпеку, на здорове навколишнє середовище; досягнення високого рівня протяжності життя людей, освіти і т. д.	Формування нової економіки, що забезпечить збереження високої якості навколишнє середовище і достатній для існування дохід на душу населення; низьке ресурсне і енергозбереження; екологізація виробництва і т. п.	Недопущення погіршення стану природних систем та зниження біологічного і ландшафтного різноманіття; збільшення мережі територій, які охороняються; зниження забрудненості навколишнього середовища і т. п.
М.А. Хвесик [7, с. 10]	Підвищення добробуту людей; повага основних людських прав та свобод	Ліквідація бідності через оптимальне використання природи; синхронізація і збалансованість економічного росту; зменшення розриву на рівнях економічного розвитку	Захист і розвиток фізичної та біологічної ресурсної бази й екосистем
Л.Г. Мельник [5, с. 30]	Збереження людини як біологічного і соціального створіння	Відтворювання екологічно зумовленої трансформації соціально-економічної системи	Збереження цілісних природних ландшафтів
З.В. Герасимчук [1, с. 208]	Створення умов для забезпечення різних стартових можливостей життєдіяльності населення регіонів; сприяння, з одного боку, держави виконання національних програм соціального розвитку на регіональному рівні; здійснення заходів із попередження негативних дій структурної перебудови економіки; гарантування соціальних прав громадян, установлених Конституцією, забезпечення зайнятості населення шляхом удосконалення ринків праці і регулювання міграційних процесів	Сприяння розвитку і поглибленню економічних реформ, формування в усіх регіонах багатокладної економіки, становлення регіональних і державних ринків товарів, робіт, інституціональної і ринкової інфраструктур; диференціація скорочення занадто глибоких відмінностей на рівні соціально-економічного розвитку регіонів; створення належної фінансової, матеріальної і правової основи регіонального і місцевого самоврядування; заходи економічної самостійності регіонів; структурна перебудова економіки регіонів	Регулювання природогосподарської збалансованості регіонів, попередження забруднення навколишнього середовища, ліквідація його наслідків; ефективне використання і відтворення природних ресурсів, упродовження економічного механізму використання природи; збереження генетичного фонду живої природи; вдосконалення техніко-технологічної основи господарського комплексу регіонів і його організаційно-економічних форм і т. п.
Б.М. Данилишин [2, с. 63]	Підвищення рівня матеріального добробуту та зайнятості населення	Забезпечення динамічного зростання виробництва продукції суспільного споживання, обміну і розподілу	Відновлення якісного стану існування людини, підтримка відновлювальних властивостей біосфери

ті чи інші регіони в соціо-еколого-економічному плані, а саме головне – наскільки досягнутий рівень стійкого розвитку регіонів. У цілому врахування рівнів стійкого розвитку регіонів і стимулювання регіонів дає змогу сформулювати політику, яка, використовуючи систему стимулів та мотивів, буде попереджувати виникнення негативних явищ у соціальній, економічній і екологічній сферах розвитку. Крім того, співставлення даних двох показників дасть змогу дізнатися, як вплинуло проведене стимулювання на досягнення відповідного рівня стійкого розвитку.

Проведемо групування регіонів за рівнями стимулювання і рівнями стійкого розвитку. Виділимо дев'ять груп регіонів, які враховують рівень стимулювання (досягнутий, частково досягнутий та недосягнутий), а також рівень стійкого розвитку (високий, середній, низький). Отже, до першої групи регіонів належать регіони з високим рівнем стимулювання і досягнутим рівнем постійного розвитку; до другої групи регіонів – регіони із середнім рівнем стимулювання стійкого розвитку і досягнутими рівнем постійного розвитку; до третьої групи – регіони з низьким рівнем стимулювання стійкого розвитку і досягнутим рівнем стійкого розвитку; до четвертої групи – регіони з високим рівнем стимулювання стійкого розвитку і частково досягнутим рівнем стійкого розвитку; до п'ятої групи – регіони із середнім рівнем стимулювання і частково досягнутим рівнем стійкого розвитку; до шостої групи – регіони з низьким рівнем стимулювання і частково досягнутим рівнем стійкого розвитку регіону; до сьомої групи – регіони з високим рівнем стимулювання і недосягнутим рівнем стійкого розвитку; до восьмої

групи – регіони із середнім рівнем стимулювання і недосягнутим рівнем стійкого розвитку; до дев'ятої групи – регіони з низьким рівнем розвитку стимулювання і недосягнутим рівнем стійкого розвитку.

На основі проведеного групування регіонів за рівнями стимулювання і рівнем стійкого розвитку сформуємо класифікацію типів політики стимулювання стійкого розвитку регіонів України. Для цього виділимо два види політики стимулювання стійкого розвитку регіонів: основний та допоміжний. Основний тип політики стимулювання передбачає підвищення рівня стимулювання розвитку регіонів, а допоміжний тип підвищення рівня стійкого розвитку регіонів. Зв'язок основного та допоміжного типів політики проявляється у впливі стимулюючих заходів на стан регіональної соціо-еколого-економічної системи. Також потрібно передбачити, що основні і допоміжні типи політики стимулювання повинні базуватися на регіональній політиці стимулювання стійкого розвитку та політиці мотивації, власне кожний тип політики стимулювання стійкого розвитку, який спрямований на підвищення рівня стимулювання і рівня стійкого розвитку регіону, повинен реалізуватися злагоджено і координуватися державними та регіональними органами влади.

До основного типу політики слід віднести лімітовану, модеративну та інтенсивну.

Політика лімітування (від англ. limit – обмеження) передбачає використання значної сукупності активуючих дій у регіональній соціо-еколого-економічній системі для поступового персистентного прогресу регіону. Проведення такої політики зумовлено високим рівнем стимулювання стійкого розвитку регіону. Причому на

Таблиця 2

Види політики стимулювання стійкого розвитку регіону та їх характеристика

Вид політики	Характеристика
Інкризивно-лімітвна	Політика стимулювання стійкого розвитку регіонів, яка полягає у високому рівні стимулювання. Характерна для регіонів першої групи. Така політика є максимально ефективною, адже досягнутий рівень стійкого розвитку регіону відповідає високому рівню його стимулювання. Тим не менш особливістю даної політики є поступове зменшення стимулювання для активації внутрішніх потенціальних можливостей регіональної соціо-еколого-економічної системи. Є необхідність у підтримці гармонії між сферами регіону, що дає можливість підтримувати взаємозв'язок соціальної, економічної й екологічної сфер регіону.
Інкризивно-модеративна	Політика стимулювання стійкого розвитку регіонів – у стриманому стимулюванні регіональної соціо-еколого-економічної системи. Така політика характерна для другої групи регіонів. Рівень наявного стану не завжди залежить від зовнішнього впливу на регіону, що свідчить про рух регіону до розвитку, пошуку мотивації до стійкого розвитку. Даний тип політики передбачає стимулювання стійкого розвитку, щоб передусім досягти гармонії та стабільності. Стабільність забезпечує тривалий ріст соціальної, економічної і екологічної сфер.
Інкризивно-інтенсивна	Політика стимулювання розвитку регіонів, спрямована на збереження наявного стану і покращення його в подальшому. Політику необхідно застосовувати до регіонів третьої групи. Для таких регіонів характерним є те, що вони орієнтовані на власні сили, активуючи внутрішні потенціальні можливості; наявні проблеми вирішуються без задіяння значного обсягу зовнішніх спонукань. Політика робить акцент на стимулюванні, конкурентоспроможності, гармонійності, збалансованості і стабільності. Ознака конкурентоспроможності буде свідчити про активацію потенціальних можливостей регіону у нарощуванні й ефективному використанні конкурентних переваг у кожній сфері свого розвитку. Своєю чергою, збалансованість буде свідчити про підтримку цілісності регіональної соціо-еколого-економічної системи. Даний тип політики стимулювання повинен спиратися на ці особливості для нарощування конкурентних переваг регіону в соціальній, економічній та екологічній сферах і зберегти досягнуті результати на тривалий термін. Такий підхід активізує внутрішню активацію регіону для досягнення стійкого розвитку.
Імпровентно-лімітвна	Політика стимулювання стійкого розвитку регіонів, яка спрямована на покращення стану регіону в напрямі досягнення стійкого розвитку за використання широкого арсеналу стимулюючих заходів. Таку політику необхідно застосовувати до регіонів четвертої групи. Разом із тим слід обмежити застосування стимулів і перенести акцент на регіони, які мають набагато гірші показники розвитку. Це дасть змогу виробити мотивацію внутрішніх резервів для досягнення стійкого розвитку регіонів. Політика передбачає передусім активацію гармонії та стабільності. Для даного типу політики слід зробити акцент саме на ознаки стабільності і гармонії тому, що заходи стимулювання для регіонів даної групи не є достатньо ефективними, що й відображається на стані системи.
Імпровентно-модеративна	Політика стимулювання стійкого розвитку регіону, яка ставить за мету стримане стимулювання. Такий тип політики слід застосовувати до регіонів п'ятої групи. Даний тип політики передбачає використання різного роду інструментів, які націлені на подолання кризових явищ у регіонах, недопущення погіршення соціо-еколого-економічної ситуації, а також вихід регіонів на більш високий рівень. Дана політика визначає такий підхід до стимулювання стійкого розвитку, за якого основна увага акцентується на збалансованості, гармонізації і стабільності. Ситуація, характерна для регіонів даної групи, не впливає на збереження в регіонах єдності й узгодженості між соціальною, економічною й екологічною сферами. Весь набір стимулювання заходів у межах даної політики повинен бути спрямований на покращення збалансованості, гармонізації і стабільності між соціальним, економічним і екологічним складниками регіону для досягнення стійкого розвитку.
Імпровентно-інтенсивна	Політика стимулювання, основна увага зосереджена на інтенсивному стимулюванні стійкого розвитку. Особливо необхідно застосовувати даний тип політики до регіонів шостої групи. Регіони даної групи є перспективними, для них необхідно поглиблювати застосування стимулюючих заходів різних видів, що, своєю чергою, посилять внутрішню мотивацію регіонів до саморозвитку і забезпечить закріплення досягнутого рівня стійкого розвитку регіонів. Основний зміст даного типу політики полягає у впливі на стійкий розвиток регіону, щоб покращити значення таких ознак стійкості регіону, як конкурентоспроможність, гармонійність, стабільність, збалансованість і рівновага. Ознака рівноваги є особливо вагомою в даному типі політики серед інших ознак, оскільки передбачає можливості регіональної соціо-еколого-економічної системи до динамічної рівноваги соціального, екологічного та економічного складників регіону.
Стабілізаційно-лімітвна	Політика стимулювання стійкого розвитку регіонів, яка прагне стабілізувати наявний стан у регіоні за допомогою різного набору стимулів. Даний тип політики стимулювання необхідний для регіональних соціо-еколого-економічних систем, які входять у сьому групу. Дана політика стимулювання полягає у стимулюючому впливі на такі ознаки стійкого розвитку, як збалансованість, гармонізація, стабільність і конкурентоспроможність. Для регіонів даної групи характерними є велика ймовірність наступу дестабілізуючих факторів, відсутність соціо-еколого-економічних зв'язків, неузгодженість між соціумом, економікою й екологією, незабезпеченість їх тривалим зростанням.
Стабілізаційно-модеративна	Політика стимулювання стійкого розвитку регіонів, яка застосовує заходи, що активізують вплив, орієнтована на приборкання негативних явищ у соціальній, екологічній та економічній сферах регіону, призупиняє подальшу деградацію регіональних соціо-еколого-економічних системах. Таку політику слід застосовувати до регіонів восьмої групи. Ефективність проведеного стимулювання в таких регіонах була низькою. Звідси витікає актуальність поглиблення стимулюючого впливу на регіони, вибору нових інструментів. Правильний підбір дасть змогу подолати і не допустити погіршення ситуації в таких регіональних соціо-еколого-економічних системах і вийти на якісно новий рівень стійкого розвитку регіону. За даної політики необхідне стимулювання таких ознак стійкого розвитку, як гармонійність, стабільність, збалансованість, конкурентоспроможність і рівновага. Це пов'язано з тим, що стан регіонів даної групи є надто складним. Регіони не спроможні самостійно подолати труднощі, які виникли, та попередити їх, що в кінцевому підсумку робить неможливим самостійний рух регіональної соціо-еколого-економічної системи до стійкого розвитку. У такому разі слід проводити пряме стимулювання стійкого розвитку регіону на досягнення високих показників його розвитку.
Стабілізаційно-інтенсивна	Політика стимулювання регіонів, у яких є потреба у швидких засобах для ліквідації складних ситуацій. Такий тип політики актуальний для регіонів дев'ятої групи. Для регіонів відповідної групи характерними є низький рівень стимулювання стійкого розвитку регіону. Для подолання наявного стану до регіонів даної групи необхідно застосовувати різного роду стимулюючі заходи, схожі на «шокову терапію». Під останнім розуміється формування ефективного набору інструментів стимулювання стійкого розвитку регіону. Зміст даного типу політики стимулювання полягає у впливі на всі ознаки стійкого розвитку регіону: конкурентоспроможність, збалансованість, гармонійність, стабільність, безпеку і рівновагу. Складна ситуація регіонів даної групи чинить вплив практично на всі соціо-еколого-економічні процеси в регіоні. Складність ситуації регіональних соціо-еколого-економічних систем полягає у тому, що в них практично відсутні узгодження, єдність, взаємозв'язок між соціальною, економічною й екологічною сферами, а також саморозвиток і захищеність регіональної системи. Застосування заходів стимулювання повинно бути комплексним і всеохоплюючим, щоб долати всі негативи в регіоні. Застосування даного типу політики, як показало дослідження, є актуальним для більшості регіонів держави.

рівень стійкого розвитку регіону це суттєво не впливає: він може зростати та падати незалежно від дій стимулюючих заходів. Між тим стимулюючі заходи для соціальної, економічної або екологічної сфер необхідно обмежувати. Дана політика передбачає такі заходи: вироблення внутрішньої мотивації для регіональної соціо-еколого-економічної системи до стійкого розвитку (у разі високого рівня стійкого розвитку регіону); скорочення витрат значних засобів і ресурсів на регіони з низькою ефективністю проведеного стимулювання (у разі низького стійкого розвитку регіону).

Модеративна політика (від англ. moderate – стриманий) володіє широким набором стимулюючих інструментів для забезпечення стійкого розвитку регіону. Такий тип політики не орієнтований на обмеження або інтенсифікацію стимулюючих заходів. Застосування стимулюючих заходів за такого типу політики є стриманим.

Інтенсивна політика притаманна регіонам, які мають низький рівень стимулювання стійкого розвитку, і передбачає посилення дій стимулювання заходів на соціальну, економічну й екологічну сфери. Основним завданням указанного типу є підвищення ступеня реторсії персистентного прогресу регіону в найбільш короткий термін.

До допоміжного типу політики віднесемо: інкризивну, імпровентивну, стабілізаційну.

Інкризивна стратегія (від англ. increase – нарощення) характерна для суб'єктів, що володіють соціо-еколого-економічними можливостями, стабільно поліпшуючи своє положення, і не мають потреби у значній активізації стійкого розвитку. Дані регіони виступають рушійними силами розквіту держави і в короткий термін здатні досягти стабільного прогресу. Характерна специфіка інкризивної політики полягає у граничному додатку внутрішнього потенціалу для стимулювання стабільного розквіту регіону.

Імпровентна політика (від англ. improve – покращення) властива суб'єктам з визначним ступенем стабільного розвитку, що мають добрі внутрішні резерви. Специфіка даної політики полягає в тому,

що для суб'єктів можливо і підвищення, і погіршення рівня стабільного розвитку. За такої стратегії необхідно усвідомлено відбирати стимулюючі інструменти для персистентного прогресу.

Політика стабілізації (від англ. stabilize – стабілізує) застосовується до сприйнятливих до різних екзогенних та ендогенних чинників суб'єктам, у яких спостерігається перманентний кризовий стан соціо-еколого-економічної сфери і регіональної соціо-еколого-економічної системи у цілому практично не можливо існувати. У даних суб'єктах необхідно робити невідкладне втручання, суворе здійснення конкретної і регіональної стратегії реторсії персистентного прогресу з використанням значної кількості стимулюючих інструментів.

Основні і допоміжні типи політики стимулювання стійкого розвитку формують саму політику стимулювання. У цілому слід виокремити дев'ять типів політики стимулювання стійкого розвитку регіонів. Проведемо характеристику кожного типу політики стимулювання стійкого розвитку регіонів (табл. 2).

На основі досліджень сформуємо матрицю вибору політики стимулювання стійкого розвитку регіону згідно з його рівнем стимулювання, а також визначимо ознаки стійкості, які повинні стати пріоритетними для конкретного типу політики. За основу візьмемо матрицю «барометр стійкості» Р. Прескота-Аллена – графік, який показує рух регіону до стійкого розвитку. По горизонтальній шкалі відобразимо рівень стимулювання стійкого розвитку регіону, а по вертикалі – рівень стійкого розвитку регіону (рис. 1).

Можна стверджувати, що практично всім регіонам необхідно проводити стабілізаційно-інтенсивну політику стимулювання, оскільки для них характерними є низький рівень стимулювання стійкого розвитку регіонів і досягнутий рівень стійкого розвитку. Під час вибору політики стимулювання стійкого розвитку необхідно враховувати рівень стимулювання і відповідний йому рівень розвитку регіону. Тільки так можливо підібрати максимально ефективну політику стимулювання стійкого розвитку регіону.

Рівень регіону		Рівень стимулювання стійкого розвитку регіону		
		Низький	Середній	Високий
Рівень стійкого розвитку регіону	Досягнутий	Інкризивно-інтенсивна (третя група регіонів): гармонія, стабільність, збалансованість, конкуренто-спроможність	Інкризивно-модеративна (друга група регіонів): гармонія, стабільність	Інкризивно-інтенсивна (перша група регіонів) гармонія
	Частково досягнутий	Імпровентно-лімітивна (шоста група регіонів): гармонія, стабільність, збалансованість, конкуренто-спроможність, рівновага	Імпровентно-модеративна (п'ята група регіонів): гармонія, стабільність, збалансованість	Імпровентно-інтенсивна (четверта група регіонів): гармонія, стабільність
	Недосягнутий	Стабілізаційно-інтенсивна (дев'ята група регіонів): гармонія, стабільність, збалансованість, конкуренто-спроможність, рівновага, безпека	Стабілізаційно-модеративна (восьма група регіонів): гармонія, стабільність, збалансованість, конкуренто-спроможність, рівновага	Стабілізаційно-лімітивна (сьома група регіонів): гармонія, стабільність, збалансованість, конкуренто-спроможність

Рис. 1. Матриця вибору політики стимулювання згідно з рівнем стимулювання стійкого розвитку

Висновки. Розглянуті види стратегії персистентного розвитку регіонів дають можливість вирішити внутрішні регіональні проблеми, пов'язані з досягненням стійкого розвитку, визначити правильну сукупність стимулюючих заходів. Правильний вибір політики стимулювання стійкого розвитку забезпечує досягнення регіональними соціо-еколого-економічними системами рівноваги, гармонійності, збалансованості, постійності, конкурентоспроможності та безпеки і, таким чином, здійснювати вплив на досягнення регіонами стійкого розвитку за об'єктивного обґрунтування застосованих заходів стимулюючого значення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Герасимчук З.В. Стимулювання сталого розвитку регіону: теорія, методологія, практика : [монографія] / З.В. Герасимчук, В.Г. Поліщук. – Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2011. – 515 с.
2. Данилишин Б.М., Шостак Л.Б. Устойчивое развитие в системе природоресурсных ограничений / Б.М. Данилишин, Л.Б. Шостак. – К. : СОПС Украины НАНУ, 1999. – 367 с.
3. Добровольський В.В. Визначальні чинники формування регіональної політики сталого розвитку / В.В. Добровольський, Г.В. Нелеїна // Наукові праці. – 2008. – Т. 78. – Вип. 65. – С 10–17.
4. Лісовський С.А. Аналіз збалансованості економічного, екологічного і соціального розвитку регіонів України / С.А. Лісовський // Український географічний журнал. – 2008. – № 1. – С. 43–47.
5. Мельник Л.Г. До питання про інтегроване управління сталим розвитком регіону / Л.Г. Мельник, С.О. Самаль, О.В. Шкарупа // Механізм регулювання економіки. – 2013. – № 4. – С. 27–41.
6. Пепа Т.В. Просторовий розвиток регіональних соціально-економічних систем в контексті державної регіональної політики / Т.В. Пепа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/aprer/2008_4_2/61.pdf.
7. Хвесик М. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України / М. Хвесик, І. Бистряков // Економіка України. – 2012. – № 6. – С. 4–12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2012_6_2.

УДК 339.3: 336.6

Кравець В.І.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної
теорії менеджменту та адміністрування
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

НАПРЯМИ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ МІСЦЕВИХ МЕРЕЖ ПРОДУКТОВОГО РИТЕЙЛУ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто можливості ринкового розвитку місцевих торгових мереж. Автор розглядає особливості розвитку торгових мереж в Україні та виділяє особливе місце місцевого ритейлу. У дослідженні зафіксовано, що слабка ринкова позиція місцевого ритейлу є наслідком експансії великих національних мереж із кращими умовами поставки товарів від виробників, що дає змогу зробити для споживача кращу цінову пропозицію. Визначено, що можливості збереження ринкових позицій місцевих мереж перебувають у площині трансформацій у напрямі консолідації їхньої торгової діяльності завдяки створенню організаційних структур кооперативного типу.

Ключові слова: торгова мережа, ритейл, логістична спілка, розподільчий центр, дистриб'ютор.

Кравець В.И. НАПРАВЛЕНИЯ РЫНОЧНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ МЕСТНЫХ СЕТЕЙ ПРОДУКТОВОГО РИТЕЙЛА В УКРАИНЕ

В статье рассмотрены возможности рыночного развития местных торговых сетей. Автор рассматривает особенности развития торговых сетей в Украине и выделяет особое место местного ритейла. Автором зафиксировано, что слабая рыночная позиция местного ритейла является следствием экспансии крупных национальных сетей, имеющих особые условия поставок товаров от производителей, что позволяет сделать для потребителя лучшее ценовое предложение. Определено, что возможности сохранения рыночных позиций местных сетей определяются возможностями трансформаций в направлении консолидации торговой деятельности с помощью создания организационных структур кооперативного типа.

Ключевые слова: торговая сеть, ритейл, логистическая союз, распределительный центр, дистрибьютор.

Kravets V.I. THE DIRECTIONS OF MARKET TRANSFORMATION OF LOCAL NETWORKS IN THE UKRAINIAN FOOD RETAIL

In the article are considered the possibility of market development local retailers. The author examines the peculiarities of retail chains in Ukraine and allocates a special place for local retail. The author observed that the weak local retail market position is the result of expansion of large national networks with the best conditions of supply of goods from manufacturers, which leads to the consumer the best price offer. Determined, that the possibility to maintain market local networks are in the plane of their transformation towards consolidating their trading activities through the creation of organizational structures of cooperative type.

Keywords: sales network, retail, logistics association, distribution center, distributor.

Постановка проблеми. Сучасна роздрібна торгівля є динамічним господарським сектором із високим рівнем конкурентної боротьби та значним ступенем волатильності у ринковому розвитку. Пряма взаємодія з покупцем дає змогу відчувати зміну споживчих потреб та вимагає гнучкості у діяльності торговельних підприємств, у пропозиції форматів торгових просторів та моделей продажу товарів.

В Україні роздрібна торгівля є одним із драйверів економіки, адже цей ринковий сегмент не тільки чітко реагує на кризові явища у структурі сукупного попиту, але й генерує економічний потенціал населення та є виразником споживчих настроїв.

Динаміка та масштаб розвитку роздрібною торгівлі в Україні створює досить складний та сегментований ринок із високою напругою конкурентної боротьби та специфічними тенденціями, які здатні в перспективі вплинути на можливості просування споживчих товарів виробниками до кінцевих споживачів. Отже, дослідження напрямів розвитку роздрібною торгівлі в різних сегментах є актуальним та важливим з огляду на напрацювання методології стратегічного розвитку торгових підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні питання розвитку роздрібних торговельних мереж є предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних учених, таких як І. Ансофф, Г. Армстронг, Д. Блекуелл, Г. Джоунз, П. Друкер, Ф. Котлер, Ж. Ламбен, Р. Патюрель, М. Портер, В.В. Апопій, Л.В. Балабанова, І.В. Балабанова, О.А. Біловодська, І.О. Бланк, В.А. Гросул, І.З. Должанський, Н.О. Краснокутська, Л.О. Ліго-

ненко, А.А. Мазаракі, І.С. Маркевич, Т.Л. Мітяєва, Л.О. Омелянович, А.А. Садеков, Л.Г. Саркісян, В.О. Соболев, І.В. Сорока, Л.В. Фролова, Т. Циганкова, О.О. Шубін та інші. Проте дослідження наявної теоретико-методичної бази свідчить про відсутність цілісного наукового підходу до процесу функціонування та розвитку роздрібних торговельних мереж на місцевому рівні та напрямів їх трансформацій задля підвищення конкурентоспроможності, що й визначило актуальність обраної теми дослідження, мету і завдання статті.

Метою статті є вивчення особливостей функціонування торговельних мереж місцевого рівня в Україні та дослідження можливостей їх ринкової трансформації в умовах посилення конкурентної боротьби на роздрібному ринку України.

Виклад основного матеріалу. Сучасний ритейл (від англ. Retail – «роздрібний, в роздріб») [1] є динамічним господарським сектором із високим рівнем конкурентної боротьби. Розвиток продуктового ритейлу в Україні у процесі структурних трансформацій національної економіки реалізовувався як складний процес якісних і кількісних змін у діяльності торгових підприємств, зокрема розширення використання так званого формату «сучасної торгівлі» (магазини самообслуговування / ритейл у сучасному розумінні) на відміну від «традиційного» (прилавкової торгівлі, широко розповсюдженої у радянській торгівлі до часів незалежності України).

Розширення використання формату самообслуговування дало змогу формувати торгові мережі (англ. Chain store) – підприємства з двох або більше

магазинів однієї зареєстрованої торгової марки, які перебувають під спільним володінням і контролем, мають той самий дизайн, розміщені в різних районах одного міста, в різних містах або різних країнах, продають товари аналогічного асортименту, мають спільну службу закупівель і збуту тощо [1].

Розвиток ритейлу в Україні сформував досить складну, сегментовану ринкову структуру. Сегментація мереж у роздрібній торгівлі відбувається під впливом багатьох чинників, але якщо за критерій взяти територіальний аспект, то у просторі сучасного українського міста із населенням понад 10 тис. жителів можна знайти представлення роздрібних мереж принаймні трьох форматів: національного, регіонального та місцевого. Варто відзначити, що чим більше за чисельністю буде місто, тим ширше представлено мережі та формати ритейлерів. Менший розмір міста відповідно обмежує представлення торгових закладів переважно місцевим та регіональним рівнем.

Складна економічна ситуація в державі, зменшення реальних доходів населення та скорочення споживчого попиту значно ускладнюють конкурентну боротьбу на роздрібному ринку та формують певні ринкові тенденції, що в середньостроковій перспективі будуть визначати зміни у ринковій структурі підприємств роздрібною торгівлі.

По-перше, внаслідок скорочення купівельної спроможності населення зростає частка продуктів харчування у загальних обсягах внутрішньої торгівлі (за період 2006–2015 рр. – від 35,3% до 41,1%) [2], що зменшує маржинальність торгових мереж та висуває нові вимоги до управління підприємством торгівлі.

По-друге, внаслідок посилення конкурентної боротьби та витіснення несистемних гравців із ринку існує тенденція до концентрації (за період 2006–2015 рр. кількість магазинів зменшилася на 30%) [2]. Наслідком цього факту є збільшення питомої ваги мережевих магазинів у структурі валового товарообороту і скорочення конкурентних можливостей дрібних гравців у отриманні умов постачання продукції від виробників.

По-третє, перенасичення великих міст великоформатними закладами роздрібною торгівлі та зменшення віддачі від їхньої операційної діяльності зумовлює перенесення акцентів у розвитку національних торгових мереж із великих міст на середні та малі [3], а також зміну ключових форматів магазинів із формату «гіпер/супермаркет» на невеликі «магазини біля дому» (у форматі «міні-маркети»), що посилять конкуренцію на місцевому рівні.

В умовах ринкових змін, як зазначає С. Ткаченко, найбільш вагомими з позицій зміни змісту діяльності підприємств роздрібною торгівлі є:

- оптимізація асортиментного складника структури постачання товарів;
- впровадження сучасних механізмів і систем реалізації товарів;
- вдосконалення складу операційної діяльності;
- надання широкого спектру додаткових сервісних послуг [4, с. 95].

Для підприємств торгівлі, що діють на місцевому рівні, на наш погляд, важливим також є впровадження системного підходу до управління підприємством, починаючи від вибудовування місії та розроблення стратегії і закінчуючи виробленням чіткого механізму управління маркетинговою діяльністю та комерційною політикою.

Водночас вплив крупних гравців національного рівня під час їх виходу на місцевий ринок буде також

здійснюватися в напрямі поглинання частини місцевих ритейлерів, що суттєво змінить конкурентне середовище. Підтвердженням цього процесу є схема виходу одного з найбільших національних гравців роздрібною ринку – ТзОВ «АТБ» – на ринок Західної України (вкуп мережі) [5].

Зміна векторів ринку на місцевому роздрібному ринку визначається тими змінами, що відбулись на національному рівні з появою великих гравців міжнародного масштабу. Як зазначає О Біловодська, західноєвропейські ритейлери мають низку переваг порівняно з місцевими мережами, таких як чітка маркетингова стратегія, єдиний формат магазинів, високий стандарт сервісного обслуговування, розвинена логістична система, операційна ефективність, високі управлінські стандарти, доступ до міжнародних джерел фінансування, власні бренди тощо. Зважаючи на це, зарубіжні мережі мають більш вигідну позицію порівняно з українськими компаніями внаслідок ведення виваженої маркетингової і рекламної політики, а також оптимізації виробничого процесу з метою скорочення витрат, що дає змогу пропонувати споживачам товар за нижчими цінами порівняно з локальними конкурентами [6].

Посилення конкурентної боротьби на місцевому рівні об'єктивно прискорює процес переходу від традиційного формату торгівлі до сучасного та сприяє пошуку невеликими торговими підприємствами нових можливостей для збереження наявних ринкових можливостей.

У процесі пошуку свого місця на ринку місцеві ритейлери здатні використовувати (а фактично – копіювати) ті конкурентні переваги, що визначають «ринкову вагу» крупних гравців. Зокрема, впроваджувати нові стандарти операційної діяльності (процедури обслуговування покупця, оптимізація внутрішньомагазинної логістики); здійснювати осучаснення технічного складника процесу торгівлі (обладнання, приміщення); реалізовувати системну маркетингову політику просування власного бренду; підвищувати якість стратегічного та тактичного управління, але проблемним моментом адаптації до тиску великих гравців стає реалізація цінової політики. Проблема в цьому аспекті визначається національною специфікою розвитку каналів просування власної продукції виробниками та міжнародними торговими марками.

У процесі становлення ринку роздрібною торгівлі в Україні початково почав формуватися канал дистрибуції – виникали господарські суб'єкти, що займалися оптовою торгівлею продукції на певній території та були фактичними постачальниками для так званого «лінійного роздробу», що функціонував переважно у форматі традиційної (прилавкової) торгівлі. Поступово конкурентна боротьба між дистриб'юторами привела до формування у пропозиції найбільш потужних із них так званого «полібрендового» пакету торгових марок, що для окремих з брендів (торгових марок) суперечило політиці просування, а тому зумовило виникнення територіальних структурних підрозділів виробників, що займалися просуванням власної продукції (у продуктовому сегменті така тенденція властива переважно для виробників алкогольних напоїв). Для ритейлу цінова пропозиція дистриб'юторів формувалась як вартість товарів виробника плюс націнка дистриб'ютора. При цьому дистриб'ютор повністю брав на себе логістичні витрати, і для торгових мереж, що формувались у кінці 90-х – на початку 2000-х років, така ситуація була цілком прийнятною.

Вихід на роздрібний ринок України міжнародних торгових мереж зумовив появу паралельного каналу логістики до традиційної дистрибуції – постачання виробником товарів на розподільчий цент (РЦ) торговій мережі, але на умовах, що фактично відповідають умовам постачання для фірм-дистриб'юторів. Початково, доки концентрація конкурентної боротьби між ритейлерами відбувалась у великих містах та зосереджувалась у форматі магазинів «гіпермаркет», цінова диспропорція лінійним та несистемним ритейлом не відчувалась, проте експансія національних мереж у регіони, поступовий перехід на нову форму роботи регіонального ритейлу суттєво порушив ціновий паритет на локальному рівні, адже дрібні ринкові гравці отримують товар із націнкою дистриб'ютора 10–15%, формують власну націнку розміром 15% і пропонують покупцю товар як мінімум на 10% дорожчий, ніж аналогічний товар у мережі національного чи навіть регіонального рівня.

Проблема цінового паритету місцевими ритейлерами одноосібно не може бути вирішеною, оскільки виробник насамперед зацікавлений у роботі з великими гравцями, що формують значні централізовані замовлення. Навіть щодо дистриб'ютора виробник не завжди дотримується системного цінового підходу, адже для розвитку власного бренду пріоритетним є національне представлення, а певні регіональні суперечності для нього часто неважливі з комерційного погляду.

Шляхом вирішення цінових диспропорцій та відстоювання ринкових позицій місцевих торгових мереж є консолідація місцевих ритейлерів у пошуку інструментів протидії ринковому тиску крупних гравців національного та регіонального масштабу. На наш погляд, основними напрямками ринкової консолідації місцевих мереж можуть бути:

- створення логістичних спілок – комерційних об'єднань кооперативного типу зі спільним логістичним центром (РЦ для кількох магазинів або кількох невеликих мереж);
- інтеграція з одним або декількома місцевими дистриб'юторами (створення РЦ на базі або за участі місцевого дистриб'ютора);
- інтеграція на базі ключового місцевого ритейлера (створення РЦ на торгових площах великого магазину та здійснення субдистрибуції ключовим місцевим ритейлером).

Кожен із перелічених напрямів має низку переваг та недоліків, врахування яких дасть змогу вибрати прийнятний варіант інтеграції та отримати для місцевого роздробу, крім вирівнювання цінового паритету з ключовими гравцями, додаткові конкурентні переваги. На наш погляд, особливої уваги заслуговує можливість ринкової консолідації місцевих ритейлерів навколо логістичної спілки як перспективного формату співпраці, що здатен конкурувати з гравцями роздрібною ринку національного масштабу.

Логістична спілка – господарська одиниця, створена на кооперативних засадах кількома місцевими мережами, а також окремими магазинами лінійного та сучасного роздробу, для реалізації спільної постачальницької політики. Предметом організації логістичної спілки є створення розподільчого центру на орендованих або власних площах (як варіант – у приміщенні найбільшого магазину за наявності торгових площ).

Перевагами створення логістичної спілки є посилення комерційної ваги учасників, адже обсяг сумарних замовлень на склад логістичної спілки може бути достатнім аргументом для торговельної марки для

пропозиції кращої ціни. Кооперативна форма організації дасть змогу постачати товар всім учасникам за найнижчими цінами, адже накладні витрати на утримання спілки можуть пропорційно сплачуватись учасниками без необхідності здійснювати націнку для покриття операційних витрат.

Слабкими сторонами діяльності логістичної спілки є труднощі організаційно-адміністративного порядку, адже доведеться створювати підприємство у логістично-складській сфері господарської діяльності, що має свою специфіку, відмінну від торговельної діяльності. Можна вести мову про комерційну діяльність логістичної спілки як субдистриб'ютора (паралельного дистриб'ютора). Виходячи з цього, логістичній спілці варто погоджувати торговельні умови поставки, як під час укладення угоди між дистриб'ютором та виробником, але реальне погодження такої угоди можливе лише тоді, коли ринкова вага учасників спілки для певного регіону є досить суттєвою, принаймні вони охоплюють 10% сукупних продажів певної торговельної марки на місцевому роздрібною ринку.

Також варто відзначити, що можливою перешкодою для повноцінного функціонування логістичної спілки є те, що учасникам необхідно певною мірою узгоджувати асортиментну політику, адже звичайною практикою укладення угоди між дистриб'ютором та виробником (торговою маркою) є узгодження обов'язкового асортименту та обсягу мінімального замовлення. Проте можуть існувати перешкоди об'єктивного порядку (різний формат магазинів членів спілки, різні підходи до асортиментної політики, відмінності у споживчих перевагах на місцевому рівні тощо) та суб'єктивного (небажання частини топ-менеджменту учасників втрачати матеріальну мотивацію від торговельних марок, особисті конфлікти між представниками торговельних марок та менеджерами роздробовиків, особисті амбіції тощо).

Іншим напрямком розвитку місцевих торговельних мереж є створення організаційних структур на паритетних засадах з одним або декількома дистриб'юторами. Ключовою перевагою у цьому разі є зменшення складських затрат за рахунок використання резервів дистриб'ютора, крім того, з організаційної позиції включення у цю інтеграційну структуру дистриб'ютора дасть змогу отримати учасника з досвідом роботи на оптовому ринку та налагодженою логістикою. Можливим є варіант створення логістичної спілки, у якій дистриб'ютор буде здійснювати аутсорсинг логістично-складських операцій.

Перешкодами використання партнера-дистриб'ютора як бази для розподільчого центру є певні обмеження, що можуть накладатись дистриб'ютором щодо робочого асортименту спільного РЦ, адже його комерційний інтерес визначається просуванням тільки тих торговельних марок, що присутні у його комерційному портфелі. Другим моментом є те, що деякі з дистриб'юторів рухаються у напрямі створення власних роздрібних мереж, або спеціалізованих, або з обмеженим асортиментом, а отже, в такому разі дистриб'ютори стають фактичними конкурентами місцевих мереж.

Ще одним напрямком інтеграції місцевих мереж є інтеграція на базі ключового місцевого ритейлера (створення РЦ на торговельних площах великого магазину та відповідно реалізація ним логістичного складника організаційного рішення). Перевагою цього варіанту є можливість комерційного дозавантаження та забезпечення додаткового обороту для ключового ритейлера, зменшення витрат на склад-

ське обслуговування та централізація управління ключовим ритейлером.

Недоліком реалізації під час створення РЦ на базі ключового гравця є знову ж вирішення організаційно-логістичних питань, починаючи з агрегування замовлення через РЦ всіх учасників інтеграційного утворення і закінчуючи оптимізацією транспортних витрат ключовим ритейлером. Необхідно відзначити, що за схожою схемою діють деякі гравці національного масштабу (наприклад, «Метро Кеш енд Кері Україна» пропонує використовувати базові магазини як основу для розвитку франчайзингової мережі «Щедрий кошик») [7].

Чи не єдиним альтернативним шляхом до інтеграції на місцевому рівні є консолідація місцевих ритейлерів із національними торговими мережами шляхом використання франшизи національних операторів (найбільш відома національна мережа, що пропонує такий варіант, «Наш край») [8]. У цьому варіанті місцева мережа може отримати вихідні умови, близькі до конкурентних із національними гравцями, але й витрати можуть бути відносно вищими порівняно з витратами під час інтеграції між мережами на місцевому ринку. Зокрема, робота із франчайзингу вимагає певних інвестицій в переобладнання згідно з корпоративним стандартом, витрат на сплату роялті. Присутні також неявні витрати, наприклад іміджеві, адже доведеться відмовлятися від власного бренду мережі, перелаштовувати бізнес-процеси, перенавчати персонал згідно зі стандартами франчайзера тощо.

Висновки. Посилення конкурентної боротьби на місцевому ринку, зокрема через експансію національних мереж та переорієнтацію їхньої комерційної моделі у напрямі формату, в якому працюють місцеві мережі, зумовлює потребу у пошуку нових інструментів ринкової боротьби.

Можливість та перспектива діяльності локальних торгових мереж у напрямі пошуку стратегії повноцінної ринкової протидії диктату потужних ритейлерів вбачається у вибудовуванні моделі рин-

кової поведінки, яка ґрунтується на консолідації та нарощуванні ринкового потенціалу задля отримання можливостей розвитку, доступних на сучасному етапі розвитку вітчизняного ритейлу тільки гравцям національного масштабу.

Перспективними напрямками трансформації місцевих торгових мереж є створення організаційних структур, сформованих за рахунок кооперування з метою мінімізації логістичних витрат та отримання комерційних умов постачання, рівноцінних із національними мережами. Водночас варто зазначити, що потребує розроблення практичний механізм формування цих кооперативних утворень та алгоритм реалізації його у практиці торгової діяльності локальних торгових мереж.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Торгова мережа [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B0_%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%BD%D1%96%D0%B2. – Назва з екрану.
2. Основні показники роздрібною торгівлі [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з екрану.
3. «Ашан» присоединился к операторам, развивающим магазины у дома в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://allretail.ua/topics/49342/>. – Назва з екрану.
4. Ткаченко С.О. Вдосконалення системи диверсифікації торгівлі. / С. Ткаченко, А. Дядіна // Бізнес-Інформ № 9. – 2011. – С. 94–96.
5. Львівську мережу продуктових крамниць «Барвінок» викупить «АТБ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?atb_vikupovuye_merezhu_magaziniv_barvinok&objectId=1410052. – Назва з екрану.
6. Біловодська О.А. Стратегічні пріоритети діяльності міжнародних роздрібних мереж / О.А. Біловодська // Економічний простір. – 2014. – № 90. – С. 5–13.
7. Рішення для роздрібною торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.metro.ua/businesses/retailers-solutions>. – Назва з екрану.
8. Франчайзинг мережі «Наш Край» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nashkraj.ua/franchayzing>. – Назва з екрану.

УДК 332:122

Смутчак З.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту, економіки та права
Кіровоградської льотної академії
Національного авіаційного університету

ОСОБЛИВОСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Досліджено особливості сталого розвитку сільських територій України економічного та соціального характеру. Проаналізовано динаміку чисельності міського та сільського населення за роки державної незалежності України. Визначено шляхи реалізації політики сталого розвитку сільських територій.

Ключові слова: сталий розвиток, сільські території, соціально-економічний розвиток, сільське населення, рівень життя.

Смутчак З.В. ОСОБЕННОСТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ УКРАИНЫ

Исследованы особенности устойчивого развития сельских территорий Украины экономического и социального характера. Проанализирована динамика численности городского и сельского населения за годы государственной независимости Украины. Определены пути реализации политики устойчивого развития сельских территорий.

Ключевые слова: устойчивое развитие, сельские территории, социально-экономическое развитие, сельское население, уровень жизни.

Smutchak Z.V. FEATURES OF SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT OF UKRAINE

The features of sustainable rural development of Ukraine are investigated. The dynamics of urban and rural population during the years of independence of Ukraine are analyzed. The ways of implementation of sustainable rural development are determined.

Keywords: sustainable development, rural development, and social and economic development, rural population, living standards

Постановка проблеми. Сільські території України завжди були тією опорою, на яку спирається весь агросектор. Але за останні роки ситуація докорінно змінилася. Сільське населення щороку зменшується, із мап зникають села, а самі особисті селянські господарства втрачають минулі джерела прибутку. Щоб зупинити цей процес, необхідний новий підхід до розвитку сільської місцевості, який передбачатиме впровадження концепції сталого розвитку сільських територій, стимулювання підприємницької активності та диверсифікацію зайнятості сільського населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Набуття певною соціально-економічною проблемою відповідної суспільної значущості завжди викликає підвищену увагу науковців. Не є винятком і проблема сталого розвитку сільських територій, вивченню якої присвячено чимало праць вітчизняних учених, серед яких особливу увагу привертають дослідження О.І. Павлова [1], А.В. Лісового [2; 3], А.М. Статівки [4], В.Ю. Уркевича [5], М.І. Козири [6], М.М. Мельникова [7] та ін.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей сталого розвитку сільських територій України, виявленні тенденцій їх розвитку та висвітленні наявних проблем.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення ефективного розвитку сільських територій потребує сприймання та переймання світових стандартів щодо формування добробуту населення. Варто усвідомити, що без розвитку села (тобто без розвитку сільських територій) добробут держави неможливий. Це зумовлено тим, що основою приросту багатства кожної держави, а отже, ефективності виробництва є земля. Крім того, одержана в сільському господарстві продукція на одну грошову одиницю дає роботу понад 12 одиницям в інших сферах. Результатом цього є розв'язання в країні проблеми забезпечення людей робочими місцями, створення належного рівня їхнього життя. Цивілізовані країни це давно усвідомили, і тому турбота про розвиток сільського господарства тут є загальновідомою. З огляду на це ресурс землі в них є вагомішим порівняно з іншими видами

ресурсів, аграрна сфера давно стала невід'ємним складником економічної діяльності держави.

Переведення вітчизняної аграрної сфери на ринкові методи господарювання, вступ України до СОТ та майбутня її інтеграція до Європейського Співтовариства потребують радикальних організаційно-економічних, техніко-технологічних і структурних перетворень безпосередньо в сільськогосподарському виробництві та всебічній модернізації інженерної і нарощування темпів розвитку соціальної інфраструктури та загального поліпшення благоустрою сільських територій. Все це зрештою повинно привести до значного підвищення ефективності сільського господарства і конкурентоспроможності вітчизняних продуктів харчування, а також до зміни ролі сільського господарства у формуванні майбутньої багатофункціональної структури для ефективного функціонування сільських територій [8].

Нагадаємо, що під сталим розвитком варто розуміти такий напрям світового економічного зростання, за якого забезпечується якість життя громадян, що опирається, з одного боку, на сучасні досягнення науково-технічного прогресу, які задовольняють його поточні потреби, але своїми діями на навколишнє середовище не загрожують майбутнім поколінням, а з іншого боку, забезпечується якісне зростання за рівнями матеріального, житлово-побутового, соціального забезпечення, охорони здоров'я, екологічної та особистої безпеки [3].

Реформа сільськогосподарського сектору України є необхідною для того, щоби скористатися величезними прогнозованими можливостями, оскільки поки що сільське господарство і харчова промисловість України не досягли можливого та бажаного рівня конкурентоспроможності (наприклад, середня врожайність пшениці – майже в два рази менша, ніж у Франції та Німеччині). Для створення сучасного, ефективного сільського господарства та промислової переробки сільськогосподарської продукції бракує інвестицій. Підприємницькі ініціативи гальмуються не належними умовами ведення бізнесу, які характеризуються необґрунтованими адміністративними

бар'єрами, корупцією і надмірним регулюванням. У сільській місцевості негнучкий ринок землі у поєднанні з низьким рівнем освіти, браком молодих, ділових, інноваційних фермерів привели до утворення неефективної структури господарюючих суб'єктів і невикористання потенціалу для підвищення продуктивності та диверсифікації. Висока залежність від обмеженої кількості експортних товарів (в основному сировинних) і партнерів робить Україну вразливою до несприятливих погодних умов, політичних подій та ринкової кон'юнктури і цін. Якщо потенціал України не розкрити найближчим часом, країна може втратити чудову нагоду скористатись світовими сільськогосподарськими ринками. Існує цілком реальна небезпека постійно втрачати експортні можливості, оскільки більш конкурентоспроможні, гнучкіші і здатні швидше адаптуватись конкуренти завоюють найбільш перспективними та цінними можливостями на світовому ринку [9].

При цьому варто відзначити, що насамперед увагу треба приділити малому та середньому фермерству. Дрібні та середні товаровиробники найбільше потребують підтримки з боку держави, адже саме вони формують економічні передумови розвитку сільських громад: у структурі валової продукції сільського господарства 55,1% займає середній та дрібний товаровиробник. З них 54,2% – це особисті селянські господарства і 7,9% – фермери (рис. 1).

Як свідчить діаграма, підтримка середніх та дрібних виробників не дарма вважається необхідним складником відродження села та розвитку сільської місцевості. Особливої уваги заслуговує ініціатива створення сільськогосподарських кооперативів.

Кооперативи забезпечують захист інтересів сільгоспвиробників. Наприклад, у відносинах із молокопереробними заводами, які часто занижують ціни на сировину. По-друге, кооперативні об'єднання дають змогу селянам залучати кредитні кошти, купувати сучасне обладнання та, що вкрай важливо, виходити на ринок без посередників. Саме тому за кооперативами – майбутнє агросектору України.

Чудовим прикладом того, як цілісна політика із розвитку сільських територій та залучення інвестицій може привести до успішної модернізації сіль-

ського господарства, є Польща, де село стало чи не найголовнішим рушієм економічного прогресу. Саме такий досвід державної політики може бути надзвичайно корисним для України. Не варто також нехтувати досвідом інших країн у цій сфері.

Нині на сільській території проживає 31,55% загальної чисельності населення України або близько 14,5 млн. осіб. У контексті зазначеного варто наголосити, що за останні роки соціально-трудова потенціал села, на жаль, суттєво погіршився. Зокрема, процеси зменшення сільського населення та чисельності зайнятих у сільському господарстві та в інших сферах діяльності на сільських територіях набули незворотного характеру.

Як свідчать дані Державного комітету статистики України [10], у сільській місцевості в основному спостерігається від'ємне сальдо міграції, тобто кількість вибулих перевищує кількість прибулих. Відсутність постійного місця роботи та належних доходів насамперед впливає на зниження реальних доходів, які не забезпечують відтворення робочої сили. Відбувається скорочення споживання найважливіших продуктів харчування та придбання необхідних товарів культурно-побутового призначення, обмежений доступ до користування різними соціальними послугами.

Майже кожен третій громадянин України має бажання емігрувати на заробітки за кордон. За прогнозами фахівців ООН населення України може відчутно скоротитися до 2026 року до 42 млн., а до 2050 року – до 35 млн. У разі здійснення таких прогнозів Україна змушена буде імпортувати робочу силу [11, с. 120; 12].

Несприятливі тенденції щодо погіршення рівня та якості життя в сільській місцевості спостерігаються саме в демографічній сфері. Це приводить до поступового зменшення частки сільського та зростання частки міського населення України (рис. 2).

Варто зауважити, що впродовж 1991–2015 років громадян України поменшало на 6 млн. 418,7 тис. осіб, з них на міграційне сальдо припало 568,9 тис. осіб (із 1991 по 2013 р.) Скорочення міського населення протягом 1991–2015 років зафіксовано на рівні 3 млн. 541 тис. чол., а сільського – 2 млн. 875,6 тис. чол., і майже 350 українських сіл

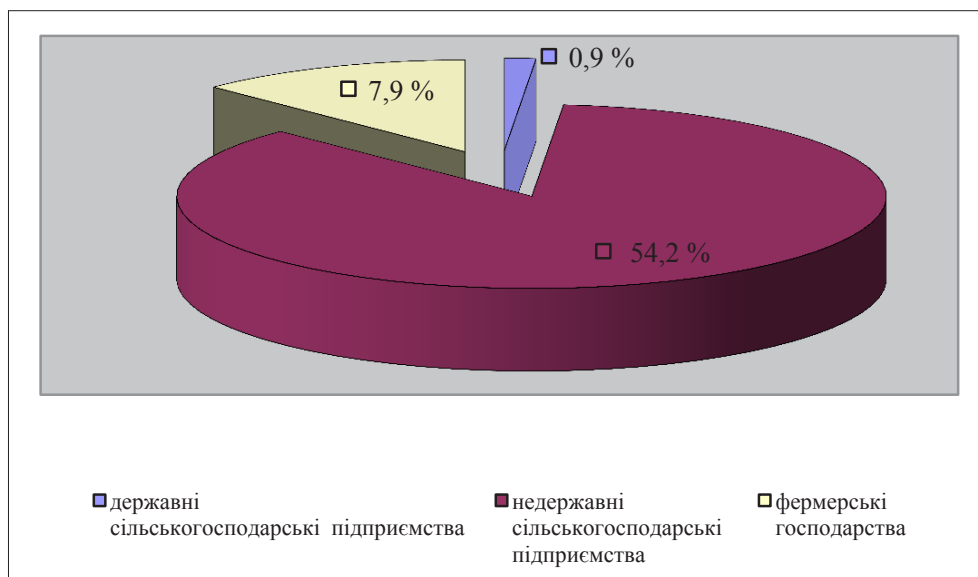

Рис. 1. Структура валової продукції сільського господарства (2015 р.)

Складено за джерелом [10]

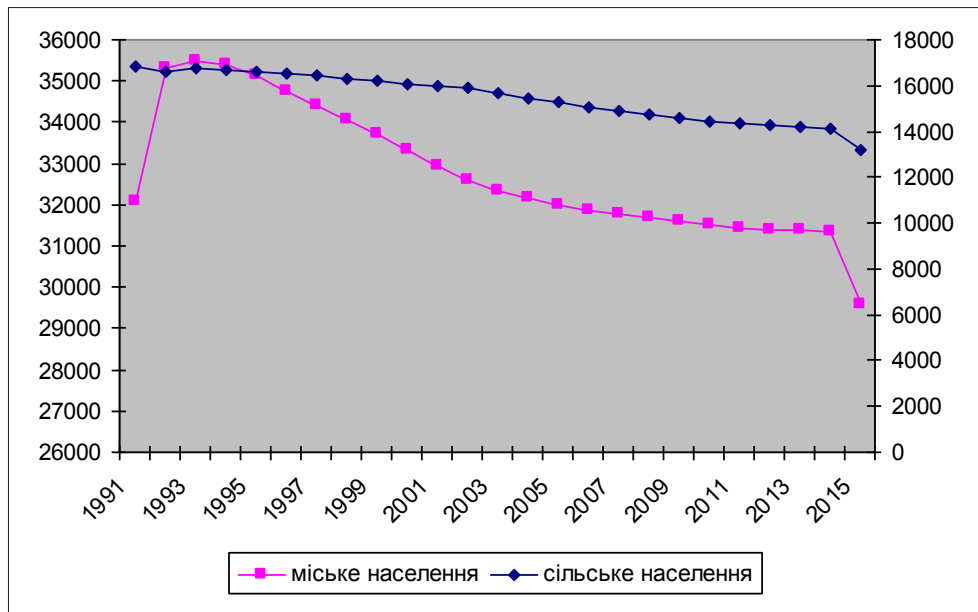

Рис. 2. Динаміка чисельності міського та сільського населення, 1991–2015 рр.

Складено за джерелом [10]

зникли за період незалежності. Швидшими темпами скорочувалося сільське населення, ніж міське, станом на 1 січня 2015 року щодо 1991 року його поменшало на 16,4%, а міського – на 10,71%.

Інтенсивний вплив робочої сили з села за досліджуваній період підірвав демографічну базу відтворення сільського населення на подальші 5–10 років. Розпочався процес старіння селян і різке скорочення частки молоді у загальній чисельності трудових ресурсів, а зменшення у сільській місцевості нашої країни частки молодого покоління в результаті його міграції в місто і за кордон загострює проблему забезпечення сільськогосподарського виробництва кваліфікованою робочою силою [12].

Зауважимо, що саме аграрний сектор економіки не може стало й ефективно функціонувати без персоналу, який володіє технічними, агрономічними, зоотехнічно-ветеринарними знаннями. Робітники сільських територій повинні вміти проводити аналіз господарської діяльності, обґрунтовувати схвалювані рішення, правильно оцінювати результати роботи з позицій загально-економічної і соціально-економічної ефективності виробництва та науково-технічного прогресу. Компетентність працівників сільського господарства – найважливіший соціально-економічний чинник успішного функціонування аграрної сфери. Важливим чинником загострення проблеми сталості галузі залишається також майнове розшарування населення. Низький рівень оплати праці не сприятиме ефективним результатам діяльності селян. Для більшості працівників сільського господарства їхні доходи не перебувають у прямій залежності від продуктивності праці, що є одним із чинників загострення проблеми сталості розвитку сільського господарства [13].

Водночас, незважаючи на наявність в Україні розвиненої правової бази, що різною мірою враховує принципи сталого розвитку, в тому числі на регіональному рівні, відсутність єдиного комплексного документу негативно впливає на системність процесу впровадження ідей сталого розвитку в Україні відповідно до рішень, прийнятих на багатьох міжнародних конференціях [3].

Формування і реалізація політики сталого розвитку сільських територій багато в чому визначатиметься її законодавчим забезпеченням, тому варто:

- законодавчо визначити повноваження державних і регіональних органів виконавчої влади в області сільського розвитку;
- забезпечити на достатньому правовому рівні функції Мінсільгоспроду з формування і реалізації політики сталого розвитку сільських територій;
- на державному рівні законодавчо затвердити стандарти забезпечення сільського населення соціальними послугами;
- вдосконалити правові умови бюджетування сільського розвитку, доступу сільського населення до земельних, матеріально-технічних, кредитних та інформаційних ресурсів;

- забезпечити регулярне державне статистичне спостереження за розвитком сільських територій [3].

Зауважимо, що забезпечення сталого розвитку сільських територій України вимагає, з одного боку, розвитку сільськогосподарського виробництва та функціонування інших, не пов'язаних (або опосередковано пов'язаних) із сільським господарством видів господарської діяльності, а з іншого – забезпечення відкритості економіки сільських територій, взаємодії господарюючих суб'єктів із закордонними.

Варто погодитися з В.Д. Невесенко [13], що модель ринку праці у сільській місцевості має враховувати активну державну політику зайнятості, основу якої становитиме запобігання появі безробіття, а не сприяння заповненню вакантних робочих місць і сплата допомоги з безробіття. Обмеженість фінансових та організаційних ресурсів служби зайнятості на селі, скорочення інвестицій і вакансій на селі перетворюють її лише на посередника між роботодавцем і робочою силою, зменшуючи напругу на регіональних ринках праці, але не створюючи динамічної рівноваги попиту і пропозиції. Необхідними є внутрішні зрушення в агросфері, такі як підвищення капіталоозброєності сільськогосподарської праці та механізації робіт, дієва підтримка розвитку високопродуктивного приватного агровиробництва і

бізнесу, а також коригування структури економіки у напрямі розвитку споживчих галузей промисловості та сфери послуг, зокрема на селі, що забезпечить переміщення робочої сили [13].

Висновки. Прагнення України до інтеграції у європейське співтовариство потребує нагального коригування ситуації на селі та якнайшвидшого прийняття рішень у цій сфері розвитку людського потенціалу нашої держави. Без подолання негативних тенденцій в розвитку сільських територій, де проживає 31,9% населення України, наша держава не зможе ефективно конкурувати з економічними системами інших розвинених країн, у яких рівні життя сільського та міського населення максимально зближені. Диференціація рівнів життя сільського та міського населення в Україні загрожує впливом найбільш активної та працездатної частини сільського населення до міст, активізує зовнішню трудову міграцію, що робить занепад сільських територій самовідтворюваним процесом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Павлов О.І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: монографія / О.І. Павлов. – Одеса. : Астропринт, 2009. – 344 с.
2. Лісовий А.В. Державне регулювання розвитку сільських територій / А.В. Лісовий. – К.: Дія, 2007. – 400 с.
3. Лісовий А.В. Сталій розвиток сільських територій як напрям забезпечення економічного зростання і якості життя селян [Електронний ресурс] // Теория и практика управления социально-экономическим развитием в странах СНГ – Экономические науки – Режим доступу : dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/.../22-Lisovy.pdf
4. Статівка А.М. Правові аспекти забезпечення сталого розвитку сільських територій / А.М. Статівка // Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин в Україні: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (14–15 травня 2010 р., м. Хмельницький). – Хмельницький: ХУУП, 2010. – С. 134–136.
5. Уркевич В.Ю. Про категорію «сталій розвиток сільських територій» / В.Ю. Уркевич // Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 травня 2010 р., м. Біла Церква). – Біла Церква: БНАУ, 2010. – С. 24–26.
6. Козырь М.И. Правовое обеспечение социального развития и устойчивого развития сельскохозяйственных территорий / М.И. Козырь // Аграрное и земельное право. – 2008. – № 10 (46). – С. 36–45.
7. Мельников Н.Н. Устойчивое сельское развитие как условие преодоления бедности // Аграрное и земельное право. – 2005. – № 9. – С. 13–25.
8. Попович В.В. Особливості становлення та розвитку сільських територій в Україні [Електронний ресурс] / В.В. Попович, І.В. Колмогорова // Ефективна економіка – № 12, 2012 – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3294>
9. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015 – 2020 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/16025>
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
11. Вовканич С.И. Розбудова інноваційного суспільства в контексті демографічного розвитку України / С.И. Вовканич, Х.Р. Колестянська, С.О. Цапок // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 8. – С. 115–124.
12. Заець К. Проблеми зовнішньої трудової міграції сільського населення України та шляхи їх рішення [Електронний ресурс] / К. Заець – Режим доступу: <http://www.stelmaschuk.info/internet-conference/announced-internet-conference/onferencia-17-05-2012/51-article-onferencia-17-05-2012/255-255.html>
13. Невесенко В.Д. Актуальні питання соціального розвитку сільських територій / В.Д. Невесенко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, 2012, вип. 22, ч. II – С. 1–7.

УДК 311:504

Ціщик Р.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри аудиту, ревізії та аналізу
Тернопільського національного економічного університету

СТАТИСТИЧНИЙ МОНІТОРИНГ ЕКОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ З МЕТОЮ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНУ

У статті досліджено принципи та завдання функціонування державної системи моніторингу довкілля. Проведено статистичний моніторинг екологічного стану Тернопільської області. Запропоновано напрями вдосконалення інформаційних механізмів реалізації екологічної політики регіону.

Ключові слова: моніторинг, статистичний моніторинг, екологія, екологічна ситуація, інформаційні механізми, регіональна екологічна політика.

Ціщик Р.В. СТАТИСТИЧЕСКИЙ МОНИТОРИНГ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ В ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ С ЦЕЛЬЮ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ МЕХАНИЗМОВ РЕАЛИЗАЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ РЕГИОНА

В статье исследованы принципы и задачи функционирования государственной системы мониторинга окружающей среды. Проведен статистический мониторинг экологического состояния Тернопольской области. Предложены направления совершенствования информационных механизмов реализации экологической политики региона.

Ключевые слова: мониторинг, статистический мониторинг, экология, экологическая ситуация, информационные механизмы, региональная экологическая политика.

Tsishchuk R.V. STATISTICAL MONITORING OF ECOLOGICAL SITUATION IN TERNOPIL REGION AIMED AT IMPROVING INFORMATION TOOLS FOR IMPLEMENTATION OF ENVIRONMENTAL POLICY IN THE REGION

The article explores the principles and tasks of functioning the state environmental monitoring system. Statistical monitoring of the ecological situation in the Ternopil region was carried out. Directions for improving information tools for the implementation of the environmental policy in the region are suggested.

Keywords: monitoring, statistical monitoring, ecology, ecological situation, information tools, regional environmental policy.

Постановка проблеми. Проведення моніторингу й обліку об'єктів природокористування і забруднення довкілля та інформування населення і зацікавлених підприємств, установ та організацій про екологічні питання є одними з найважливіших функцій, необхідних для ефективного реалізації регіональної екологічної політики. Адаже статистична інформація про екологічний стан є основою інформаційних механізмів реалізації екологічної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблематики формування та реалізації екологічної політики, вивчення показників та методичних прийомів оцінювання екологічної ситуації здійснили такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Я. Адаменко, М. Балджи, О. Боднар, О. Веклич, О. Кобзар, В. Колмакова, М. Трухан, С. Харічков, В. Щепкін. Окремі аспекти проведення екологічного моніторингу, екологічної експертизи та аудиту досліджували О. Вольська, Т. Калініченко, О. Прищепов, В. Шевчук. Проте застосування їхніх наукових досліджень потребує уточнень, узгоджень та адаптації до особливостей регіонів України.

Мета статті полягає у проведенні статистичного моніторингу екологічної ситуації у Тернопільській області для пошуку шляхів вдосконалення інформаційних механізмів реалізації екологічної політики регіону.

Виклад основного матеріалу. До інформаційних механізмів реалізації екологічної політики варто віднести систематичне інформування громадян про стан навколишнього природного середовища у конкретному регіоні та в державі загалом, дані про існування забруднених територій, екологічну обізнаність населення, підвищення кваліфікації спеціалістів, пропаганду кращої екологічної практики та заходи й акції, пов'язані з конкретним екологічним проектом (громадські кампанії, слухання, демонстрації, виставки, круглі столи тощо) [1, с. 26–28].

Ефективність таких механізмів значною мірою залежить від того, на якому рівні перебуває екологічна свідомість суспільства загалом та окремих суспільних груп зокрема. Формування екологічної свідомості залежить від статистичної інформації щодо стану навколишнього природного середовища, його змін та політики державних органів влади у цій сфері на регіональному рівні.

Сьогодні стан навколишнього природного середовища є загальнодержавною проблемою. З метою оцінки його стану, ефективності заходів, спрямованих на підтримання екологічної рівноваги на території країни, забезпечення конституційного права людини на безпечне навколишнє середовище в Україні функціонує система моніторингу екологічного стану довкілля.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 20, 22) передбачено створення державної системи моніторингу довкілля (ДСМД) та проведення спостережень за станом навколишнього природного середовища і рівнем його забруднення [2]. Виконання цих функцій покладено на Міністерство екології та природних ресурсів України та інші центральні органи виконавчої влади, які є суб'єктами державної системи моніторингу довкілля, а також підприємства, установи та організації, діяльність яких приводить або може привести до погіршення стану довкілля.

Основні принципи функціонування державної системи моніторингу довкілля визначені в Постанові Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391 «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля» [3].

Кожний із суб'єктів ДСМД (Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство регіонального

розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру) здійснює моніторинг тих об'єктів довкілля, які визначені у Положенні [3; 4].

З метою забезпечення координації діяльності міністерств та відомств, визначення основних принципів державної політики з питань розвитку системи моніторингу навколишнього середовища постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2001 р. № 1551 утворено Міжвідомчу комісію з питань моніторингу довкілля (МКПМД) [5].

Кожен із суб'єктів МКПМД здійснює систематичні спостереження за станом об'єктів навколишнього природного середовища на трьох рівнях, що розподіляються за територіальним принципом: загальнодержавний рівень, що охоплює пріоритетні напрями і завдання моніторингу в масштабах всієї країни; регіональний рівень, що охоплює пріоритетні напрями і завдання в масштабах територіального регіону; локальний рівень, що охоплює пріоритетні напрями і завдання моніторингу в масштабах окремих територій з підвищеним антропогенним навантаженням.

Обласна система моніторингу довкілля – це система спостережень, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації про стан довкілля, прогнозування його змін і розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень щодо запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки.

Система статистичного моніторингу довкілля у Тернопільській області є складовою частиною державної системи моніторингу довкілля, яка, у свою чергу, є складовою частиною національної інформаційної інфраструктури, сумісної з аналогічними системами інших країн.

Моніторинг довкілля у Тернопільській області здійснюють Тернопільський облгідрометцентр; Тернопільський обласний лабораторний центр Держнапідслужби України; КП «Тернопіль-Водоканал»; Тернопільське обласне управління водних ресурсів; Тернопільське обласне управління лісового та мисливського господарства; Тернопільська філія ДУ «Держґрунтохорона». Варто відзначити, що, крім суб'єктів державної системи моніторингу довкілля, спостереження за впливом на об'єкти навколишнього природного середовища здійснюють підприємства, які є найбільшими його забруднювачами.

Наявна система інформаційної взаємодії відомчих підсистем моніторингу довкілля передбачає обмін статистичною інформацією на загальнодержавному та регіональному рівнях. Організаційна інтеграція суб'єктів моніторингу довкілля на всіх рівнях здійснюється Міністерством екології та природних ресурсів України та його територіальними органами.

Важливим інформаційним механізмом у системі статистичного моніторингу є використання щоріч-

них національних і регіональних звітів про стан охорони навколишнього природного середовища, які розміщуються на офіційних сайтах органів державної влади; дані постійного екологічного моніторингу території, які оприлюднюються щомісячно, а також широка екологічна просвітницька діяльність, яка здійснюється завдяки використанню можливостей сучасних засобів масової інформації.

Основними завданнями системи моніторингу Тернопільської області є організація систематичних спостережень за станом складників довкілля; виявлення ступеня антропогенного впливу на довкілля та здоров'я населення факторів та джерел такого впливу; виявлення зон підвищеної екологічної небезпеки; розроблення критеріїв допустимих та критичних рівнів впливу на природне середовище; оцінка екологічного, економічного та естетичного збитків від техногенного та антропогенного навантаження; прогнозування стану довкілля та його змін; обґрунтування пріоритетів природоохоронної діяльності та розроблення природоохоронних управлінських рішень.

Отже, з метою забезпечення ефективного механізму реалізації екологічної політики на регіональному рівні проаналізуємо інформацію щодо охорони довкілля, раціонального природокористування й екологічної безпеки Тернопільської області.

Як і інші регіони України, Тернопільська область має низку проблем, які пов'язані із забрудненням навколишнього природного середовища та незбалансованим використанням природних ресурсів. І хоча аналіз показників стану довкілля в Україні засвідчує, що Тернопільщина належить до відносно благополучних в екологічному відношенні регіонів, ігнорування наявних екологічних проблем неминуче приведе до погіршення стану навколишнього середовища області.

На території Тернопільської області екологічне становище є наслідком впливу на нього підприємств багатьох галузей народного господарства. На Тернопільщині до екологічно небезпечних об'єктів відносять низку підприємств комунальної власності, а також об'єкти, діяльність яких пов'язана із транспортуванням газу [6; 7].

Аналіз статистичних даних за 2010–2015 роки засвідчує відносно стабільний рівень забруднення атмосферного повітря викидами стаціонарних і пересувних джерел, який головним чином залежить від економічної ситуації, тобто діяльності підприємств та експлуатації автомобільного транспорту [5; 6].

Зокрема, внаслідок скорочення виробництва починаючи із 2012 року спостерігається помітне зниження викидів. Частка викидів від автотранспорту у валовому обсязі становить близько 70% (табл. 1) [6; 7].

У 2016 році від виробничої діяльності підприємств та організацій області у повітряний басейн надійшло 9037 т забруднюючих речовин (без урахування діоксиду вуглецю), що на 6,8% більше порівняно з 2015 роком (табл. 2) [6; 7].

Таблиця 1

Динаміка викидів в атмосферне повітря у 2011–2015 роках

Кількість викидів, тис. т	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Загальна кількість викидів в атмосферу	63,9	65,3	65,0	57,7	49,1	46,4
у тому числі від:						
– стаціонарних джерел забруднення	18,5	20,4	20,9	15,9	8,2	8,5
– пересувних джерел	45,4	45,0	44,1	41,8	40,9	37,9

Джерело: Складено автором на основі: [6; 7]

У 2016 році в атмосферу потрапило 3227 т забруднюючих речовин, які належать до парникових газів (метан та оксид азоту), що становить 35,7% загальної кількості викидів. Крім того, від роботи стаціонарних джерел у повітряний басейн надійшло 407,2 тис. т викидів діоксиду вуглецю, або на 11,7% більше порівняно з 2015 роком (табл. 3).

Найбільшу питому вагу в загальних обсягах викидів забруднюючих речовин у 2016 році мали сільськогосподарські підприємства – 25,5%, а також підприємства, діяльність яких пов'язана з транспортуванням та постачанням газу – 24,2%.

Зокрема, від роботи ДП «Кременецьке управління з постачання та реалізації газу» у повітря потрапило 1102,2 т викидів, Тернопільського лінійного управління магістральних газопроводів філії УМГ «Львів-трансгаз» – 700,1 т викидів, Гусятинської газоконденсаторної станції – 388,5 т.

Перевищень радіоактивного забруднення у Тернопільській області не виявлено. Протягом 2016 року

потужність експозиційних доз (ПЕД) гама-випромінювання не перевищувала допустимого рівня гамма-фонду і становила 8–14 мкР/год.

Сучасний стан водних об'єктів Тернопільщини характеризується антропогенним тиском, пов'язаним зі скидами в них стічних вод населених пунктів та окремих промислових підприємств. У 2013 році в поверхневі водойми скинуто 2,47 млн. куб. метрів забруднених зворотних вод, що порівняно з 2012 роком на 0,222 млн. куб. метрів менше (табл. 4).

Такі тенденції пояснюється введенням в експлуатацію каналізаційної насосної станції, яка забезпечує перекачування на Тернопільські міські каналізаційні очисні споруди стічних вод із окремих об'єктів мікрорайону Велика Березовиця.

Основними забруднювачами водних об'єктів є підприємства житлово-комунального господарства, через каналізаційні мережі яких скидається близько 80% забруднених зворотних вод. У 2016 році на території області налічувалося 139 очисних споруд загальною

Таблиця 2

Викиди забруднюючих речовин за видами в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у 2016 році

	Обсяги викидів				
	тонн	у % до 2015 року	у % до підсумку	у розрахунку:	
				на 1 особу, кг	на 1 км ² площі області, кг
Усього	9037,0	106,8	100,0	8,5	653,7
Метали та їх сполуки	5,5	62,5	0,1	0,0	0,4
Речовини у вигляді твердих суспендованих частинок	1412,4	115,0	15,6	1,3	102,2
у тому числі сажа	119,6	156,0	1,3	0,1	8,7
Сполуки азоту	1328,4	92,7	14,7	1,3	96,1
у тому числі:					
– діоксид азоту	650,8	95,2	7,2	0,6	47,1
– оксид азоту	29,2	67,6	0,3	0,0	2,1
Діоксид та інші сполуки сірки	303,6	92,2	3,4	0,3	22,0
у тому числі діоксид сірки	292,2	93,8	3,2	0,3	21,1
Оксид вуглецю	2430,4	120,6	26,9	2,3	175,8
Метан	3197,9	102,6	35,4	3,0	231,3
Неметанові леткі органічні сполуки	353,2	106,3	3,9	0,3	25,5
Інші	5,6	200,0	0,0	0,0	0,4
Крім того, діоксид вуглецю, тис. т	407,2	111,7	x	383,3	29,5

Джерело: Складено автором на основі: [6; 7]

Таблиця 3

Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення за секторами виробничих та технологічних процесів у 2016 році

Сектори	Обсяги викидів			Викинуто в середньому одним підприємством, тонн
	тонн	у % до 2015 р.	у % до підсумку	
Усього	9037,0	106,8	100,0	21,3
Енергетика	2760,7	112,7	30,5	8,5
у тому числі				
непромислові установки для спалювання	1185,2	110,2	13,1	6,2
спалювання в промисловості	1147,5	109,2	12,7	7,9
Виробничі процеси	2069,1	118,3	22,9	12,5
Видобуток і розподіл палива та геотермальної енергії	2400,3	110,8	26,5	27,0
у тому числі				
розподіл бензину	133,7	151,6	1,4	2,0
мережі розподілу газу	2261,2	108,8	25,0	107,7
Використання розчинників та інших продуктів	41,9	99,3	0,5	1,4
Обробка та видалення відходів	86,8	239,4	0,9	14,5
Сільське і лісове господарство, землекористування та зміна лісової біомаси	1678,2	83,0	18,7	45,4

Джерело: Складено автором на основі: [6; 7]

Таблиця 4

Динаміка скидання забруднюючих речовин зі зворотними водами у поверхневій водні об'єкти за 2013–2015 роки

Скидання забруднюючих речовин	2013 рік		2014 рік		2015 рік	
	обсяг забруднюючих речовин, тис. т	% до загального обсягу	обсяг забруднюючих речовин, тис. т	% до загального обсягу	обсяг забруднюючих речовин, тис. т	% до загального обсягу
Скинуто забруднюючих речовин, усього	28,32	X	27,33	X	24,24	X
Скинуто забруднюючих речовин із перевищенням нормативів гранично допустимого скидання	5,6	19,7	5,58	20,4	3,3	13,6

Джерело: Сформовано автором за даними Тернопільського обласного управління водних ресурсів

Таблиця 5

Динаміка скиду зворотних вод у поверхневій водні об'єкти області за 2010–2015 роки, млн. м³

Показники	Роки						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Скинуто зворотних вод у поверхневій водні об'єкти							
усього	62,15	68,01	72,64	71,96	69,74	30,77	
з них:							
нормативно очищених, усього	22,54	21,82	19,76	19,62	19,04	17,41	
у тому числі:							
на спорудах біологічного очищення	22,54	21,82	19,76	19,62	18,84	17,24	
на спорудах фізико-хімічного очищення	-	-	-	-	-	-	
на спорудах механічного очищення	0,221	0,211	0,197	0,163	0,193	0,167	
нормативно (умовно) чистих без очищення	37,1	43,49	50,19	49,87	48,2	11,03	
забруднених, усього	2,507	2,700	2,692	2,474	2,505	2,327	
у тому числі:							
– недостатньо очищених	1,729	1,862	1,971	1,760	1,773	1,689	
– без очищення	0,778	0,839	0,721	0,714	0,732	0,638	
Скинуто зворотних вод у поверхневій водні об'єкти м ³ /на одну особу	-	62,8	65,2	66,9	65,1	28,87	

Джерело: Сформовано автором на основі даних Тернопільського обласного управління водних ресурсів

Таблиця 6

Динаміка порушених, відпрацьованих земель та їх рекультивация за 2011–2015 роки

Землі	Роки				
	2011	2012	2013	2014	2015
Порушені, тис. га	2,1	2,09	2,1	2,08	2,1
% до загальної площі території	0,2	0,15	0,15	0,15	0,15
Відпрацьовані, тис. га	1,0	1,15	0,1	0,1	0,1
% до загальної площі території	0,1	0,073	0,07	0,07	0,007
Рекультивовані, тис. га	0,007	-	-	0,05	-
% до загальної площі території	0,001	-	-	0,001	-

Джерело: Сформовано автором на основі даних головного управління Держгеокадастру у Тернопільській області

потужністю 180,6 тис. куб. метрів/добу, з яких 127 не забезпечують повної біологічної очистки [6; 7].

Із 35 міст і селищ Тернопільської області каналізаційними очисними спорудами забезпечені 24 з них, проте лише 4 станції працюють ефективно. Головною причиною цього є значна зношеність каналізаційних мереж, насосних станцій, очисних споруд, припинення експлуатації обладнання у зв'язку з високою енергоємністю, низька кваліфікація обслуговуючого персоналу, недостатня увага міських і селищних рад до питань забезпечення належного функціонування згаданих об'єктів (табл. 5).

Сільськогосподарська спрямованість економіки Тернопільської області привела до надмірного навантаження на земельний фонд, розриву взаємозв'язків між компонентними ланками агроландшафтів, погіршення загального екологічного стану території (табл. 6).

Основними чинниками, що впливають на якість земель Тернопільщини, є ерозія, кислотність та забруднення ґрунтів. Найбільш поширена на тери-

торії області водна ерозія. Найінтенсивніші ерозійні процеси – на Бережанському і Кременецькому горбогір'ях, Товтрах, Придністров'ї. Площа еродованих земель – майже 39 % від площі рілля [6; 7].

Однією з найгостріших екологічних проблем у сфері комунального господарства є санітарне очищення та захоронення твердих побутових відходів, які утворилися в результаті життєдіяльності населення міста Тернополя та області (табл. 7).

Всього в області нараховується 838 міських, селищних та сільських сміттєзвалищ, переважна більшість яких перевантажена та експлуатується без правостановлюючих документів із порушеннями санітарних та екологічних вимог.

У більшості населених пунктів не розроблено схем санітарного очищення. Через відсутність необхідного обладнання відходи не сортуються, порушується технологія їх захоронення, що приводить до забруднення навколишнього природного середовища. Через дефіцит коштів не проводяться роботи з будів-

Таблиця 7

Динаміка основних показників поводження з відходами I–IV класів небезпеки, тис. т

Показники	Роки	2013	2014	2015
Утворено		690,155	858,861	808,904
Одержано від інших підприємств		116,300	111,246	117,473
Спалено		1,436	3,021	2,236
у т. ч. з метою отримання енергії			3,020	2,236
Використано (утилізовано)		195,671	277,987	140,486
Направлено в сховища організованого складування (поховання)		49,014	30,546	28,748
Передано іншим підприємствам		544,500	530,696	688,291
Направлено в місця неорганізованого складування за межі підприємств		6,495	*	*
Втрати відходів внаслідок витікання, випаровування, пожеж, крадіжок		27,7	*	2,1
Наявність на кінець звітного року у сховищах організованого складування та на території підприємств		289,886	112,139	476,384

* Дані відсутні у зв'язку із зміною форми статистичної звітності

Джерело: Сформовано автором на основі [6; 7]

ництва та облаштування нових та існуючих полігонів і сміттєзвалищ.

Із майже 1 млн. т відходів різних категорій, які утворюються в області, утилізується та переробляється належним чином близько 20%. Проблемною з екологічного погляду є переробка відходів переробної і харчової промисловості [7; 8].

Критичною залишається ситуація, що склалася стосовно поводження з твердими побутовими відходами у м. Тернополі. Найбільш небезпечним є те, що міське сміттєзвалище біля с. Малашівці Зборівського району знаходиться у III поясі зони санітарної охорони Горішньо-Івачівського водозабору, який на 70% забезпечує питною водою потреби обласного центру. Обов'язкові для таких об'єктів геологічні та гідрологічні дослідження не проводились, водонепроникний екран основи сміттєзвалища не влаштовано [6].

Основною загрозою біорозмаїттю, природному середовищу існування флори і фауни є екологічно незбалансоване природокористування. Спостерігається значне зменшення площі територій водноболотних угідь, степових екосистем, природних лісів.

У Тернопільській області є певні проблеми, які стосуються розширення мережі природно-заповідного фонду та збільшення лісистості. За науково обґрунтованого рівня заповідності території 13% у 2015 році досягнуто лише 8,9%. За необхідної оптимальної лісистості 20%, на жаль, ліси займають 14,5% території області [6; 7].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що основні екологічні проблеми Тернопільської області, які вимагають вирішення на загальнодержавному та регіональному рівні, це: дуже високий відсоток розорення території області (62%); забруднення земель промисловими, побутовими відходами, а також засобами хімізації; забруднення поверхне-

вих вод неочищеними та недостатньо очищеними зворотними водами підприємств системи житлово-комунального господарства, частка яких у загальному скиді забруднених вод становить близько 80%; нижчий від екологічного оптимуму показник лісистості області (14,5%); забруднення гідросфери комунально-побутовими стічними водами; токсичні відходи, зокрема проблема знешкодження накопичених на складах непридатних та заборонених до використання хімічних засобів захисту рослин.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Васюта О.А. Проблеми екологічної стратегії України в контексті глобального розвитку / Ольга Анатоліївна Васюта. – Тернопіль : «Гал-Друк», 2006. – 600 с.
2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
3. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р. № 391. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>
4. Система моніторингу – національний геоportal [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/index.php/geoportal>
5. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань моніторингу довкілля: Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення від 17.11.2001 № 1551 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1551-2001-%D0%BF>
6. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Тернопільській області у 2015 році. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ecoternopil.gov.ua/index.php/stan-dovkillya/reg-dopovid>
7. Екологічний паспорт Тернопільської області. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ecoternopil.gov.ua/index.php/stan-dovkillya/ekopasport>
8. Державна екологічна інспекція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dei.gov.ua>

СЕКЦІЯ 6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 504.54.062.4 : 336.531.1

Касперевич Л.В.

аспірант

Інституту агроєкології і природокористування

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ПРОГРАМ

У статті проаналізовано фінансування природоохоронних заходів та державних цільових програм на території Львівської області. Досліджено динаміку та тенденції використання коштів із Державного фонду охорони навколишнього природного середовища на впорядкування та охорону об'єктів природно-заповідного фонду Львівської області. Виявлено чинники, що зумовлюють невиконання природоохоронних програм та заходів з охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Ключові слова: природоохоронні заходи, природно-заповідний фонд, фінансування, позабюджетні асигнування, фонд охорони навколишнього природного середовища, кошторисна вартість, термін реалізації.

Касперевич Л.В. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРИРОДООХРАННЫХ ПРОГРАММ

В статье проанализировано финансирование природоохранных мероприятий и государственных целевых программ на территории Львовской области. Исследованы динамика и тенденции использования средств из Государственного фонда охраны окружающей природной среды на благоустройство и охрану объектов природно-заповедного фонда Львовской области. Выявлены факторы, обуславливающие невыполнение природоохранных программ и мероприятий по охране территорий и объектов природно-заповедного фонда.

Ключевые слова: природоохранные мероприятия, природно-заповедный фонд, финансирование, внебюджетные ассигнования, фонд охраны окружающей природной среды, сметная стоимость, срок реализации.

Kaspevych L.V. CURRENT STATUS AND FEATURES OF FINANCIAL SUPPORT ENVIRONMENTAL PROGRAMS

Financing environmental protection and public programs in the Lviv region was analyzed this paper. Dynamics and trends in the use of funds from the State Fund of Environment Protection to organize and objects of natural reserve fund Lviv region was investigated. Factors that contribute to failure of conservation programs and measures to protect areas and objects of natural reserve fund were revealed.

Keywords: environmental protection, nature conservation, funding, budgetary allocations, the Fund for Environmental Protection, the estimated cost of implementation period.

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ століть відзначається суттєвими змінами стану навколишнього природного середовища. Світова цивілізація, розширюючи свою просторову експансію за рахунок освоєння нових територій, інтенсивного розвитку народного господарства, забруднення атмосферного повітря, земельних та водних ресурсів, руйнацію лісових ресурсів, змінила не в кращій бік якісний стан біосфери, що призводить до деградації навколишнього природного середовища та зникнення живих організмів [1; 2]. Отже, набуває особливого значення реалізація державної політики щодо охорони навколишнього природного середовища як основного джерела існування людства, сталого розвитку та збереження рівноваги у системі «людина – довкілля». Однак кожна діяльність потребує значних капіталовкладень. Обмежені можливості бюджету як країни, так і регіонів фактично блокують розроблення екологічних програм та ресурсозберігаючих проектів, оновлення технологій та здійснення природоохоронних заходів. Поряд із тим нерівномірність виділених коштів та не в повному обсязі впродовж року, слабкий контроль, невміла реалізація спричиняють низьку ефективність їх використання, неможливість виконання завдань та й зрештою перенесення строків їх реалізації. Виходячи з вищезазначеного, видається актуальним дослідження можливого залучення альтернативних джерел фінансового забезпечення реалізації державних програм ресурсозбереження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання збереження біорізноманіття як головного чинника, що формує безпечно для життя і здоров'я людини навколишнє середовище, підтримує функціонування екосистем, зокрема кругообіг і очищення природних вод, збереження ґрунтів і стабільність клімату, забезпечує населення продуктами харчування, ліками, сировиною для промисловості, перебуває у полі зору багатьох науковців. Її у різні часи досліджували О.О. Веклич, О.В. Врублевська, Ю.М. Грищенко, Л.Г. Мельник, А.Я. Сохнич, А.Ю. Якимчук. Їхні праці переважно стосуються підтримання екологічного стану екосистем. Пошукам шляхів вирішення проблем формування та реалізації цільових державних екологічних програм, які спрямовані на збереження довкілля, присвятили свої праці: І.В. Запатріна, В.М. Геєць, О.В. Димченко, В.В. Димченко, Б.А. Демидов, А.Ф. Величко, І.В. Волощук та ін. Зокрема, побудові моделі ефективної реалізації державних екологічних цільових програм – О.М. Файчук, О.В. Файчук та В.В. Войцехівська; вдосконаленню фінансування державних цільових програм за рахунок інших позабюджетних фондів і забезпеченні ефективного механізму приватно-державного партнерства – Л.М. Худолій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значущість і вагомість уже здійснених досліджень, механізм ефективного фінансування державних цільових екологічних програм в умовах дефіциту бюджету України потребує

дослідження та вивчення. Є необхідність у проведенні аналізу фінансування природоохоронних заходів та державних цільових програм із Державного та регіонального (місцевого) фонду охорони навколишнього природного середовища.

Мета статті полягає у розробленні методики аналізу залежності між рівнем фінансування державних цільових екологічних програм і природоохоронних заходів щодо впорядкування та охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду Львівської області і ступенем їх реалізації. Об'єктом дослідження є процес фінансування державних цільових екологічних програм та природоохоронних заходів. Предметом дослідження є напрями фінансування державних цільових екологічних програм та природоохоронних заходів та ступенем їх реалізації.

У процесі дослідження використано методи: економіко-статистичний (для дослідження динаміки фінансування природоохоронних заходів щодо впорядкування та охорони природно-заповідних територій Львівської області), аналізу й синтезу (для оцінки фінансового забезпечення та напрямів його вдосконалення) та спостереження і групування (виявлення кількісного зв'язку між рівнем фінансування державних цільових екологічних програм та ступенем їх реалізації); абстрактно-логічний (для теоретичних узагальнень результатів і формування висновків та рекомендацій).

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині налічується низка природоохоронних програм, найвагомішими джерелами фінансування яких на державному, регіональному та місцевому рівнях є кошти державних та обласних фондів охорони навколишнього природного середовища. Державний фонд охорони навколишнього природного середовища є складовою частиною державного бюджету України й створений для концентрації коштів і цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, які спрямовані на запобігання, зменшення та усунення забруднення навколишнього природного середовища, у тому числі фінансування наукових досліджень із цих питань [3; 4].

Кожна програма складається з окремих природоохоронних заходів, які спрямовані на досягнення єдиної мети та очікуваного результату. Програми можуть класифікувати не лише за рівнем фінансування, а й за терміном реалізації, за масштабністю природоохоронних заходів тощо. Фінансування програм проходить декілька етапів. На першому етапі фінансують розроблення проектів природоохоронних заходів, в яких визначаються його вартість, затрати та результати. На другому етапі ці проекти розглядаються та на конкурсній основі відбираються із зазначенням джерела фінансування (з одного чи декількох джерел). Наступний етап передбачає виконання природоохоронного заходу та спостереження за його фінансуванням. Останній етап – контроль досягнутих результатів як із боку виконавця, так і керівним органом із боку держави.

Завдання та заходи державних цільових програм можуть бути спрямовані на розв'язання певних проблем регіонів та окремих галузей економіки. Зазвичай такі програми виконуються в один-три етапи, а термін їх реалізації може зайняти більше 10 років. Окрім бюджетних коштів, для фінансування цільових програм залучають кошти позабюджетних фондів, гранти та інші джерела. Проте співвідношення цих напрямів, особливо їх кількісне наповнення,

не відповідають вимогам екологічно зорієнтованого соціально-економічного розвитку [5].

У зв'язку зі швидкістю науково-технічного прогресу та неконтрольованого, екологічно необґрунтованого розвитку галузей народного господарства, що супроводжується використанням природних ресурсів, виникає тиск на біосферу, її забруднення, знищення природних ресурсів, катастрофічне зменшення біорізноманіття. Для посилення екологічної безпеки, поліпшення якісних властивостей довкілля та елімінації негативних екстерналій велике значення має правильність вибору не лише методу та джерела фінансування, а й відповідних заходів.

Слід зазначити, що на основі державних програм створюють регіональні, які вирішують проблеми регіону. Так, наприклад, у 2009 р. вийшов Указ Президента України № 611/2009 «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні». На його виконання в усіх регіонах, серед яких і Львівська обласна рада (Рішення від 02.12.2008 № 765), було затверджено «Регіональну цільову програму розвитку заповідної справи на період 2009–2020 рр.» [6]. Водночас у Львівській області діяла «Програма формування регіональної екологічної мережі Львівської області на 2007–2015 рр.» [7]. Здійснення цих програм передбачає реалізацію певних природоохоронних заходів, розроблення проектів із розширення та створення нових об'єктів природно-заповідного фонду як основного елемента екомережі та інших заходів для її формування.

Проведений аналіз фінансування природоохоронних заходів щодо впорядкування та охорони об'єктів природно-заповідного фонду Львівської області з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища продемонстрував, що його роль була незначною. Впродовж 2004–2015 рр. було виділено лише 3,3 млн. грн. [8–10]. Кошти виділялися в 2013 р. – 755,0 тис. грн., які були розподілені в такий спосіб:

- 155,0 тис. грн. – на проект «Зміцнення матеріально-технічної бази національного природного парку «Північне Поділля», за які було придбано оргтехніку та виробниче обладнання;
- 600,0 тис. грн. – на проект «Придбання та встановлення рекреаційних споруд у зонах стаціонарної рекреації Яворівського національного природного парку».

Фінансові ресурси, які виділялися в 2015 р., становили 2,5 млн. грн. і були розподілені так:

- 2 325,7 тис. грн. – на розроблення проекту землеустрою з організації та встановлення меж (на місцевості) земельних ділянок, що входять до складу НПП «Північне Поділля» без вилучення, закріплення їх межовими знаками та розроблення проектно-кошторисної документації на будівництво адміністративного приміщення з допоміжними будівлями національного природного парку «Північне Поділля»;
- 170 тис. грн. – на зміцнення матеріально-технічної бази Яворівського національного природного парку, а саме придбання багатофункціонального пристрою, друкарки, цифрового фотоапарату, офісної та комп'ютерної техніки, чотирьох бензопил, фекального насосу, агрегатів та вузлів до екскаватора.

Зазначене дає підстави стверджувати, що кошти, які виділяються в рамках природоохоронних програм, не завжди спрямовані на захист та відтворення природних об'єктів.

Фінансове забезпечення заходів, передбачених вищезазначеними програмами з обласного фонду охорони навколишнього природного середовища впро-

довж їх реалізації, було нерівномірним (рис. 1). До 2009 р. кошти виділялися на функціонування наявних об'єктів природно-заповідного фонду та підтримання їх соціальних функцій, а також на створення спеціальних адміністрацій для управління ними. Зокрема, Програму формування регіональної екологічної мережі Львівської області на 2007–2015 рр. після її прийняття фінансували в більшому обсязі, але ближче до завершення її терміну інтенсивність фінансового забезпечення знизилася. У 2013 р. на цю програму виділили 1,1 млн. грн., проте фактично було профінансовано 0,5 млн. грн.

Із затвердженням «Регіональної цільової програми розвитку заповідної справи на період 2009–2020 рр.» виділені з обласного фонду охорони навколишнього природного середовища кошти використовувалися не лише на підтримку функціонування наявних об'єктів природно-заповідного фонду, але й на створення нових. Так, упродовж 2010–2012 рр. було створено 22 об'єкти природно-заповідного фонду, серед яких – національний природний парк «Північне Поділля». Відповідно до цієї програми, були також передбачені заходи зі створення інших об'єктів природно-заповідного фонду, зокрема регіональних ландшафтних парків «Дністровський» (орієнтовною площею 15 тис. га), «Стільське Горбогір'я» (10 тис. га), «Подорожницький» (8 тис. га), «Немирівський» (2,5 тис. га), «Сянський» (5 тис. га), «Мале Полісся» (2 тис. га) та національного природного парку «Верховинський» (орієнтовною площею 5 тис. га) [9; 10]. Однак у 2014 р. з ініціативи Департаменту екології та природних ресурсів облдержадміністрації із передбачених об'єктів було створено лише регіональний ландшафтний парк «Стільське Горбогір'я». У 2013 р. за участю Департаменту екології та природних ресурсів Львівської облдержадміністрації, науковців Львівського національного університету ім. Івана Франка та Інституту екології Карпат НАН України було розпочато розроблення проектів створення двох великоплощинних об'єктів: національних природних парків «Дністровсько-Чайковецький» (15 тис. га) на базі однойменного гідрологічного заказника на території Самбірського району в заплавах річок Дністер, Стрв'яж і Болозівка та «Бойківщина» на території Турківського району в Карпатському регіоні на базі ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Пікуй». Упродовж чотирьох років було підготовлено наукові обґрунтування створення парків та попередній кар-

тографічний матеріал. Усі інші згадані об'єкти планується створити до завершення програми, що приведе до показника, який був доведений Львівській облдержадміністрації Адміністрацією Президента України, згідно з яким площа природно-заповідного фонду області повинна становити 283,8 га, або 13% від загальної площі області.

Залежно від термінів реалізації та загальнокошторисної вартості природоохоронні заходи можуть фінансуватися впродовж одного чи декількох років. Аналіз однорічних природоохоронних заходів щодо впорядкування та охорони природно-заповідного фонду Львівської області, фінансування яких здійснювалося за рахунок коштів обласного фонду охорони навколишнього природного середовища, за останні 10 років виявив, що здебільшого вони були профінансовані на 100% (рис. 2). Наприклад, у р. із шести запланованих проектів, п'ять профінансовано на 100%, а один – на 20, однак цих коштів вистачило на створення лабораторії біосферного моніторингу та проведення заходів з охорони і збереження біорізноманіття, організації екологічної освіти молоді в природному заповіднику «Розточчя», а тому можна вважати, що всі заплановані проекти на 2004 р. були реалізовані повною мірою. Така ж ситуація спостерігається й у 2006 р. (із дев'яти проектів три недофінансовані, але реалізовані). У 2005, 2007 та 2011–2014 рр. фінансування 42 проектів варіювало у межах 90–100%.

Найгірша ситуація спостерігається в 2008–2010 рр., де з 26 проектів профінансували 17. Зокрема, у 2008 р. кошторисна вартість чотирьох проектів становила 443,76 тис. грн., проте на їх реалізацію було виділено лише 253,5 тис. грн., а проекти фінансувалися в межах 50–60%.

У 2009 р. фінансування 14 проектів становило лише 21% від загальної кошторисної вартості 28,91 млн. грн. На такий низький відсоток фінансування вплинули два проекти, а саме: «Проведення спеціальних заходів, спрямованих на запобігання знищенню чи пошкодженню природних комплексів на території парку – пам'ятки садово-паркового мистецтва в м. Трускавці» загальною кошторисною вартістю 27,8 млн. грн., з яких виділили лише 5,3 млн. грн., а також «Розроблення проекту створення національного природного парку «Пам'ятка Пеняцька» (I етап) вартістю 400 тис. грн., з яких було виділено лише 175 тис. грн. Щодо 2010 р., то із восьми запланованих проектів п'ять профінансували на 100%, два – у межах 40%, а один – лише на 8%.

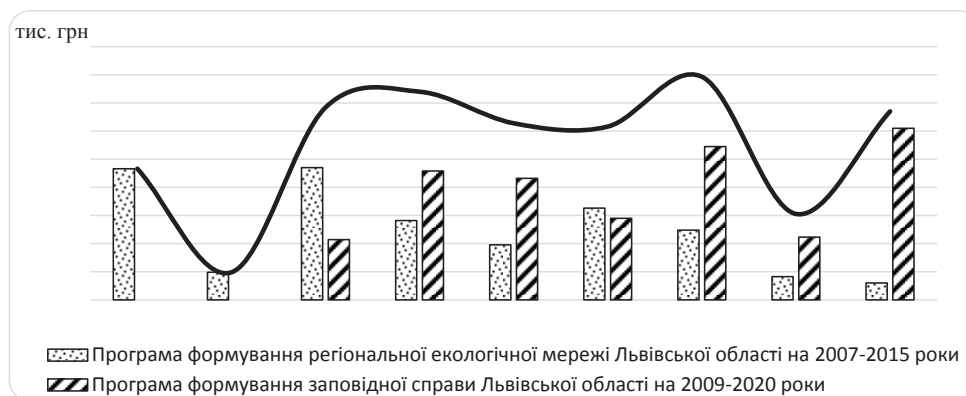

Рис. 1. Фінансування регіональних програм з обласного фонду охорони навколишнього природного середовища

Джерело: побудовано на основі даних [8]

Є проекти, що вимагають значних обсягів інвестицій та декількох етапів їх реалізації, а тому їх фінансують упродовж декількох років. Зазвичай значний обсяг фінансових ресурсів акумулюється на початку реалізації проекту, що дає можливість перенести виплату запланованої кошторисом суми на пізніші терміни. Проведений моніторинг виконання природоохоронних заходів щодо впорядкування та охорони природно-заповідних територій Львівської області демонструє, що найбільше коштів виділяється на упорядкування та облаштування таких об'єктів природно-заповідного фонду, як дендрологічний парк (ДП), національний природний парк (НПП), парк – пам'ятка садово-паркового мистецтва (ППСПМ) та регіональний ландшафтний парк (РЛП) (табл. 1).

Впродовж 2004–2015 рр. на території Львівської області було профінансовано 137 природоохоронних заходів щодо впорядкування та охорони природно-заповідного фонду. Найінтенсивніше кошти виділяли в період 2008–2011 рр. (табл. 2) на запобігання знищенню чи пошкодженню природних комплексів природно-заповідного фонду – 7 934,5 тис. грн., облаштування, упорядкування та реконструкцію існуючих та розробку проектів організації нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду – 1 044,0 тис. грн., збереження та відтворення рідкісних та зникаючих видів флори та фауни – 2 463,8 тис. грн., а також на винесення в натуру меж і виготовлення охоронно-межових знаків територій та об'єктів природно-заповідного фонду 1 180,9 тис. грн. Можна стверджувати, що збіль-

Рис. 2. Фінансове забезпечення однорічних природоохоронних заходів з обласного фонду охорони навколишнього природного середовища в 2004–2014 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [9]

Таблиця 1

Фінансування природоохоронних заходів окремих об'єктів природно-заповідного фонду Львівської області, 2004–2015 рр.

Об'єкти ПЗФ	Кількість заходів	Всього фактичних видатків	%	з обласного фонду	інших джерел	Роки		
						2004-2007	2008-2011	2012-2015
ППСПМ «Курортний парк»	4	5576,01	19,84	318	5258,01	0	5283,01	293
ППСПМ «Парк курорту»	1	4448,4	25,44	500	3948,4	0	0	4448,4
Природний заповідник «Розточчя»	9	737,7	19,26	472,7	265	385	352,7	0
РЛП «Равське Розточчя»	7	601	44,49	601	0	300	251	50
Яворівський національний природний парк	12	1232	33,15	1164	68	435	313	484
ДП загальнодержавного значення «Рудківський»	7	955,5	21,10	845	110,5	462,5	493	0
Ботанічний сад Львівського національного університету ім. І. Франка	5	755,2	22,58	329,6	425,6	705,2	50	0
РЛП «Надсянський»	10	683	82,29	683	0	134	346	203
Національний природний парк «Сколівські Бескиди»	9	646,5	79,25	616,5	30	70	388,5	188
ДП загальнодержавного значення «Оброшинський»	4	505,9	13,96	459,9	46	396	49,9	60
ППСПМ «Буський парк»	4	474,5	17,21	418,5	56	474,5	0	0
РЛП «Верхньодністровські Бескиди»	6	413	37,02	413	0	25	338	50
ППСПМ місцевого значення парку XIX ст	2	75	4,92	73	2	0	75	0
Інші	57	7581,86		7426,75	155,11	935,00	4345,34	2301,52
Всього	137	17103,71		14320,95	10364,62	4322,2	12285,45	8077,92

Джерело: побудовано автором на основі [9]

Таблиця 2

Фінансування природоохоронних заходів за напрямками діяльності Львівської області, 2004–2015 рр.

Назва природоохоронних заходів	Кількість профінансованих проєктів	Всього фактичних видатків	З обласного фонду	З інших джерел	Роки		
					2004-2007	2008-2011	2012-2015
Упорядкування об'єктів природно-заповідного фонду регіону	9	702,0	534,0	138,0	572,0	50,0	80,0
Проведення спеціальних заходів, спрямованих на запобігання знищенню чи пошкодженню природних комплексів територій та об'єктів природно-заповідного фонду	30	7934,5	2618,5	5316,0	150,0	7020,0	764,5
Облаштування об'єктів природно-заповідного фонду регіону	6	421,5	419,0	2,5	227,5	144,0	50,0
Збереження та відтворення рідкісних та зникаючих об'єктів природно-заповідного фонду регіону	21	3468,0	2957,3	510,7	805,2	2463,8	199,0
Винесення в натуру меж та виготовлення охоронно-межових знаків територій та об'єктів природно-заповідного фонду	9	1434,1	1434,1	0,0		1180,9	253,2
Реконструкція територій та об'єктів природно-заповідного фонду	6	5054,3	1009,9	4044,4	495,9	110,0	4448,4
Розроблення проєктів організації території та об'єктів природно-заповідного фонду	15	1404,0	1404,0	0,0	170,0	740,0	494,0

Джерело: побудовано автором на основі [9]

шення виділення коштів пов'язано з прийняттям «Програми формування регіональної екологічної мережі Львівської області на 2007–2015 рр.».

Аналіз фактичного фінансування природоохоронних заходів зі збереження природно-заповідного фонду Львівщини засвідчив невідповідність між їх реальною кошторисною вартістю та державними інвестиціями на їх утримання. Нерівномірність надходжень коштів до Фондів охорони навколишнього природного середовища стримує ефективне функціонування системи фінансування природоохоронних заходів, передбачених відповідними бюджетними програмами, причому їх концентрація наприкінці фінансового року не дає змоги планувати його роботу послідовно. Недофінансування програм забезпечення природоохоронних заходів в Україні призводить до погіршення екологічної та соціально-економічної ситуації в країні.

Висновки. Фінансові потреби об'єктів природно-заповідного фонду динамічно збільшуються та стають більш різноманітними. Це пов'язано не лише зі зростанням мережі природоохоронних територій, а й з очікуваннями та потребами суспільства. Фінансове забезпечення природоохоронних заходів щодо збереження та розвитку природно-заповідного фонду нині є недостатнім, його цілі чітко не окреслені, ефективність використання обмежених бюджетних коштів є низькою. Отже, механізм фінансування природоохоронних заходів потребує вдосконалення. Подальші дослідження доцільно спрямувати на пошук альтернативного фінансування збереження та розвитку природно-заповідного фонду.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Зіновчук Н.В. Екологічна політика в АПК: економічний аспект: [монографія] / Н.В. Зіновчук. – Львів: Львівський держ. аграр. ун-т, 2007. – 394 с.
2. Васюкова Г.Т. Екологія: [підручник] / Г.Т. Васюкова, О.І. Ярошева. – К.: Кондар, 2009. – 524 с.
3. Положення Кабінету Міністрів України від 15.02.2002 р. № 181 «Про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>
4. Хлобистов Є.В. Фінансові механізми управління охороною довкілля та природокористуванням в Україні / Є.В. Хлобистов / Управління у сфері охорони довкілля та природокористування в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. – К.: Мама-86, 2003. – С. 122–131 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mama-86.org.ua/ecodemocracy/experts_khlobystov_u.htm
5. Радіонов Ю.Д. Проблематика ефективності використання бюджетних коштів / Ю.Д. Радіонов // Фінанси України. – 2011. – № 5. – С. 47–55.
6. Регіональна цільова програма розвитку заповідної справи у Львівській області на період 2009–2020 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ekologia.lviv.ua/diialnist-departamentu/zberezhennia-bioriznomanittia>.
7. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.
8. Офіційний сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Екологічний паспорт Львівської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ekologia.lviv.ua>.
10. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища у Львівській області в 2005–2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ekologia.lviv.ua>.

УДК 528.91 : 528.933

Таратула Р.Б.

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри земельного кадастру
Львівського національного аграрного університету

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

Стаття присвячена теоретичним засадам формування та функціонування земельно-інформаційних систем. Розроблено структуру та зміст земельно-інформаційної системи. Проаналізовано наявні методики і технологічні рішення створення земельно-інформаційних систем територіального управління. Визначено вимоги до змісту та структури земельно-інформаційної системи.

Ключові слова: земельно-інформаційна система, формування, функціонування, управління, територія.

Таратула Р.Б. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНО-ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ

Статья посвящена теоретическим основам формирования и функционирования земельно-информационных систем. Разработаны структура и содержание земельно-информационной системы. Проанализированы существующие методики и технологические решения создания земельно-информационных систем территориального управления. Определены требования к содержанию и структуре земельно-информационной системы.

Ключевые слова: земельно-информационная система, формирование, функционирование, управление, территория.

Taratula R.B. THEORETICAL BASES OF FORMATION AND FUNCTIONING OF THE LAND INFORMATION SYSTEM

The article is devoted to theoretical bases of formation and functioning of the land and information systems. The structure and content of the land information system has been developed. The existing methods and technological solutions for the creation of land information systems for territorial management were analyzed. The requirements to the content and structure of the land information system were defined.

Keywords: land information system, formation, operation, management, area.

Постановка проблеми. Раціональне використання земельних ресурсів неможливе без визначення їхніх якісних характеристик, що дають уявлення про цінності кожної земельної ділянки. Формування системи управління земельними ресурсами має спиратися на постійно поновлювану інформаційну базу про об'єкти земельних відносин, що перебувають на цій території. Тому існує нагальна потреба у розвитку інформаційного забезпечення управління земельними ресурсами, без якого неможливе вдосконалення форм і методів управління землекористуванням. Перспективним напрямом розвитку інформаційного забезпечення є формування єдиного інформаційного ресурсу для цілей управління, основними аспектами якого повинні стати подолання інформаційної роз'єднаності управлінських структур і кадастрів, створення єдиної інформаційної системи про земельні ресурси, здатної відбивати якісні та кількісні характеристики землекористування.

Земельно-інформаційна система дає можливість утворити в межах цілісного геоінформаційного простору дані про територію та умови користування нею, її транспортну й інженерну інфраструктуру, нерухомість, а також сконцентрувати й упорядкувати зберігання та поновлення даних щодо об'єктів, дати відкритий доступ населенню до джерел інформації про території України. Отже, вирішення завдань формування земельно-інформаційної системи та її ключового елемента, а також її структури та змісту різноманітних просторових даних є актуальним на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо формування та функціонування земельно-інформаційних систем розглядало велике коло вчених та дослідників. Значний внесок у розвиток теорії формування та функціонування земельно-інформаційних систем зробили такі вітчизняні діячі науки, як В. Боклаг, А. Вервейко, Д. Добряк, В. Кулініч,

А. Лященко, Л. Новаковський, М. Ступень, А. Третьяк, А. Юрченко та інші. Серед зарубіжних науковців, які вивчали вказану проблему, доцільно відзначити таких як Р. Беннетт, Я. Вілльямсон, С. Капралова, О. Малигіна, В. Цветков та ін. Незважаючи на вагомий внесок науковців у розвиток теорії і практики функціонування інформаційних та земельно-кадастрових систем, результативна система інформаційного забезпечення землекористування залишається неформованою. На нашу думку, дослідження вказаного питання потребує системного підходу, тобто формування земельно-інформаційної системи землекористування, що охоплює просторові, правові, економічні та екологічні аспекти забезпечення збалансованого управління земельними ресурсами.

Накопичення інформаційного масиву не сприяє підвищенню репрезентативності геопросторових та картографічних даних у сфері землекористування. Таке протиріччя спричинено відсутністю загальної підходу до інтеграції різноманітних інформаційних даних в єдиній земельно-інформаційній системі. Концептуальне розв'язання вказаної проблеми полягає в розробленні теоретико-методичних засад та практичних напрямів формування та функціонування земельно-інформаційних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою ефективного регулювання земельних відносин органи державної влади будь-якого рівня потребують використання оперативної різноманітної (кадастрової, топографічної, статистичної, геологічної, екологічної, економічної тощо) інформації. Ця інформація повинна бути зрозумілою, тобто мати таку форму, яка дасть змогу здійснити її ґрунтовний аналіз та прийняти раціональне управлінське рішення [1; 2]. Тому накопичення різноманітної інформації та переформатування її у зручну для проведення аналізу форму – це одне з основних завдань земельно-інформаційних систем. Загалом земельно-

інформаційна система – це цілий програмний комплекс, який охоплює операції з пошуку, реєстрації, накопичення, узагальнення та використання інформації для забезпечення кадастру, проектування, планування, проведення аналітичних розрахунків, здійснення обліку та формування звітності про використання та охорону об'єктів землекористування. Кінцевою метою формування земельно-інформаційної системи є створення механізму геоінформаційного забезпечення наявних на територіях України систем, пов'язаних із життєдіяльністю та соціально-економічним розвитком таких територій [1; 3]. Прояв ефектів від функціонування земельно-інформаційної системи наведено в табл. 1.

В основу земельно-інформаційної системи на території нашої країни повинно бути покладено потужне сховище даних для забезпечення ефективності технологій геоінформаційних систем (ГІС), моделі даних, висвітлення просторової інформації та прийнятих рішень у корпоративних мережах та у вільному доступі, засоби інтеграції інформації ГІС в інші інформаційні системи і навпаки. Високоефективні засоби просторового аналізу та планування дають змогу вирішувати велике коло завдань територіального управління. Загальний перелік та найменування усіх користувачів інформаційних систем визначається на етапі формування технічних завдань.

Земельно-інформаційна система функціонує з метою забезпечення суб'єктів управління територіями України необхідною інформацією та характеризується такими функціональними можливостями, як внесення та відображення даних про сучасний стан території та об'єктів нерухомості, реєстрація змін, спричинених веденням господарської діяльності та природними чинниками, та внесення цих змін до атрибутивних і картографічних баз даних; забезпечення швидкого та результативного пошуку інформації; моделювання різних динамічних ситуацій на електронній картографічній моделі; сумісність із сучасним навігаційним обладнанням та передача отриманої інформації щодо виконання заходів відповідним суб'єктам управління; систематизація та обробка інформації про господарську діяльність; створення звітної документації.

Земельно-інформаційна система створена для забезпечення прийняття раціональних управлінських рішень щодо організації розвитку територій шляхом оперативної передачі відповідним органам та суб'єктам повної, достовірної інформації про земельні ресурси, об'єкти нерухомості, об'єкти інф-

раструктури, а також інформації про зміни в цих об'єктах. Земельно-інформаційна система дає змогу накопичити достатню інформації про стан території для визначення ймовірних наслідків прийнятих управлінських рішень.

Забезпечення процесу управління земельними ресурсами починається з реєстрації та захисту прав суб'єктів земельних відносин, організації процесу здійснення цивільно-правових операцій із земельно-майновими об'єктами, стягування земельних платежів, забезпечення захисту земель від деградаційних процесів. Цей процес вимагає відповідного правового оформлення та істотного науково-організаційного обґрунтування ефективності кадастрової та моніторингової діяльності на основі застосування ГІС-технологій. Формування необхідних для побудови єдиної земельно-інформаційної системи організаційно-правових умов включає в себе розроблення нормативно-правової бази, систематизацію та використання необхідної інформації для забезпечення правових відносин.

Розроблення та впровадження земельно-інформаційних систем у господарську діяльність на території нашої країни розпочались одночасно із прийняттям Закону України «Про захист інформації в автоматизованих системах» у 1994 році. Цей Закон регулює відносини, які виникають у процесі створення і використання інформаційних ресурсів, регулюючи створення, збір, обробку, накопичення, зберігання, пошук і передачу користувачам інформації, яка має документальне підтвердження. Окрім цього, Закон регулює процес формування та застосування інформаційних технологій у господарській діяльності; передбачає захист інформації та прав суб'єктів інформаційних відносин. Проте сьогодні не існує жодних затверджених нормативно-правових актів, які б регулювали сферу функціонування власне земельно-інформаційних систем. Оскільки земельно-інформаційна система є інформаційною системою, то на неї поширюються усі положення, що стосуються регулювання інформаційних систем в органах місцевого самоврядування. З іншого боку, земельно-інформаційна система містить значні обсяги картографічної інформації, використання якої визначається стандартами в галузі цифрового картографування, до того ж, картографічна інформація земельно-інформаційної системи може містити значний обсяг секретної інформації, використання та поширення якої регулюється законами та нормативами держави у сфері захисту державної таємниці та забезпечення комп'ютерної безпеки.

Таблиця 1

Прояв ефектів від функціонування земельно-інформаційної системи

Суб'єкти землекористування	Вирішення завдань представлення просторових об'єктів в єдиному просторі	Система управління	Система планування
Органи влади та місцевого самоврядування	Моніторинг стану просторових об'єктів	Здійснення економічної політики	Створення умов для розміщення продуктивних сил
Галузі економіки	Створення і ведення кадастрів	Галузева діяльність з використанням навколишнього простору	Аналіз стану та вироблення просторових рішень, спрямованих на розвиток галузевої діяльності
Господарючі суб'єкти	Облік об'єктів нерухомості	Оптимізація виробничої діяльності з використанням навколишнього простору	Аналіз стану та формування просторових рішень щодо розвитку виробничої діяльності
Населення	Отримання довідкової і пізнавальної інформації про просторові об'єкти на певній території	Навігація по певній території з формуванням оптимальних маршрутів руху	Планування дозвілля, пов'язаного з використанням навколишнього простору

Джерело: сформовано на основі [3]

Нормативно-правове забезпечення формування та використання земельно-інформаційної системи для управління територіями має містити такі групи документів, як загальні нормативно-правові акти, в яких висвітлено основний склад та структуру інформаційних ресурсів, що використовуються для управління територіями; обов'язки суб'єктів земельних відносин із приводу формування інформаційних ресурсів; нормативні документи, які визначають основи організації побудови системи інформаційних ресурсів на території України, діяльність органів державної та місцевої влади; документи, що регулюють взаємодію суб'єктів земельних відносин із приводу використання інформаційного забезпечення у плануванні своєї діяльності; документи, що визначають методичні підходи до забезпечення відповідних умов для формування єдиного інформаційного простору; документи, що регулюють процеси обліку інформаційних ресурсів країни, регіонів та окремих територій, порядок та правила реєстрації інформаційних систем [4].

Процес розвитку земельно-інформаційних систем, на нашу думку, варто розділити на два окремі напрями. До першого напрямку входять системи, які з'явилися у процесі удосконалення операцій з організації документообігу та видачі довідок, звітів і відомостей. Ключовим завданням систем такого типу є продукування необхідних для суб'єктів контролю форм та зберігання інформації про документи на земельні ділянки, які посвідчують права власності чи права користування на земельні ділянки. Такий перелік можливостей не в змозі задовольнити усі завдання документообігу, деякі із завдань вони вирішують частково, а до земельно-інформаційних систем взагалі жодного відношення не мають. До другого типу систем входить низка програмних комплексів, заснованих на результатах інвентаризації.

На наш погляд, перспективним напрямом розвитку інформаційного забезпечення є формування єдиного інформаційного ресурсу для цілей управління земельними ресурсами, основними аспектами якого повинні стати подолання інформаційної роз'єднаності управлінських структур і кадастрів, створення єдиної інформаційної системи про земельні ділянки та інші об'єкти нерухомого майна, здатної відбивати якісні та кількісні характеристики продуктивного потенціалу земель.

Бажання забезпечити повне злиття усіх користувачів інформації про земельні ресурси зумовлює створення цілої множини інформаційних систем, заснованої на кадастрі. Їх назвали «кадастрові земельно-інформаційні системи». Вони є елементами більших правових та фіскальних інформаційних систем, які містять дані про право володіння, фіскальну інформацію про оцінювання та опадаткування. Поєднання правової та фіскальної інформації в одній системі досить логічне, оскільки кадастрова ділянка може бути просторовою основою текстового компонента обох інформаційних баз [5]. Механізм трансформації даних у кадастрових земельно-інформаційних системах містить процеси, які використовуються для роботи з просторовими та текстовими вхідними даними під час управління земельними ресурсами (абстрагування та архівація), а також процеси, пов'язані зі створенням та використанням вихідних даних інформаційної системи. В основному це стосується кадастрового картографування та картографування земельних ділянок у процесі роботи з просторовими даними. Аналіз досвіду використання систем подібного типу демонструє перевищення потреб користувачів кадастрової інформації над можливос-

тями систем, що діють сьогодні. Це створює можливість формування ефективної земельно-інформаційної системи на базі цифрових земельно-кадастрових карт, яка б містила широкий діапазон інформації екологічного, економічного, соціально-демографічного характеру з просторовою прив'язкою.

Особливість земельно-інформаційної системи полягає в тому, що її об'єктом є особливий вид природного ресурсу – земля. Це зумовлює необхідність технічного забезпечення усіх компонентів земельно-інформаційних систем. Проте застосування новітніх програмно-технічних засобів зі збереженням традиційних методів організації управління є малоєфективним. Потрібно повністю переформувати весь механізм управління, враховуючи появу нових технічних та технологічних можливостей, оскільки це дасть змогу забезпечити виконання головної виробничої функції сучасної земельно-інформаційної системи, такої як інформаційне забезпечення управління земельними ресурсами на будь-якому рівні, сприяння процесам прийняття раціональних управлінських рішень за рахунок надання суб'єктам управління достовірної та повної інформації про стан земельних ресурсів [6].

Головна мета створення земельно-інформаційної системи в Україні – геоінформаційне забезпечення процесів прийняття раціональних управлінських рішень, спрямованих на ефективне функціонування механізмів екологічного та соціально-економічного розвитку територій. Для досягнення встановлених цілей земельно-інформаційна система на території України має забезпечити вирішення основних інформаційних завдань, представлених на рис. 1.

З технічної позиції земельно-інформаційна система повинна мати швидку працездатність, здатність формувати множинну класифікацію об'єктів території, доступний та зручний інтерфейс для подальшого оновлення цієї системи та об'єднання їх з іншими системами, здатність швидко опрацьовувати дані про об'єкти.

Головними завданнями в утворенні земельно-інформаційних систем є створення достовірної та об'єктивної юридичної інформації про права на земельні ділянки, нерухомість на цих ділянках, що необхідна для відповідних державних установ та іншим юридичним та фізичним особам; дотримання захисту прав власників та користувачів; дотримання під час реєстрації відповідного правового режиму у користуванні землею, будівлями, забезпечення інформацією про збір земельного податку та податку на нерухомість; сприяння встановленню застави на земельну ділянку та нерухомість; контроль за кількістю та якістю землі, створення банку даних про землю; наявність відповідних умов для формування територій з особливим правовим режимом (рекреаційні, заповідні, природоохоронні); облік технічних даних про будівлі на територіях.

Формування ефективної земельно-інформаційної системи залежить від виконання таких умов, як економічна та правова стабільність на території регіону чи країни загалом; достатній рівень інформаційного забезпечення; взаємодія виконавчих і законодавчих органів влади у сфері управління земельними ресурсами; відповідний рівень кадрового забезпечення регіону.

У процесі створення земельно-інформаційної системи потрібно передбачити урахування та адаптацію новітніх функціональних та науково-технічних розробок; здатність функціонального складника системи до подальших змін та доповнень; організацію поетапного створення системи; відповідність земельно-інформа-

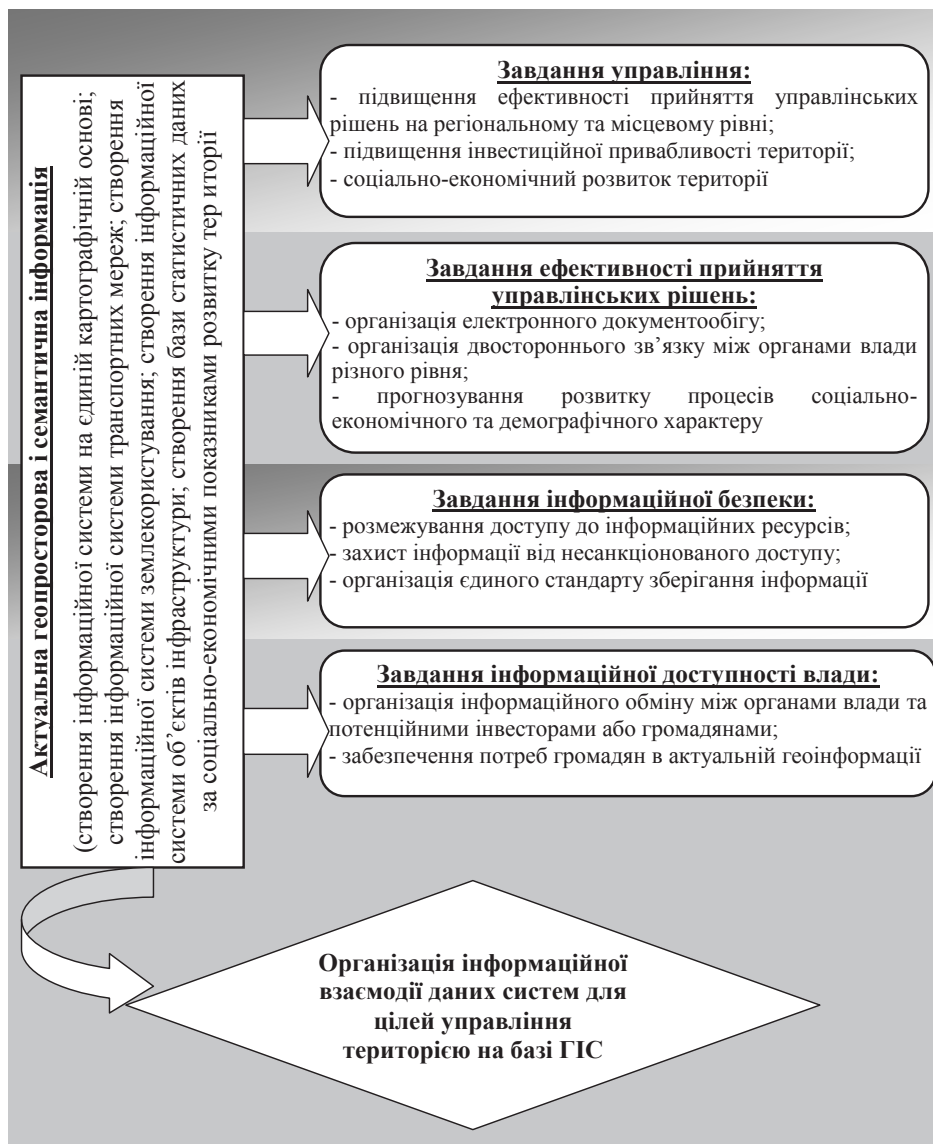

Рис. 1. Основні можливості використання актуальної геопросторової і семантичної інформації

Джерело: сформовано на основі [3; 7]

ційної системи чинному законодавству; узгодженість із планами, національними та регіональними програмами розвитку території; урахування технологічних, організаційних та фінансових особливостей у процесі визначення складу, функціональності та вартості земельно-інформаційної системи.

Земельно-інформаційна система має забезпечувати дотримання умов для базового управління, а саме: будь-який фізичний об'єкт на карті повинен розпізнаватися системою як цілісний об'єкт, а не набір точок із відповідними для нього семантичними характеристиками; має давати можливість створення просторових запитів для визначення головних показників об'єктів на земельних ділянках в межах територіальних зон; під час обліку просторових запитів кожного з об'єктів має проводитися аналіз його відповідності функціональному призначенню і регламенту цих зон, в межах якої вони розташовані [8].

Висновки. Ефективність реалізації робіт із формування та використання земельно-інформаційної системи, на нашу думку, залежить від раціональності

виконання низки важливих завдань, таких як визначення конкретних користувачів інформації, що може надати земельно-інформаційна система, та визначення умов, що висувуються до такої інформації, визначення порядку отримання необхідної інформації та форми її подання; визначення алгоритму створення картографічних і семантичних даних, наповнення ними інформаційних систем.

Земельно-інформаційна система дасть змогу забезпечити дотримання прав громадян та суб'єктів земельних відносин; оновити інформаційне забезпечення процесу прийняття управлінських рішень на основі цифрових карт та комп'ютерних моделей місцевості; виконати об'єднання усіх інформаційних систем в сфері управління земельними ресурсами в єдиний земельно-інформаційний простір. Загалом використання багатоцільових кадастрів інтегрованої земельно-інформаційної системи як інформаційної основи для оцінки стану й оптимізації землекористування дає змогу забезпечити необхідні показники якості прийнятих управлінських рішень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Боклаг В.А. Інтегровані земельно-інформаційні системи як механізм удосконалення управління земельними ресурсами: [Електронний ресурс] / В.А. Боклаг. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Аpdu/2009_1/doc/2/13.pdf
2. Таратула Р.Б. Формування структури інтегрованої земельно-інформаційної системи / Р.Б. Таратула // Збалансоване природокористування. – 2016. – № 4. – С. 173–177.
3. Малыгина О.И. Разработка принципов и методов создания земельно-информационной системы на территорию Новосибирской области / О.И. Малыгина // Изв. вузов. Геодезия и аэрофотосъемка. – 2009. – № 5. – С. 34–36.
4. Дослідження структури ознак земельно-інформаційної системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.br.com.ua/referats/Geografiya/28470.htm>
5. Boryuzha A. The information support modern state of agricultural land-use in Ukraine / A. Boryuzha // Nauka i studia. – 2014. – No. 9 (119). – P. 100–108.
6. Ступень М.Г. Вдосконалення земельно-кадастрової системи для раціонального використання охорони земель у населених пунктах / М.Г. Ступень, С.О. Малахова // Збірник наукових праць Харківського національного аграрного університету. – 2010. – № 6. – С. 22–27.
7. Williamson I.P. Sustainability and Land Administration Systems / I.P. Williamson, S. Enemark, J. Wallace. – Department of Geomatics, Melbourne, 2006. – 271 p.
8. Цветков В.Я. Геоинформационные системы и технологии / В.Я. Цветков. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 288 с.

УДК 502 – 630*64

Фурдичко О.І.*доктор економічних наук, професор,
академік НААН, директор
Інституту агроекології і природокористування
Національної академії аграрних наук України***Яремко О.П.***здобувач
Інституту агроекології і природокористування
Національної академії аграрних наук України*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКИЙ ПОДІЛ ЗЕМЕЛЬ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ШЛЯХИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ

У статті проведено дослідження організаційно-господарського поділу лісів у Тернопільській області та запропоновано його вдосконалення у межах державного лісогосподарського виробництва. Доведено, що в питаннях організаційно-господарського поділу лісів у лісівництві області все ще спостерігається практика дореформеного його змісту з поділом на так звані категорії та виділенням особливо захисних лісових ділянок. Саме в цьому вбачається практична значимість, що має привести до підвищення питомою обсягів заготівлі лісоматеріалів, спрощення інформаційних джерел лісовпорядкування у Тернопільській області, а також у складі державного лісівництва в Україні.

Ключові слова: вилучення, заготівлі, категорії, користування, ліс, лісівництво, лісокористування, поділ.

Фурдичко О.И., Яремко О.П. ОРГАНИЗАЦИОННО-ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ РАЗДЕЛ ЗЕМЕЛЬ ЛЕСНОГО ФОНДА ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ И ПУТИ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

В статье проведено исследование организационно-хозяйственного деления лесов в Тернопольской области и предложено его совершенствование в рамках государственного лесохозяйственного производства. Доказано, что в вопросах организационно-хозяйственного деления лесов в лесоводстве области все еще наблюдается практика дореформенного его содержания с разделением на так называемые категории и выделением особо защитных лесных участков. Именно в этом видится практическая значимость, что должно привести к повышению удельных объемов заготовки лесных материалов, упрощению информационных источников лесоустройства в Тернопольской области, а также в составе государственного лесоводства в Украине.

Ключевые слова: деление, заготовки, изъятие, категории, лес, лесоводство, лесопользование, пользование.

Furdychko O.I, Yaremko O.P. ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC DIVISION OF LAND FOR FORESTRY PURPOSES TERNOPIIL REGION AND WAYS OF ITS IMPROVEMENT

Objective to study the organizational and economic division of forests in the region and to offer its improvement within the State Forestry. It is proved that in matters of organizational and economic division of forests in the forestry area, there is still the practice of pre-reform its maintenance division to "Categories and the allocation of specially protected forest areas." It is seen in the practical significance that should lead to increased unit volumes of timber harvesting, forest management simplification of information sources in the Ternopil region and in the state of forestry in Ukraine.

Keywords: category of use, division, forest, forestry, extraction, preparation, use, use wood.

Постановка проблеми. Упродовж віків, починаючи із зародження лісівництва як галузі рослинництва і його впорядкування, поступово удосконалювались механізми користування головною його продукцією – лісом, тобто деревиною. Одним із перших кроків за відомостями, що дійшли до наших часів, було лісокористування на прикладі лісового масиву Герца (1585 р., на північній околиці Середньо-німецьких гір) із запровадженням поділу лісових масивів на ділянки в природі. Згодом вони отримали назву «лісосіки», тобто поділ на земельні ділянки, в межах яких вирубували суцільно дерева з подальшим забезпеченням на цій площі лісовідновлення [1, с. 45]. У їхню основу покладалась вимоги поділу лісового масиву на рівні ділянки за кількістю років обороту рубки деревостанів. У межах кожної з ділянок щорічно вирубували дерева і заготовлювали з них лісові матеріали, а наступного року переходили на сусідню ділянку. Кількість вирубувань залежала від устанавленого віку досягнення деревами придатності для виробництва лісових матеріалів. Після завершення рубки лісу на останній із ділянок передбачалось переходити до тієї, яка була першою.

Як би ми не ставились до тодішніх примітивних способів лісокористування, але то були перші кроки до формування лісівництва як галузі рослинництва і лісового землеробства, завдяки яким воно впродовж

чотирьох століть розвивалось і набуло сучасного змісту як галузь агросфери, здійснення лісогосподарського виробництва та охорони довкілля. У міру його розвитку, здійснення наукових досліджень і удосконалення практичного досвіду було доведено непридатність поділу лісових масивів на рівні ділянки. Адже результати вирощування деревини в лісонасадженнях залежать від дії дуже багатьох чинників місця зростання, які залежать від природно-кліматичних умов і продуктивної якості ґрунтів. Продуктивність лісових земель у межах окремих ділянок нерідко суттєво відрізняється. До того ж із часом змінювались вимоги щодо попиту на лісові матеріали тощо, передбачити які на тривалий період надзвичайно складно. Це потребувало відповідного узгодження в питаннях організації лісового господарства і лісокористування. Врешті-решт перейшли на нормування вилучення запасів деревини з лісових екосистем, щоб забезпечити безперервність і постійність її використання для задоволення попиту сільського господарства, населення та промисловості на лісові матеріали певного призначення. По-сучасному – наповнення ринкового попиту лісовими матеріалами різного призначення. Це найбільш прийнятна форма організації та розвитку лісового господарства в галузі агроекологічного лісівництва як організаційно-господарського поділу земель лісогосподарського при-

значення (до проголошення Україною незалежності облікова категорія – «землі лісового фонду») радянської пори. Як відомо, з уособленням відомого на той час загальнодержавного управління лісами, що не відповідає засадам ринкової економіки, зокрема ідентифікованої за землекористувачами, результатами господарювання та збереження лісів у стані екологічної рівноваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Недосконалість організаційно-господарського поділу лісів визначається тим, що впродовж чверті століття в Тернопільській області, як і в Україні загалом, лісівництво здійснюється майже на засадах радянського законодавства. Тільки на окремих ділянках виробництва – з елементами ринкової економіки.

Мета статті – провести дослідження організаційно-господарського поділу лісів в області і запропонувати його вдосконалення за еколого-економічним призначенням як виду лісгосподарського виробництва, тобто стосовно використання земель як продуктивної сили для вирощування лісу і вилучення деревини з лісових екосистем, виробництва лісових матеріалів ринкового призначення.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження використовували діалектичний метод, у тому числі порівняння і спостереження, аналіз і пропозицію на підставі логічних висновків та досвіду історичного становлення і розвитку лісгосподарського виробництва.

Об'єктом дослідження були землі лісгосподарського призначення державного лісівництва Тернопільської області та поділ лісів на організаційно-господарські облікові категорії.

Предметом дослідження був чинний поділ лісів на облікові категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок як інструмент організації і розвитку лісгосподарського виробництва у складі суб'єктів адміністративно-територіального поділу області, а також суб'єктів господарювання з державного лісівництва.

Публікацій із питань стану лісового господарства як галузі лісівництва в різних засобах масової і технічної інформації є багато, але нерідко – з досить вузьким спрямуванням. До того ж у публікаціях поняття «землекористування» змінено на термін «лісокористування», що приводить до викривлення змісту об'єктів праці й економічних відносин зі власником природних ресурсів. Адже найсуттєвішим природним ресурсом, що використовується в галузі лісівництва, є земля, земельні ресурси як продуктивна сила. Але у використанні земель лісгосподарського призначення «порушено головний принцип вилучення рентного доходу: замість плати за землю впроваджено плату за лісові ресурси, що за економічним змістом не одне й те саме» [2]. Недостатньо точно визначення об'єктів праці в лісгосподарському виробництві зміщує зміст головної продукції лісівництва, якою давно стала, була й залишається деревина у стані росту, тобто у складі лісонасаджень, що формують лісові екосистеми.

Минула школа українського лісівництва, орієнтована на державне централізоване управління лісами, залишала без належної участі в ньому (управлінні) органи державної влади та органи місцевого самоврядування. При цьому публічно зазначалося, що «місцеві органи влади, не маючи достовірної інформації про стан і використання лісів, не можуть активно впливати на підвищення ефективності діяльності відповідних користувачів цих земель, на забезпечення повнішого використання їх продуктивності» [3].

У подальших наукових пошуках зазначалось: «Доведено, що відсутність належного врегулювання та розмежування інтересів і повноважень суб'єктів господарювання з лісівництва і лісокористування як основних суб'єктів економічних відносин на ринках лісосічного фонду і лісових матеріалів гальмує формування інституційних засад та симетричних економічних стосунків між ними, з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, заважає нормативному урегулюванню землекористування у сфері продуктивного лісового землеробства, і лісокористування – в промисловому виробництві» [5]. Зазначене зумовлює необхідність більш ретельного розуміння та поширення інформації в суспільстві щодо значення терміна «землі лісгосподарського призначення», а також їхнього складу за обліковими категоріями. Останні визначені Стандартною статистичною класифікацією землекористування ЄЕК (далі – ССКЗ ЄЕК), розробленою з урахуванням ринкових засад у землекористуванні та поширенні інформації про формування лісових екосистем у складі облікової категорії «землі лісові» [6]. Сьогодні в українському лісівництві належного визначення терміна «ліс» у значенні землекористування як об'єкта обліку і звітності, його адаптації до європейських стандартів землекористування немає.

У земельному та лісовому законодавстві України також немає чітко визначеного терміна «землі лісгосподарського призначення», в державних органах влади, в тому числі в галузі землеустрою, мало належного розуміння систем «поділ за класифікаційними одиницями обліку землекористування за цільовим його призначенням» і «поділ земель відповідного цільового призначення за обліковими категоріями землекористування» згідно зі стандартною статистичною класифікацією землекористування [7]. Хоча зазначена ССКЗ ЄЕК, прийнята на тридцять сьомій пленарній сесії ЄЕК/ФАО ООН (1989 р.), останнім часом не висвітлюється в інформаційних джерелах ЄЕК/ФАО, але саме вона покладена в основу кількісного обліку земель в українському законодавстві. Зрозуміло, що шляхи її удосконалення розробляються, зокрема, з метою поліпшення інформаційної бази [8].

У практичному здійсненні лісовпорядкування в Тернопільській області все ще залишається чинною норма: «До лісового фонду України належать лісові ділянки, в тому числі захисні насадження лінійного типу, площею не менше 0,1 гектара» [9, с. 4], хоча такої облікової категорії («землі лісового фонду») цільового призначення у складі Земельного кодексу України з 2006 р. і в землеустрої немає. Більше того, в Земельному кодексі України встановлено: «Віднесення земель до тієї чи іншої категорії здійснюється на підставі рішень органів державної влади та органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень. Зміна цільового призначення земельних ділянок здійснюється за проектами землеустрою щодо їх відведення» [10, с. 20]. З цього виходить, що віднесення обліку землекористування до відповідного цільового призначення має здійснюватись не на основі наявності на земельній ділянці біоценозу, а за напрямом економічного використання відповідних земельних угідь. Наявність на поверхні ґрунту лісової рослинності – лише один із аргументів на користь їх надання суб'єктам господарювання з лісівництва.

Таким чином, зазначена Лісовим кодексом України норма, що приведена вище, а також інші, пов'язані з нею в земельному і лісовому законодавстві, мають нікчемний зміст і, зрозуміло, спотворюють здійснення обліку і статистичної звітності

щодо користування земельними угіддями як головним природним ресурсом, що належить українському народу.

Нотатки з історії становлення поділу лісів на групи і категорії захисності. З історичних джерел відомо, що в колишньому Союзі РСР за пропозиціями вчених у 1943 р. було прийнято постанову Ради Міністрів СРСР про поділ лісів за їх народногосподарським призначенням на три групи. Для неосязної за розмірами країни того часу з надзвичайно строкатими природно-кліматичними та економічними умовами для здійснення господарювання такий поділ був достатньо логічним і науково обґрунтованим методом організаційно-господарського поділу лісів із метою раціональної організації лісокористування. Насамперед – для забезпечення потреб сільського господарства, населення та промисловості лісовими матеріалами, в тому числі дровами, необхідними для опалення величезної кількості поселень, організацій та установ із пічним опаленням.

У межах України, зокрема й Тернопільської області, на той час ліси поділяли на дві групи. До першої групи належали ліси державних заповідників, курортні та інші з певними обмеженнями користування деревиною для заготівлі лісових матеріалів (під загальним терміном – лісокористування). Усі інші належали до другої групи (вони ж – експлуатаційні ліси), у межах яких лісокористування формувалося на загальних принципах лісівництва – використання лісу з додержанням його найважливіших принципів постійності та невиснажливості. Згодом ліси першої групи почали з ініціативи також науковців поділяти на категорії захисності, кількість яких постійно зростала, з особливим поширенням їх в українському лісівництві. При цьому мало уваги зверталось на їхню практичність і господарську ефективність. Про це свідчать відомості про поділ лісів державного лісівництва області за матеріалами таксації лісу та лісопорядкування 1988 і 2011 років (табл. 1).

У таблиці наведено лише облікові категорії згаданої захисності ключового змісту – першого рівня. Наприклад, облікова категорія «ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення» Тернопільської області (2011 рік лісопорядкування) поділені на облікові категорії нижніх рівнів, зокрема, розташовані в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду – 39,6 тис. га; із них можливі для експлуатації – 10,0 тис. га; наукового призначення, включаючи генетичні резервати, – 0,3 тис. га. Схожим чином поділені на численні підкатегорії різних рівнів й інші категорії «захисності»,

що робить їх мало придатними для практичного застосування щодо раціональної системи лісогосподарського виробництва [9]. Загальна їхня кількість по області становить понад 30 найменувань.

Не краще становище з організаційно-господарським поділом лісів було і за останнім державним обліком лісів (1988 р.) на той час Тернопільського обласного управління лісового господарства Мінлісгоспу Української РСР. Лісів, точніше – земель лісогосподарського призначення, було взято на облік 156 тис. га з їх розподілом на ліси I і II груп [12].

У 1995 р. було прийнято постанову КМ України і затверджено «Порядок поділу лісів на групи, віднесення їх до категорій захисності та виділення особливо захисних земельних ділянок лісового фонду», але в неї, порівняно з чинною на 1988 р., суттєвих змін не внесли [13]. Зазначена постанова втратила чинність із 16 травня 2007 р. [14], хоча у складі ДЗК України на 1 січня 2015 р. все ще має місце поділ лісів за мало визначеними «функціями їх використання». У тому числі: «для виробництва деревини – 3444,2 тис. га» (графа 31), «для захисної, природоохоронної та біологічної мети – 5071,8 тис. га» (графа 32) і «для відпочинку – 135,3 тис. га» (графа 33). Разом це становить 8651,3 тис. га. Наведене свідчить про певну недосконалість облікових даних та їхню складність, включаючи їхню придатність для практичного застосування у питаннях господарського управління і контролю за раціональним використанням лісових ресурсів в області та в межах суб'єктів господарювання, органів державної влади і органів місцевого самоврядування.

До речі, в Україні за Державним земельним кадастром на 1 січня 2015 р. ліси все ще поділяються на I і II групи (графи 29–30 форми 6-зем), у тому числі відповідно 5477,2 і 4039,1 тис. га (разом – 9516,3 тис. га).

Європейський досвід лісівництва майже в два рази перевищує український. Останній розпочався на два століття пізніше, починаючи практично з XIX ст. У європейському законодавстві щодо землекористування встановлено досить стабільну систему обліку стану земельних угідь за їхнім описом і розподілом за суб'єктами господарювання – за землевласниками (землекористувачами). Основою для цього є ССКЗ ЄЕК, дотримання якої є рівнем технічної культури й елементарним обов'язком усіх суб'єктів, що виступають землекористувачами (землевласниками) та мають справу із землеустроєм [8]. Тим більше з огляду на те, що в нас діє Закон «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [15]. Зазна-

Таблиця 1

Поділ лісів Тернопільського ОУЛМГ за групами лісів і категоріями захисності за державним обліком 1988 і 2011 років

Довідник лісового фонду України на 01.01.2011 р., – т. 2.3. – Ірпінь, 2012.	2011 р.	Лісів усього, тис. га	у тому числі			
			Природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення	Рекреаційно-оздоровчі ліси	Захисні ліси	Експлуатаційні ліси
		153,1	39,9	26,9	20,7	65,6
Краткий справочник по лесному фонду Украинской ССР на 01.01.1988. – К., 1989,	1988 р.	Лісів, усього, тис. га	у тому числі			
			Ліси I групи			Ліси II групи (експлуатаційні)
			Ліси, що виконують переважно водоохоронні функції	Ліси, що виконують переважно захисні функції	Ліси, що виконують переважно санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції	
		156	0	35	34	87

Джерело: сформовано автором за даними [9; 10]

чену адаптацію свого часу (1998 р.) здійснив Держкомзем України, розробивши відповідну Інструкцію [16], хоча з певними недоліками, але зі збереженням чітко встановлених ССКЗ ЄЕК облікових категорій землекористування першого рівня.

У цьому аспекті необхідно додати, що в європейському законодавстві чітко визначені терміни «ліс», «ліс призначений для вилучення деревини» і «ліс не призначений для вилучення деревини» [16], які повністю заперечують доцільність іншого поділу «на групи лісів і категорії захисності», що набуло неабиякого поширення в українському лісівництві. До того ж, у європейському законодавстві визначено, що «ліс у розумінні закону – це земля». Для того щоб показати, наскільки простішим є такий еколого-економічний поділ лісів, наведемо порівняння фізичних вимірів площі лісів за окремими європейськими країнами на початок ХХІ ст. (табл. 2).

Наведені в таблиці дані свідчать про суттєву відмінність організаційно-господарського поділу лісів в Україні щодо кінцевих еколого-економічних результатів його здійснення в Україні, у тому числі у межах Тернопільської області, порівняно з європейськими країнами. Зважимо при цьому ще й на те, що в цій таблиці для України і Тернопільської області ми вживаємо терміни європейської системи таксації лісу «Призначені для вилучення деревини і виробництва лісових матеріалів» (Forest available for wood supply) і «Не призначені для вилучення деревини і

заготівлі лісових матеріалів» (Forest not available for wood supply), яких у практиці таксації лісу і лісовпорядкування в Україні немає. Дані табл. 2 – це технічне пристосування української інформації про ліси до її європейського вигляду. Адже всі первинні матеріали для обчислення, аналізу та порівнянь в українському лісівництві здійснюються за іншими механізмами та за наведеним раніше надто ускладненим поділом лісів на групи і категорії захисності, точніше – «на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок» [12]. Зрозуміло, мало відомих для спеціалістів, не кажучи про керівників органів влади, фіскальних служб і громадськості загалом.

Саме суттєва відмінність обліку лісів і організації українського лісового господарства, зокрема по Тернопільській області, порівняно з європейським досвідом є одним із чинників, що гальмують розвиток лісівництва в Україні. Складно логічно пояснювати органам влади і громадськості, наприклад, віднесення понад 35% до лісів, вилучених з експлуатації, тоді як у перелічених у таблиці й графічно показаних (рис. 1) європейських країнах (5 країн) зміст і організаційно-господарські заходи щодо лісокористування та охорони довкілля не нижчі, ніж в Україні. Але при цьому вирубування площі лісів для вилучення деревини для виробництва лісових матеріалів у рази нижчі порівняно з Україною та, зокрема, Тернопільським ОУЛМГ.

Так, у зазначених п'яти країнах частка лісів із суворими обмеженнями щодо вилучення деревини

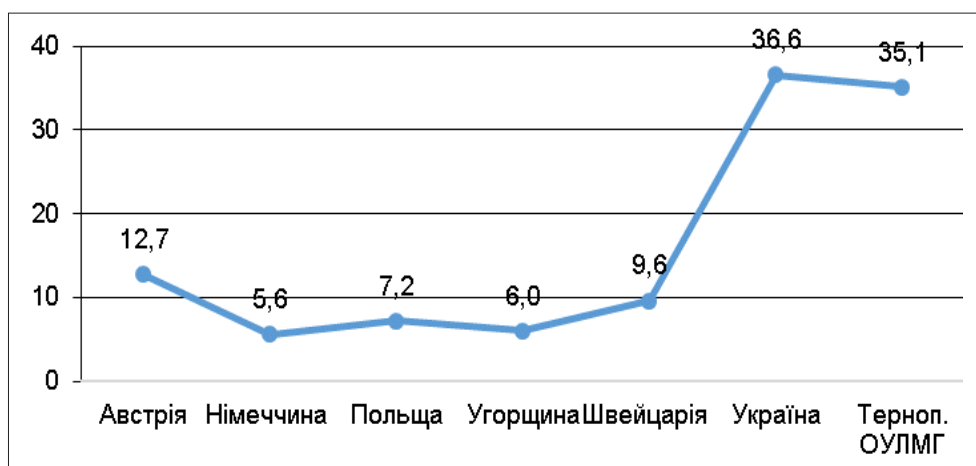

Рис. 1. Частка лісів, не призначена для вилучення деревини і виробництва лісових матеріалів, %

Таблиця 2

Поділ лісів окремих європейських країн за організаційними категоріями щодо вилучення деревини та їх порівняння з українськими вимірами

Країна, регіон	Ліси (Forest land), тис. га			
	Усього за обліком $S_{\text{л}}$	призначені для вилучення деревини і виробництва лісових матеріалів	Не призначені для вилучення деревини і заготівлі лісових матеріалів	
			усього, тис. га ($S_{\text{лне}}$)	Частка від загальної площі, %
Австрія	3840	3352	488	12,7
Німеччина	10 740	10 142	598	5,6
Польща	8942	8300	642	7,2
Угорщина	1811	1702	109	6,0
Швейцарія	1173	1060	113	9,6
Україна	9458	5999	3459	36,6
Тернопільське ОУЛМГ	153,1	99,4	53,7	35,1

Джерело: сформовано автором за даними [12; 16]

для заготівлі лісових матеріалів у середньому становить 8,2%, а з урахуванням поширення площі – 7,4%. По Тернопільському ОУЛІМГ – відповідно 35,1%, що майже в 5 разів більше порівняно з європейським досвідом.

Середньозважене значення площі лісів не експлуатаційного призначення, тобто вилучених з експлуатації для виробництва лісових матеріалів (Рлве), перелічених європейських країн обчислено за формулою:

$$P_{лве} = \frac{(P_{лве1} + S_{лве1}) + (P_{лве2} + S_{лве2}) + (P_{лве3} + S_{лве3}) + (P_{лве4} + S_{лве4}) + (P_{лве5} + S_{лве5})}{\sum (S_{i1} + S_{i2} + S_{i3} + S_{i4} + S_{i5})}$$

де $P_{лве}$ – відсоток площі лісів, вилучених з експлуатації відповідної країни, за порядковим номером у табл. 2;

$S_{лве}$ – площа лісів, вилучених з експлуатації відповідних зарубіжних країн, тис. га;

$S_{л}$ – площа лісів загальна (Forest land) відповідних зарубіжних країн за інформаційними джерелами, тис. га.

Одним із визначальних механізмів нормування вилучення запасів деревини із лісових екосистем з метою забезпечення безперервності та постійності їх використання для задоволення ринкового попиту на лісові матеріали з неодмінним здійсненням їх відновлення та утриманням екологічної рівноваги у довкіллі все ще впроваджується на теренах України відомий у радянському лісівництві «поділ лісів на групи і категорії захисності» з деякими косметичними змінами. У «Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок» зазначено, що «ліси залежно від основних виконуваних ними функцій поділяються на такі категорії:

- 1) ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення;
- 2) рекреаційно-оздоровчі ліси;
- 3) захисні ліси;
- 4) експлуатаційні ліси» [14].

До того ж, згідно з тією ж самою постановою Кабміну України встановлювалися ще 16 (шістнадцять!) облікових категорій «захисності», чого не було навіть в «Основах лісового законодавства Союзу РСР і Союзних республік».

Постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 р. № 733 на зміну «Порядку поділу лісів на групи, віднесення їх до категорій захисності...», затверджено «Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок», який установлює «єдині вимоги до поділу лісів на категорії, умови та ознаки віднесення їх до таких категорій, а також виділення особливо захисних лісових ділянок з режимом обмеженого лісокористування» [14]. Адже найголовнішим змістом агроекологічного лісівництва є користування лісом – деревиною в стані росту, вилучення її за лісівничими нормами і правилами для виробництва лісових матеріалів, а також за погодженням з органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Усе ще спостерігається в українському лісівництві впровадження широко відомого «державного управління лісами» радянської пори, зокрема зі знеособленням їх поділом за ідентифікованими землекористувачами, хоча це зовсім не відповідає засадам ринкової економіки та урядовим програмам ідентифікації землекористування і децентралізації влади.

Висновки. Чинна система організаційно-господарського поділу земель лісогосподарського призначення (за колишнім обліком – землі лісового фонду) в Тернопільському ОУЛІМГ вкрай недосконала стосовно поділу лісів на категорії та виділення особливо

захисних лісових ділянок. Вона встановлена державою згідно з постановою КМ України «Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок» від 16 травня 2007 р. № 733 та за матеріалами лісовпорядкування 2014 р. Вона не узгоджена із організаційно-господарською структурою обліку лісових земель щодо їхньої придатності для вилучення деревини і виробництва лісових матеріалів за європейськими лісівничими нормами.

У праці «Потенціал сталого виробництва лісових матеріалів у Європі» європейське лісівництво, за інформаційними джерелами ЄЕК/ФАО ООН, давно виробило і відображає в інформаційних джерелах поділ лісів на дві облікові категорії: «Forest available for wood supply» (FAWS) і «Forest not available for wood supply» (FnAWS). У перекладі українською мовою – відповідно «Призначені для вилучення деревини і виробництва лісових матеріалів» і «Не призначені для вилучення деревини і виробництва лісових матеріалів». Така система поділу лісів (землі) зручніша для розуміння та більш придатна для аналізу, оцінювання стану та прийняття управлінських рішень, у тому числі на регіональних рівнях. Вона стисла за змістом і, головне, вперше свідчить про зв'язок лісівництва з формуванням лісових екосистем у межах суб'єктів господарювання на землях лісогосподарського призначення.

З огляду на наведене вище та з метою удосконалення державного лісівництва в Тернопільській області, наближення його до європейських стандартів землекористування, зокрема до ССКЗ ЄЕК/ФАО ООН, необхідно:

1. Провести консультації з Держлісагентством України, а також з органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах суб'єктів адміністративно-територіального поділу за участю місцевих громад області щодо переходу обліку лісів державного лісівництва на організаційно-господарський облік і господарювання європейських країн.

2. Розглянути організаційно-господарський облік і поділ лісів за їхнім призначенням щодо вилучення деревини для виробництва лісових матеріалів ринкового попиту та довести частку облікової категорії «ліси, не призначені для вилучення деревини і виробництва лісових матеріалів» до середньоевропейського рівня – 7–8% від загальної площі державного лісівництва.

3. Ініціювати погодження назв облікових категорій поділу лісів стосовно вилучення деревини під час здійснення лісовпорядкування, наближення їх до мовного використання з метою спрощення термінів «ліси, призначені для вилучення деревини і виробництва лісових матеріалів» і «ліси, не призначені для вилучення деревини і виробництва лісових матеріалів» відповідно до термінів «експлуатаційні» та «неексплуатаційні» ліси.

4. Погодити можливість пілотного проекту впровадження регіональної системи управління в лісовому господарстві Тернопільської області у сфері державного лісівництва як галузі рослинництва та землекористування.

Проведення зазначених та інших заходів з інтенсифікації лісового господарства області та наближення його до європейських стандартів щодо землекористування і здійснення вилучення деревини для виробництва лісових матеріалів сприятиме його адаптації до засад ринкової економіки національного українського досвіду. Це означає досягнення ідентифікації землекористувачів у галузі лісівництва, переведення його на самоокупність і прибутковість гос-

подарування, а також уособлення відповідальності лісівників за додержання довкілля у стані екологічної рівноваги.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Козловский Б.А. Краткие сведения по развитию дореволюционного лесостроительства // Всесоюзное аэрофотолесоустроительное объединение «Леспроект». Министерство сельского хозяйства СССР. – М. – 1959. – С. 42–48.
2. Фурдичко О.І. Екологічні основи збалансованого розвитку агросфери в контексті європейської інтеграції України: монографія / О.І. Фурдичко. – К.: ДІА, 2014. – С. 112.
3. Бобко А.М. Економічні основи розвитку лісової галузі в Україні / А.М. Бобко // *Економіка України*. – 1997. – № 9. – К. – С. 73–82.
4. Лісове господарство України: Проблеми та перспективи. / За ред. акад. НАН України І.Р. Юхновського // Міжвідомча аналітико-консультативна рада з питань розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. – К., 2003. – С. 58.
5. Дребот О.І. Інституціоналізація лісового сектора економіки в контексті сталого розвитку України: монографія / О.І. Дребот. – К.: ДІА, 2012. – С. 266.
6. Дребот О.І. Ліси та лісівництво в Україні: Стан і економічні наслідки землекористування у дзеркалі часу / О.І. Дребот, А.М. Бобко // *Економіка України*. – 2015. – № 1 (638). – С. 92.
7. Standard classification of land use // UN-ECE. GE.89-31083.
8. Pratap Narain. Land use classification: concepts & methods -Towards an improved information basis / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.fao.org>
9. Лісовий кодекс України (Редакція від 28.12.2015 р.) / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>
10. Земельний кодекс України (Редакція від 02.11.2016 р.) / [Електронний ресурс]. Режим доступу // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
11. Довідник лісового фонду України за матеріалами державного обліку лісів станом на 01.01.2011 р. // Держ. агентство лісових ресурсів України. – Українське державне проектне лісовпорядне виробниче об'єднання. – Ірпінь, 2012. – 130 с.
12. Краткий справочник по лесному фонду Украинской ССР на 1 января 1988 г. // Минлесхоз. УССР. ДСП.– К., 1989. – 119 с.
13. Порядок поділу лісів на групи, віднесення їх до категорій захисності та виділення особливо захисних земельних ділянок лісового фонду. – Затверджена Постановою КМ України № 557 від 27.07.1995 р. Втратила чинність / [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/557-95-p>
14. Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок. / Затв. постановою КМ України 16 трав. 2007 р. № 733 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/733-2007-p>
15. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» / Зі змінами. Документ 1629-15, чинний / [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>
16. Інструкція з заповнення державної статистичної звітності з кількісного обліку земель // Держ. комітет України по земельних ресурсах. – К., 1998. – с. 53.
17. Forest resources of Europe, CIS, North America, Australia, Japan and New Zealand. Main Report // United Nations. Economic Commission for Europe. Food and Agriculture Organization of the United Nations. – New York and Geneva, 2000. – P. 62-66.

СЕКЦІЯ 7 ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 316.42.001.76(477)

Більська О.В.
кандидат економічних наук, доцент,
здобувач кафедри менеджменту організацій і адміністрування
Дніпровського державного технічного університету

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНОГО ІННОВУВАННЯ ЗА ЙОГО РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЮ

Обґрунтовано науковий погляд на суспільний поступ як процес поєднання у виробництві таких динамічних характеристик як функціонування і розвиток. Відпрацьовано гіпотезу, за якою при дотриманні всіх необхідних норм та співвідношень, а також принципів справедливості, цивілізаційності і соціальності в ланцюгу «виробництво – розподіл – обмін – споживання – виробництво» соціально-економічна система буде раціонально функціонувати і розвиватися. До інтерпретації змін траєкторії функціонування і розвитку економічної системи залучено теорію катастроф. Здійснено прискіпливий аналіз усіх наявних структур суб'єктів, інститутів та інституцій економіки, які сформувалися і діяли впродовж 1990 – 2015 рр. на національних теренах за різними аттракторами, і встановлено зону найбільш прийнятної співвідношення макропоказників за результатами господарювання, зорієнтованість на яку запропоновано в якості методологічної бази соціального інновування. Виокремлено як більш-менш прийнятну зону дії структур-атрактора, який визначився домінуванням доходів бізнесу за специфічною пропорцією до доходів населення і держави.

Ключові слова: соціальні інновації, інновування, результативність, методологія, оцінка, прогноз, перспективи.

Бильская О.В. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ СОЦИАЛЬНОГО ИННОВИРОВАНИЯ ПО ЕГО РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ

Обоснованно научный взгляд на общественный прогресс как процесс объединения в производстве таких динамических характеристик как функционирование и развитие. Отработано гипотезу, согласно которой при соблюдении всех необходимых норм и соотношений, а также принципов справедливости, цивилизационности и социальности в цепи «производство - распределение - обмен - потребление - производство» социально-экономическая система будет рационально функционировать и развиваться. К интерпретации измененной траектории функционирования и развития экономической системы привлечено теорию катастроф. Осуществлен тщательный анализ всех имеющихся структур субъектов, институтов и институций экономики, которые сформировались и действовали на протяжении 1990 - 2015 гг. на национальных просторах по разным аттракторам и встановлено зону наиболее приемлемого соотношения макропоказателей по результатам хозяйствования, ориентированность на которые предложено в качестве методологической базы социального инновирования. Выделено более или менее приемлемую зону действия структур-аттрактора, который определился доминированием доходов бизнеса за специфической пропорцией к доходам населения и государства.

Ключевые слова: социальные инновации, инновирование, результативность, методология, оценка, прогноз, перспективы.

Bilskaya O.V. METHODOLOGICAL APPROACH TO ASSESSING SOCIAL INNOVATION BY ITS EFFECTIVENESS

The scientific view of social progress as a process of combination in the production of such dynamic characteristics as functioning and development is substantiated. A hypothesis is worked out, in which the socio-economic system will function rationally and develop in compliance with all necessary norms and ratios, as well as the principles of justice, civilization and sociality in the chain "production – distribution – exchange – consumption – production". The theory of disasters is involved in interpreting the changes in the trajectory of the functioning and development of the economic system. A thorough analysis of all existing structures of the subjects, institutes and institutions of the economy that was formed and operated during the period 1990-2015 on national territories by different attractors was carried out, and the zone of the most acceptable ratio of macroeconomic indicators according to the results of management, the orientation on which is proposed as the social innovation introduction process. Is singled out as more or less acceptable zone of activity of attractor structures, which was determined by the domination of business income by a specific proportion to the income of the population and the state.

Keywords: social innovations, the social innovation introduction process, effectiveness, methodology, estimation, forecast, prospects.

Постановка проблеми. За всіма канонами соціально орієнтованого розвитку соціальні цінності мали б урешті-решт перебрати на себе на національних теренах регулятивну функцію щодо визначення напрямків економічної діяльності. Між тим, при нібито відсутності проявів абстрагування від домінантності соціального в системі реформаційних перетворень наявний потенціал забезпечення суспільного розвитку все більше обмежується соціальними чинниками, що гальмує економічне зростання. Мова йде про виділення все зростаючого обсягу коштів зведеного бюджету країни на виконання соціальних зобов'язань держави. Подібна ситуація вимагає

масштабного перерозподілу доходів суб'єктів економіки, що стримує активність бізнесових структур суто в економічній і інвестиційних сферах. При цьому суттєво не змінюється і добробутний стан переважної частини населення. Аксиоматичність положень щодо ефективного власника в ринковому середовищі не віднайшла достатнього підтвердження в національному просторі. З позицій цих узагальнень певного оптимізму надає проголошений більшістю європейських країн наприкінці ХХ ст. курс на становлення інноваційної економіки. Беззаперечно, втілення моделі інноваційного оновлення економіки країни в умовах вичерпності можливостей

екстенсивного соціально-економічного розвитку є ключовим аспектом вирішення багатьох викликів сьогодення. Проте, ті інноваційні перетворення, які мають місце у сучасній економіці, пов'язуються у своїй більшості з техніко-технологічними змінами у виробництві. Вивчення ж реалій розвинених країн, які торують шлях соціалізації економіки, приводить до висновку, що інноваційне середовище формується не тільки під потреби техніки і технології, а й завдяки соціальним інноваціям. В зв'язку з цим закономірним процесом сприймається активізація наукових досліджень щодо соціального інновування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До наукових розвідок в напрямку соціального інновування активно підключилися вчені різних галузей української науки, а саме Л. Федулова [1], Л. Бойко-Бойчук [1], Е. Кучко [2], Л. Антонюк, О. Новікова, О. Воловодова [3], Е. Кучко [4], О. Набатова [5], І. Терон [6] та ін. Але запропоновані ними розробки формувалися в період здійснення радикальних трансформацій в національній економіці і мають достатній спектр теоретичних і методологічних розбіжностей щодо їх сутності і джерельної бази. До того ж, практично відсутні теоретико-методологічні праці щодо результату і результативності конструювання й впровадження соціальних інновацій. Як наслідок прийняті до реалізації програми соціального інновування урешті-решт виявляються неспроможними за закладеними у них потенціями впливу адекватно реагувати на допущені деструктивні аспекти в забезпеченні соціальної динаміки. Ці реалії свідчать на користь того, що питання реалізації державою свого соціального призначення через соціальні інновації є настільки організаційно складними, що деякі з них потребують наукового упорядкування в контексті змістовного наповнення, а також витоків формування та технології й результативності здійснення.

Постановка завдання. Керуючись нагальними вимогами посилення соціальної компоненти в забезпеченні суспільної динаміки нами в межах даної статті було поставлено завдання визначитися з результатом соціального інновування та наслідками господарювання, які у сукупності репрезентували б прийнятність отриманих суб'єктами економіки доходів в контексті забезпечення розширеного відтворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На наш погляд, адекватно часу було б доцільно ідентифікувати соціальні інновації на макрорівні з рішеннями, здатними більш раціонально змінити безпосередньо чи опосередковано вибірково зафіксовані інститути в різних секторах національної економіки країни на відповідному етапі соціалізаційних перетворень з обов'язковою позитивізацією добробутних позицій індивідів або домогосподарств [7]. Інновації соціального характеру як свідомо організовані нововведення для забезпечення відповідних змін щодо посилення соціальної мобільності в країні загалом потребують централізованого ініціювання для створення мотиваційного поля і контролю змін у бажаному напрямі. Але для здійснення реальної практичної діяльності щодо управління соціальним інновуванням такого загального висновку недостатньо.

Будь-яке суспільство тяжіє до змін, унаслідок яких формуються досить різноманітні і, що головне, різноякісні й різнопорядкові структури. Це природно, оскільки соціальна система, якою є суспільство, сама по собі не може бути одномірною в силу поєднання неоднорідних частин, які хоча структурно взаємопов'язані й функціонально взаємозалежні тим не менше за однакових умов змінюються по-різному.

Звісно йдеться про зміни у складі, структурі, функціях та внутрішніх системних відносинах. Як би там не було, але в одному випадку соціальна система не входить від змін в глобальні перетворення, а в іншому проходить через суспільні потрясіння з утвердженням нових способів життєдіяльності. Мабуть не тільки сучасники, а й попередники у своїй переважній більшості прагнули змін позитивного характеру та ще й із соціальним підтекстом. Отже, при погляді на суспільний поступ як процес формування підвалин добробуту формою розв'язання часових суперечностей між продуктивними силами і виробничими відносинами є реалії утворення й руйнування раціонально упорядкованих структур у динамічних соціально-економічних системах.

У сучасний період найбільшого переструктурування потребує виробництво як процес створення благ, необхідних для задоволення різноманітних потреб людини, і як відтворення самого життя людей шляхом забезпечення їх засобами до існування, а також реалізації і розвитку їх різнопланових здібностей, оконтурених людським потенціалом.

У контексті наведених положень і передбачень зацікавленість викликає поєднання у виробництві таких динамічних характеристик як функціонування і розвиток. Якщо вести мову в площині категорії функціонування, то з ним пов'язується теза про постійний повтор фаз виробництва. Передусім зауважимо, що люди ніколи не припинять виробництво матеріальних благ навіть на найкоротший термін, оскільки їм у кожний конкретний відтинок часу потрібна не тільки певна, а й постійно зростаюча їх маса у вигляді продуктів харчування, інших предметів особистого споживання, а також різних послуг. І точно так, як суспільство не може перестати споживати, воно не може припинити виробництво. Але є необхідність виділити і інший зріз безперервності виробництва. У принциповому плані мова йде про такий імператив забезпечення безперервності виробництва, як необхідність перетворення певної частини виробленого продукту в елементи нового виробничого циклу або засоби виробництва. Безперервний процес поновлення предметів особистого споживання та засобів виробництва ідентифікується з процесом відтворення, який може бути неповним, простим і розширеним. Таким чином, основною особливістю функціонування виробництва є не тільки наявність а, більш того, наростання кількісних змін, які і створюють передумови для його переходу на новий якісний рівень з забезпеченням вищої ефективності цього процесу. Зрозуміло, що перехід стадії функціонування на вищий рівень відтворює рух до стану вищої здатності виробничої системи щодо спроможностей забезпечення добробуту членів суспільства. Якщо спробувати завершити цей логічний ланцюжок, то, вочевидь, спрямовані на поліпшення зміни за своєю етимологією є ні чим іншим, як соціалізаційним удосконаленням.

За тими підходами, що склалися на сьогодні та відтворені у фаховій літературі, будь-який факт удосконалення інтерпретується як розвиток. Знаний вітчизняний учений С. Мочерний розвиток економіки пояснює як «... закономірний процес кількісно-якісних змін у межах економічної системи, її перехід у нову якість, досконалішу форму» [8, с. 283].

Керуючись наведеними положеннями, можна висловити гіпотезу, за якою при дотриманні всіх необхідних норм та співвідношень, а також принципів справедливості, цивілізаційності і соціальності в ланцюгу «виробництво – розподіл – обмін – спо-

живання – виробництво» соціально-економічна система буде раціонально функціонувати і розвиватися. Постає питання щодо методологічної основи представлення й виміру як виокремлених процесів, так і соціального інноваційного ланцюгу.

Методологічною конструкцією, якої ми дотримуємося у цьому сенсі, є проекція статистичних даних, які відтворюють результати функціонування, розвитку та інноваційного економічних систем чи системи, яка формувалася впродовж років незалежності України, на інформаційне поле змін фінансово-добробутних спроможностей суб'єктів економіки. Як стверджують фахівці: «кількісним відтворенням категорії функціонування соціально-економічної системи» слугують темпи зростання та приросту валового внутрішнього продукту або національного доходу» [9, с. 28], а «розвиток» визначається «їх середнім виробництвом на душу населення» [10, с. 18, 19].

За цими констатуючими, але до певної міри абстрактно-теоретичними висловлюваннями важливо побачити і реальні показники чи то їх поєднання, що відтворюють відповідні зміни у функціонуванні та розвитку за умови проходження трансформаційних перетворень.

Нами вже досить тривалий час (2008–2016 рр.) здійснюється пошук наукового підґрунтя для утвердження переконливих методологічних позицій щодо переформатування сфер соціального інноваційного процесів функціонування і розвитку національної економіки. Розуміючи, що віднайти кінцеве і єдине вірне рішення щодо індикації впливу на суспільний розвиток неможливо, ми тим не менше впевнені у тому, що для нефінансових корпорацій його можна відслідковувати в найближчій перспективі за темповим показником «інвестиції в основний капітал», а для домогосподарств – за змінами «роздрібного товарообороту». Ми вважали також за необхідне залучити до інтерпретації змін траєкторії функціонування і розвитку економічної системи теорію катастроф. Ті множини, які характеризують очевидні і не розкриті в дослідженнях зміни параметрів системи в цій теорії, прийнято називати атракторами. За тими підходами, які склалися на сьогодні за атрактор сприймається «... відносно сталий стан системи або певних її елементів, який ніби притягує до себе всю множинність траєкторій системи, що визначаються різними початковими умовами» [11, с. 28]. Втрату системою керованості чи стійкості, як і набуття нею певних елементів керованості, можна пояснити її переходами із зони тяжіння одного атрактора до іншого. Законмірно постає досить важливе в методологічному та практичному контексті питання щодо встановлення атрактора рестабілізації національної економіки на конкретному часовому проміжку.

Досить прискіпливий аналіз усіх наявних структур суб'єктів, інститутів та інституцій економіки, які сформувалися і діяли впродовж 1990–2015 рр. на національних теренах за різними атракторами, дозволив стверджувати про індиферентність до змін результатів функціонування і розвитку системи таких з них, як рівень роздержавлення, соціальний захист і соціальна допомога, результати вторинного розподілу доходів, доходи населення, прибутки бізнесових структур, ресурсовикористання тощо.

Якщо звернути увагу на суспільні інститути й інституції, які окреслюють процес досягнення спільних або загальних цілей, то можна стверджувати про наявність у суспільстві особливих інституційних установ, пов'язаних з цінностями. Кожне суспільство характеризується певною властивою саме

йому гамою цінностей. У розвиненому суспільстві, а саме таке ми розглядаємо, люди спільно мають брати участь у матеріальному виробництві і сумірно їх участі в ньому розподіляти дохід між собою. Власне отриманий кожним учасником дохід являє собою частку в первинному розподілі матеріальних благ. Якщо врахувати, що сам розподіл здійснюється за ринкових умов з об'єктивною і неупередженою оцінкою вкладу кожного у виробництво, то природно припустити отримання кожним учасником «точного» еквіваленту благ в перерахунку на уособленого виробника. Таке твердження стосується всіх без винятку незалежно від того, яку форму має вклад: а саме землі, сировини, капіталу чи праці. Заробітна плата повинна забезпечити задовільне існування робітників, прибутки – накопичення капіталу для розширеного відтворення, сплата податків і зборів – розвиток і підтримання продуктивних здатностей людини, підтримання непрацюючих унаслідок різних об'єктивних обставин членів суспільства.

На наш погляд, найбільш інформативними у цьому контексті слід визнати показники питомої ваги доходів суб'єктів економіки відносно ВВП. Розгляд саме співвідношення між доходами суб'єктів економіки з позиції механізму атракції як результату цілеспрямованого реформування відтворює характер завдання переведення системи із зони тяжіння вихідного пучка атракторів у поле тяжіння нового, сформованого в результаті ринкових трансформацій як реакція на них. Маючи інформацію про варіанти розподілу доходів, які були реалізовані за роки незалежного господарювання, можна прогнозувати дрейф системи в зоні дії того чи іншого атрактора або перехід у зону впливу нового його формату і структури. При цьому потенціал щодо зміни атракторів, нагромаджується всередині системи і визначається мірою задоволення індивідуальних інтересів.

Вивчаючи реалії і результати переходу економічної системи з одного стану в інший чи від зони тяжіння одного атрактора до іншого, слід обов'язково піддати діагностиці порогові значення параметрів й динаміку наближення до них за окремими сферами економіки та життєдіяльності суспільства й системи в цілому. До порогових значень ми відносимо ті параметри функціонування й динамічного руху системи, які мали місце під час зміни системою траєкторії розвитку або атрактора. З науково-методичної позиції зацікавленість у таких діях викликана існуванням реальних фактів сприйняття і несприйняття зовнішніх впливів, збереження і втрати економічною системою між пороговими значеннями певних якостей соціальності. Орієнтація на них дозволила б прогнозувати можливі напрями дрейфу системи і масштаби змін в її параметрах за рахунок соціального інноваційного. Вважаємо, що не буде помилкою передбачення щодо порогових значень параметрів у зоні дії атрактора як зон нагромадження і вирішення суперечностей, що і дозволяє системі перейти на інший рівень функціонування. Якщо в міру можливого більш детально дослідити сутність змін у межах зон дії атракторів та проходження індикаторами порогових значень, то можна передбачити зміну механізму управління і якості управлінських впливів. Є всі підстави вважати, що управлінська поведінка до межі і за межею зон дії атракторів докорінно різниться. Виникає питання, чи можна визначитися з характером сукупних змін індикаторів, які чинять тиск на систему в цілому і примушують її застосовувати адаптивні механізми і переструктуруватися в управлінських діях?

Проведені нами дослідження і численні ситуативні моделі варіантів функціонування й розвитку економіки України впродовж 1990–2015 рр. не дають підстав сумніватися в цьому. Ті висновки, які можна зробити на підставі пучків індикаторів, що діють у зонах різних атракторів, як і під час зміщення домінуючого атрактора, надають підстави для виокремлення системних передумов подібних змін продуктування пропозицій щодо включення їх до реформацийних заходів сьогодення. З позицій такого бачення розвитку наукових підвалин діагностики економічної системи нами було згруповано індикатори в пучки деструкцій та здобутків з метою системного сприйняття реалій проходження порогових значень блоками індикаторів. Подібні інструментальні дії дозволили виокремити як більш-менш прийнятну зону дії структур-атрактора, який визначався домінуванням доходів бізнесу пропорційно до доходів населення і держави за таким характером – 1 : 0,79 : 0,58. Тяжіння до виокремленого на часовому проміжку 2000–2006 рр. структур-атрактора супроводжувалося порівняно більш плідними зусиллями стосовно покращення стану факторів виробництва, зміні на краще результатів використання виробничих ресурсів і поліпшенням соціальних позицій населення. Є підстави запропонувати гіпотезу, що саме перевищення на 20,0 % доходів бізнесу над доходами працюючих за наймом членів домогосподарств є мірою, яка стабілізує всі процеси в соціально-економічній сфері і сприймається всіма суб'єктами економіки як відносно справедлива. Метою наведення нами всіх цих фактів є прагнення об'єктивувати ситуацію і виведенню науково-практичної думки на шлях конструктивних реалій, спроможних активізувати роботу щодо поліпшення соціально-економічних результатів господарювання шляхом соціального інновування.

Висновки з проведеного дослідження. Можна дискутувати з приводу необхідності зорієнтованості менеджменту державного управління і місцевого самоврядування в соціальному інновуванні на формат показників господарювання і розподілу за ними доходу між суб'єктами економіки з дотриманням принципу їх достатності для розширеного відтворення. Але система розподілу і перерозподілу валової доданої вартості, яка за своїми результатами робить господарюючих суб'єктів постійно відчувачими нестачу ресурсів у задоволенні потреб, має бути замінена такою, в якій би вони стали спроможними вирішувати самостійно більшість життєво важливих проблем. Безумовно, приведені доводи не повною мірою описують весь спектр можливих пози-

тивних соціально-економічних результатів від впровадження виокремленого співвідношення у розподілі ВВП між суб'єктами економіки в регуляторну практику соціального інновування. Проте виокремлення специфічних за результатами господарювання періодів містить багато інформації, необхідної для формування теоретико-методологічної платформи системного оновлення соціально-економічної політики і виходу в припустимих межах дійсно на утвердження соціальності в суспільстві. Для осмислення позитивів тої чи іншої зони поєднання соціальних і економічних аспектів функціонування і розвитку національної економіки потрібно врахувати більш поширену низку можливих результатів соціально-економічного характеру за наслідками господарювання за якомога більший період часу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Федулова Л.І. Соціальні інновації в системі соціально-економічних відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/usoc/2008_3/60-74.pdf.
2. Бойко-Бойчук Л. Поняття «соціальна інновація»: типи визначень, приклади застосування / Л. Бойко-Бойчук // Наука і інновації. – 2009. – № 5. – С. 94-99.
3. Соціальні інновації: концептуальні підходи, можливості розвитку та запровадження: наук. доп. / В.П. Антонюк, О.Ф. Новикова, О.В. Воловодова та ін. – Донецьк: Ін-т економіки промисловості НАН України, 2010. – 102 с.
4. Кучко Е.Е. Социальные инновации: подходы к определению и классификации / Е.Е. Кучко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – № 9(41). – 2011. – С. 27-33.
5. Набатова О. Социальные инновации: понятие, виды, субъекты / О. Набатова // Вісник Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого. – 2011. – № 6. – С. 58-66.
6. Терон І. Соціальні інновації у процесах модернізації соціально-трудова відносин / І. Терон // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2011. – Вип. 20. – Ч. II. – С. 57-66.
7. Більська О.В. Соціальні інновації: сутність, джерельна база та особливості формування / О.В. Більська // Причорноморські економічні студії : науковий журнал. – 2017. – Вип. 16. – С. 28-31.
8. Мочерний С. Розвиток економіки / С. Мочерний // Економічна енциклопедія : у 3 т. – Т. 3. / С.В. Мочерний (відп. ред) [та ін.]. – К. : Академія, 2002. – 952 с.
9. Экономическая теория национальной экономики и мирового хозяйства (политическая экономия) : учебник / под ред. А.Г. Грязновой, Т.В. Чечелевой. – М. : Банки и биржи ; ЮНИТИ, 1998. – 326 с.
10. Якість економічного зростання / В.Томас, М.Дайламі, А. Дарешвар [та ін.]. – К. : Основи, 2002. – 350 с.
11. Білоус В.С. Синергетика та самоорганізація в економічній діяльності : навч. посіб. / В.С. Білоус. – К. : КНЕУ, 2007. – 376 с.

УДК 331.101

Забаштанський М.М.*доктор економічних наук, доцент**Чернігівського національного технологічного університету***Борисенко Л.І.***старший викладач**Чернігівського національного технологічного університету***Лавренко Ю.О.***магістр**Чернігівського національного технологічного університету*

СУЧАСНІ АСПЕКТИ СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ПЕРСОНАЛУ

У статті розкрито сучасні підходи до трактування дефініції «мотивація» в контексті її історичного розвитку, досліджено зарубіжний досвід стимулювання праці робітників, проаналізовано особливості та встановлено внутрішні та зовнішні фактори мотивації праці персоналу в Україні. Розроблено систему заходів щодо покращення мотиваційної системи та обґрунтовано необхідність запозичення зарубіжного досвіду стимулювання праці.

Ключові слова: мотивація персоналу, мотиваційна система, матеріальна мотивація, нематеріальна мотивація, система «довічного найму».

Забаштанский М.Н., Борисенко Л.И., Лавренко Ю.А. СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДА ПЕРСОНАЛА

В статье раскрыты современные подходы к трактовке дефиниции «мотивация» в контексте ее исторического развития, исследован зарубежный опыт стимулирования труда работников, проанализированы особенности и установлены внутренние и внешние факторы мотивации труда персонала в Украине. Разработана система мероприятий по улучшению мотивационной системы и обоснована необходимость заимствования зарубежного опыта стимулирования труда.

Ключевые слова: мотивация персонала, мотивационная система, материальная мотивация, нематериальная мотивация, система «пожизненного найма».

Zabashtanskij M.M., Borisenko L.I., Lavrenko Yu.O. MODERN ASPECTS OF STIMULATION OF PERSONNEL WORK

The article deals with the modern approaches to the interpretation of the definition of "motivation" in the context of its historical development. The foreign experience of employee stimulation is studied. The features and the set of internal and external factors of personnel motivation in Ukraine were described. The system of measures which aims to improve the motivational system and the necessity of borrowing foreign experience so that to stimulate labor were developed. The main obstacles to the effective implementation of the motivation were studied.

Keywords: staff motivation, motivation system, material motivation, intangible motivation, the system of "lifelong hiring".

Постановка проблеми. Людський капітал має надзвичайно велике значення для результативного функціонування підприємств, установ та організацій, оскільки саме він виступає складовою частиною, від якої залежить реалізація основних цілей компанії. У сучасних умовах дії суб'єкта господарювання повинні бути спрямовані на розвиток, залучення й утримання ефективно діючої робочої сили в контексті складного динамічного оточуючого середовища.

Саме у цих умовах надзвичайно актуалізується проблема мотивації праці персоналу та правильної побудови системи стимулювання працівників. Формування мотиваційного середовища на підприємстві, що забезпечує максимальну зацікавленість персоналу у сприятливій реалізації власного трудового потенціалу, є одним із головних завдань його функціонування. У зв'язку із цим досягнення стратегічних цілей підприємством безпосередньо залежить від наявної мотиваційної системи праці персоналу, моральних та матеріальних стимулів, соціально-психологічного клімату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність питання мотивації праці персоналу з кожним роком зростає, оскільки працівникам потрібні стимули та впевненість щодо результативності їх праці. Зазначене питання досліджується значною когортою вчених теоретиків та практиків, серед яких: П. Бірч, О. Байда, Н.В. Гончаров, О.А. Грішнова, Г. Гофстеде, Ж.В. Дерій, Г.В. Іванченко, Є.П. Ільїн, А.Я. Кібанов, І.І. Кичко, О.М. Криворучко, А. Маслоу, О.В. Тужилкіна, А.В. Холодницька та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим детальний аналіз наукових публікацій із цієї проблеми виявив фрагментарне дослідження особливостей мотивації праці робітників у сучасних умовах.

Мета статті полягає у дослідженні вітчизняних та зарубіжних систем мотивації праці персоналу, визначенні ключових мотиваційних чинників, які доцільно враховувати для їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок історії мотивації праці персоналу можна ототожнювати з першими спробами стимулювання роботодавцями працівників та формулювання теорій мотивації дослідниками. Феномен мотивації праці працівників знайшов місце ще у працях грецьких філософів. Основою мотивації праці слугує потреба, яка в силу того, що всі люди різні, відрізняється, як результат – нині відсутній єдиний чіткий підхід до трактування поняття «мотивація». Але, тим не менш, ідея давніх мислителів єдності інтелекту та ефекту стала стрижнем мотивації праці у цілому.

Сучасні вчені теж трактують термін «мотивація» по-різному. Так, О.М. Криворучко визначала мотивацію як ступінь якості управління персоналом і запропонувала оцінювати її за розробленими шкалами визначення ступеня задоволеності працівників роботою в організації та використання потенційних можливостей сформованої системи управління персоналом [1].

А.Я. Кібанов зазначив: «Мотивація – це процес свідомого вибору особою того або іншого типу пове-

дінки, яка визначається комплексною дією зовнішніх (стимулів) і внутрішніх (мотивів) чинників» [3].

Є.П. Ільїн виділяє три фази мотивації: формування мотиву, досягнення об'єкта потреби, задоволення потреби. Саме ці три складники в системі, на його думку, можуть стати основою формування стратегії мотивації праці персоналу [2].

Узагальнюючи наявні підходи до трактування, вважаємо, що мотивація праці персоналу – це безперервний, цілеспрямований процес щодо підвищення результативності та якості праці персоналу за рахунок задоволення його індивідуальних потреб.

Необхідність практичного використання системи мотивації праці персоналу на підприємстві зумовлена низкою переваг: формує умови для практичного використання людських ресурсів, впливає на результативність функціонування суб'єкта господарювання, забезпечує зростання продуктивності праці та якості продукції; дає змогу оптимізувати операційні витрати підприємства; поліпшує соціально-психологічний клімат на підприємстві.

Система мотивації праці працівників підприємства передбачає можливість застосування різних інструментів її реалізації, ключовими серед яких можна виділити: грошові і негрошові стимули; можливість кар'єрного росту та зміни роду занять; урізноманітнення праці; влаштування неформальних вечірок, зустрічей; повну оцінку виконаної роботи; поліпшення умов праці; надання допомоги у вирішенні особистих проблем.

Порівняння цих показників з теорією ієрархії Абрахама Маслоу забезпечує деяке цікаве розуміння мотивації співробітника. Першим фактором мотивації є цікава робота, оскільки вона виступає чинником самореалізації. Другим вагомим фактором є висока заробітна плата, яка виступає фізіологічним чинником. Третім фактором є повна оцінка виконаної роботи, яка виступає чинником поваги. Четвертий фактор мотивації – забезпечення працею, тобто є чинником приналежності та самореалізації. Задоволення вищезазначених факторів, згідно з теорією Маслоу, дає змогу досягти найвищої мотивації працівників [4].

Потрібно враховувати, що занадто сильна мотивація може, навпаки, паралізувати діяльність, спричиняючи надмірну емоційну напругу. Приводами зниженої підготовленості дії і продуктивності праці за високої мотивації є такі:

- занадто сильна мотивація спричиняє неспокій, а праця людини, повної неспокою, стає менше якісною та продуктивною;

- працівник так переймається пильнуванням безпосередніх результатів і чинників, які на нього впливають, що втрачає свідоме розуміння тих ситуацій, вплив яких є більш довготривалий, що в остаточному підсумку знижує продуктивність;

- сильна напруга і неспокій спричиняють утрату наявних здібностей щодо швидкого розв'язання поточних проблем і активізують дію оборонних механізмів.

Для ефективної діяльності, особливо вирішуючи складні питання, найвигіднішою є пересічна мотивація. Це явище знайшло відображення в дослідженнях Пітера Бірча, який наголошує на тому, що людина досягає найкращих результатів за середньої мотивації, гірших – за занадто слабкої або занадто високої [5]. У зв'язку із цим процес мотивації праці виступає визначальним чинником управління персоналом, забезпечення результативності та якості його праці.

Із досліджень, проведених Гертом Хофстеде, слідує, що з числа цінностей, пропонованих працівникам, можна встановити такі залежності:

- робітники найчастіше надають перевагу гарним умовам праці, високим заробітним платам, стійкому соціально-психологічному клімату в колективі;

- працівники, які займаються розумовою діяльністю – професійному престижу, самостійності, можливості використання своїх умінь, розвитку, росту по кар'єрних сходах;

- жінки – сімейним цілям, людським взаєминам, безпеці і сталості роботи, вищим заробіткам [6].

Можна виділити три основні способи збільшення мотивації до праці в усіх категоріях працівників:

1. збільшення очікувань – після зусилля наступить досягнення мети, тобто слід ужити заходів, які допоможуть переконати працівників, що вони здатні досягти задуманих результатів, що їм вистачить на це наявної кваліфікації та здобутих знань;

2. збільшення впевненості у результаті – досягнення мети дає змогу отримати винагороду, проте у разі невідповідності винагороди очікуванням це може призвести до зниження його продуктивності;

3. збільшення цінності нагород – знання своїх працівників і їх переваг дає змогу запропонувати такі нагороди, які формують мотивацію у працівника.

Використання мотиваційних інструментів зарубіжними країнами є більш широким, ніж в Україні. Нині у переважній більшості населення сформовано розуміння того, що люди працюють виключно за гроші. Звичайно, питання заробітної плати повинно стояти на першому місці, але, крім фінансової сторони, у світі помітну роль відіграють нефінансові способи мотивації.

Провідні зарубіжні країни запроваджують різноманітні методи мотивації праці працівників. Прикладом креативного підходу є поєднання матеріальної і нематеріальної мотивації в компанії Japan General Estate Co, яка запропонувала грошову винагороду в розмірі \$3 тис. для менеджера, який налагодить взаємини з колективом і створить позитивну атмосферу. У результаті конфлікти в компанії усунулися, загальна атмосфера покращилася, а вартість доброзичливого клімату, на думку керівництва, є досить демократичною та чесною [9]. Таку ситуацію можна розглядати з двох боків, тобто наявна і матеріальна мотивація для менеджера, і нематеріальна для інших працівників у зв'язку з налагодженням клімату в колективі.

Якщо розглядати американську модель мотивації персоналу, то можна сказати, що вона є екстенсивною, оскільки спрямована на застосування зовнішніх вичерпних ресурсів, наприклад грошей, пільг, компенсацій та ін. У більшості американських компаній акцент робиться саме на грошовій винагороді, конкуренції, страху втратити роботу, звільненні та інших методах. Але, наприклад, у Великобританії, згідно з укладеною угодою, співробітники отримують, окрім основної заробітної плати, визначену за згодою частку від прибутку (найчастіше у вигляді акцій компанії). Практичне застосування такої моделі показало, що дохід працівників від участі у прибутках у середньому становить 3–10% від базового окладу. Участь у прибутках у формі розподілу акцій позитивно позначається і на компанії, і на її службовцях, покращує їх ставлення до роботи, створює сприятливу атмосферу в компанії, стимулює ефективну роботу [7].

Щодо європейського досвіду, то, наприклад, у Нідерландах основна роль, яка визначає зацікавленість і трудову активність працівників, відводиться пільгам та компенсаціям. Якщо у працівника виникла необхідність у консультації лікаря, то компанія

надає своєму співробітнику дві оплачувані години, протягом яких він може спокійно відвідати лікарню. Якщо підлеглий протягом трьох місяців був відсутній на роботі з поважної причини, то він отримує один додатковий оплачений день відпочинку.

У Швеції першорядними цінностями є дружба, партнерство і колектив. На другому місці в рейтингу пріоритетів у шведів стоїть цікава робота і лише на сьомій позиції – розмір заробітної плати. Нині багато шведських компаній дають змогу своїм співробітникам працювати вдома. Шведська модель мотивації характеризується достатньо сильною соціальною політикою, яка спрямована на перерозподіл національного доходу між малозабезпеченими верствами населення. Система шведської солідарної заробітної плати передбачає виплату однакової заробітної плати особам, які працюють на однакових посадах і виконують подібну роботу незалежно від результативності його функціонування, також зменшення розриву між розмірами мінімальної і максимальної заробітної плати шляхом підвищення заробітку в низькооплачуваних професіях та стримування у високооплачуваних.

Практично 69% жителів Франції вважають найкращою нематеріальну мотивацію гнучкий графік роботи. Не менш важливими французи вважають медичне та соціальне страхування за рахунок компанії, а також допомогу у виплаті кредитів. Широке поширення у Франції отримало й корпоративне харчування [8]. Перевага французької моделі мотивації праці полягає у тому, що вона робить сильний стимулюючий вплив на ефективність та якість праці, служить фактором саморегулювання розміру фонду оплати праці [1]. Завдяки системі накопичення балів по різних категоріях (від професійних знань до дотримання техніки безпеки та ініціативності) можна підвищити рівень преміювання та увійти до п'ятірки кращих співробітників компанії.

Однією з найбільш ефективних моделей мотивації персоналу ми вважаємо японську. Японські керівники акцентують увагу на внутрішній свідомості працівника, причетності до групи, об'єднанні й отождоженні цілей працівника із цілями компанії, підготовці, підвищенні рівня кваліфікації. Дуже цікавою є система «довічного найму», «бонусного трудового стажу», делегування повноважень між керівниками та підлеглими, де взагалі відсутнє поняття «підлеглий», оскільки всі працюють на одному рівні, як велика родина. Японські працівники спокійно працюють понаднормово з думкою «треба значить треба». Система «довічного найму», «бонусного трудового стажу» має на увазі те, що чим більше працюєш в одній організації, тим вищою будуть посада та заробітна плата. Але є й значний мінус: якщо працівник вирішує не працювати в даній фірмі, то його трудовий стаж нівелюється. Незважаючи на це, такий спосіб управління персоналом надає багато переваг: просування по службі; висока заробітна плата; пільги, компенсації, надбавки (мінімум два рази на рік); оплата проїзду до місця роботи; оплата витрат на медичне обслуговування; першочерговий розгляд кандидатури на вищі за рангом вакантні місця працівників фірми.

Проте, враховуючи надзвичайно важливу роль матеріальної мотивації у забезпеченні продуктивності праці працівників, доцільно враховувати розмір мінімальної заробітної плати, визначеної на державному рівні (табл. 1).

Виходячи з даних табл. 1, ми бачимо, що серед наведених країн Україна має найнижчий розмір офіційної заробітної плати, що не лише визначає продуктивність праці, якість роботи, соціально-психологічний клімат у колективі, але й призводить до збільшення рівня безробіття (рис. 1).

Нині в Україні спостерігається досить високий рівень офіційного безробіття порівняно з іншими

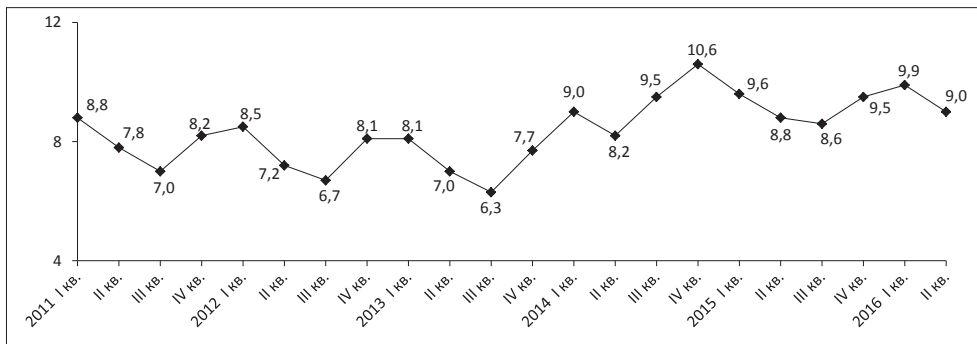

Рис. 1. Динаміка руху рівня безробіття в період 2011–2016 рр.

Таблиця 1

Мінімальні розміри заробітних плат різних країн світу в 2017 р., грн.

Країна	Мінімальна заробітна плата (грн.)
Люксембург	49 203
Франція	37 281
Німеччина	37 561
Великобританія	36 286
Польща	12 000
Румунія	5 546
Болгарія	4 692
Україна	3 200

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України

Таблиця 2

Порівняльна характеристика рівня безробіття різних країн світу в 2017 р.

Країна	Рівень безробіття
Канада	6,8
США	4,6
Японія	3,1
Велика Британія	4,8
Естонія	4,5
Литва	7,9
Україна	9,1

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України

країнами світу, що спричиняє поступову міграцію трудових ресурсів (табл. 2).

Враховуючи те, що рівень безробіття прямо впливає на скорочення податкових надходжень бюджету, необхідність мотивування праці персоналу для збереження трудового потенціалу виступає актуальною проблемою як на рівні окремих суб'єктів господарювання, так і на рівні держави.

Висновки. Стимулювання праці виступає рушійною силою, яка може істотно впливати на продуктивність праці та результативність фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання у цілому. Проте для підвищення стимулювання праці працівників необхідно запроваджувати систему заходів, адаптовану до специфічних особливостей функціонування кожного підприємства, основними серед яких можна виділити:

1. формування системи індивідуальних та колективних винагород праці працівників;
2. встановлення бажаного та оптимального рівнів продуктивності праці, необхідних для отримання мотиваційних винагород;
3. забезпечення досяжності встановленого рівня ефективності;
4. формування системи безперервного моніторингу внутрішніх та зовнішніх чинників, які мають безпосередній вплив на продуктивність праці, та нівелювання чинників негативної дії та посилення чинників позитивної дії;
6. забезпечення пропорційності мотиваційних винагород залежно від ефективності та якості роботи.

Враховання запропонованих заходів дасть змогу не лише підвищити продуктивність праці, знизити плинність кадрів, покращити соціально-психологічний клімат на підприємстві, але й сформувати передумови для підвищення результативності функціонування підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Криворучко О.М. Оцінка якості управління персоналом / О.М. Криворучко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 4. – С. 98–105.
2. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 512 с.
3. Кибанов А.Я. Управление персоналом в организации : [учебник] / Под. ред. А.Я. Кибанова. – М. : ИНФРА – М, 2005. – 638 с.
4. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб. : Питер, 2008. – 352 с.
5. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – СПб.: Питер, 2003. – 860 с.
6. Хофстеде Г. Мотивация, лидерство и организация: применимы ли американские теории в других странах? / Г. Хофстеде // Вестник С.-Петербур. ун-та. Серия «Менеджмент». – 2006. – Вып. 4. – С. 24–32.
7. Зарубежный опыт мотивации труда / БизЭксперты [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bizexperts.ru>.
8. Гривківська О.В. Мотивація персоналу в зарубіжних компаніях / О.В. Гривківська // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 9. – С. 86–91.
9. Козаченко А.В. Особенности формирования зарубежных систем мотивации труда / А.В. Козаченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.management.com.ua.

УДК 323.32:338

Сало Я.В.

аспірант кафедри управління персоналом та економіки праці
Одеського національного економічного університету

МАКРОЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ

Стаття присвячена дослідженню макроекономічних показників розвитку економіки, що впливають на розвиток середнього класу. Виділено та проаналізовано основні економічні показники розвитку економіки. Встановлено, що соціально-економічний прогрес країни є головною умовою розвитку сучасного середнього класу та зменшення нерівності населення.

Ключові слова: макроекономічні показники, середній клас, диференціація доходів, інфляція, рівень безробіття, економічний розвиток.

Сало Я.В. МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ КАК ПРЕДПОСЫЛКА ФОРМИРОВАНИЯ СРЕДНЕГО КЛАССА

Статья посвящена исследованию макроэкономических показателей развития экономики, влияющих на развитие среднего класса. Выделены и проанализированы основные экономические показатели развития экономики. Установлено, что социально-экономический прогресс страны является главным условием развития современного среднего класса и снижения неравенства населения.

Ключевые слова: макроэкономические показатели, средний класс, дифференциация доходов, инфляция, уровень безработицы, экономическое развитие.

Salo I.V. MACROECONOMIC SITUATION AS PRECONDITIONS OF FORMATION MIDDLE CLASS

The article is devoted to the study of economic development's macroeconomic indicators, which affect the development of the middle class. The main economic indicators of economic development have been singled out and analyzed. It is established that the country's socio-economic progress is the main condition for the development of the modern middle class and reducing the inequality of the population.

Keywords: macroeconomic indicators, middle class, income differentiation, inflation, unemployment rate, economic development.

Постановка проблеми. Класовий поділ суспільства є характерним для будь-якої країни. Наявність певної градації соціальних груп є позитивним фактором для подальшого розвитку держави, а також показником прогресу, визначаючи тим самим рівень економічного, соціального благополуччя громадян. Становлення середнього класу належить до числа фундаментальних соціально-економічних процесів. Середній клас розглядається як економічно самостійний соціальний суб'єкт, який опанував цивілізовані форми економічної діяльності, акумулює культурні, професійні, морально-етичні цінності. Саме середній клас розглядається як базова соціальна страта, яка є наслідком економічного розвитку суспільства. У західних країнах частка середнього класу становить 55–60%, безпосередньо на це впливає економічна ситуація, що панує в цих країнах. Саме тому важливим є дослідження макроекономічної ситуації країни в контексті формування середнього класу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історично поняття «середній клас» стало активно використовуватися в кінці XVII ст. в Англії. Так позначали особливі групи власників, дрібних та середніх підприємців, торговців, осіб вільних професій (адвокатів, священників, письменників, художників, вчителів, лікарів), що займають проміжну позицію між великою буржуазією та особами найманої праці.

Проблемою становлення та розвитку середнього класу в Україні займаються такі вітчизняні вчені, як О. Александрова [1], О. Балакірева [2], В. Гець [4], Т. Кір'ян [6], Н. Коваліско [7], Е. Лібанова [8], Н. Навроцька [10], С. Макеєв, В. Паніотто [11], Л. Шангіна [17], О. Яременко та ін.

Мета статті полягає в означенні впливу макроекономічних показників на розвиток середнього класу. Виходячи з цієї мети, було поставлено завдання здійснити аналіз макроекономічних показників як основи формування середнього класу.

Виклад основного матеріалу. Середній клас західних суспільств, з яким співвідносяться ідеї соціальної стабільності, індивідуальної свободи, економічної незалежності та гідного існування, розглядається як ключовий момент моделі соціального розвитку, до якої йде більшість сучасних суспільств. В Україні, наприклад, становлення середнього класу пов'язувалося передусім з економічним розвитком країни в рамках концепції реформ після здобуття незалежності. Але соціальним підсумком реформ стало не формування процвітаючого середнього класу, а розмивання раніше наявних в країні середніх прошарків та загострення поляризації суспільства.

ВВП є одним із найважливіших макропоказників розвитку економіки будь-якої країни. Прем'єр-міністр України В. Гройсман заявив, що за підсумками 2016 р. очікується зростання ВВП на рівні 1,5%. Безперечно, в Україні зараз обговорюють мінімальне зростання цього показника за поточний рік, але водночас не забувають, як сильно його рівень знизився за період 2013–2015 рр. (рис. 1).

У 2013 р. все, що було вироблено в країні, коштувало 183,3 млрд дол. США. У 2014 р. все, що було вироблено в країні, коштувало 131,8 млрд дол. США (–28,1%). А в 2015 р. цей показник скоротився на 31,3% та становив 90,6 млрд дол. США. Падіння рівня ВВП було пов'язано з початком військових дій на Сході України, анексією частини територій, технологічною деградацією України, багаторічним розкраданням країни.

ВВП у розрахунку на душу населення також визначає рівень економічного розвитку держави. У 2016 р. світовий середній рівень ВВП в розрахунку на душу населення становив 10 023 дол. США. За даними МВФ перше місце за рівнем ВВП на душу населення займає Люксембург із 103 119 дол. США. Серед інших країн США займає 7 місце, Німеччина – 17, Великобританія – 19, Франція – 22, Польща – 56, Росія – 67, Білорусь – 93, Грузія – 110. Україна

займає 131 місце серед 186 країн світу з рівнем ВВП на душу населення 2194 дол. США (табл. 1).

Таблиця 1
Список країн за ВВП номінал. на душу населення у 2016 р.

Країна	ВВП номінал. на душу населення, дол. США
США	57 436
Німеччина	41 902
Великобританія	40 096
Франція	38 128
Італія	30 507
Естонія	17 633
Литва	14 890
Латвія	14 060
Польща	12 316
Росія	8929
Білорусь	5143
Грузія	3842
Україна	2194

Джерело: складено автором на основі [19]

В Україні спостерігається високий ступінь розшарування суспільства на багатих та бідних, і це є однією з найбільш актуальних соціальних проблем.

Коефіцієнт фондів (коефіцієнт диференціації доходів) характеризує ступінь розшарування суспільства і показує відношення середнього рівня доходів 10% найбагатших до середнього рівня доходів 10% найбідніших громадян (рис. 2). Згідно з рекомендацією ООН перевищення коефіцієнтом фондів планки 8–10 здатне привести до соціальної нестабільності в країні. У більшості європейських країн коефіцієнт перебуває в межах 6–10.

Починаючи з 2010 р. поступове зниження коефіцієнту фондів свідчило про зменшення ступеня розшарування між найбагатшими та найбіднішими громадянами країни. Найгірше значення цього показника в Україні прийшлося на 2009 р. – період, коли коефіцієнт фондів піднявся до 5,9. З 2009 р. він відносно стабільний або знижується. Однак тенденція зниження, що з'явилася після 2009 р., дуже незначна і формується в основному завдяки соціальним програмам за підтримки уряду країни. Незважаючи на зниження диференціації доходів, бідність у країні не скорочується. Різні соціологічні дослідження визначають рівень бідності в Україні в межах 25–60% [3], а чисельність середнього класу відповідно до європейських критеріїв за даними звіту «Global Wealth Report–2015» швейцарського

банку Credit Suisse – 0,83% [18]. Крім того, в країні існує категорія «бідні, що працюють», що є винятком для розвинених країн світу.

Коефіцієнт Джині – це індекс концентрації доходів, наближення якого до одиниці збільшує ступінь нерівності доходів населення країни.

Згідно з офіційними даними Держкомстату в період 2010–2015 рр. показник нерівності за доходами населення (індекс Джині) скоротився (рис. 2). Так, індекс Джині з 0,270 у 2010 р. знизився до 0,243 у 2015 р.

Значний вплив на економіку країни здійснює інфляція. Під час збільшення темпів інфляції більш вразливою стає національна валюта. За даними Державного комітету статистики з 2004 р. ціни в Україні щороку зростали, збільшувалися і темп приросту цін. Найбільш суттєвою інфляція була у 2007 р., індекс цін становив 116,6%, а у 2008 р. він перевищив 20% і становив 122,3%. У 2009–2013 рр. темпи інфляції уповільнилися, але зростання цін залишалось суттєвим. У 2014 р. рівень інфляції становив 124,9%, але пік погіршення спостерігався у 2015 р., коли рівень інфляції становив 143,3% (рис. 3).

В Україні на протязі останніх десяти років інфляція має значні масштаби. Поки індекс цін буде перевищувати її безпечний рівень 103% (відповідно до критеріїв Маастрихтської угоди, прийнятої країнами ЄС [9]), інфляційні процеси в Україні будуть негативно впливати на економіку країни та вважатися одним із найбільш значимих чинників макроекономічної нестабільності. За таких умов основним завданням економічного відродження є підвищення ефективності використання інструментів фіскальної та монетарної політики і спрямування їх на забезпечення оптимального рівня цінової динаміки.

Інфляція привела до посилення бідності серед населення і розмивання середнього класу, який є стрижнем будь-якої ринкової економіки. Інфляційні процеси привели до знецінення грошей на депозитних вкладах, що призвело до недовіри населення до банківської системи. Причиною сьогодишньої політичної нестабільності також є інфляція, яка створює великий розрив між доходами бідних верств населення та прошарком олігархів.

Окрім негативного впливу на національну валюту, високі темпи інфляції сприяють знеціненню доходів населення, про що свідчать статистичні дані Державного комітету статистики України щодо рівня номінальних та реальних доходів (табл. 2). У період відносно стабільної економічної ситуації у 2005–2007 рр. відбулося суттєве зростання номінальної заробітної плати (найвищий приріст становив 36,7% у 2005 р.), водночас значним було і зростання

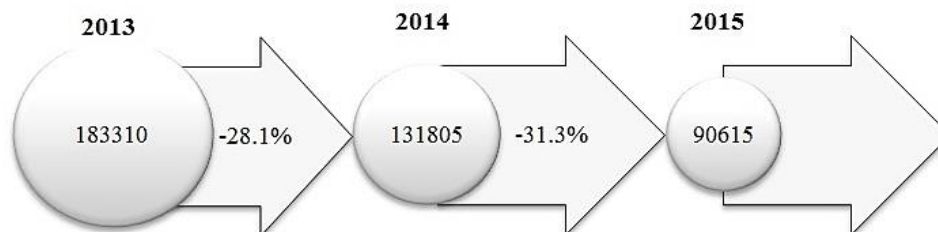

Рис. 1. ВВП України за період 2013–2015 рр., млн. дол. США

Джерело: складено автором на основі [16]

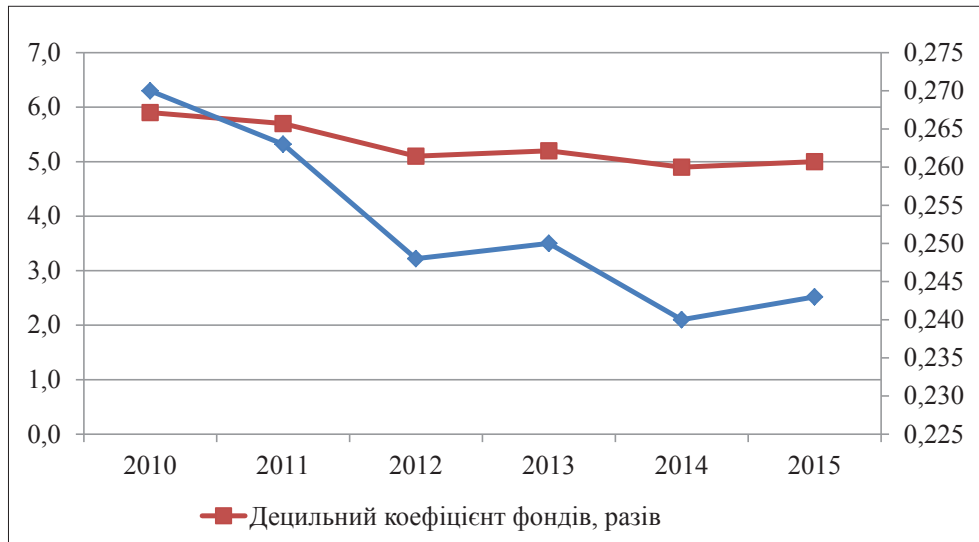

Рис. 2. Динаміка показників нерівності за доходами населення України за період 2010–2015 рр.

Джерело: складено автором на основі [14]

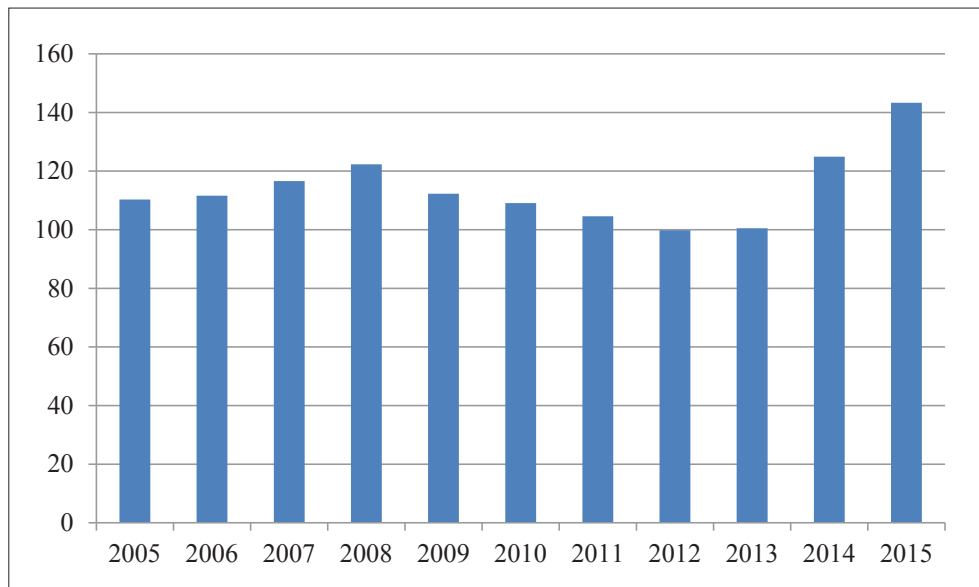

Рис. 3. Динаміка темпів інфляції в Україні за період 2005–2015 рр.

Джерело: складено автором на основі [5]

Таблиця 2

Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати за період 2005–2015 рр. (%)

	Номінальна заробітня плата	Реальна заробітня плата
	до попереднього року	до попереднього року
2005	136,7	120,3
2006	129,2	118,3
2007	129,7	112,5
2008	133,7	106,3
2009	105,5	90,8
2010	120,0	110,2
2011	117,6	108,7
2012	114,9	114,4
2013	107,9	108,2
2014	106,0	93,5
2015	120,5	79,8

Джерело: складено автором на основі [15]

реальної заробітної плати (приріст перевищував 20% на рік). Після сповільнення економічного зростання починаючи з 2008 р. приріст номінальної та реальної заробітної плати в Україні скоротився, до того ж зросла різниця між приростом номінальної та реальної заробітної плати внаслідок прискорення інфляційних процесів. У 2007 р. приріст номінальної заробітної плати становив майже 30%, реальної – лише 12,5%; у 2008 році номінальна зросла майже на 34%, а реальна – лише на 6,3%. Ситуація погіршилася у 2009 р., оскільки номінальна заробітна плата зросла на 5,5%, а реальна – скоротилася на 9,2%. Фінансово-економічна ситуація почала покращуватись у 2010 р., коли приріст номінальної заробітної плати становив 20%, а реальна зросла на понад 10%. Ситуація була стабільною у період 2010–2013 рр., темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати були майже ідентичними. У 2014 р. через фінансово-економічну кризу, початок бойових дій на Сході України, анексію частини територій відбулося скорочення реальної заробітної плати на 6,5%. Ситуація погіршилась у 2015 р., коли за зростання номінальної заробітної плати на 20,5% реальна зменшилась на 20,2%.

Одним зі складних соціально-економічних явищ є безробіття. Під час кризи проблема безробіття загострюється та проявляється в тому, що скорочуються робочі місця і велика частка працездатного населення стає безробітною, а також зростає неофіційна зайнятість. Все це здійснює негативний вплив на стан ринку праці країни та економіку загалом, а тому потребує систематичного дослідження тенденцій та динаміки (рис. 4). Починаючи з 2005 р. рівень безробіття в Україні щорічно знижувався та скоротився за три роки з 7,2% до 6,4%, тобто майже на 1%, що свідчило про позитивні тенденції на ринку праці. Після початку фінансово-економічної кризи у 2009 р. рівень безробіття зріс до 8,8%. У 2010 р. ріст безробіття призупинився, він навіть скоротився до 8,1%. За період 2010–2013 рр. спостерігалася позитивна тенденція скорочення рівня безробіття загалом на 0,9%. Пік безробіття було зафіксовано у 2014 р. на рівні 9,3%. У 2015 р. спостерігалось зниження безробіття на 0,2%.

Економічні наслідки безробіття проявляються як на національному рівні, так і на особистісному рівні людини. На національному рівні безробіття здійснює прямий вплив на розмір ВВП. А для окремої особистості незайнятість означає позбавлення постійного доходу, зниження ініціативи, породження невпевненості, що здійснює суттєвий вплив на зниження чисельності середнього класу. Стан ринку праці в наші дні піддається впливу політичних та економічних подій. Вплив здійснюють як ситуації всередині країни, так і національні. Чималий вплив на безробіття здійснили такі події, як анексія частини території, глибока економічна криза, зростання цін, інфляція, досить низький рівень життя тощо.

За даними Держкомстату в 2015 р. 0,7% населення відносило себе до середнього класу; до небідних, але ще не представників середнього класу – 27,0% населення. Хоча за іншими якісними оцінками таких домогосподарств багатьом із них доходи не дають змоги виділяти достатньо коштів на одяг, взуття і необхідні послуги. Частка домогосподарств, які постійно відмовлялись собі в найнеобхіднішому, крім харчування, становить 43,2%. Не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування 4,9% домогосподарств (рис. 5).

Із виникненням соціально-економічної кризи в країні в 2013–2015 рр. відповідно погіршились макроекономічні показники. Високий темп інфляції сприяв знеціненню доходів, зростання рівня безробіття – зубожінню населення. Це не сприяло розвитку середнього класу, а навпаки – відбувалось його вишарування.

Висновки. Для розвитку середнього класу важливим є розроблення економічних стратегій та соціальних технологій, які пов'язані з розширенням соціальної динаміки, звуженням масштабів тіньової діяльності. Політика сприяння створенню середнього класу в Україні повинна спиратися на істотне коригування системи пріоритетів соціально-економічного розвитку країни. Протягом останніх років соціальна політика вимушено зводилася переважно до надання мінімальної допомоги соціально вразливим верствам населення. Економічне зростання забезпечує фундамент для переорієнтації соціальної політики на

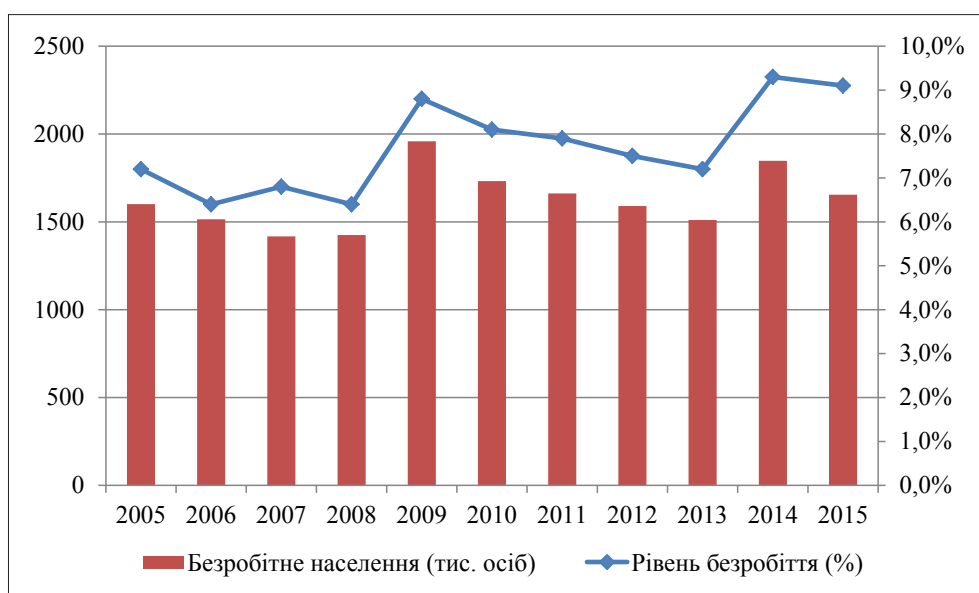

Рис. 4. Динаміка рівня безробіття в Україні за період 2005–2015 рр.

Джерело: складено автором на основі [12]

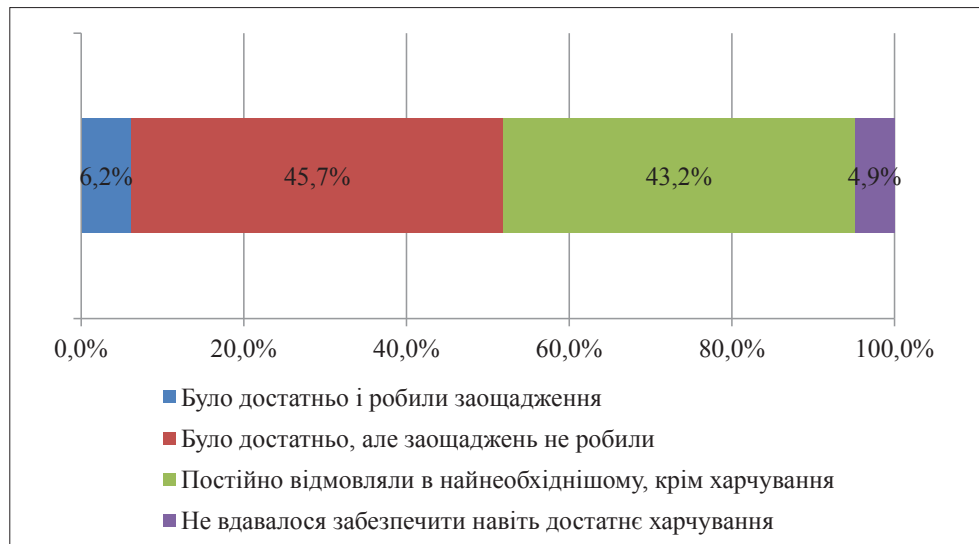

Рис. 5. Стратифікація населення України на основі самоідентифікації у 2015 р.

Джерело: складено автором на основі [13]

підтримку населення, що працює, на забезпечення випереджального зростання заробітної плати, захист інтелектуальної власності і покращення становища висококваліфікованої робочої сили, на підтримку підприємництва. У поєднанні з подоланням надмірної диференціації доходів населення це створить умови для розвитку середнього класу в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Александрова О.С. Середній клас як фактор забезпечення стабільності в сучасній Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/836/1/Aleksandrova_serednij%20klass_2011.pdf
2. Балакірева О. До дослідження середнього класу доцільно застосовувати не лише кількісні, але і якісні методи // Середній клас в Україні: критерії ідентифікації / О. Балакірева. – К.: Заповіт, 2014. – С. 17–19. – (Бібліотека Центру Разумкова).
3. Висновок доповіді ООН: Надто багато людей залишаються на узбіччі досягнень у сфері людського розвитку [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2017/03/30/too-many-lives-scarcely-touched-by-human-development-progress-un-report-finds/>
4. Геєць В. Фактори і умови формування середнього класу як стабілізуючого ядра суспільного розвитку в Україні / В. Геєць // Україна: аспекти праці – 2002. – № 8. – С. 6–14.
5. Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2015 році [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/ct/is_c/isc_u/isc2015pm_u.htm
6. Кір'ян Т. Середній клас – основа стабільності держави. / Т. Кір'ян, М. Шаповал // Україна: аспекти праці : Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – 12/2002. – № 8. – С. 20–23.
7. Коваліско Н.В. Стратифікаційні порядки суспільства: концептуальні уявлення та досвід вивчення / Н.В. Коваліско. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – 240 с.
8. Лібанова Е.М. Трансформаційні процеси, соціальна стратифікація і перспективи становлення середнього класу / Е.М. Лібанова // Економіка і прогнозування. – 2002. – С. 34–60.
9. Маастрихтський договір [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Маастрихтський_договір
10. Навроцька Н.А. Економічні засади формування та розвитку середнього класу // Вісник Дніпропетровського державного фінансово-економічного інституту. – 2003. – № 2 /10/. – С. 38–42.
11. Паніотто В. До вимірювання середнього класу більш придатними є суб'єктивні чи суб'єктивно-об'єктивні показники // Середній клас в Україні: критерії ідентифікації / В. Паніотто – К.: Заповіт, 2014. – С. 9–13. – (Бібліотека Центру Разумкова).
12. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2015 році [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/rp/eans/eans_u/rbrn_rik15_u.htm
13. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2015 році: стат. зб. – К. Державна служба статистики України, 2014. – 78 с.
14. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015 роках» (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
15. Темпи зростання/зниження номінальної та реальної заробітної плати [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
16. Финансовый портал Минфин [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>
17. Шангіна Л. Громадянська активність українського середнього класу / Л. Шангіна // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 7 (101). – С. 30–45.
18. Global Wealth Report 2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://publications.credit-suisse.com/tasks/render/file/index.cfm?fileid=C26E3824-E868-56E0-CCA04D4BB9B9ADD5>
19. World Economic Outlook Database-April 2017, International Monetary Fund.

СЕКЦІЯ 8 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.144

Білоусова О.С.
*кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник відділу державних фінансів
Інституту економіки та прогнозування
Національної академії наук України*

ВПЛИВ ЗАБОРГОВАНІСТІ ПІДПРИЄМСТВ НА ФІНАНСОВІ ПОТОКИ ДЕРЖАВИ

У статті проаналізовано стан дебіторської заборгованості та зобов'язань підприємств, їх вплив на міжсекторальні фінансові потоки країни. Виявлено тенденцію зростання рівня боргової залежності підприємств, збільшення обсягу поточної дебіторсько-кредиторської заборгованості реального сектора, що негативно позначається на розрахунках із бюджетом, фінансовими корпораціями, домогосподарствами. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення державного регулювання фінансів підприємств для зменшення боргів та прискорення фінансових потоків підприємств.

Ключові слова: міжсекторальні фінансові потоки країни, фінанси підприємств, дебіторська заборгованість, зобов'язання, рівень боргової залежності.

Белоусова Е.С. ВЛИЯНИЕ ЗАДОЛЖЕННОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ФИНАНСОВЫЕ ПОТОКИ ГОСУДАРСТВА

В статье проанализировано состояние дебиторской задолженности и обязательств предприятий, их влияние на межсекторальные финансовые потоки страны. Выявлена тенденция роста уровня долговой зависимости предприятий, роста объема текущей дебиторско-кредиторской задолженности реального сектора, что негативно сказывается на расчетах с бюджетом, финансовыми корпорациями, домохозяйствами. Разработаны предложения по совершенствованию государственного регулирования финансов предприятий для уменьшения долгов и ускорения финансовых потоков предприятий.

Ключевые слова: межсекторальные финансовые потоки, финансы предприятий, дебиторская задолженность, обязательства, уровень долговой зависимости.

Bilousova O.S. EFFECT OF ENTERPRISES' DEBT ON FINANCIAL FLOWS OF THE STATE

The article analyzes the state of accounts receivable and liabilities of enterprises, their influence on cross-sectoral financial flows of the country. The tendency of growth of the level of debt dependence of enterprises, growth of current accounts receivable and payable indebtedness of the real sector is revealed, which negatively affects settlements with the budget, financial corporations, and households. Proposals have been developed to improve the state regulation of enterprise finances in order to reduce debts and accelerate financial flows of enterprises.

Keywords: cross-sectoral financial flows, enterprise finance, accounts receivable, liabilities, level of debt dependence.

Постановка проблеми. Зростання боргів реального сектора економіки є проблемою не лише підприємств, але й інших суб'єктів інституційних секторів, оскільки призводить до уповільнення міжсекторальних розрахунків, погашення зовнішніх боргів та зниження ефективності фінансових потоків країни. Ця проблема актуалізується особливо в умовах дефіциту вільного приватного капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дебіторсько-кредиторська заборгованість, стан розрахунків підприємств, фінансові потоки, відповідні макроекономічні ефекти є об'єктом досліджень багатьох науковців.

В.В. Баліцькою виявлено, що найбільшою за обсягами боргів групою суб'єктів інституційних секторів економіки є корпоративний сектор. Розширення запозичень знижує рівень фінансової незалежності підприємств та посилює загрозу банкрутства [1]. О.В. Ермошкіна та О.І. Горяча вважають, що зростання обсягів кредиторської заборгованості опосередковано впливає на збільшення кількості збиткових промислових підприємств [2].

Л.М. Шаблістою виявлено причини та наслідки збитковості, збільшення дефіциту власного капіталу, зростання обсягів позикового капіталу, уповільнення оборотності коштів у розрахунках, до яких, зокрема, віднесено: недосконалу систему управління грошовими потоками, низьку ефективність виробництва, відволікання грошових ресурсів у довгострокові

фінансові інвестиції (за нестачі грошових коштів для обслуговування власного поточного виробництва) [3].

Дебіторська заборгованість Е.Ю. Литовченко та С.Н. Коцур трактується як складовий елемент оборотних активів підприємства, визначений на конкретну дату, що характеризує його право на отримання грошових коштів від контрагентів за господарські операції в результаті минулих подій [4]. О.Є. Кузьміним, О.Б. Волович, Т.В. Лівовшко та К.В. Бебех запропоновано виділяти групи факторів впливу на заборгованість: фактори макросередовища (менеджмент підприємства не має впливу на зміну дії факторів), мезооточення (менеджмент може частково впливати) та мікросередовища (підконтрольні менеджменту підприємства) [5; 6].

Л.В. Гуцаленко, І.С. Слободянюк, М.М. Нашкерська та інші вчені запропонували контролювати динаміку обсягів і структуру дебіторської заборгованості, зокрема торгових кредитів, розробляти ефективну кредитну політику й аналізувати вплив результатів цієї політики на динаміку показників ліквідності, оборотності дебіторської заборгованості, прибутковості [7–11]. Г.В. Блакіта, О.Т. Бровко, О.І. Гадзевич, Т.В. Давидюк, О.А. Сарапіна, О.С. Кірілкіна, Є.П. Гнатенко, Н.Р. Домбровська та ін. розглядали проблеми організації обліку й аналізу розрахунків із контрагентами підприємства; визначили окремі аспекти управління дебіторською заборгованістю, що забезпечуватимуть його успішність у короткостроково-

вому та довгостроковому періодах [12–17]. Н.Л. Марусяк досліджено проблеми забезпечення формування портфелю споживачів – отримувачів торгового кредиту, створення оптимальних умов кредитування, висування претензій та рефінансування боргу [18]. А.Я. Берсуцький та С.В. Прокоф'єва визначили, що процес управління грошовими потоками підприємства має включати такі етапи, як: забезпечення обліку грошових потоків і формування необхідної звітності; аналіз грошових потоків у попередньому періоді; оптимізація грошових потоків; планування грошових потоків у розрізі різних їхніх видів [19].

Мета статті полягає в оцінці дебіторсько-кредиторської заборгованості підприємств реального сектора економіки, наслідків впливу заборгованості на фінансові потоки країни та розробленні пропозицій щодо вдосконалення державного регулювання фінансів підприємств для зменшення боргів та прискорення фінансових потоків підприємств.

Вклад основного матеріалу дослідження. Важливими індикаторами фінансового стану підприємств, як відомо, є дебіторська заборгованість та зобов'язання. Недооцінка цих показників у процесі державного регулювання фінансами підприємств та управління на рівні суб'єктів господарювання спричиняє розбалансування фінансових ресурсів у системі, уповільнює фінансові потоки держави, а також негативно впливає на прибутковість, ліквідність підприємств та може призвести до банкрутства у разі їх неспроможності погашення своїх зобов'язань.

Під зобов'язаннями розуміється заборгованість підприємства, яка виникає в результаті минулих подій і погашення якої вплине на зменшення власних ресурсів, що мають економічні вигоди. Із цією категорією тісно пов'язана дебіторська заборгованість підприємства, яка розглядається в сумі визнаної та найбільш імовірної заборгованості, що має бути погашена контрагентами в певний момент часу. Понаднормативний приріст дебіторської заборгованості підприємства підвищує рівень ризику непогашення боргів, неотримання фінансових доходів від надання торгового кредиту, та, відповідно, збільшення витрат звичайної діяльності, економічних утрат від зменшення вартості активів у часі. На нашу думку, нормативне значення приросту дебіторської заборгованості має розраховуватися під час установлення фінансової політики підприємства виходячи із темпів зміни обсягу реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), чистого прибутку (збитку), вартості монетарних активів тощо.

Непропорційне зростання дебіторської заборгованості призводить до зміни структури поточних активів, а саме: скорочення частки активів, призначених для забезпечення операційного циклу під-

приємства, зокрема активів, що генерують дохід. Структура поточних активів станом на 01.01.2010 мала такий вигляд: 19,9% – оборотні активи в запасах товарно-матеріальних цінностей; 64,3% – дебіторська заборгованість; 7,4% – поточні фінансові інвестиції; 5,4% – грошові кошти та їх еквіваленти; 3,0% – інші оборотні активи. Таким чином, найбільшу питому вагу мала дебіторська заборгованість, що свідчило про суттєве відволікання фінансових ресурсів із товарно-грошового кругообігу.

Станом на 01.01.2016 частка оборотних активів у запасах товарно-матеріальних цінностей становила 20,7%; дебіторська заборгованість – 61,3%; поточні фінансові інвестиції – 5,5%; грошові кошти та їх еквіваленти – 7,3%; інші оборотні активи – 5,2%. За 2010–2016 рр. обсяг дебіторської заборгованості зріс удвічі, або на 1 299,3 млрд грн. Незначне зменшення частки дебіторської заборгованості (на 3 в. п.) за цей період відбулося за рахунок зростання витрат майбутніх періодів (на 2,2 в. п.) та запасів товарно-матеріальних цінностей (на 0,8 в. п.). У промисловості питома вага дебіторської заборгованості в обсязі поточних активів становила 63,9% (станом на 01.01.2016), що на 2,6 в. п. більше за загальний показник по національній економіці. Поточна ситуація є критичною з огляду на те, що основними джерелами фінансування оборотних активів (у більшості дебіторської заборгованості) є кредиторська заборгованість підприємств за товари, роботи, послуги та інші позики, включаючи короткострокові кредити банків. Питома вага цих джерел фінансування протягом 2008–2016 рр. у середньому становила 74% та 15%, відповідно.

Таким чином, відбувається взаємне накопичення дебіторської заборгованості та зобов'язань підприємств реального сектора економіки, фінансових та інших установ (табл. 1).

Наявна тенденція до зростання поточної дебіторської заборгованості та зобов'язань значною мірою пояснюється приростом грошової маси. Враховуючи, що, за прогнозом Національного банку України, приріст грошової маси в 2017 р. становитиме 13,2%, у 2018 р. – 14,5%, слід очікувати й подальше зростання заборгованості підприємств [20].

На збільшення дебіторської заборгованості та зобов'язань також впливає підвищення курсу іноземної валюти. Сума заборгованості підприємства, що обліковується в іноземній валюті (на монетарних статтях), має обчислюватися з використанням валютного курсу на дату балансу. Отже, внаслідок «технічного» перерахунку заборгованості в іноземній валюті зростає вартість дебіторської заборгованості та зобов'язань, які відображаються у балансі в національній валюті. Це суттєво вплинуло на зростання заборгованості (у грив-

Таблиця 1

Заборгованість підприємств та рівень боргової залежності

Рік*	Обсяг поточної дебіторської заборгованості, млн. грн.	Обсяг поточних зобов'язань, млн. грн.	Абсолютне перевищення поточних зобов'язань над дебіторською заборгованістю, млн. грн.	Відносне перевищення поточних зобов'язань над дебіторською заборгованістю	Рівень боргової залежності
2008	692 205,2	992 270,1	300 064,9	1,43	1,30
2009	1 023 035,2	1 449 431,9	426 396,7	1,42	1,79
2010	1 217 895,8	1 705 408,3	487 512,5	1,40	1,82
2011	1 374 810,4	1 891 268,2	516 457,8	1,38	1,80
2012	1 499 971,5	2 183 258,9	683 287,4	1,46	1,86
2013	1 701 397,3	2 472 841,7	771 444,4	1,45	1,77
2014	1 778 103,7	2 689 338,2	911 234,5	1,51	1,93
2015	1 962 772,1	3 151 253,0	1 188 480,9	1,61	3,05
2016	2 517 203,5	4 114 903,2	1 597 699,7	1,63	2,53

Примітка: * - станом на початок року.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

невому еквіваленті), збільшення обсягу витрат та зниження фінансового результату діяльності підприємства.

Рівень боргової залежності підприємств за 2008–2016 рр. збільшився з 1,30 до 3,05 та на 01.01.2016 становив 2,53. Такий стан свідчить про наявні потенційні ризики втрати платоспроможності, непогашення підприємствами своїх поточних зобов'язань та боргів перед бюджетом, фінансовими корпораціями, домогосподарствами.

Прострочена заборгованість підприємств суттєво впливає на міжсекторальні фінансові потоки країни. До основних причин збільшення простроченої дебіторської заборгованості та зобов'язань підприємств можуть бути віднесені:

- необґрунтованість нормативних термінів проведення розрахунків у іноземній валюті, відсутність нормативів для внутрішньосекторальних розрахунків у національній валюті;
- відсутність належної фінансової політики підприємств щодо управління розрахунками, фінансового планування, внутрішнього контролю та аудиту;
- недостатність власних фінансових ресурсів підприємств для фінансування оборотних активів, що покривається здебільшого через збільшення кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги (залучення кредитних та інших позикових ресурсів є малодоступним та неефективним для підприємств);
- низька прибутковість діяльності через неналежний рівень конкурентоспроможності, високу собівартість продукції (товарів, робіт, послуг), відсутність енерго- та ресурсозберігаючих технологій, зростання ринкової вар-

тості сировини та паливо-енергетичних ресурсів, низька продуктивність праці протягом тривалого періоду тощо.

Нарощення прострочених дебіторської заборгованості та зобов'язань підприємств, неспроможність погасити борги перед бюджетом, працівниками, банками, лізинговими компаніями та іншими контрагентами, перехід до бартерних розрахунків на рівні суб'єктів господарювання реального сектора утворюють негативні наслідки для інших суб'єктів фінансової системи. При цьому приріст зобов'язань підприємств реального сектора економіки має загрозовий для фінансової безпеки держави обсяг. Так, протягом 1998–2010 рр. відношення поточних зобов'язань до ВВП у середньому становило 144%, а за період 2011–2015 рр. – 180,4%. У 2015 р. обсяг поточних зобов'язань перевищував ВВП більш як у два рази.

Зазначений факт свідчить про те, що проблема скорочення дебіторської заборгованості та зобов'язань потребує вирішення не лише в площині фінансів підприємств.

На державному рівні зростання простроченої заборгованості суб'єктів господарювання спричиняє дефіцит грошових коштів, уповільнює рух фінансових ресурсів. Основними наслідками впливу заборгованості на фінансові потоки країни нами визначено:

- *високий рівень боргів підприємств перед державним та місцевими бюджетами.* Загальний обсяг податкового боргу на 01.01.2015 становив 26,9 млрд грн., або 55,2% від загального обсягу поточних зобов'язань підприємств за розрахунками з бюджетом (табл. 2). У 2015 р. обсяг податкового

Таблиця 2

Податковий борг платників податків (станом на 01.01.2015), тис. грн.

Назва області	Всього	у тому числі:	
		податок на прибуток підприємств (11020000)	податок на додану вартість (14010000)
Вінницька	277 185,9	45 217,8	120 350,8
Волинська	402 165,4	112 045,6	223 786,7
Дніпропетровська	828 111,8	188 587,6	383 146,6
Донецька	2 516 239,5	526 359,3	1 069 236,7
Житомирська	221 692,4	52 742,8	109 359,3
Закарпатська	153 528,2	19 400,2	64 791,0
Запорізька	1 139 947,9	558 482,3	478 736,7
Івано-Франківська	779 877,8	59 004,5	154 355,5
Київська	1 148 419,4	232 749,9	578 215,5
Кіровоградська	301 260,1	58 938,5	166 343,2
Луганська	1 027 741,8	158 900,9	287 544,2
Львівська	1 331 306,7	251 427,3	573 547,5
Миколаївська	380 873,4	77 713,1	202 328,9
Одеська	350 794,3	67 136,0	159 710,2
Полтавська	665 369,6	108 352,3	198 362,8
Рівненська	289 468,8	80 193,8	88 018,2
Сумська	1 314 335,3	96 365,0	312 786,7
Тернопільська	160 155,7	47 203,4	73 567,4
Харківська	1 696 024,9	636 095,1	765 989,3
Херсонська	253 930,3	75 019,4	109 179,5
Хмельницька	257 146,4	73 408,4	103 946,2
Черкаська	319 205,2	58 710,6	191 326,5
Чернівецька	322 664,8	24 342,2	187 570,1
Чернігівська	437 515,5	39 574,5	115 021,6
м.Київ	6 588 984,4	1 745 203,1	3 301 557,1
Інші	1 753 594,20	329 151,90	424 489,90
Окружна ДПС-Центральний офіс по обслуговуванню ВПП	1 933 825,6	749 460,9	934 291,2
ВСЬОГО	26 851 365,3	6 471 786,4	11 377 559,3

Джерело: Державна фіскальна служба України. Інформація про податковий борг без урахування податкового боргу платників податків, які перебувають у процедурах банкрутства або щодо яких судом прийнято рішення (постанова) про зупинення провадження у справі до Зведеного бюджету України

боргу збільшився до 29,9 млрд грн., або на 11%, а обсяг розстрочень та відстрочень грошових податкових зобов'язань підприємств перед бюджетом збільшився у три рази – до 19,2 млрд грн. [21];

• *збільшення рівня ризиків держави за боргами підприємств.* Фіскальні ризики виникають унаслідок непогашення підприємствами зобов'язань перед зарубіжними банками, іншими фінансовими установами (під час здійснення запозичень під державні гарантії) [22];

• *нецільове використання фінансових ресурсів, наданих державою* у вигляді податкових пільг, неналежне виконання державних замовлень, оскільки відбувається переспрямування їх на погашення поточних зобов'язань [21; 23];

• *зменшення доходів домогосподарств через невилатку підприємствами заробітної плати працівникам.* Прострочена заборгованість підприємств має тенденцію до зростання: на початок травня 2017 р. вона становила 2 185,2 млн. грн.

Загострення проблеми з непогашення взаємних боргів, що уповільнює рух фінансових ресурсів на макро- і мікроекономічних рівнях, потребує розроблення механізмів управління дебіторською заборгованістю та зобов'язаннями, а також включення їх до складників системи державного регулювання. Запровадження таких механізмів у післякризові періоди є необхідною передумовою подальшого відновлення тенденції до фінансової рівноваги на якісно новому рівні та розвитку національної економіки.

З метою вдосконалення державного регулювання фінансів підприємств для забезпечення зменшення боргів та прискорення фінансових потоків підприємств пропонується: 1) скоротити строк позовної давності до одного року під час здійснення господарських операцій із реалізації товарів, робіт, послуг у межах України через внесення відповідних змін до Податкового та Цивільного кодексів України; 2) ввести обмеження до розпорядчиків документів із питань управління суб'єктами господарювання державного сектору економіки: щодо застосування основних засобів як застави під час операцій із відстрочення платежів; продажу боргів державних підприємств, які призводять до зміни форми власності; 3) посилити державний фінансовий контроль над погашенням підприємствами заборгованості перед бюджетом та працівниками; над ефективністю і результативністю використання податкових пільг, бюджетних коштів, коштів, отриманих на умовах пільгових кредитів, та залучених інвестицій; над рухом фінансових ресурсів та суттєвими ризиками, які виникають у результаті таких операцій.

Висновки. Прострочена заборгованість підприємств негативно впливає на фінанси суб'єктів інституційних секторів економіки, фінансові потоки країни, а також на рівень якості виконання державою своїх функцій, що ускладнює забезпечення розвитку економіки на інноваційній основі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Баліцька В.В. Накопичення боргів у національній економіці / В.В. Баліцька // Actual problems of economics. – 2013. – 1(139). – С. 142–153.
2. Єрмошкіна О.В., Горяча О.І. Динамічне управління ресурсним потенціалом промислового підприємства / О.В. Єрмошкіна, О.І. Горяча // The Economic Messenger of the NMU. – 2012. – № 1. – С. 32–42.
3. Шабліста Л.М. Вплив фінансової кризи на стан оборотного капіталу підприємств реального сектору економіки та шляхи нейтралізації її негативних наслідків / Л.М. Шабліста // Вісник Інституту економіки та прогнозування. – 2013. – С. 81–87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vier_2013_13_16.

4. Литовченко Е.Ю., Коцур С.Н. Теоретические аспекты определения сущности дебиторской задолженности / Е.Ю. Литовченко, С.Н. Коцур // Бизнес Информ. – 2011. – № 2(1) – С. 102–106.
5. Кузьмін О.Є., Волович О.Б. Фактори впливу на заборгованість підприємства та їх класифікація / О.Є. Кузьмін, О.Б. Волович // Бизнес Информ. – 2013. – № 1. – С. 200–204.
6. Лівощко Т.В., Бебех К.В. Дослідження факторів динаміки дебіторської заборгованості підприємства / Т.В. Лівощко, К.В. Бебех [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_6_143.pdf.
7. Нашкерська М.М. Управління дебіторською заборгованістю у структурі оборотного капіталу підприємства / М.М. Нашкерська // Менеджмент та підприємство в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2009. – № 647. – С. 136–140.
8. Гуцаленко Л.В., Слободянюк І.С. Контроль дебіторської заборгованості в управлінні підприємством / Л.В. Гуцаленко, І.С. Слободянюк // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 1(56). – Т. 3. – С. 154–159.
9. Love, I., Zaidi, R., 2010. Trade Credit, Bank Credit and Financial Crisis-super. International Review of Finance, Vol. 10, issue s1, 125-147 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2443.2009.01100.x/abstract?jsessionid=7D9C9EEA8065C620F21FBB472B42DD7A.f03t03>.
10. Bougheas S., Mateut, S., Mizen, P., 2009. Corporate trade credit and inventories: New evidence of a trade-off from accounts payable and receivable. Journal of Banking & Finance, vol. 33, issue 2, 300–307 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0378-4266\(08\)00183-0](http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0378-4266(08)00183-0).
11. Miwa, Y., 2010. The Reality of Trade Credit and its Link to Bank Borrowing and Inventory: Correlation Coefficients and Multiple Regressions" (in Japanese) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://econpapers.repec.org/scripts/search.pft?ft=receivables%20and%20payables;pg=11;wp=checked;art=c checked;bkchp=checked;soft=checked;auth=checked;ar=checked>.
12. Гадзевич О.І. Аналіз стану грошових розрахунків як засіб підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства / О.І. Гадзевич // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – 2015. – Вип. 1(45). – Т. 2. – С. 239–242.
13. Сарапіна О.А., Кірілкіна О.Є. Методологічні основи аналізу дебіторської заборгованості / О.А. Сарапіна, О.Є. Кірілкіна // Вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. – 2015. – Вип. 3. – С. 865–868.
14. Блакіта Г.В., Бровко О.Т. Актуальні питання управління дебіторською заборгованістю / Г.В. Блакіта, О.Т. Бровко // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 3(69). С. 23–29.
15. Давидюк Т.В. Визнання та оцінка поточної дебіторської заборгованості: напрями вдосконалення / Т.В. Давидюк // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2012. – Вип. 1(22). – С. 102–108.
16. Гнатенко Є.П. Щодо аналізу стану дебіторської та кредиторської заборгованості на підприємстві / Є.П. Гнатенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua.
17. Домбровська Н.Р. Дебіторська та кредиторська заборгованості: проблеми класифікації / Н.Р. Домбровська // Інноваційна економіка. – 2014. – № 1(50). – С. 182–187.
18. Берсуцький А.Я., Прокоф'єва С.В. Політика управління грошовим потоком підприємств / А.Я. Берсуцький, С.В. Прокоф'єва // Вісник Донецького національного університету. Серія «Економіка і право». – 2013. – Вип. 1. – С. 18–21.
19. Марусяк Н.Л. Дебіторська та кредиторська заборгованості як основні фінансові регулятори кругообігу оборотного капіталу підприємства / Н.Л. Марусяк // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 2. – Т. 2. – С. 139–142.
20. Основні засади грошово-кредитної політики на 2017 рік та середньострокову перспективу, схвалені Рішенням Ради Національного банку України від 21 грудня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=41556547>.
21. Звіт Рахункової палати України за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16748714/Zvit_RP_2015.pdf.
22. Луніна І.О. Ризики довгострокової платоспроможності держави / І.О. Луніна // Фінанси України. – 2017. – № 4. – С. 7–21.
23. Розвиток державних фінансів України в умовах глобалізації : [кол. моногр.] / І.О. Луніна, О.О. Булана, Н.Б. Фролова та ін. – Київ, 2014. – 296 с.

УДК 336.148

Вацлавський О.І.

аспірант кафедри фінансів імені С.І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету**ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ БЮДЖЕТНОГО КОНТРОЛЮ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ**

У статті розкрито теоретико-концептуальні основи бюджетного контролю. Досліджено особливості організації, основні елементи побудови системи бюджетного контролю в зарубіжних країнах. Розглянуто питання вивчення міжнародного досвіду бюджетного контролю та запозичення певних напрацювань у цій галузі для підвищення ефективності національної системи бюджетного контролю в Україні. Окреслено найбільш перспективні напрями вдосконалення бюджетного контролю з погляду світового досвіду.

Ключові слова: бюджетний контроль, органи бюджетного контролю, INTOSAI, організація бюджетного контролю, система бюджетного контролю.

Вацлавский О.И. ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ МИРОВОГО ОПЫТА БЮДЖЕТНОГО КОНТРОЛЯ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ

В статье раскрыты теоретико-концептуальные основы бюджетного контроля. Исследованы особенности организации, основные элементы построения системы бюджетного контроля в зарубежных странах. Рассмотрены вопросы изучения международного опыта бюджетного контроля и заимствования определенных наработок в этой области для повышения эффективности национальной системы бюджетного контроля в Украине. Определены наиболее перспективные направления совершенствования бюджетного контроля с точки зрения мирового опыта.

Ключевые слова: бюджетный контроль, органы бюджетного контроля, INTOSAI, организация бюджетного контроля, система бюджетного контроля.

Vatslavskiy O.I. PROSPECTS OF INTRODUCING FOREIGN EXPERIENCE BUDGET CONTROL IN THE INTEGRATION UKRAINE

Reveals the theoretical and conceptual bases of budgetary control. The features of the organization, the basic elements of building a system of budgetary control in foreign countries. The problem of studying the international experience of budgetary control and borrowing some developments in this area in order to improve the national system of budgetary control in Ukraine. Outlined the most promising areas of improvement of the budgetary control in terms of international experience.

Keywords: budget control, budget control bodies, INTOSAI, the organization of budget control, budget control system.

Постановка проблеми. На шляху інтеграції України в Європейське Співтовариство потрібно звернути увагу на вітчизняну систему бюджетного контролю, адже вона потребує запровадження єдиних міжнародних стандартів, здійснення бюджетного контролю. Для нашої країни нині важливим є питання вивчення зарубіжного досвіду бюджетного контролю та запозичення певних напрацювань у цій галузі для підвищення ефективності та дієвості національної системи бюджетного контролю. Для досягнення цієї мети потрібно звернути увагу на історичні аспекти виникнення та розвитку бюджетного контролю у світі, а також на наявні підходи до організації й здійснення бюджетного контролю в окремих країнах світу. Міжнародній практиці притаманні різні підходи до організації та здійснення бюджетного контролю. Обрання тієї чи іншої моделі базується не тільки на історично прийнятій у країні формі правління, а й на особливості розподілу повноважень між гілками влади та ступеню демократичного розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії і практики бюджетного контролю досліджують багато вітчизняних учених. Так, сутність та функціональне призначення бюджетного контролю обґрунтовують у своїх працях О. Гетьманець, В. Дем'янишин, В. Жуков, О. Кириленко, В. Опарін, А. Нечай, С. Юрій; проблеми вдосконалення бюджетного контролю та вивчення зарубіжного досвіду його функціонування досліджують Г. Дмитренко, Ю. Голуб, О. Вороніна, І. Іванова, О. Александрович, Т. Мазур, Т. Губанова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим у сучасній вітчизняній науковій літературі недостатньо комплексних

досліджень, які б ґрунтовно розкривали всі аспекти бюджетного контролю, чітко окреслювали його предмет, мету проведення, основні завдання, проблеми функціонування та його позиціонування у загальній системі фінансового контролю.

Необхідно віддати належне високому рівню наукових досліджень зазначених учених, проте на сучасному етапі недостатньо розробленими залишаються питання запровадження єдиних міжнародних стандартів здійснення бюджетного контролю. Важливість окресленої проблематики та необхідність її вирішення становлять вагомі аргументи на користь актуальності теми запропонованого дослідження.

Мета статті полягає в упровадженні зарубіжного досвіду організації бюджетного контролю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною організацією, що на світовому рівні об'єднує вищі органи контролю державних фінансів, є організація INTOSAI, яка створена в 1953 р. для вивчення й поширення позитивного досвіду в контрольній практиці. До її складу входять країни, які є членами ООН, Україна є членом INTOSAI з 1998 р.

Для визначення єдиних загальних принципів, які могли б бути прийнятними для всіх держав, незважаючи на форму державного устрою, державного правління і водночас не порушуючи традицій здійснення вищого бюджетного контролю, які склались в окремих державах протягом сторіч, у жовтні 1977 р. на Конгресі INTOSAI у місті Ліма (Індія) було прийнято відповідну Декларацію (Лімська декларація). Хоча з погляду міжнародного права Лімська декларація не обов'язкова до застосування, нею проголошено первинні положення розвитку бюджетного контролю в демократичних країнах [1], зокрема:

- сфера застосування контролю;
- особливості організації контролю як елементу управління;
- принципи побудови системи бюджетного контролю, засади незалежності й підзвітності вищих контролюючих органів, їхні повноваження тощо.

Поряд із цим Лімська декларація визначає загальноприйняті принципи контролю незалежних державних органів контролю [2, с. 23], до яких належать: інституційна незалежність; фінансова незалежність; персональна незалежність аудиторів-контролерів; власна відповідальність за програму перевірок; достатність повноважень на отримання інформації та право на вжиття відповідних заходів.

Ці принципи мають загальний характер і можуть бути прийнятними в будь-якій демократично-правовій державі, оскільки є не політичними, а такими, що мають на меті визначити гарантії забезпечення ефективності бюджетного контролю як для інформаційного відображення реального стану ведення фінансових справ для держави, так і для здійснення контролю всередині самої країни, тобто перевірку всіх державних органів та установ, що здійснюють функції державної влади.

Система органів бюджетного контролю визначається політичною системою й формою державного управління. В економічно розвинутих країнах бюджетний контроль, як правило, здійснюється кількома державними органами. Незважаючи на відмінності в різних країнах, до органів, що здійснюють бюджетний контроль, належать парламент, спеціальні відомства бюджетного контролю, міністерство фінансів (його управління та відділи), галузеві відомства тощо.

У державах тоталітарного типу форми організації й цілі бюджетного контролю підпорядковані інтересам правлячої адміністрації. Бюджетний контроль має глобальний і тоталітарний характер та переслідує суто фіскальну мету.

У країнах із перехідною економікою, до яких належить Україна, економіко-правова організація бюджетного контролю характеризується доволі специфічними рисами. Такі країни здебільшого поступово відходять від тоталітарності бюджетного контролю й створюють правову основу для його організації [3, с. 99].

Досвід країн із розвинутою економікою, які мають давні традиції бюджетного контролю (США, Франція, Німеччина, Великобританія, Австрія, Японія), свідчить про те, що система організації органів бюджетного контролю зумовлена передусім розмежуванням об'єктів контролю та необхідністю створення ієрархії горизонтальних та вертикальних владних відносин на основі чіткого розподілу контрольних повноважень.

Конституції зарубіжних країн по-різному закріплюють місце органів бюджетного контролю в системі державних органів. Низка країн зараховує їх до органів парламенту (Австрія, Угорщина), інші визначають як спеціалізований державний орган бюджетного контролю (ФРН, Польща, Болгарія). Також існує ще одна група країн, у яких місце бюджетного контролю є досить неоднозначним, їх або наділяють рисами судового органу, або прямо включають у систему судових органів (Франція, Італія) [4]. На нашу думку, Україні слід запозичити досвід таких країн, як Німеччина, Польща, Болгарія, щоб створити єдиний спеціалізований орган бюджетного контролю, до якого увійдуть усі контролюючі органи, які нині діють у сфері бюджетного контролю нашої країни. Безумовно, потрібно буде розробити відповідний законопроект під цей, а також ліквідувати низку контролюючих органів, які діють нині. Створення

такого єдиного органу дасть змогу зменшити кількість дублюючих контрольних функцій, зменшить тиск на підконтрольні об'єкти і забезпечить ефективну діяльність бюджетного контролю.

У низці країн (Австрії, Німеччині, США, Великобританії) система державного і муніципального бюджетного контролю вибудована як єдина система, що базується на спільних принципах і стандартах. Стандартизація є фактором забезпечення системності й взаємодії органів державного бюджетного контролю у світовій практиці; створює організаційно-методичну основу їх спеціалізації та кооперування; надає системі властивості самоорганізації; зумовлює синергетичний ефект у системі бюджетного контролю; виконує професійно-інтегративну функцію, що поєднує співробітників органів бюджетного контролю [5]. Нашій державі потрібно дотримуватися саме таких принципів і стандартів, які позитивно діють у вищезазначених країнах, для побудови єдиної системи державного і муніципального бюджетного контролю.

Обов'язковою умовою ефективного забезпечення дієвого й раціонального контролю в більшості країн є наявність територіальних підрозділів, які залежно від форми державного устрою країни повністю або частково підпорядковані верховному рахунковому відомству, проте загалом зберігають самостійність у виконанні функцій і зосереджені на перевірках витрачання коштів місцевих бюджетів. У разі потреби вони виконують оперативні завдання центральної контрольної установи. Подібні регіональні представництва верховного органу бюджетного контролю функціонують у Німеччині, Канаді, Польщі, Франції, Монголії, Болгарії, Китаї, Чехії тощо [6]. Саме наявність таких органів дасть змогу підвищити ефективність бюджетного контролю на місцевому рівні.

Зразковим прикладом організації бюджетного контролю в президентській республіці є Сполучені Штати Америки. Незважаючи на те що законослухняність у США знаходиться на одному з перших рівнів у світі, бюджетний контроль здійснюється не лише казначейською службою, а й Головним контрольно-фінансовим управлінням (ГКФУ) Конгресу, Адміністративним бюджетним управлінням (АБУ) при президентові США, Управлінням з добору і розстановки кадрів, Президентською радою у справах боротьби з фінансовими зловживаннями в державних установах («Рада честі та ефективності»), інспекторами Федеральної резервної системи, службою внутрішніх доходів (податковою службою) та ін. Основним завданням ГКФУ є проведення перевірок дотримання процедури укладання і виконання державних контрактів, установлення оцінки і складання оглядів про виконання федеральних програм, проведення спеціальних обстежень та перевірок обґрунтованості цін на продукцію тощо. Суб'єктами контролю є урядові агентства, установи і підприємства сфери оборони, енергетики, сільського господарства, охорони здоров'я, житлового будівництва та ін. з питань державних фінансів, податків, бухгалтерського обліку. Перевіряють законність, доцільність та ефективність здійснених витрат.

У Франції організації бюджетного контролю притаманні високий ступінь централізації та наявність жорстких вертикальних міжвідомчих зв'язків. Рахункова палата Франції є незалежним від уряду і парламенту органом бюджетного контролю, який має виняткові права самостійного планування та провадження діяльності. Дана палата є судовою інстанцією, яка здійснює загальний контроль над бюджетними коштами. Історично так склалося, що

Рахункова палата України не має необхідної юридичної незалежності та змоги проводити щорічні високоякісні та результативні фінансові аудити всіх основних державних органів згідно з міжнародними стандартами, тому що законодавчо не затверджено збалансованої схеми розмежування контрольних повноважень, яка давала б змогу знаходити оптимальне співвідношення централізації та децентралізації контрольних повноважень на рівні виконавчої влади. Конституційні норми України, у тому числі ст. 98 щодо здійснення незалежного контролю з боку Рахункової палати, мають загальний характер та не гарантують реалізації оптимальної моделі й розмежування повноважень. У Франції Україні слід запозичити те, що Рахункова палата повинна бути незалежним органом бюджетного контролю, тобто на її діяльність не повинна впливати ні законодавча, ні виконавча гілки влади.

У Великобританії контроль фінансово-господарської діяльності державного сектора економіки здійснює Національне контрольно-ревізійне управління, яке є урядовим органом і функціонує відповідно до закону про фінансовий контроль. Управлінню надано право проводити перевірки рахунків усіх урядових установ і широкого кола державних органів, які здійснюють більше ніж 60% державних витрат, а також контролювати субсидії, що надаються місцевим органам влади, системі охорони здоров'я, націоналізованим галузям промисловості й державним корпораціям [7, с. 86]. Аналогічний орган діє і в Україні – Державна аудиторська служба, якій потрібно надати схожі повноваження, що й у Національного контрольно-ревізійного управління Великобританії.

Особливої уваги потребує шведська система бюджетного контролю, оскільки Швеція свого часу пережила багато явищ, які притаманні перехідній економіці України. Управління державними установами у Швеції будується відповідно до теорії «Принципал – Агент», яка базується на відмінностях цілей власника (принципала) та керівництва компанії (агента), що вимагають подолання суперечностей в інтересах досягнення необхідного економічного результату. Знаряддями подібного узгодження повинні бути стимули, здатні змусити агента діяти згідно з інтересами принципала. Перед системою контролю над використанням державних коштів поставлено два завдання: забезпечити високу ефективність та досягти високого рівня раціональності всіх процедур і дій, які здійснюються державними органами та посадовими особами. Як бачимо, така постановка розширює сферу контролю за межі власне бюджетного.

Шведська система господарювання значно спрямована на усунення невизначеності функцій і безвідповідальності посадових осіб, що полегшує організацію контролю. У Швеції застосовуються внутрішній аудит державних установ, а також зовнішній аудит, завданням якого є контроль якості інформації, що

надходить від агентів, і дотримання ними своїх обов'язків [8, с. 45–81].

Окрім державних органів, функції регулярного бюджетного контролю на договірних засадах виконують і приватні фірми бухгалтерів-ревізорів. Зокрема, у США ці функції покладено на «велику вісімку» провідних бухгалтерських фірм. У Великобританії найбільша приватна фірма бухгалтерів-ревізорів «Томсон Маклінток енд компані чартерд еккаунтентс» ревізує баланси та рахунки прибутків і збитків Національного управління вугільної промисловості. Така форма бюджетного контролю особливо характерна для змішаних державо-приватних підприємств [7, с. 47–49]. Застосування саме такої форми бюджетного контролю у вітчизняній практиці дасть змогу зробити його відкритим і прозорим.

Висновки. Отже, враховуючи вищевикладене, зазначимо, що реформа бюджетного контролю повинна стати одним із найважливіших складників у комплексі відповідних системних перетворень у сфері економіки на шляху до вступу України в Європейське Співтовариство. Наша країна повинна будувати нові оптимальні моделі бюджетного контролю, спираючись також на практику організації системи бюджетного контролю в інших країнах, для використання їхнього позитивного досвіду в цьому питанні. Саме запозичення найдієвіших методів та форм ведення бюджетного контролю в інших країн дасть змогу побудувати нову ефективну систему бюджетного контролю в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дмитренко Г.В. Організація і здійснення державного контролю в Україні (фінансово-економічні аспекти) : дис. док. наук з держ. управління : спец. 25.00.02. / О.В. Дмитренко. – К., 2010.
2. Лімська декларація керівних принципів аудиту державних фінансів. Керівні принципи аудиту державних фінансів. – К., 2003. – С. 23, 27.
3. Губанова Т.О. Здійснення державного фінансового контролю в зарубіжних країнах / Т.О. Губанова // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2012. – Вип. 636. – С. 99–104.
4. Мазур Т. Рахункова палата України. Проблеми вдосконалення правового статусу / Т. Мазур // Юридичний журнал. – 2003. – № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=756>.
5. Александрович О.О. Особливості організації та функціонування системи державного фінансового контролю: світовий досвід / О.О. Александрович // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип. 4 (47) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.lib-ebook.com/41bezopasnost/1484720-1-zovnishnya-politika-nacionalna-bezpeka-udk-3361-aleksandrovich-osoblivosti-organizacii-funkcionuvannya-sistem-derzhavnogo.php>.
6. Іванова І. Стан та проблеми державного фінансового контролю на регіональному та місцевому рівні / І. Іванова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nauka.ua/article.php?id=345.
7. Державний аудит : [навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц.] / Л.В. Дікань, О.О. Вороніна, Ю.О. Голуб, Н.В. Синьогіна ; за заг. ред. Л.В. Дікань. – Х. : ХНЕУ, 2008. – 164 с.
8. Государственный контроль Швеции // Контроллинг. – 1994. – № 1. – С. 45–81.

УДК 339.172(477)

Гаврилко Т.О.*кандидат економічних наук,
доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національного авіаційного університету***Дибаль Р.В.***студент
Національного авіаційного університету*

ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ АВІАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ: СУТНІСТЬ ТА ЧИННИКИ ВПЛИВУ

У статті досліджено питання сутності фінансової стійкості авіапідприємств. Систематизовано чинники зовнішнього і внутрішнього середовища, врахування яких дасть змогу виявити тенденції у зміні фінансової стійкості авіапідприємства. Приведені вимоги до формування механізму ефективного управління фінансовою стійкістю авіаційного підприємства.

Ключові слова: фінансова стійкість, авіапідприємство, чинники внутрішнього середовища, чинники зовнішнього середовища, механізм управління фінансовою стійкістю.

Гаврилко Т.А., Дыбаль Р.В. ФИНАНСОВАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ АВИАЦИОННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ: СУЩНОСТЬ И ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ

В статье исследованы вопросы сущности финансовой устойчивости авиапредприятия. Систематизированы факторы внешней и внутренней среды, учет которых позволит выявить тенденции в изменении финансовой устойчивости авиапредприятия. Сформулированы требования к формированию механизма эффективного управления финансовой устойчивостью авиационного предприятия.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, авиапредприятие, факторы внутренней среды, факторы внешней среды, механизм управления финансовой устойчивостью.

Gavrylko T.A., Dybal R.V. THE FINANCIAL STABILITY OF AVIATION ENTERPRISES: MAIN POINT AND FACTORS OF INFLUENCE

In the article are researched the issues of the main point of the financial stability of the aviation enterprise. The factors of external and internal environment are systematized and the account of it will reveal the trends in the financial stability of the aviation enterprise. Requirements are formulated to the formation of a mechanism for the effective management of the financial stability of an aviation enterprise.

Keywords: financial stability, aviation enterprise, factors of the internal environment, environmental factors, mechanism of financial stability management.

Постановка проблеми. Для сучасного світового ринку авіаперевезень характерним є наростання динамічності і значущості в системі транспортних перевезень пасажирів, пошти, вантажу. Ґрунтуючись на прогнозах Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), зростання загального попиту на повітряні перевезення на період до 2023 р. щорічно становитиме 4–5%.

Ураховуючи сучасні тенденції світової глобалізації, особливості географічного положення України як «сполучувального мосту» між Європою й Азією, для вітчизняного авіаційного транспорту є перспективи подальшого розвитку та зміцнення позицій у світовій системі повітряних перевезень. Аналіз діяльності галузі цивільної авіації за 2016 р. свідчить про те, що на вітчизняному ринку авіаперевезень функціонувало 29 вітчизняних авіакомпаній, 19 українських аеропортів забезпечували виконання перевезень вітчизняними та іноземними авіакомпаніями.

Перевезення пасажирів становило 8 277,9 тис. осіб (на 31,3% більше, ніж у 2015 р.), вантажів та пошти – 74,3 тис. т (на 5,2% більше попереднього року). Величина виконаних пасажиро-кілометрів становила 15,5 млрд пас./км, у 2015 р. – 11,4 млрд пас./км [1].

Для діяльності аеропортів також характерна позитивна динаміка. Кількість відправлених та прибулих повітряних суден становила 133,2 тис. од., що на 10,4% більше, ніж у 2015 р. Пасажиропотоки становили 12 929,9 тис. осіб (у 2015 р. – 10 695,1 тис.), пошто-вантажопотоки – 42,9 тис. т (у 2015 р. – 34,4 тис. т).

Попри все для галузі цивільної авіації властиві низький рівень конкуренції та недостатня забезпеченість фінансовими ресурсами авіапідприємств. Про це свідчать високий рівень зносу власного повітря-

ного парку (більше ніж 70%), тривалий термін експлуатації (більше 22 років), недостатня кількість літаків, що експлуатуються авіакомпаніями (в середньому до 20 літаків, тоді як парк європейських авіакомпаній становить 300–400 літаків).

Незважаючи на прийняття низки нормативно-правових документів, ще не сформована обґрунтована державна політика щодо стратегічного розвитку галузі. Це зумовлює необхідність пошуку вітчизняними авіапідприємствами способів поліпшення власного фінансового стану; серед проблем, що мають особливу актуальність, слід виділити підвищення рівня фінансової стійкості, що є індикатором стабільності фінансового становища підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми фінансової стійкості підприємства досліджені в роботах таких зарубіжних учених, як А. Арес, Дж. К. Ван Хорн, Н. Холт. До вітчизняних науковців, які здійснили вагомий внесок у вирішення питань фінансової стійкості, належать: П.Ю. Буряк, Ф.Ф. Бутинець, Г.В. Савицька, А.М. Сопко, В.В. Поддєрьогін, В.С. Пономаренко, О.М. Стоянова, Н.В. Тарасенко. У сфері цивільної авіації особливої уваги заслуговують дослідження таких фахівців, як: Г. Астапова, В. Загоруйко, В. Ільчук, В. Кишневський, В. Коба, Ю. Кулаєв, В. Матвеев, С. Подреза, В. Щелкунов та ін.

Разом із тим потребує подальшого дослідження питання сутності фінансової стійкості авіапідприємств та чинників, що здійснюють вплив на її рівень, для уточнення місця і ролі фінансової стійкості в аналізі та прогнозуванні розвитку господарської діяльності підприємств на основі комплексної оцінки їх фінансового стану.

Мета статті полягає у дослідженні сутності категорії «фінансова стійкість авіаційного підприємства» та чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, врахування яких дасть змогу виявити тенденції у зміні фінансової стійкості та виробити практичні рекомендації щодо механізму ефективного управління фінансовою стійкістю авіаційного підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наявним науковим дослідженням у сфері фінансової стійкості підприємств властиве достатнє різноманіття, це стосується як визначення сутності поняття фінансової стійкості, так і вирішення чинників, що здійснюють вплив на формування прийняттого для підприємства рівня фінансової стійкості і подальшого його зростання.

Аналіз трактувань поняття «фінансова стійкість», викладених у літературних джерелах, дав змогу виділити найбільш суттєві з них (табл. 1).

Узагальнюючи наведені визначення і враховуючи особливості авіаційних підприємств, можна зробити висновок, що фінансова стійкість являє собою здатність авіаційного підприємства функціонувати на основі ефективного управління фінансовими ресурсами за рахунок адекватного реагування на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі; основними критеріями, що дають змогу судити про достатній рівень фінансової стійкості підприємства, є його прибутковність у межах, достатніх для здійснення відтворювальних процесів, здатність забезпечувати сталий у часі рівень платоспроможності за рахунок раціонального співвідношення джерел фінансування.

Доцільними є аналіз і систематизація чинників, що впливають на стан фінансової стійкості авіаційного підприємства. Розглянемо чинники зовнішнього та внутрішнього середовища, що впливають на фінансову стійкість авіакомпанії (табл. 2–3).

Для визначення ступеня впливу складників зовнішнього середовища на фінансову стійкість авіаційного підприємства необхідно сформувати спеціальну систему моніторингу зовнішнього середовища, який може здійснюватися як у рамках спеціальних спостережень, так і носити регулярний характер. Необхідним є не тільки оцінка стану чинників зовнішнього

середовища на даний момент, а й прогнозування трендів розвитку цих чинників на майбутнє.

Суттєвим кроком є визначення сили впливу і його наслідків для авіаційного підприємства, і це можливо за наявності на підприємстві професійних фінансових аналітиків і узгодження їх дій зі спеціалістами у сфері стратегічного менеджменту і вищим керівництвом. При цьому важливо враховувати, що зміна чинників потребує системного підходу до їх оцінки, враховуючи їх взаємозв'язок і взаємний вплив, що означає, що зміна хоча б в одному складнику призводить до змін у всіх інших. Підприємству необхідно визначитися, вплив яких чинників на фінансову стійкість може бути найбільш суттєвим і якого роду: як джерело додаткових можливостей чи, навпаки, можливих загроз.

Внутрішнє середовище авіаційного підприємства включає чинники, що безпосередньо впливають на його діяльність, і являє собою складну систему елементів і зв'язків між ними, яким повинна постійно приділятися увага управлінського персоналу (табл. 3).

Очевидно, що для забезпечення прийняттого рівня фінансової стійкості авіаційного підприємства (у наведеному прикладі – для авіакомпанії) необхідно не тільки приділення уваги чинникам фінансового складника, а й іншим компонентам внутрішнього середовища, які в сукупності являють собою весь господарський механізм підприємства, оснований на раціональній взаємодії виробничих, фінансових, організаційних, кадрових та маркетингових структур.

Хоча низка авторів визнає домінуючу роль факторів зовнішнього середовища щодо впливу на фінансову стійкість підприємства, є доцільний комплексний підхід до розгляду всіх чинників і зовнішнього, і внутрішнього середовища з урахуванням стадії життєвого циклу підприємства – на стадіях росту та зрілості першість за значущістю набувають саме чинники внутрішнього середовища.

Аналіз складників внутрішнього і зовнішнього середовища повинен слугувати відправною точкою для прийняття рішень щодо управління фінансовою стійкістю авіаційного підприємства, оснований на визначенні поточного і бажаного її стану. Практичному здійсненню сформованих вимог до досягнення необ-

Таблиця 1

Трактування поняття «фінансова стійкість»

№ п/п	Автори	Трактування поняття «фінансова стійкість»
1.	О.Я. Базилінська	Фінансова стійкість підприємства (Financial Stability) залежить від ефективного управління фінансовими ресурсами і визначається оптимальною структурою активів, оптимальним співвідношенням власних і позикових коштів, оптимальним співвідношенням активів та джерел їх фінансування [2, с. 107]
2.	І.О. Бланк	Фінансова стійкість – характеристика стабільного фінансового стану підприємства, що забезпечується високою часткою власного капіталу в загальній сумі використовуваних фінансових ресурсів [3]
3.	Л.В. Давидова	Фінансова стійкість – економічна категорія, в якій виражається міра або ступінь відповідності результатів фінансово-господарської діяльності підприємства вимогам і умовам його функціонування в ринковому середовищі, що досить часто змінюється [4, с. 7]
4.	Г.В. Савицька	Фінансова стійкість – здатність суб'єкта господарювання функціонувати та розвиватися, зберігати рівновагу своїх активів та пасивів у мінливому внутрішньому та зовнішньому середовищі, яка гарантує його постійну платоспроможність та інвестиційну привабливість у межах допустимого рівня ризику [5, с. 619]
5.	О.С. Стоянова	Фінансова стійкість передбачає збіг чотирьох сприятливих характеристик: платоспроможності, ліквідності балансу, кредитоспроможності, високої рентабельності [6]
6.	О.О. Шеремет	Фінансова стійкість – це такий стан фінансових ресурсів, за якого підприємство, вільно маневруючи грошовими коштами, здатне шляхом ефективного їх використання забезпечити безперервний процес виробничо-торговельної діяльності, а також затрати на його розширення й оновлення [7, с. 87]
7.	Ю.С. Цал-Цалко	Фінансово стійким можна вважати таке підприємство, яке за рахунок власних активів спроможне забезпечити запаси, не допустити невинуватого кредиторської заборгованості, своєчасно розрахуватися за своїми зобов'язаннями [8, с. 327]

Таблиця 2

Чинники зовнішнього середовища, що впливають на фінансову стійкість авіакомпанії

№ п/п	Складник середовища	Чинники, що характеризують складник середовища
Зовнішнє середовище		
1.	Політико-правовий	Стабільність політичної ситуації в Україні
		Особливості політичного режиму в країнах, з авіапідприємствами яких здійснюється співпраця
		Правові основи та практичне застосування механізмів вітчизняного державного регулювання в галузі цивільної авіації
		Відповідність нормативно-правової бази цивільної авіації сучасним міжнародним вимогам, що формуються з боку ЄС, Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), Європейської конференції цивільної авіації (ЄКЦА), Європейської організації з безпеки авіонавігації (ЄВРОКОНТРОЛЬ)
2.	Економічний	Рівень і стабільність розвитку економіки країни
		Стабільність і ефективність фінансової системи
		Інфляційні процеси
		Зміна цін на паливні ресурси
		Розмір і структура платоспроможного попиту населення на авіаційні перевезення
		Рівень матеріального статку населення
		Рівень фінансової стійкості партнерів – учасників ринку авіаперевезень
		Економічні механізми державної підтримки вітчизняних авіакомпаній України
		Заходи щодо демонополізації у сфері здійснення послуг для авіакомпаній в аеропортах України
3.	Техніко-технологічний	Модернізація та оновлення парку повітряних суден
		Рівень використання новітніх інформаційних технологій
		Технічні засоби забезпечення безпеки польотів
		Єдність технічної бази та технологій, що застосовуються на ринку авіаперевезень
		Лабораторна база й устаткування науково-дослідних і проектних організацій цивільної авіації та промисловості, що здійснюють вирішення технічних проблем забезпечення безпеки цивільної авіації
		Фінансування робіт із забезпечення безпеки цивільної авіації і надійності авіаційної техніки
4.	Соціально-культурний	Особливості та чисельність соціальних прошарків суспільства
		Умови життя населення, традиції та звичаї
		Система моральних принципів і цінностей, що є превалюючими на даний час у суспільстві
		Ступінь домінування національних інтересів
		Система освіти і системи підвищення кваліфікації
		Ступінь безперервності процесу зміни поколінь авіаційних учених, інженерів, техніків і висококваліфікованих робітників
		Рівень підготовки кадрів у галузі авіаційної безпеки в системі навчальних закладів цивільної авіації
Використання в процесі навчання сучасних комп'ютерних технічних засобів, устаткування і систем забезпечення авіаційної безпеки		
5.	Екологічний	Ставлення суспільства до питань екологічної безпеки
		Державна політика у сфері охорони навколишнього природного середовища
		Вирішення проблем відповідності екологічних характеристик повітряних суден міжнародним стандартам та вимогам безпеки польотів льотного та технічного персоналу
		Національні нормативно-правові акти з питань охорони навколишнього середовища від впливу авіації

хідного рівня фінансової стійкості повинен сприяти ефективний механізм управління фінансовою стійкістю підприємства, що являє собою цілісну систему рівнів, систем забезпечення, методів та інструментів прийняття та реалізації рішень, спрямованих на досягнення та підтримку оптимального з погляду керівництва і фінансових працівників рівня фінансової стійкості авіапідприємства.

Механізму управління фінансовою стійкістю авіапідприємства властивий постійний динамізм, зумовлений необхідністю адаптації до змін усіх його складників, для яких характерні постійна взаємодія, розвиток та вдосконалення.

На нашу думку, умовою ефективного функціонування механізму управління фінансовою стійкістю авіапідприємств є дотримання таких вимог:

1. відповідність і узгодження із загальною системою управління авіапідприємством;
2. орієнтація на досягнення стратегічних цілей розвитку авіапідприємства;
3. ефективність та безперервність функціонування;

4. високий рівень компетентності персоналу, що забезпечить відповідний рівень якості прийняття і реалізації рішень;

5. здійснення планування, регулювання та контролю всіх етапів процесу управління фінансовою стійкістю, що дасть змогу вчасно застосувати необхідні коригувальні заходи.

Висновки. Сучасному національному ринку авіаперевезень притаманні нестабільність, монополізм, недосконалість механізму державного регулювання. Подальші дії держави щодо приведення стану ринку перевезень до європейських норм якості, що буде означати створення рівноцінних умов для функціонування всіх суб'єктів господарської діяльності, призведе до появи конкурентоспроможних іноземних компаній – і класичних, і бюджетних. У цих умовах на тлі загострення конкуренції, яка буде носити міжнародний характер, завдання досягнення й управління фінансовою стійкістю авіаційних підприємств набуде особливої значущості, оскільки їх вирішення дасть змогу створити необхідний внутрішній потенціал для подальшого розвитку в умовах конкурентного середовища.

Таблиця 3

Чинники внутрішнього середовища, що впливають на фінансову стійкість авіакомпанії

№ п/п	Складник середовища	Чинники, що характеризують складник середовища
Внутрішнє середовище		
1.	Кадровий	Способи підбору персоналу
		Умови для підвищення рівня професійності льотного складу і працівників авіакомпанії
		Критерії просування кадрів на вищі управлінські посади
		Наявність та дієвість мотиваційного механізму
		Якість взаємодії управлінського персоналу і працівників
2.	Організаційний	Ефективність організаційної структури управління авіакомпанією
		Розподілення і делегування повноважень
		Організація комунікаційних процесів
		Особливості організаційної культури авіакомпанії
		Процедури і техніка процесу прийняття рішень
3.	Виробничий	Дієвість системи стратегічного менеджменту в авіакомпанії
		Рівень зносу повітряного парку авіакомпанії
		Термін експлуатації повітряного парку
		Кількість повітряних суден, що експлуатуються
		Відповідність технічного рівня повітряного парку сучасним конкурентним вимогам
		Рівень і якість задоволення попиту на повітряні перевезення
		Темпи зростання авіаційних перевезень
Тарифи на авіаційні перевезення порівняно з іншими перевізниками		
4.	Маркетинговий	Способи збору інформації про наявні та потенційні ринки авіаперевезень
		Частка ринку авіаперевезень та тенденції її зміни
		Перспективи освоєння нових ринків авіаперевезень
		Способи оцінки потреб клієнтів
		Імідж авіакомпанії та методи його покращення
5.	Фінансовий	Можливість та умови залучення короткострокового і довгострокового капіталу
		Частка власних оборотних коштів
		Рівень та тенденції зміни основних фінансових показників
		Швидкість оборотності дебіторської заборгованості
		Механізм діагностики рівня ефективності фінансової діяльності

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Підсумки діяльності авіаційної галузі України за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.avia.gov.ua/documents/diyalnist/>.
2. Базилінська О.Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика : [навч. посіб.] / О.Я. Базилінська. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 328 с.
3. Бланк І.А. Основи фінансового менеджменту / І.А. Бланк ; 2-е изд., перераб и доп. – К. : Эльга ; Ника-Центр, 2004. – 656 с.
4. Зверьяков М.І. Управління фінансовою стійкістю банків : [підручник] / М.І. Зверьяков, В.В. Коваленко, О.С. Сергєєва. – Одеса : Атлант, 2014. – 485 с.
5. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия / Г.В. Савицкая. – Мн. : Новое знание, 2002. – 704 с.
6. Стоянова О.С. Финансы и кредит : [учебный курс] / О.С. Стоянова. – К. : Эльга-Н ; Ника-Центр, 2008. – 448 с.
7. Шеремет О.О. Фінансовий аналіз : [навч. посіб.] / О.О. Шеремет. – К., 2003. – 196 с.
8. Цал-Цалко Ю.С. Фінансовий аналіз : [навч. посіб.] / Ю.С. Цал-Цалко, Ю.Ю. Мороз, О.Г. Денисюк. – Житомир, 2012. – 609 с.

УДК 336.74

Голюк В.Я.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту**Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»***Подвальна В.В.***студентка**Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ТА ПРИЧИН ІНФЛЯЦІЇ В УКРАЇНІ В 1991–2016 РР.

Метою даної статті є дослідження динаміки інфляції в Україні протягом 1991–2016 рр. та базових факторів, що впливають на індекс споживчих цін в Україні протягом досліджуваного періоду. Фактори, що впливають на динаміку індексу споживчих цін були згруповані у чотири групи: політичні, зовнішньоекономічні, промислові та соціальні. Зроблено висновок щодо найбільш суттєвого впливу на інфляційні процеси в Україні з боку саме монетарних факторів.

Ключові слова: інфляція, монетарний чинник, індекс споживчих цін.

Голюк В.Я. Подвальна В.В. АНАЛИЗ ДИНАМИКИ И ПРИЧИН ИНФЛЯЦИИ В УКРАИНЕ В 1991–2016 ГГ.

Целью данной статьи является исследование динамики инфляции в Украине в 1991–2016 гг. и базовых факторов, влияющих на индекс потребительских цен в Украине в течение исследуемого периода. Факторы, влияющие на динамику индекса потребительских цен, были сгруппированы в четыре группы: политические, внешнеэкономические, промышленные и социальные. Сделан вывод касательно наиболее существенного влияния на инфляционные процессы в Украине со стороны именно монетарных факторов.

Ключевые слова: инфляция, монетарный фактор, индекс потребительских цен.

Goliuk V.Y., Podvalna V.V. ANALYSIS OF INFLATION DYNAMICS AND CAUSES IN UKRAINE IN 1991–2016

The goal of the paper is to research inflation dynamics in Ukraine in 1991–2016 and basic factors influencing the consumer price index in Ukraine during the period studied. The factors affecting consumer price index dynamics were categorized into four groups: political, foreign economic, industrial and social ones. In the paper, there is a conclusion that monetary factors make the most essential influence on the inflation in Ukraine.

Keywords: inflation, monetary factor, consumer price index.

Постановка проблеми. Інфляція є складним і комплексним явищем, яке має місце в Україні починаючи зі становлення незалежності нашої держави. Наслідки інфляції мають соціально-економічний характер та пов'язані з безробіттям, проблемою зайнятості населення, рівнем його добробуту, що визначає актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цій проблематиці присвячено чимало праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед зарубіжних учених, що досліджували сутність та причини інфляції, найбільш вагомий внесок належить Т. Грешему, Дж. Кейнсу, І. Фішеру, М. Фрідману, Ф. Хаєку. Дослідженню інфляційного процесу були присвячені праці А. Гальчинського, О. Дзюблюка, О. Клименко, П. Круща, В. Литвицького, В. Міщенко, А. Мороза, М. Пуховкіної, М. Савлука, А. Савченка, В.Шевчука, П. Юхименка та багатьох інших. Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених інфляції, це явище є досить суперечливим, і досі залишається низка невіршених питань щодо його причин, механізму розвитку та методів його регулювання.

Мета статті полягає в аналізі причин та динаміки інфляційних процесів в економіці України на даному етапі її розвитку, виокремленні соціально-економічних наслідків інфляції та формуванні перспективних напрямів державної антиінфляційної політики.

Основою даного дослідження є використання загальноекономічних методів. Ретроспективний аналіз був використаний у ході дослідження чинників, що спричиняли інфляцію в Україні у різні періоди розвитку її економіки. Компаративний аналіз був використаний для порівняння значень індексу споживчих цін у ці періоди. Метод групування був застосований для

розроблення класифікації чинників інфляції в Україні. Екстраполяція була використана у ході використання вітчизняного та зарубіжного досвіду монетарної політики для прогнозування темпів економічного розвитку України у найближчий час.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інфляція – досить складне явище як за формою її прояву, так і за сукупністю чинників, що її спричиняють. Проявляється вона переважно у зростанні цін на товари і тарифів на послуги, у девальвації національної валюти, у поглибленні товарного дефіциту, що є проявом знецінення грошей. Найчастіше її трактують як знецінення грошей через зростання цін або просто як процес зростання цін [1, с. 157]. У класичній економічній теорії інфляція – це процес підвищення загального рівня цін і, як наслідок, зниження купівельної спроможності грошей, або їх знецінення [2, с. 8].

Для України проблема інфляції є актуальною ще починаючи з того періоду, коли вона входила до складу СРСР. Після отримання незалежності в 90-х роках в Україні був найбільший рівень інфляції, так звана гіперінфляція. Після відпуску цін у 1992 р. в Україні вартість газу зросла в 100 разів, а нафти – у 300, що призвело до суттєвого зростання темпів інфляції. 1995–1996 рр. можна охарактеризувати як період дезінфляції. Уповільнення інфляції відбувалося шляхом скорочення дефіциту бюджету за рахунок кредитів міжнародних фінансових організацій. У 1997–2013 рр. інфляція в Україні мала тенденцію то до незначного зростання, то до скорочення. Так, з 1998 до 2000 р. рівень інфляції в економіці України починає зростати, а в 2001–2002 рр. спостерігалося її уповільнення. Мінімальне значення показник індексу інфляції мав у 2002 році – 99,4 (рис. 1) [3].

Варто відзначити, що протягом 2003–2007 рр., незважаючи на велику кількість чинників, що визначали темп інфляційних процесів, темпи інфляції варіюються незначною мірою. Лише світова фінансова криза та пов'язані з нею процеси у українській економіці зумовили зростання індексу споживчих цін у 2008 р. до 122. Після стабілізації економічної ситуації в Україні починаючи з 2009 р. рівень інфляції поступово зменшувався і в 2012 р. досягнув значення 99,8 [3]. В останні роки рівень інфляції збільшився внаслідок політичних та соціально-економічних подій, що відбулися в країні. У 2015 р. уповільнення споживчої інфляції в Україні набуло стійкого характеру. Досягнувши у квітні 2015 р. пікового рівня, спричиненого девальвацією гривні та різким підвищенням цін і тарифів, що регулюються адміністративно, надалі інфляція характеризувалася майже незмінним трендом до сповільнення. Станом на кінець року зростання індексу споживчих цін (ІСЦ) становило 43,3%. Основне зростання цін відбулося в першій половині року. Базова інфляція уповільнилася до 34,7% у грудні 2015 р. [4]. У 2016 р. споживчі ціни зросли на 12,4%. Стрімке уповільнення споживчої інфляції (з 43,3% у 2015 р.) відповідало прогнозам Національного банку, що передбачали зростання споживчих цін на 12%. Це відбулося насамперед завдяки послабленню фундаментального інфляційного тиску, про що свідчило швидке зниження базової інфляції (до 5,8%), зумовлене поміркованою монетарною та фіскальною політикою [5]. На початку 2017 р. інфляційний тиск посилювався. Споживча інфляція у березні 2017 р. становила 15,1%. Зростання цін прискорилося за більшістю основних складників споживчого кошика на тлі збільшення виробничих витрат та низької бази порівняння. Перехід ДССУ на нову методологію розрахунку ІСЦ став додатковим тимчасовим чинником, що зумовив нижчий за прогноз рівень зростання цін [6].

У різні періоди незалежності центральний банк та уряд називали різні причини інфляції. У 90-х роках уряд проводив активну проінфляційну політику, для якої характерними були значний бюджетний дефіцит, необмежена грошово-кредитна емісія, зростання цін, суттєве зниження реальних доходів більшості населення. У 1995–1996 рр. відбувалося поступове уповільнення темпів інфляції шляхом скорочення дефіциту бюджету, отримання кредитів міжнарод-

них кредитних організацій. Наприкінці 90-х та початку 2000-х років інфляція в Україні була здебільшого повзучою.

Протягом 2002–2005 рр. основними причинами інфляції були зростання цін на послуги для населення, продукти, цін на паливо та паливні ресурси, виробництво і розподіл електроенергії, цін на газ, воду, зростання цін у видобувній промисловості та ін. У 2006–2007 рр. відбувалося підвищення цін на газ для промисловості та населення, зросла вартість енергоносіїв, зросли ціни на комунальні послуги, послуги пасажирського транспорту. Відбулося зростання цін на харчові продукти. Основними причинами збільшення інфляції в 2008 р. стало зростання цін у січні-травні на продукти внаслідок неврожаю 2007 р. і підвищення мінімальної зарплати, пенсії, прожиткового мінімуму, зарплат держслужбовців, виплата компенсації, заощаджень, підвищення цін на послуги житлово-комунального господарства [7]. Причинами суттєвого зростання інфляції в 2014 р. були політичні зміни і, як наслідок, проблеми територіальної цілісності та економічні проблеми України. Внаслідок кумулятивної дії цих чинників відбулися зміни тарифів на газ, електроенергію, гарячу і холодну воду, опалення, а також девальвація гривні.

За причинами походження науковці виділяють два основних види інфляції: інфляцію попиту та інфляцію витрат [2, с. 9]. Дослідження причин інфляції в Україні дає підстави згрупувати їх так:

- політичні причини (особливості бюджетних витрат та монетарної експансії, внутрішньо- та зовнішньополітичні фактори, які призводять до військових дій);
- зовнішньоекономічні фактори (зростання світових цін на нафту і нафтопродукти, динаміка світової кон'юнктури на ринках машинобудування, металу, зернових, девальвація національної валюти);
- промислові фактори (зростання ціни на видобуток вугілля, залізної руди, коксу, газу, нафти та іншої сировини, виробництво нафтопродуктів, виробництво і розподіл електроенергії, вартість кінцевої продукції металургії, видобуток неенергетичних матеріалів, переробка сільськогосподарської сировини, виробництво продукції харчової та обробної промисловості, попит на сировину з боку металургії);
- соціальні причини (зростання цін на житло й оренду, цін на комунальні послуги, послуги паса-

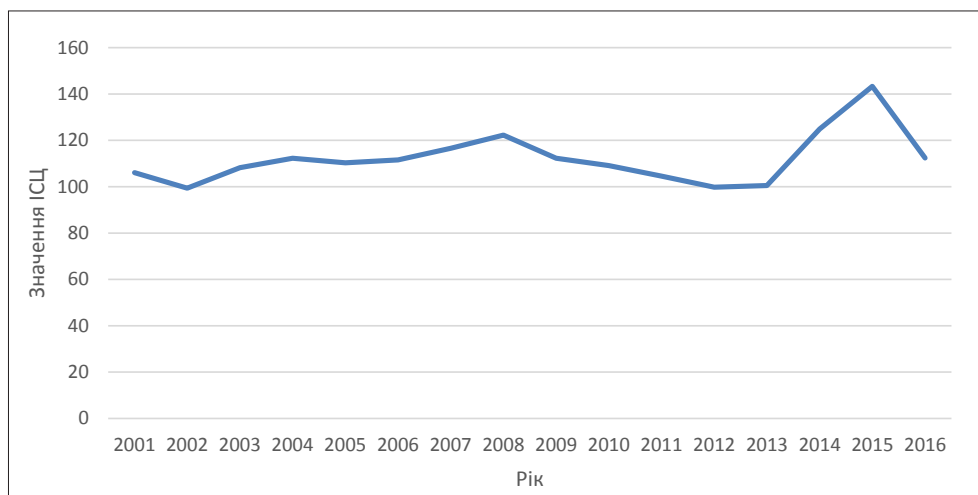

Рис. 1. Індекс споживчих цін в Україні

Джерело: [3]

жирського транспорту, підвищення мінімальної зарплати, пенсії, прожиткового мінімуму, зарплат держслужбовців, заощаджень, інфляційні очікування). Деякі з указаних факторів є результатами політичних рішень, а саме рішення щодо підвищення зарплат та прожиткового мінімуму, тому ці фактори можуть бути віднесені й до політичних. Зростання цін на транспорт та комунальні послуги можуть бути також віднесені до групи промислових факторів.

Ретроспективний аналіз розвитку інфляційних процесів в Україні дає підстави стверджувати, що на зростання цін у нашій державі найбільш істотно впливають політичні та зовнішньоекономічні чинники. Аналіз факторів впливу на динаміку цін протягом досліджуваного періоду свідчить, що індекс інфляції в Україні визначається переважно монетарними чинниками, адже дія більшості згаданих чинників базувалася на наявності в обігу надлишкової грошової маси. Цей висновок також підтверджується шляхом використання кореляційного аналізу. Так, результати аналізу зв'язку між темпами приросту грошової маси та значеннями дефлятора ВВП в Україні в 1991–2014 рр. продемонстрували високий рівень кореляції цих показників ($R^2 = 0,9931$). Значну роль тут відіграли трансформаційні процеси економіки початку 90-х років, зокрема гіперінфляція. Якщо не враховувати цей період, то аналіз темпів приросту грошової маси та дефлятора ВВП України за 1997–2014 рр. дає коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,1227$, рівень якого значно нижчий від відповідного показника, розрахованого за період 1991–2014 рр. [8]. Таким чином, найбільш істотним вплив монетарних чинників на інфляцію в Україні був на початку 90-х років ХХ століття. Однак і надалі вони чинили суттєву роль у формуванні значень індексу споживчих цін в Україні. Таким чином, можна констатувати, що в Україні переважає тип інфляції попиту.

Характерними рисами сучасної економічної ситуації в Україні, які супроводжують інфляцію, є падіння реальних доходів населення, панічне зростання попиту на валюту, її дефіцит, недовіра до банківської системи і, як наслідок, вилучення населенням депозитів, збільшення кількості безробітних та осіб, які зайняті неповний робочий день.

Нині спостерігається тенденція до зниження темпів інфляції в Україні. Національний банк очікує на

уповільнення споживчої інфляції до 12% на кінець 2016 р. і 8% на кінець 2017 р. Вагомим чинником дезінфляційного процесу залишатиметься стриманий сукупний попит. Хоча попередні оцінки Національного банку щодо проходження нижньої межі зниження рівня ділової активності в першій половині 2015 р. підтвердилися, її відновлення відбувається повільно [4]. Нинішнє зниження темпів інфляції пов'язано передусім із проведенням Національним банком України жорсткої монетарної політики, що водночас стримує економічне зростання. Ключовим індикатором жорсткості монетарної політики є облікова ставка НБУ. З рис. 2 можна зробити висновок, що після суттєвого зростання, що відбулося у 2014 р., у грудні 2016 р. Національний банк зміг повернути облікову ставку до рівня початку 2015 р. (рис. 2). Ця тенденція свідчить про поступове пом'якшення монетарної політики в Україні, однак загалом рівень облікової ставки ще надто високий, щоб уважатися складником монетарної експансії. Нинішній рівень облікової ставки є важливим складником обмеження темпів інфляційних процесів у нашій державі, однак також стримує економічне зростання вітчизняної економіки. Нині перед урядом України постало завдання щодо розроблення системи заходів ефективної антиінфляційної політики, яка б забезпечила стабільний розвиток економіки нашої держави.

Висновки. Інфляція є складним та суперечливим явищем. Хоча даній проблематиці присвячено багато досліджень, інфляція залишається до кінця не вивченим явищем, яке може сприяти суттєвому зниженню темпів економічного зростання держави та погіршенню життєвого рівня її населення. Інфляція є проблемою, яка постала в Україні починаючи зі становлення незалежності нашої держави. 90-ті роки характеризувалися гіперінфляцією. Стабілізація цін перед введенням в обіг гривні в 1995–1996 рр. ознаменувала початок нового етапу цінової динаміки у нашій державі. Протягом 1996–2016 рр. темпи інфляції в Україні варіювалися, однак уже не досягали значень, характерних для початку 90-х років. В останні роки рівень інфляції в Україні значно зріс внаслідок дії низки політичних та соціально-економічних чинників, зокрема втрати частини території держави (включаючи промислові регіони), погіршення умов співпраці вітчизняних

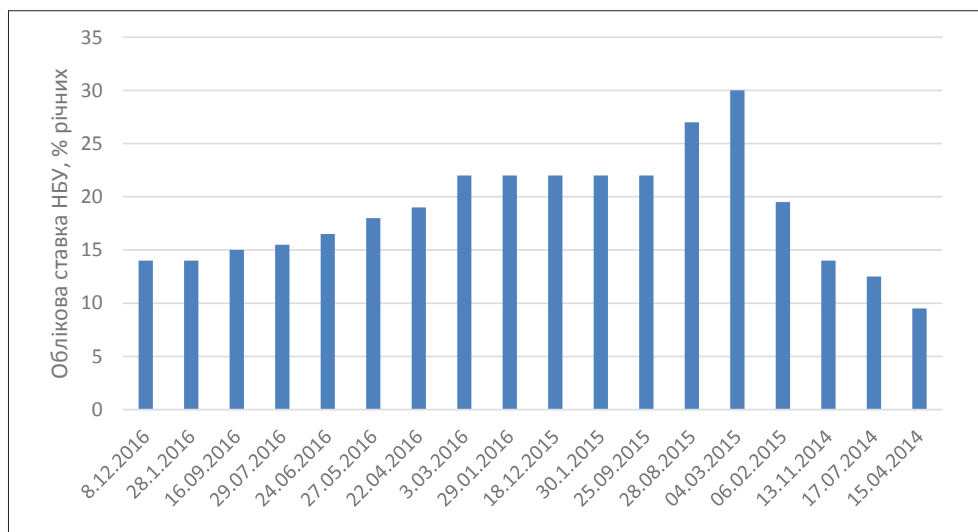

Рис. 2. Облікова ставка НБУ протягом 2014–2016 рр.

Джерело: [9]

підприємств із російськими партнерами, суттєвої девальвації національної валюти, яка вже тривалий час є індикатором майбутньої цінової динаміки як для господарського сектору, так і для населення України, та інших чинників.

Наукова новизна дослідження полягає у такому. Набув подальшого розвитку ретроспективний аналіз динаміки та причин інфляції в Україні на різних етапах розвитку її економіки. Класифіковано найбільш суттєві фактори впливу на інфляцію у нашій державі. Фактори, що впливають на динаміку індексу споживчих цін, згруповано в чотири групи: політичні, зовнішньоекономічні, промислові та соціальні. Найбільш суттєвий вплив на інфляційні процеси в Україні спостерігається з боку саме монетарних факторів. Сучасний індекс інфляції є результатом дії політичних, економічних та соціальних факторів: втрати частини території України (у тому числі її промислових регіонів), погіршення умов економічної співпраці українських підприємств з російськими партнерами. Одним із важливих факторів, що впливають на цінову динаміку, є суттєва девальвація національної валюти, яка вже давно слугує ключовим індикатором майбутньої цінової динаміки як для господарського сектору, так і для населення України. Нині темпи інфляції в Україні обмежуються переважно шляхом помірної грошової пропозиції і, як результат, низького рівня споживчого попиту.

Практичне значення даного дослідження полягає у можливості використання його результатів для розроблення стратегічних та тактичних рішень у сфері грошово-кредитної політики, спрямованих на стимулювання економічного розвитку за збереження

низьких темпів інфляції. У рамках подальших досліджень даної проблематики заплановано поглиблений аналіз методів боротьби з інфляцією, що використовуються центральними банками та урядами різних країн із погляду можливості використання цього закордонного досвіду в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Савлук М.І. Гроші та кредит : [підручник] / М.І. Савлук, А.М. Мороз, І.М. Лазепко [та ін.] ; 6-е вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2011. – 589 с.
2. Круш П.В. Інфляція: суть, форма та її оцінка : [навч. посіб.] / П.В. Круш, О.В.Клименко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
3. Офіційний веб-сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. «Інфляційний звіт» Національного банку України за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=27033423>.
5. «Інфляційний звіт» Національного банку України за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43401297>.
6. «Інфляційний звіт» Національного банку України за I квартал 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=47356006>.
7. Голюк В.Я. Значення монетарного чинника у розвитку інфляційних процесів в Україні у 2002–2010 роках / В.Я. Голюк // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 5. – С. 28–30.
8. Голюк В.Я. Вплив динаміки грошової маси на економічне зростання і рівень інфляції у постсоціалістичних та розвинутих країнах / В.Я. Голюк // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – 2016. – № 13. – С. 27–32.
9. Облікова ставка Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=53647.

УДК:338.2.332

Гришук Н.В.

*асистент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Вінницького національного аграрного університету*

СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

В умовах стрімкого розвитку агропромислового комплексу України питання забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств набуває все більшої актуальності. У статті розглянуто наукові підходи щодо сутності понять «конкурентоспроможність підприємств» та «конкурентоспроможність аграрних підприємств». Проаналізовано основні фактори, що впливають на конкурентоспроможність підприємств. Визначено фактори та складники формування конкурентоспроможності; вказано на структурні компоненти підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та запропоновано шляхи їх підвищення.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, собівартість, рентабельність, ефективність, інтенсивність.

Гришук Н.В. СТРУКТУРНЫЕ КОМПОНЕНТЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В условиях стремительного развития агропромышленного комплекса Украины вопрос обеспечения конкурентоспособности отечественных предприятий приобретает все большую актуальность. В статье рассмотрены научные подходы к сущности понятий «конкурентоспособность предприятий» и «конкурентоспособность аграрных предприятий». Проанализированы основные факторы, влияющие на конкурентоспособность предприятий. Определены факторы и составляющие формирования конкурентоспособности; указаны структурные компоненты повышения конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий и предложены их пути повышения.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, себестоимость, рентабельность, эффективность, интенсивность.

Grishuk N.V. STRUCTURAL COMPONENTS COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

With the rapid development of agriculture of Ukraine the issue of competitiveness of domestic enterprises is becoming more important. The article examines the nature of scientific approaches to the concepts of "competitive enterprise" and "competitiveness of agricultural enterprises." Basic factors of affecting the competitiveness of enterprise. Factors and components are forming competitiveness; set on the structural components of improving the competitiveness of agricultural enterprises and suggests ways of improvement.

Keywords: competition, competitiveness, cost, profitability, efficiency, intensity.

Постановка проблеми. В умовах мінливого ринкового середовища та прояву кризових явищ підвищується рівень ризику діяльності суб'єктів господарювання і виникає додаткова необхідність їх пристосування до викликів сьогодення для підприємств агропродовольчого сектора, які надто чутливі до впливу зовнішніх факторів. Для повноцінного функціонування сільськогосподарських підприємств основною метою має бути піднесення їх конкурентоспроможності й подальше окреслення шляхів її підвищення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства нині на часі й мають широкий діапазон. Теоретичним надбанням у вивченні даного питання є наукові праці вчених-економістів, в яких закладено наукове підґрунтя забезпечення ефективного управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств. Даній проблематиці приділяють увагу такі науковці, як І.З. Должанський, Г.Л. Азовєв, М.Й. Малік, О.А. Нужна, О. Савчук, Д.А. Корж, Г.М. Калетник, О.Є. Россіхіна, І.М. Зеліско та ін.

Разом із тим у вітчизняній практиці не існує єдиного підходу до окреслення шляхів підвищення конкурентоспроможності підприємств з урахуванням секторальних особливостей, що нині є актуальним. Саме значимість цих питань зумовила постановку мети та вибір завдань дослідження.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних засад та прикладних напрямів підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. У процесі реалізації поставленої мети визначено та вирішено такі питання: узагальнено теоретичні положення щодо сутності конкурентоспроможності підприємства; визначено фактори та складники формування конкурентоспроможності; вказано на структурні компоненти підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та запропоновано шляхи їх підвищення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна економіка України вимагає особливих підходів до вирішення пріоритетних завдань, створення необхідних умов для забезпечення зростання конкурентоспроможності всіх її сфер та ланок, зокрема сільського господарства. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств забезпечить розвиток економіки інших галузей, що в подальшому сприятиме загальному прогресу національного господарства у цілому. Узагальнено виокремлюють декілька компонентів конкурентоспроможності: підприємства, виробництва, продукції. Існує різне трактування поняття «конкурентоспроможність підприємства».

Конкурентоспроможність характеризує показники собівартості, рентабельності продукції, врожайності, дохідності виробництва, продуктивності праці. До них окремі автори додають ще прибутковість, продуктивність, оборотність, ділову активність, ліквідність. Деякі науковці конкурентоспроможність підприємства вбачають у відносній характеристиці, яка відображає ступінь відмінності розвитку певної організації від конкурентів за ступенем задоволення своїми товарами потреб споживачів, а також можливості і динаміці пристосування організації до умов ринкової конкуренції.

У визначенні І. Должанського та Т. Загорної конкурентоспроможність підприємства – це здатність виробляти й реалізовувати швидко, дешево, якісно, продавати в достатній кількості за високого технологічного рівня обслуговування [1, с. 28]. Г. Азовєв уважає, що конкурентоспроможність підприємства – це можливість ефективно розпоряджатися власними і позиковими ресурсами в умовах конкурентного ринку, тобто основна увага приділяється фінансовій стороні діяльності підприємства [2, с. 158]. На думку Е.Б. Фігурнова та Ю.Ю. Донець, конкурентоспроможність підприємства – це випуск конкурентоспроможного об'єкта, який здатен витримувати конкуренцію

порівняно з аналогічними об'єктами на даному ринку; стійкість фінансової діяльності [3, с. 18].

Поняття конкурентоспроможності аграрних підприємств набагато складніше і трактується неоднозначно. Досить повно та системно подано поняття конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств в монографії М. Малік та О. Нужиної. На їхню думку, це здатність суб'єктів економічної діяльності аграрної сфери пристосовуватися до нових умов господарювання, використовувати свої конкурентні переваги і перемагати в конкурентній боротьбі на ринках сільськогосподарської продукції та послуг, максимально ефективно використовувати земельні ресурси, якомога повніше задовольняти потреби покупця шляхом аналізу структури ринку і гнучко реагувати на зміну його кон'юнктури [4, с. 179]. Проте забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств не обмежується використанням тільки земельних ресурсів. Специфіка сільськогосподарського виробництва полягає у значній залежності від погодних умов, природних ресурсів, тривалому циклі виробництва та ін.

Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств має характерні особливості, пов'язані зі: а) специфікою сільського господарства як виду економічної діяльності; б) значним рівнем конкуренції у середовищі сільськогосподарських товаровиробників; в) значною кількістю та різноманітністю виробників (підприємств), г) тривалим часовим лагом. У загальному вигляді конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства може бути визначена як його порівняльна перевага стосовно інших підприємств даної галузі усередині країни та за її межами.

Не менш важливою умовою забезпечення конкурентоспроможності підприємств є ефективне використання ресурсів, кваліфікацій персоналу, досягнень сучасного менеджменту, інноваційних, фінансових та інформаційних можливостей сільськогосподарського підприємства, що у сукупності являють собою його потенціал, який, своєю чергою, також має бути конкурентоспроможним.

Також слід звернути увагу на фактори, які впливають на конкурентоспроможність підприємства. В економічній літературі існує різна класифікація чинників залежно від ознак розподілу. М. Портер [5, с. 265] за природою виникнення поділив фактори на основні та розвинуті; загальні та спеціалізовані; природні та штучно створенні. Існує також класифікація за сферою дії, за керованістю, за рівнем спеціалізації. Узагальнено будь-які фактори умовно можна поділити на внутрішні та зовнішні.

До внутрішніх факторів конкурентоспроможності віднесемо:

- 1) кваліфікованість та ефективність використання персоналу підприємства;
- 2) рівень матеріально-технічного забезпечення;
- 3) ефективну підприємницьку стратегію;
- 4) організацію виробництва та ін.

У кожній сфері підхід до вимог трудових ресурсів різний, оскільки існують відмінності у характері технологічних операцій, специфікації продукції, інтенсивності та сезонності праці, рівні кваліфікації, рівні механізації технологічних процесів тощо. Але, на жаль, такий компонент, як рівень заробітної плати [6, с. 58] у сільському господарстві є найнижчим як серед інших видів економічної діяльності, так і порівняно із середнім показником по Україні, а це, відповідно, певною мірою не сприяє заохоченню працівників, знижуючи, таким чином конкурентоспроможність результатів їх праці.

Далі дамо оцінку кількісному та якісному складу машинно-тракторного парку, що знаходиться в арсе-

налі сільськогосподарських підприємств. Можна з упевненістю констатувати, що їх діючий склад не дає можливості виконувати всі технологічні операції в найкращі агротехнічні строки з високою якістю та низькими витратами коштів, матеріальних і трудових ресурсів [7, с. 9]. Досі в Україні все ще не знайдено і не впроваджено ефективного механізму сприяння оновленню матеріально-технічної бази, а кошти, що надходять з державного бюджету для вирішення даних питань, украй недостатньо. Політична та економічна ситуація, що склалися в Україні в останні роки, сприяла росту імпорту вживаної техніки. Проте дія 10%-го мита обмежила попит на таку техніку. До того ж імпорт на вживану техніку має дорожчу комплектацію, а тому така техніка старше п'яти років не є конкурентоспроможною.

У цілому нинішня ситуація з технічним забезпеченням, що склалася в аграрному секторі, потребує державної підтримки та невідкладних організаційно-економічних заходів. Українське сільгоспмашинобудування має великий потенціал. Ми маємо всі умови для його розвитку: зручні технічні території, висококваліфіковані кадри, стабільний попит. Проте вітчизняному виробнику сільськогосподарської техніки не вистачає інвестицій. Перспектива для них існує тільки в кооперації з провідними світовими виробниками. Нині в Україні існує більше 40 підприємств, які виробляють гідну сільгосптехніку, проте потребують підтримки. Саме тому у цьому році Мінагрополітики започаткувало програму підтримки національного виробника сільськогосподарської техніки. У лютому місяці на засіданні Кабінету Міністрів було схвалено рішення щодо компенсації вартості української сільськогосподарської техніки та обладнання у розмірі 15%. Але 1 березня під час засідання Кабінету Міністрів України компенсацію за придбання сільгосптехніки українського виробництва було збільшено з 15% до 20%. Запропонована підтримка у 20% буде діяти у 2017 р. для підприємств, якімають ступінь локалізації 35%, у 2018 р. – 45%, у 2019 р. – 55%, у 2020 р. – 60% [8]. Щоб отримати компенсацію за техніку, виробнику необхідно подати заявку та підтверджуючі документи про придбання техніки до державного банку. Мінагрополітики після отримання усіх відповідних документів протягом місяця перераховує кошти державному банку, який, своєю чергою, в одноденний термін компенсує сільгоспвиробнику 20% від вартості придбаної техніки без ПДВ.

Відповідною комісією при Мінекономрозвитку буде створено перелік техніки та виробників, на які буде поширюватися дія компенсації вартості.

Необхідно звернути увагу на впровадження альтернативних видів палива для тракторів та автомобілів. В Україні сільське господарство споживає дизельного палива в межах 3 млн. т. Біодизелем (виробляється з олійних культур, зокрема ріпаку) можна замінити до 30%, або 1 млн. т, а біоетанол (виробляється із зернових культур) можна додавати до бензину з нафти, приблизно 30–40% та використовувати його виробництво за невисоких цін зерна на господарському і міжгосподарському рівнях. Виробництво і реалізація біоетанолу є однією домінантою на ринку біопалива. За розрахунками Г.М. Калетніка, внутрішній ринок біоетанолу може сягати 800–1200 тис. т на рік, якщо він замінить 10–15% бензину, які споживаються в Україні, та 623 тис. т на рік біодизельного палива [9, с. 13]. Планується, що до 2020 р. частка використання біопалива становитиме 20% загального обсягу споживання палива в Україні.

Не менш важливим моментом у підвищенні конкурентоспроможності підприємства є ефективна під-

приемницька стратегія, яка забезпечує відповідність поставлених завдань організаційній структурі та можливостям їх реалізації.

Підприємницька стратегія є одним із вирішальних факторів, що визначає конкурентоспроможність, та безпосередньо залежить від позиції чи місця сільськогосподарських підприємств на ринку. Стратегічні завдання мають тенденцію до змін, тож слід віддати належне операційній стратегії, яка опрацьовується з їх урахуванням та бере до уваги всі можливі варіанти пріоритетів, кожен із можливих компромісів. Стратегія досягає своєї мети, коли існує комплексний вплив засобів менеджменту та маркетингу в розробленні й управлінні функціонуванням операційної системи [10, с. 186]. Саме для створення стратегії підприємства та забезпечення конкурентоспроможної продукції будь-яке підприємство повинно застосовувати маркетингові дослідження, які аналізують усі види діяльності та сфери маркетингу: товар, ринок, асортимент, канали збуту й розподілу, методи реалізації, рекламу, стимулювання збуту. Найважливіші завдання маркетингових досліджень щодо підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та підприємства:

– вивчення ринку виробників і споживачів продукції даного виду, проведення порівняльної оцінки рівня конкурентоспроможності продукції;

– побудова прогнозів щодо вимог ринку та розроблення на цій основі маркетингової стратегії підвищення конкурентоспроможності продукції; оновлення виробництва або модернізація продукції і діява реклама.

Отже, метою маркетингової діяльності є забезпечення конкурентоспроможної продукції через виявлення рушійних чинників і приведення їх у дію.

Досягти підвищення ефективності сільського господарства можна завдяки створенню оптимальних за розмірами виробництв, які б забезпечували вищий рівень продуктивності праці та нижчу собівартість продукції порівняно з невеликим рівнем виробництва. Наприклад, оптимальні розміри сільськогосподарських підприємств на рівні від 3 тис. га сільськогосподарських угідь і до 5–6 тис. га; вирощування зернових культур – понад 2 тис. га. Досягти оптимального розміру землекористування можна на основі кооперації та оренди землі, земельних часток (паїв).

Виробничі параметри забезпечують внутрішню конкурентоспроможність підприємства та його продукції, яка реалізується на ринку, забезпечуючи тим самим зв'язок із зовнішнім середовищем. Цей зв'язок зворотний, адже параметри реалізації продукції визначають внутрішні фінансові результати діяльності сільськогосподарського підприємства [11, с. 193].

Сукупність впливу всіх факторів віддзеркалюють такі показники, в основу яких покладено витрати виробництва (ціна, рівень рентабельності), міру насичення даним видом продукції (обсяг виробництва і реалізації продукції, рівень товарності), рівень купівельної спроможності споживачів (рівень життя людини, доходи громадян). При цьому важливою конкурентною перевагою товарів сільського господарства є їхня мінімальна собівартість, яка дає можливість призначити нижчі реалізаційні ціни [12, с. 98].

Не менш важливою умовою забезпечення конкурентоспроможності підприємства є ефективне використання ресурсів, кваліфікацій персоналу, досягнень сучасного менеджменту, інноваційних, фінансових та інформаційних можливостей сільськогосподарського підприємства, що у сукупності являють собою його потенціал, який, у свою чергу, також має бути конкурентоспроможним.

Розглянувши деякі складники конкурентоспроможності підприємства, можна зазначити, що: існує безліч факторів, які впливають на конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства і кожен із них здійснює свій вплив; вплив зовнішніх і внутрішніх факторів не забезпечує високу конкурентоспроможність вітчизняних сільськогосподарських підприємств, тож необхідне комплексне вивчення кожного з них для виявлення сильних і слабких сторін окремого підприємства окремо враховуючи кожний конкретний випадок.

Висновки. Підводячи підсумки, зазначимо окремі складники підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств:

1) збільшення ефективності використання наявного потенціалу підприємств;

2) зростання рівня мотивації персоналу сільськогосподарських підприємств як рушія підвищення ефективності та результативності праці;

3) оновлення матеріально-технічної бази сільгосптоваровиробників у різних формах та на основі різних джерел фінансування;

4) впровадження ефективної підприємницької стратегії на основі вдосконалення організації виробництва та впровадження концепції маркетингу;

5) підвищення ефективності державної підтримки та державного регулювання ризикового за своєю природою і водночас стратегічноважливо го сільськогосподарського виробництва.

Підвищення конкурентоспроможності підприємства залежить від ефективного використання усіх вищезазначених компонентів, що дасть змогу збільшити виробництво високоякісної продукції, знизити затрати праці та коштів, одержати прибутки в розмірах, необхідних для забезпечення розширеного відтворення в сільському господарстві економіки країни, сприятиме прискоренню виходу галузі із сучасної фінансової кризи, дасть змогу зміцнити експортний потенціал, тим самим підтвердить надійність продовольчої безпеки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Должанський І.З., Загорна Т.О. Конкурентоспроможність підприємства / І.З. Должанський, Т.О. Загорна. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
2. Азовєв Г.Л. Конкуренція: аналіз, стратегія і практика / Г.Л. Азовєв. – М. : Центр економіки і маркетингу, 1996. – 208 с.
3. Фигурнов Э.Б., Донец Ю.Ю. Производственный потенциал промышленного региона; оценка; и резервы роста / Э.Б. Фигурнов, Ю.Ю. Донец. – Киев, 1982. – 436 с.
4. Малік М.И. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми : [монографія] / М.И. Малік, О.А. Нужна. – К. : Інститут аграрної економіки, 2007. – 270 с.
5. Портер М. Конкуренція : учеб. пособ. / М. Портер. – Москва : Вильямс, 2001. – 425 с.
6. Савчук О. Системний підхід до аналізу конкурентоспроможності промислового виробництва / О. Савчук // Економіст. – 2001. – № 12. – С. 58–61.
7. Месель-Веселяк В.Я. Напрями забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 7–14.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://imperiya-agro.com>.
9. Калетнік Г.М. Біопаливо: продовольча, енергетична та екологічна безпека України / Г.М. Калетнік // Біоенергетика = Bioenergy. – 2013. – № 2. – С. 12–14.
10. Россіхіна О.Є. Основні фактори конкурентоспроможності підприємства / О.Є. Россіхіна // Держава та регіони. – 2010. – № 2. – С. 184–187.
11. Зеліско І.М. Управління фінансовою санацією підприємства : [навч. посіб.] / І. М. Зеліско. – К. : КОМПРИНТ, 2015. – 380 с.
12. Іванюта В.Ф. Теоретико-методологічні підходи до формування конкурентоспроможності / В.Ф. Іванюта // Агроінком. – 2008. – № 1–2. – С. 97–101.

УДК 336.71

Кузнєцов А.М.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри менеджменту та
зовнішньоекономічної діяльності
Одеського національного економічного університету

Деркач Ю.Б.

кандидат економічних наук,
викладач кафедри банківської справи
Одеського національного економічного університету

ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДІВ РЕГУЛЮВАННЯ ВАЛЮТНИХ РИЗИКІВ БАНКІВ

У статті виявлено взаємозв'язок різновидів валютного ризику з іншими видами ризиків банківської діяльності. Розроблено рекомендації щодо використання сучасних методів ідентифікації, оцінки та регулювання валютного ризику. Запропоновано методи регулювання розділити на блок превентивних методів та блок поточних методів.

Ключові слова: валютний ризик, банк, валютний курс, регулювання, оцінка, метод.

Кузнєцов А.М., Деркач Ю.Б. ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДОВ РЕГУЛИРОВАНИЯ ВАЛЮТНЫХ РИСКОВ БАНКОВ

В статье выявлена взаимосвязь разновидностей валютного риска с другими видами рисков банковской деятельности. Разработаны рекомендации по использованию современных методов идентификации, оценки и регулирования валютных рисков. Предложены методы регулирования разделить на два блока: превентивный и текущий.

Ключевые слова: валютный риск, банк, валютный курс, регулирование, оценка, метод.

Kuznetsov A.M., Derkach Y.B. CHARACTERISTIC OF METHODS OF REGULATION BY CURRENCY RISKS OF BANKS

The article reveals the interrelation of currency risk with other risks of the bank. The recommendations on the use of modern methods of identification, assessment and regulation of currency risk have been developed. Methods regulation unit divided into prevention techniques and block current methods.

Keywords: currency risk, banking, exchange rates, regulation, strategy, management system of currency risk.

Постановка проблеми. Зростання обсягів та видів валютних операцій загострює проблеми регулювання валютного ризику на рівні окремого банку, особливо в сучасних умовах дефіциту іноземної валюти в українській економіці, низького рівня державних золотовалютних запасів, незацікавленості іноземних інвесторів. Окрім того, глобалізація і розвиток інформаційних технологій на світових фінансових ринках змінили усталені фундаментальні взаємозв'язки, збільшивши частку спекулятивних операцій у загальному обсязі валютних операцій банків. Сучасний валютний ринок характеризується розширенням переліку здійснюваних валютних операцій, посиленням конкуренції з боку небанківських інститутів, а зазначене несе додатковий валютний ризик до наявного рівня. Перелічені тенденції на вітчизняному валютному ринку призвели до підвищення значущості наслідків реалізації валютного ризику, що зумовлює потребу в удосконаленні методів його ідентифікації, оцінки та регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Валютний ризик поряд із процентним та іншими цінновими ризиками, відповідно до Міжнародних стандартів фінансової звітності (IFRS), належить до ринкового ризику. Ринковий ризик у зазначеному документі визначається як ризик того, що вартість фінансових інструментів або майбутні потоки грошових коштів стосовно них будуть змінюватися відповідно до зміни ринкових цін [1].

Проведений аналіз сучасних підходів до визначення дефініції валютного ризику дає змогу стверджувати, що теоретичні дослідження цього поняття знайшли своє відображення в працях багатьох вітчизняних та іноземних науковців [2–6].

Результати аналізу дефініцій поняття «валютний ризик», запропонованих іноземними й українськими дослідниками, свідчить, що даний ризик визначається переважно однаково – як можливість грошових

утрат через волатильність валютних курсів, тобто узагальнено і незалежно від сфери діяльності суб'єктів валютного ринку, в якій виникає валютний ризик.

Мета статті полягає у дослідженні сучасних підходів до регулювання валютного ризику банку. Успішна реалізація зазначеного завдання вимагає з'ясування взаємозв'язку різновидів валютного ризику з іншими видами ризиків банківської діяльності, використання сучасних методів ідентифікації та оцінки ризику, визначення економічних основ процесів регулювання валютного ризику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукової економічної літератури дав змогу визначити специфічні риси банківського валютного ризику:

- ризик здатний накопичуватися у вигляді нерезалізованих курсових різниць на балансових або позабалансових рахунках обліку витрат банку, що зумовлено українськими стандартами бухгалтерського обліку у вигляді щоденної переоцінки сукупності валютних активів і зобов'язань;

- ризик взаємодіє з іншими фінансовими ризиками (процентним, стратегічним, ризиком ліквідності та ін.) під час здійснення банком операцій в іноземній валюті, підсилюючи несприятливі наслідки даних ризиків у разі збігу дії ризикових факторів;

- наявність банківського валютного ризику зумовлює непередбачені зміни відкритої валютної позиції, які є наслідком власних конверсійних операцій банку на міжбанківському валютному ринку, здійснюваних для регулювання миттєвої валютної ліквідності;

- істотний вплив на оцінку валютного ризику та подання його у звітності, а також на особливості й можливості управління ним має інституціональне середовище, у якому банк здійснює свою валютну діяльність, оскільки він є всебічно регульованим учасником фінансового ринку з боку держави, центрального банку й міжнародних фінансових організацій.

Виявлені особливості банківського валютного ризику дають змогу скласти докладне уявлення про нього як об'єкт ризик-менеджменту і, відповідно, визначити ті його аспекти, які необхідно врахувати в процесі управління ним, щоб одержати оптимальний результат: зберегти прибуток на необхідному рівні або уникнути збитків по окремих видах валютних операцій в умовах нестабільності валютних курсів (рис. 1).

Дані, наведені рис. 1, свідчать, що є ризики, які стосуються суто валютної діяльності банків (трансакційний, економічний, трансляційний (бухгалтерський)), та ризики, що притаманні окремим банківським операціям в іноземній валюті (валютно-депозитний та валютно-кредитний ризики, ризик форфейтування тощо). Зазначені ризики взаємодіють майже з усіма фінансовими та нефінансовими ризиками банків, основними з яких, на нашу думку, є: ризик ліквідності, стратегічний, процентний, ризик країни та комплаєнс-ризик, що є агрегованим видом ризику, виникнення якого є результатом негативного сценарію реалізації юридичного, операційного та репутаційного ризиків.

Узагальнюючи матеріали наукових джерел [2–6], зазначимо, що трансакційний ризик валютних операцій стосується впливу майбутніх змін валютних курсів на грошові потоки майбутніх періодів за контрактами, укладеними в минулому часі, що призводить до змін обсягів реальних грошових потоків банку, а не змін його бухгалтерської звітності. У разі несприятливої для банку зміни валютного курсу відбувається зменшення його грошових потоків, що, своєю чергою, посилює ризик ліквідності, погіршує репутацію банку, зменшує кількість клієнтів. Окрім того, трансакційний валютний ризик тісно пов'язаний із ризиком країни, оскільки банк, укладаючи власні зовнішньоекономічні угоди, стикається з імовірністю невиконання контрагентами своїх зобов'язань через обмеження валютнообмінних операцій у країнах зарубіжних партнерів.

Наступним видом валютного ризику є економічний валютний ризик (конкурентно-валютний) [2–6]. Даний ризик, як і трансакційний, впливає на фінансові результати діяльності банку. Однак важливо відзначити, що його наслідки можуть бути прямими, які впливають безпосередньо на прибуток банку, і непрямими, що відбиваються на конкурентоспроможності банку, а в подальшому – на структурі витрат, доходів, обсягу прибутку. Як зазначають Л. Примостка та Н. Білань, «економічний валютний ризик охоплює ширший спектр впливу на банківську діяльність і часто є наслідком трансакційного (операційного) або трансляційного (бухгалтерського) валютних ризиків, кредитних, процентних, фондових ризиків. Економічний валютний ризик проявляється за опосередкованого впливу на банк зміни валютних курсів у вигляді інших видів ризиків» [2, с. 21].

Сутність трансляційного (бухгалтерського) ризику, згідно з Постановою НБУ від 02.08.2004 № 361, полягає у тому, що величина еквівалента валютної позиції у звітності змінюється в результаті коливання обмінних курсів, які використовуються для перерахування залишків в іноземних валютах у базову (національну) валюту [3]. Трансляційний ризик має вплив лише на ті грошові потоки, які відображаються у бухгалтерській звітності. Проте необхідно зауважити, що помилки, допущені під час складання фінансової звітності, можуть призвести до накладання штрафних санкцій із боку регулятора, що, своєю чергою, призводить до реалізації комплаєнс-ризиків. Крім того, ризик трансляції часто пов'язують із процентним ризиком активів та зобов'язань в іноземній валюті, оскільки зміни валютного курсу безпосередньо впливають на проценті доходи та витрати банку [2, с. 23].

Наступною групою валютних ризиків є ризики окремих валютних операцій: форфейтування, валютно-депозитний та валютно-кредитний ризики

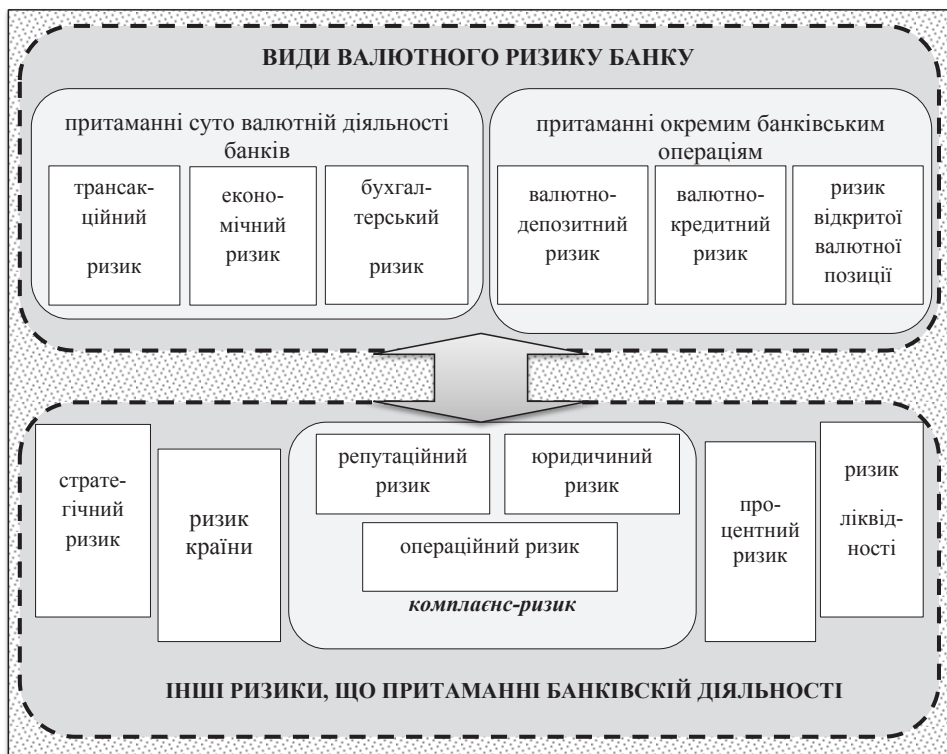

Рис. 1. Взаємодія видів валютного ризику з іншими ризиками банку

тощо. Важливими валютними ризиками, що притаманні окремим банківським операціям, є валютно-депозитний та валютно-кредитний ризики.

Валютно-кредитні ризики виникають у разі накопичення значних обсягів простроченої та сумнівної кредитної заборгованості в іноземній валюті та сприяють виникненню кризи банківської ліквідності, що, своєю чергою, посилює валютно-депозитний ризик, викликаний недовірою до банку з боку клієнтів, що в подальшому призводить до виникнення ризику ліквідності та репутаційного ризику.

Валютно-депозитний ризик є результатом дострокового масштабного вилучення депозитів в іноземній валюті та призводить до відсутності необхідної кількості коштів для виконання банком своїх зобов'язань перед вкладниками, що створює паніку та значно підвищує рівень ризику ліквідності та платоспроможності банку. Варто підкреслити, що як валютно-кредитний, так і валютно-депозитний види ризиків найбільш активно проявляються у кризові періоди в умовах високого рівня доларизації депозитного та кредитного портфелів банків та різкого падіння курсу національної валюти [4; 6].

У разі допущених помилок у формулюванні банком цілей, управлінських рішень, неадекватного ресурсного забезпечення обраної валютної стратегії реалізуються стратегічний ризик. Ми погоджуємося з думкою А. Шапіро, що причиною такого ризику є саме неочікуваність змін валютних курсів, оскільки очікувані зміни мають бути враховані під час розроблення та реалізації стратегічних управлінських рішень [5, с. 15].

Проведене дослідження ризиків, що виникають у банків під час здійснення валютної діяльності, свідчить, що існує взаємозв'язок як між ризиками, що притаманні суто валютним операціям, так і іншими ризиками банку. Зазначене ускладнює завдання регулювання валютних ризиків для мінімізації втрат від їх можливої реалізації.

Формуванню ефективних систем регулювання валютних ризиків буде сприяти врахування важливого для вирішення завдань мінімізації негативного впливу всіх валютних ризиків – комплаєнс-ризиків. Цей ризик визначається як наявний або можливий (перспективний) ризик виникнення втрат прибутку або капіталу, що з'являються через порушення або недотримання законодавства, правил, регулятивних вимог, практичних рекомендацій, внутрішніх політик і процедур або етичних норм [7]. Тобто причиною виникнення комплаєнс-ризиків є недостатня якість виконання норм, правил, процедур регулювання валютної діяльності персоналом банку.

Наявний зв'язок між ризиками репутації, юридичним та операційним має непередбачуваний характер впливу на діяльність банківської установи, що провокує виникнення комплаєнс-ризиків, оскільки ключовим джерелом виникнення негативних наслідків виступають некомпетентні дії персоналу банку під час виконання регулятивних вимог, що прямо або опосередковано зумовлюють фінансові збитки банку.

Таким чином, виокремлення комплаєнс-ризиків та необхідність його мінімізації потребують постійного вдосконалення наявних норм, правил, регулятивних вимог, практичних рекомендацій щодо валютного регулювання і контролю, а також підвищення компетенції персоналу.

Наступним етапом дослідження є визначення факторів валютного ризику. Можливість одночасного настання зазначених подій зумовлена впливом внутрішніх та зовнішніх факторів валютного ризику.

Виявлення зазначених факторів виникнення валютних ризиків дає змогу їх виявити, ідентифікувати, визначити характер їх взаємозв'язку та взаємодії, підібрати адекватні методи оцінювання, регулювання та контролю, що в кінцевому підсумку забезпечить ефективне управління банківськими валютними ризиками.

Подальшим напрямом дослідження є виявлення та ідентифікація ризику банківської установи, що являє собою процес усвідомлення ризику, визначення причин його виникнення та ризикових сфер [2, с. 101]. Процедура ідентифікації пов'язана з можливістю визначити вид валютного ризику, його передбачуваність або непередбачуваність, кількісне вимірювання. Як зазначають фахівці банківської справи, кількісне вимірювання ризику є найскладнішим етапом процесу його управління, оскільки від цього залежать надійність та конкурентоспроможність банківської установи.

Кількісна оцінка ризику складається з двох параметрів: імовірності виникнення і величини можливих втрат і проводиться для певного часового горизонту (дня, тижня, місяця, кварталу, року) [2, с. 117]. Найбільш поширеними методами кількісного аналізу ризику є аналітичні, статистичні та методи експертних оцінок.

Аналітичні методи дають змогу визначити ймовірність виникнення втрат на основі математичних моделей. Суть статистичних методів полягає у визначенні ймовірності виникнення втрат на основі статистичних даних попереднього періоду а також у встановленні зони ризику, коефіцієнта ризику.

У межах статистичних методів використовують: оцінку ймовірності настання події, дерево рішень, імітаційне моделювання ризиків та найбільш вживану у сучасному фінансовому менеджменті методику ризикової вартості (VaR), що є максимально можливою величиною втрат за відкритою валютною позицією, яка не буде перевищена протягом певного періоду часу, із заданим ступенем імовірності, і методу (сукупність окремих методів) оцінки ризиків. Варто зазначити, що в практиці вітчизняних банків відсутні нормативні акти, які б зобов'язували банки проводити як регулярне оцінювання валютних ризиків, так і використання VaR-методології, що рекомендована Базельським комітетом із банківського регулювання та нагляду. Натомість НБУ лише здійснює лімітування відкритих валютних позицій у відсотках від регулятивного капіталу для мінімізації валютних ризиків.

Наступною групою методів вимірювання ризиків є експертні оцінки. Даний метод використовується в умовах повної невизначеності – у разі відсутності статистичних даних для рідкісних, але можливих подій.

Ще одним етапом нашого дослідження є визначення сутності та особливостей процесів регулювання валютного ризику. Регулювання валютного ризику проводиться як на рівні окремого банку, так і на рівні НБУ, при цьому цілі регулювання різні, але водночас доповнюють одна одну.

Вибір інструментів та методів регулювання валютного ризику залежить від доступності та економічної доцільності їх використання, толерантності банку до валютного ризику, а також його валютної ризик-стратегії та має враховувати внутрішні (організаційні, кваліфікаційні, ресурсні, технічні, інформаційні) та зовнішні (законодавчі і кон'юнктурні) обмеження [6, с. 153].

У науковій літературі досить багато критеріїв класифікації методів регулювання валютного

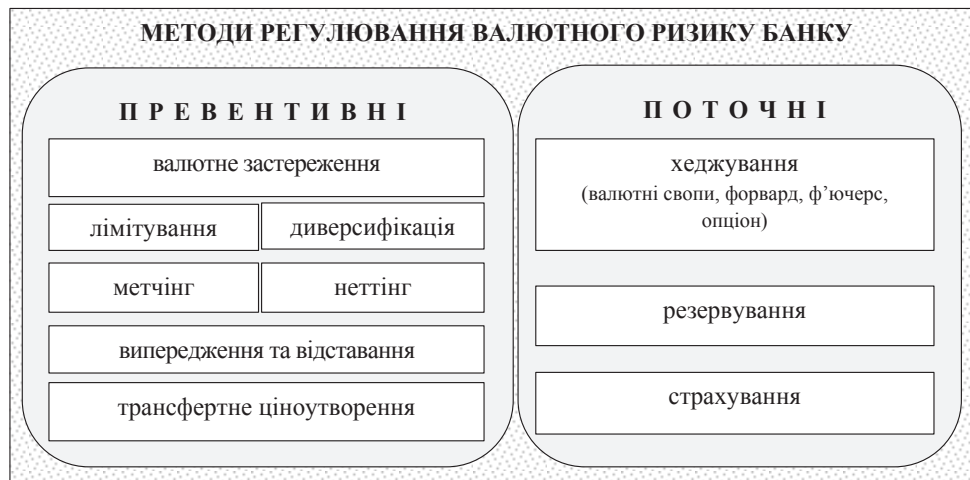

Рис. 2. Методи регулювання валютного ризику банку

ризик: за об'єктом застосування; за характером впливу; за походженням; за формами та видами; за рівнем впливу та ін. [2; 4; 6]. Проведений аналіз класифікацій методів регулювання за різними ознаками дав змогу запропонувати для своєчасного прийняття антикризових дій наявні методи регулювання валютного ризику банку розділити на два блоки: блок превентивних методів та блок поточних методів.

Блок превентивних методів регулювання валютного ризику банку спрямований на попередження реалізації зовнішніх факторів чи нівелювання наслідків їх реалізації, якщо в силу агресивного впливу попередити їх неможливо. У разі виявлення за результатами контролю неефективності застосування превентивних методів постає необхідність ініціації застосування поточних методів. Вибір зазначених методів або їх комбінування має визначитися як необхідністю відновлення фінансової стійкості банку в найближчій перспективі, так і формуванням підґрунтя для забезпечення зростання в довгостроковій перспективі (рис. 2).

До блоку превентивних методів регулювання валютного ризику банку належать валютні застереження, лімітування, диверсифікація, метчінг (matching), неттінг (netting), випередження та відставання (leads and legs), трансфертне ціноутворення.

Наступним блоком регулювання є блок поточних методів. Поточні методи регулювання валютного ризику представлені хеджуванням, резервуванням (самострахуванням), страхуванням.

Вибір превентивних та поточних методів регулювання валютного ризику має базуватися на їх економічній доцільності та доступності, наявності регуляторних та внутрішньобанківських обмежень, виду валютної стратегії.

Висновки. Сучасні дестабілізаційні процеси в банківських системах більшості країн світу, а також нестабільність розвитку української економіки ускладнюють валютні відносини між суб'єктами

валютного ринку та впливають на діяльність вітчизняних банків. За таких умов розроблення дієвих сучасних методів та інструментів ідентифікації, оцінки та регулювання валютних ризиків дасть змогу нейтралізувати негативні виклики внутрішнього та зовнішнього середовища.

Проведене дослідження дало змогу розробити схему взаємодії видів валютного ризику з іншими ризиками банківської діяльності, визначити особливості використання сучасних методів ідентифікації та оцінки валютного ризику, запропонувати методи регулювання валютного ризику банку розділити на блок превентивних методів та блок поточних методів, що забезпечуватиме оперативність прийняття управлінських рішень та усунення недоліків діяльності банків на валютному ринку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. IFRS Foundation Constitution // IFRS Foundation [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.ifrs.org/NR/rdonlyres/0B820728-7F10-4877-8068-7B65D2A3058B/0/ConstitutionDec2010.pdf>.
2. Прогнозування та хеджування фінансових ризиків : [монографія] / За ред. проф. Л.О. Примостки. – К. : КНЕУ, 2014. – 424 с.
3. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України : Постанова НБУ від 02.08.2004 № 361 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
4. Банківські операції : [підручник] / За ред. д. е. н., проф. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль : Економічна думка, 2009. – 696 с.
5. Shapiro Alan C. Multinational financial management / Alan C. Shapiro. – published by John Wiley and Son, Inc. – 8th edition. – 2006. – 768 p.
6. Ребрик М.А. Управління валютним ризиком банку : дис. ... к. е. н. : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / М.А. Ребрик – Суми : УАБС НБУ, 2011. – 276 с.
7. Бортников Г.П. Комплаенс-риски (риск несоблюдения): международные стандарты и их при менимость в странах СНГ / Г.П. Бортников [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iiaru.ru/inner_auditor/publication/foreign_mass_media_articles/bortnikov/.

УДК 336.21

Доброскок С.С.*здобувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету
імені Григорія Сковороди***СИНХРОНІЗАЦІЯ БЮДЖЕТНИХ РЕСУРСІВ ТА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ДЕРЖАВИ**

У статті охарактеризовано сутність бюджету, взаємозв'язок доходної і видаткової частин бюджету. Проаналізовано дефіцит бюджету. Вказано на принципи, згідно з якими необхідно реформувати систему бюджетного фінансування для забезпечення синхронізації бюджетних ресурсів та соціально-економічних зобов'язань держави.

Ключові слова: бюджетні ресурси, зобов'язання держави, державний борг, дефіцит бюджету, бюджетна політика, державні фінанси, податкова система.

Доброскок С.С. СИНХРОНИЗАЦИЯ БЮДЖЕТНЫХ РЕСУРСОВ И ОБЯЗАТЕЛЬСТВ ГОСУДАРСТВА

В статье охарактеризованы сущность бюджета, взаимосвязь доходной и расходной частей бюджета. Проанализирован дефицит бюджета. Указано на принципы, согласно которым необходимо реформировать систему бюджетного финансирования для обеспечения синхронизации бюджетных ресурсов и социально-экономических обязательств государства.

Ключевые слова: бюджетные ресурсы, обязательства государства, государственный долг, дефицит бюджета, бюджетная политика, государственные финансы, налоговая система.

Dobroskok S.S. SYNCHRONIZATION OF BUDGETARY RESOURCES AND OBLIGATIONS

The article describes the essence of the budget, the relationship of the revenue and expenditure side of the budget. Analyzed the budget deficit. Indicated the principles according to which it is necessary to reform the system of budget financing to ensure synchronization of budgetary resources and the economic and social obligations of the state.

Keywords: budgetary resources, obligations of the state, state debt, budget deficit, budget policy, public Finance, tax system.

Постановка проблеми. Нині ресурси бюджетів усіх рівнів є недостатніми навіть для мінімального задоволення інтересів громадян України, що зумовлює пошук альтернативних методів управління бюджетним процесом і нових механізмів державного управління, які б дали змогу отримати максимальний результат від витрачання бюджетних коштів. Проблема ефективного перерозподілу повноважень між центром, регіонами та органами місцевого самоврядування, а також відповідних бюджетних ресурсів для їх реалізації з часу відновлення незалежності України залишається актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даної теми займалися такі вчені-економісти: В.П. Александрова, Ю.М. Бажал, О.Д. Василик, Е.О. Вознесенський, А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, Н.П. Гончарова, А.І. Даниленко, М.Я. Дем'яненко, В.М. Федосов, Й. Шумпетер, С.І. Юрій та ін.

Дослідженням даної теми займалося багато науковців, проте це питання потребує наукових досліджень і нині.

Мета статті полягає у дослідженні та аналізі синхронізації бюджетних ресурсів та зобов'язань держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бюджет відіграє важливу роль у забезпеченні перерозподілу доходів для підтримання сприятливого соціального клімату в державі, соціального захисту населення, соціального забезпечення найуразливіших його верств, зменшення майнового розшарування громадян, тобто він є важливим інструментом перерозподілу валового внутрішнього продукту для забезпечення соціальної справедливості. Підвищенню ролі бюджету в соціальних процесах сприяє, зокрема, формування нового бюджетного механізму фінансування й регулювання розвитку освіти, охорони здоров'я, духовного й фізичного розвитку, завдяки чому збільшено бюджетне фінансування соціальних видатків [1, с. 38–39].

Сутність бюджету, його економічну природу відображають певні економічні відносини. Учасниками цих відносин є держава, суб'єкти господарювання усіх форм власності та населення: держава (має потребу у фінансових ресурсах для виконання

своїх функцій) суб'єкти господарювання всіх форм власності та напрямів діяльності (як постачають грошові ресурси державі, так і можуть їх отримувати від неї залежно від місця і ролі в системі економічних відносин) населення (яке може бути як платником податків, так і отримувачем грошових коштів) [2, с. 278]. Бюджет як самостійна економічна категорія є формою існування реальних, об'єктивно зумовлених розподільчих відносин, які виконують специфічне завдання – задоволення потреб як суспільства у цілому, так і його адміністративно-територіальних структур у фінансових ресурсах [3, с. 74].

Економічна сутність бюджету полягає в розподілі та перерозподілі валового внутрішнього продукту між галузями економіки, верствами населення і територіями для підвищення ефективності економіки та добробуту громадян. За його допомогою держава надає суспільству блага й послуги, які істотно впливають на рівень добробуту та якість життя. До таких благ належать оборона країни, національна безпека і правопорядок, благоустрій, захист довкілля, освіта, охорона здоров'я, наука, культура тощо [3, с. 74].

Бюджет значною мірою впливає на рівень ефективності суспільного відтворення, тому його результативність двояка: з одного боку, прямо, шляхом нееквівалентного перерозподілу засобів поза зв'язком із законом вартості, з іншого – опосередковано, через різні форми вартісних відносин, впливаючи на економічні інтереси суб'єктів суспільства. За допомогою бюджету створюється такий режим функціонування суб'єктів суспільства, який економічно спонукає до підвищення ефективності їх діяльності [4]. У бюджеті переплітається великий спектр різномірних інтересів та суперечностей. Бюджет є досить потужною й іноді небезпечною зброєю в руках державної влади й об'єктом боротьби ідеологій, наукових концепцій, політичних переконань, уявлень про справедливість. Кожна гривня бюджетних коштів має працювати на забезпечення, бути під постійним контролем, що має забезпечувати цільове використання бюджетних коштів та належну їх віддачу [5, с. 181].

Інституційні перетворення вітчизняної соціально-економічної системи вимагають підвищення ефективності формування ресурсів бюджету без істотного зниження рівня оподаткування та необґрунтованого збільшення позикового забезпечення функціонування держави. Разом із тим в умовах трансформаційних перетворень загальний вектор об'єктивно зумовлених тенденцій еволюції джерел формування бюджетних ресурсів України засвідчує наявність глибоких дисбалансів у вітчизняному фіскальному просторі. Для формування і розподілу обмежених бюджетних ресурсів держава використовує певний набір інституційних регулюючих механізмів. Як зазначає І. Чугунов, «інституційний підхід передбачає розгляд бюджетного регулювання як динамічної системи, що постійно вдосконалюється та адаптується до основних завдань соціально-економічного розвитку» [6, с. 192]. Однак суб'єктивний бік діяльності державі у цій сфері характеризується численними негативними наслідками системних прорахунків та законодавчого неврегулювання механізму формування ресурсів бюджету. Реалізація концепції формування бюджетних ресурсів в Україні здійснюється на основі певної сукупності законодавчих і нормативно-правових актів. Їх вичерпний перелік викладено у ст. 4 «Склад бюджетного законодавства» Бюджетного кодексу України від 08.07.2010 [7]. Порівняно з Бюджетним кодексом у редакції 2001 р. [8] перелік законодавчої бази розширено: рішення про місцевий бюджет виокремлено в окремий складник.

За економічною сутністю бюджетні ресурси, з одного боку, є об'єктивним економічним явищем, пов'язаним із сукупністю специфічних фінансових відносин із приводу розподілу та перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту між учасниками відтворювального процесу, з іншого – поновлюваним у результаті економічної діяльності держави запасом фінансових ресурсів, централізованим у бюджетній системі для асекурації безперервності розширеного відтворення та забезпечення суспільно необхідних витратків [6, с. 77]. Їх обмеженість є однією з основних причин дисбалансів системи державних фінансів в умовах падіння темпів економічного зростання і збільшення обсягів споживання. Погоджуємося із твердженням А. Крисоватого, що в процесі формування бюджетних ресурсів можливості податкового забезпечення функціонування держави зіставляються з потенційним фіскальним ефектом економічно виправданого державного запозичення та загальним обсягом витратків бюджету, а сама стратегія підпорядковується умові сприяння стабільному зростанню ВВП за рахунок активізації ведення підприємницької діяльності та (або) розширення меж фінансової активності держави [7, с. 134]. Оподаткування діалектично поєднується з борговим інструментарієм наповнення бюджету задля ефективного фінансування суспільно необхідних витратків та забезпечення оптимального функціонування соціально-економічної системи держави. Отже, від обґрунтованості податкового та боргового забезпечення державних потреб економічне зростання залежить не менше, ніж від маніпуляцій із витратковою частиною бюджету, яка повинна переглядатися за умов недостатності (недоцільності використання) цих джерел фінансування. Інституційні перетворення вітчизняної соціально-економічної системи вимагають підвищення ефективності формування ресурсів бюджету без істотного зниження рівня оподаткування та необґрунтованого збільшення позикового забезпечення функціонування держави. Разом із тим в умовах трансформаційних перетворень загальний вектор об'єктивно зумовлених

тенденцій еволюції джерел формування бюджетних ресурсів України засвідчує наявність глибоких дисбалансів у вітчизняному фіскальному просторі. Для формування і розподілу обмежених бюджетних ресурсів держава використовує певний набір інституційних регулюючих механізмів.

Будь-яка держава для своєї діяльності створює систему державних фінансів, головною ланкою якої є бюджет, що забезпечує виконання відповідних функцій держави. Для формування його дохідної частини створюється податкова система, яка доповнюється низкою неподаткових платежів (у вигляді платежів унаслідок застосування санкцій, плати за ліцензії, зборів та ін.), а також надходженнями від продажу активів держави та запозиченнями. У підсумку ці фінансові ресурси і дають державі змогу здійснювати закріплені за нею функції.

За класифікацією Міжнародного валютного фонду є десять основних функцій, що включають у себе соціальні, економічні, управлінські, оборонні та ін.; сам бюджет складається з трьох основних частин: доходів, витратків та фінансування бюджету.

Між дохідною і витратковою частинами бюджету є тісний взаємозв'язок. В ідеалі дохідна і витраткова частини бюджету мають дорівнювати одна одній і тоді третьою частиною – фінансування – немає взагалі, якщо не потрібно погашати старі борги. Це означає, що держава здійснює витратки з бюджету в межах доходів. Проте на практиці такого майже не буває, оскільки у ті чи інші періоди свого розвитку держава змушена брати зобов'язання більші, ніж вона отримує доходів у певному бюджетному році, або, навпаки, за рахунок перевищення доходів над витратками зменшувати обсяги раніше накопичених боргів. У першому випадку для покриття різниці між витратками і доходами держава бере запозичення у вигляді кредитів чи позик або продає наявні державні активи (підприємства, цінні папери тощо). У разі здійснення державних запозичень збільшується борг держави перед її кредиторами та з'являються витратки на його обслуговування (виплату процентів). У разі приватизації державного майна замість виникнення державного боргу держава безповоротно втрачає власні активи. Отже, за економічною природою створення державного боргу та продаж активів держави для покриття її витратків є подібними операціями, оскільки вони полягають в отриманні коштів на поточні потреби за рахунок погіршення можливостей профінансувати їх у майбутньому через необхідність погашати й обслуговувати борг та втрату надходжень дивідендів від державної власності [9, с. 174].

Саме тому важливо, щоб дефіцит бюджету виникав лише тоді, коли кошти, які отримуються внаслідок збільшення державного боргу чи втрати державних активів, спрямовувалися не на поточне споживання, а на погашення вже створеного боргу або створення чи придбання нових активів. «Золоте правило», згідно з яким дефіцит бюджету не може бути більшим за обсяг бюджетних інвестицій у відповідному бюджетному періоді, введено як законодавче обмеження у багатьох країнах, передбачене і Бюджетним кодексом України.

Іншими словами, якщо ми замість того, щоб збільшувати податки або зменшувати витратки нині, вдаємося до залучення коштів до бюджету шляхом створення боргів для наших наступників або зменшення державного багатства, нажитого нашими попередниками, то ми це можемо робити лише для позбавлення від боргів, уже створених нашими попередниками, або ж для створення багатства для наших наступників.

Проте офіційний дефіцит бюджету не є ознакою його розбалансованості, якщо величина дефіциту не є значною (згідно з європейськими стандартами, до 3% ВВП) і якщо він забезпечений реальними та економічно доцільними джерелами покриття.

Більш небезпечним явищем для державних фінансів є створення не реального, а прихованого дефіциту, який згодом призводить або до збільшення реального дефіциту, або до утворення бюджетної заборгованості, яка є свідченням розбалансованості державних фінансів і веде до макроекономічних і соціальних ускладнень.

Прихований дефіцит бюджету – це різниця між видатками бюджету, що мають бути здійснені у відповідному бюджетному році згідно з нормами законодавства та взятими державою зобов'язаннями, та видатками, передбаченими у бюджеті на цей же рік, за умови, що реальним є прогноз доходів і джерел фінансування дефіциту. Джерелом прихованого дефіциту бюджету є перевищення зобов'язань держави, які вимагають бюджетного фінансування, над ресурсами, які вона реально може зібрати в бюджет протягом бюджетного періоду виходячи з можливостей наявних у цьому періоді податкової системи, системи неподаткових платежів, фінансової дисципліни та фінансування бюджетного дефіциту.

У результаті недофінансованого дефіциту бюджету і невиконання його доходів створюється додаткова заборгованість. Звичайно, ми абстрагуємося від припущення, що протягом бюджетного року уряд може вживати заходів щодо пропорційного скорочення незахищених видатків. Тоді рівень заборгованості зменшується, проте виникає інша проблема: втрачається результативність бюджетних програм. Бюджетна програма, яку повністю не профінансували, – це вже не програма, а кошторис, оскільки вона зосереджується на консервації проблеми у певній сфері суспільного життя, а не на вирішенні цієї проблеми. У цьому сенсі для виконання найважливіших бюджетних програм краще збільшити дефіцит бюджету, ніж, зберігаючи рівень дефіциту, допустити їх недофінансування. Зобов'язання держави, які мають місце на початок бюджетного року і не враховані у цьому році, на кінець року вже стають заборгованістю, яка прямо означає незбалансованість бюджету з усіма макроекономічними і соціальними ризиками для країни. При цьому не так важливо, чи це пряма заборгованість бюджету, відображена в бухгалтерських рахунках казначейської служби, чи невиконані зобов'язання покриваються суб'єктами господарювання, з якими бюджет не розрахувався, і заборгованість стає збитками цих суб'єктів. Однаково держава або має здійснити більше видатків, або втратить податки від збитків суб'єктів господарювання. У наступному бюджетному році ці невиконані зобов'язання вже мають не умовний, а реальний стан і повинні враховуватися в бюджеті для уникнення макроекономічних ризиків. Це, своєю чергою, деформує бюджетну політику і структуру бюджету наступного року. Разом із тим проблема невиконання нових зобов'язань залишається.

Водночас загальний розмір видатків, які держава має здійснити у наступному році, зростає, а видатки, які можуть бути предметом бюджетної політики і не пов'язані з погашенням бюджетної заборгованості, навпаки, зменшуються.

Отже, наявність зобов'язань держави, які перевищують її ресурсні можливості, породжує з року в рік ефект розширення, або мультиплікацію, зобов'язань, що деформує політику бюджетних видатків і вимагає

зростання податкового навантаження та бюджетного дефіциту [9, с. 186].

Важливим аспектом управління бюджетним процесом в Україні є синхронізація бюджетних ресурсів та соціально-економічних зобов'язань держави.

Враховуючи усе це, для забезпечення синхронізації бюджетних ресурсів та соціально-економічних зобов'язань держави необхідно реформувати систему бюджетного фінансування згідно з такими принципами:

- національні пріоритети соціально-економічного розвитку повинні мати конкретні офіційно затверджені кінцеві економічні цілі та ефективні обсяги фінансування для забезпечення їх реалізації у визначені строки;
- процес визначення цільової функції бюджетної програми має бути переважно зовнішнім стосовно безпосередніх виконавців робіт;
- держава повинна фінансувати переважно ті проекти та програми, ефективність яких може бути доведена і підлягати контролю;
- результативність економічних суб'єктів – користувачів бюджетних коштів повинна підтверджуватися об'єктивними науковими індикаторами-критеріями, що застосовуються у світовій практиці;
- проекти, що фінансуються, повинні мати чітко визначену систему відповідальності за кінцеві результати;
- офіційно визначені фінансові зобов'язання держави повинні чітко виконуватися як за обсягами коштів, так і за строками [10, с. 94].

Висновки. Бюджетні ресурси є важливим складником системи пізнання бюджетних відносин і знаходяться в тісному зв'язку з економічним станом і розвитком держави.

Проблема синхронізації бюджетних ресурсів і зобов'язань держави впливає із загальної проблеми, яку розв'язує будь-яка економіка, – оптимальний розподіл обмежених ресурсів в умовах необмежених і зростаючих потреб, тому аналіз даної теми потребує подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Лопушняк Г.С. Бюджетне фінансування соціальних видатків в умовах трансформації економіки / Г.С. Лопушняк // Фінанси України. – 2010. – № 10.
2. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: [навч. посіб.] / Ю.В. Пасічник; 2ге вид., перероб. і доп. – К.: ЗнанняПрес, 2003. – 523 с.
3. Старостенко Г.Г., Булгаков Ю.В. Бюджетна система: [навч. посіб.] / Г.Г. Старостенко, Ю.В. Булгаков. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 240 с.
4. Артус М.М., Хижа Н.М. Бюджетна система України / М.М. Артус, Н.М. Хижа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.infolibrary.com.ua/booksbook122.html>.
5. Ганіч А.Є. Суть державного бюджету та його вплив на соціально-економічний розвиток України / А.Є. Ганіч // Науковий вісник НЛТУ. – 2010. – Вип. 20.6. – С. 180–184.
6. Чугунов І.Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання / І.Я. Чугунов. – К.: НДФІ, 2005. – 259 с.
7. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
8. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 № 2542-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
9. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку: у 3-х т. / За ред. чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка. – К., 2008. – Т. 1. Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації. – К.: Фенікс, 2008. – 468 с.
10. Фролов С.М., Скляр І.Д. Бюджетний менеджмент прикордонних територій (теорія і практика): [навч. посіб.] / С.М. Фролов, І.Д. Скляр. – Суми: СумДУ, 2012. – 340 с.

УДК 336.717

Домінова І.В.

*аспірант кафедри менеджменту банківської діяльності
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

ОСОБЛИВОСТІ ТА РИЗИКИ БАНКІВСЬКОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ КЛІЄНТІВ В УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО БАНКІНГУ

У статті висвітлено особливості обслуговування клієнтів банку через систему електронного банкінгу. Досліджено основні відмінності між традиційними каналами банківського обслуговування та формами дистанційного банківського обслуговування. Виявлено ключові ризики, профіль яких розширюється у процесі використання електронного банкінгу. Проаналізовано тенденції розвитку електронного обслуговування в Україні.

Ключові слова: електронний банкінг, традиційне банківське обслуговування, дистанційне банківське обслуговування, Інтернет-банкінг, мобільний банкінг, ризики електронного банкінгу.

Домінова І.В. ОСОБЕННОСТИ И РИСКИ БАНКОВСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ КЛИЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО БАНКИНГА

В статье освещены особенности обслуживания клиентов банка через систему электронного банкинга. Исследованы основные различия между традиционными каналами банковского обслуживания и формами дистанционного банковского обслуживания. Выявлены ключевые риски, профиль которых расширяется в процессе использования электронного банкинга. Проанализированы тенденции развития электронного обслуживания в Украине.

Ключевые слова: электронный банкинг, традиционное банковское обслуживание, дистанционное банковское обслуживание, Интернет-банкинг, мобильный банкинг, риски электронного банкинга.

Dominova I.V. FEATURES AND RISKS OF BANKING CUSTOMER SERVICE UNDER THE CONDITIONS OF ELECTRONIC BANKING

The article highlights the features of banking of customers through the e-banking system. The main differences between the traditional means of banking services and the forms of remote banking services are explored. The key risks the range of which is widening in the process of using e-banking are identified. The tendencies of development of e-banking services in Ukraine are analyzed.

Keywords: electronic banking, traditional banking, remote banking, Internet banking, mobile banking, electronic banking risks.

Постановка проблеми. Банківське обслуговування клієнтів є пріоритетним напрямом банківського бізнесу та основою функціонування сучасної банківської установи. Якісне, ефективне та доступне банківське обслуговування є однією з ключових ознак конкурентоспроможності банку на ринку фінансових послуг. В умовах сьогодення банківське обслуговування повинно не тільки відповідати вимогам і враховувати побажання клієнтів у процесі їх обслуговування, а й імплементувати інноваційні та високотехнічні елементи у процес обслуговування для забезпечення життєздатності та конкурентоспроможності банківської установи.

Розроблення та впровадження систем електронного банкінгу суттєво впливають на процес банківського обслуговування та позитивно відображаються на привабливості банківських установ для наявних та потенційних клієнтів. Однак ці тенденції зумовили формування нового підходу до продажу та надання банківських операцій та послуг. Цей підхід характеризується специфічними ознаками, які роблять процес банківського обслуговування значно привабливішим та зручнішим для клієнтів, проте розширюють профіль банківських ризиків, що й пояснює актуальність дослідження за даною тематикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку електронного банківського обслуговування та доцільність його впровадження в банківський бізнес нині є предметом активних досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Серед зарубіжних фахівців слід назвати таких, як В. Бауер, М. Енгстлер, Б. Кінг, Дж. Сінкі, К. Скіннер, Д. Шпат, Д.І. Гафурова, Л.В. Лямин, П.В. Ревенков. Суттєвий внесок у дослідження інноваційного розвитку банків на основі використання систем електронного банкінгу зробили такі вітчизняні вчені,

як С.Б. Єгоричева, Л.О. Примостка, Н. Циганова, О.О. Чуб, Т.С. Шалига, І.Я. Карчева.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те що питання розвитку електронного банківського обслуговування та доцільності його впровадження привертають увагу науковців і практиків, багато аспектів цієї проблеми залишається недостатньо дослідженими. Переважна більшість наукових досліджень присвячена ефективності та доцільності впровадження окремих форм дистанційного банківського обслуговування (Інтернет-банкінгу, мобільного банкінгу), але у дослідженнях і публікаціях такого роду зазвичай не розглядаються питання впливу систем електронного банкінгу на діяльність банківських установ із позиції збільшення величини ризику банківської діяльності.

Мета статті полягає у виявленні відмінностей між традиційним та дистанційним банківським обслуговуванням, а також у виявленні специфічних особливостей обслуговування клієнтів в умовах функціонування електронного банкінгу та встановленні ключових ризиків, що супроводжують банківську діяльність унаслідок запровадження електронного банкінгу.

Виклад основного матеріалу дослідження. За останні десятиліття процес банківського обслуговування значно видозмінився. Поява всесвітньої мережі Інтернет та інноваційних технологій, адаптованих для надання банківських послуг, які значно підвищили рівень банківського обслуговування, зумовили виникнення нових видів обслуговування, які характеризуються специфічними особливостями, відмінними від традиційних форм. А виникнення у 1994 р. у США перших комерційних банків без фізичного місця розташування, які обслуговували власних клієнтів лише через мережу Інтернет, узагалі спровокувало появу нової форми банківського

обслуговування, яку прийнято називати віртуальною, або дистанційною (віддаленою). У сучасних умовах банківське обслуговування варто розділяти на три підгрупи (традиційне, дистанційне, комплексне) та класифікувати відповідно до специфіки функціонування банківських установ (рис. 1).

Під традиційним банківським обслуговуванням розуміють взаємодію клієнта та банківського працівника безпосередньо через відділення банківських установ. Тобто для отримання певних послуг, консультацій і здійснення певного переліку операцій клієнту необхідно відвідати відділення банку та реалізувати свої права споживача в порядку «живої» черги.

Протягом усієї історії функціонування банківських установ традиційна система обслуговування постійно вдосконалювалася, що супроводжувалося покращенням обслуговування та видозмінами підходів до клієнта.

Традиційне банківське обслуговування має такі характерні ознаки:

1. Необхідність наявності стаціонарного локалізованого офісу. Залежно від рівня структурно відокремленого підрозділу це може бути офісне приміщення

з різними будівничими параметрами, проте кожне з них потребує витрат на спорудження та оздоблення, утримання штату фахівців, оснащення технічними засобами та засобами безпеки, забезпечення поточними витратними матеріалами.

2. Обов'язковість фізичної присутності клієнта в місці надання банківської послуги у визначений час роботи офісу, що позбавляє споживача можливості вільно та економічно витратити власний час.

3. Наявність ризиків, пов'язаних із некоректною оцінкою та/або зміною оцінки прибутковості стаціонарного банківського офісу у зв'язку з неадекватною оцінкою маркетингової потужності регіонального ринку або внаслідок зміни ринкової потужності регіональної ділянки з причин активізації дій конкурентів, зміни зовнішньої інфраструктури, локального виснаження економічних потреб місцевого населення [1, с. 95].

4. Можливість отримання клієнтом усього спектру послуг відповідно до договору та в межах законодавчого правового поля (через відділення клієнт може здійснити будь-яку операцію в межах власних фінансових ресурсів).

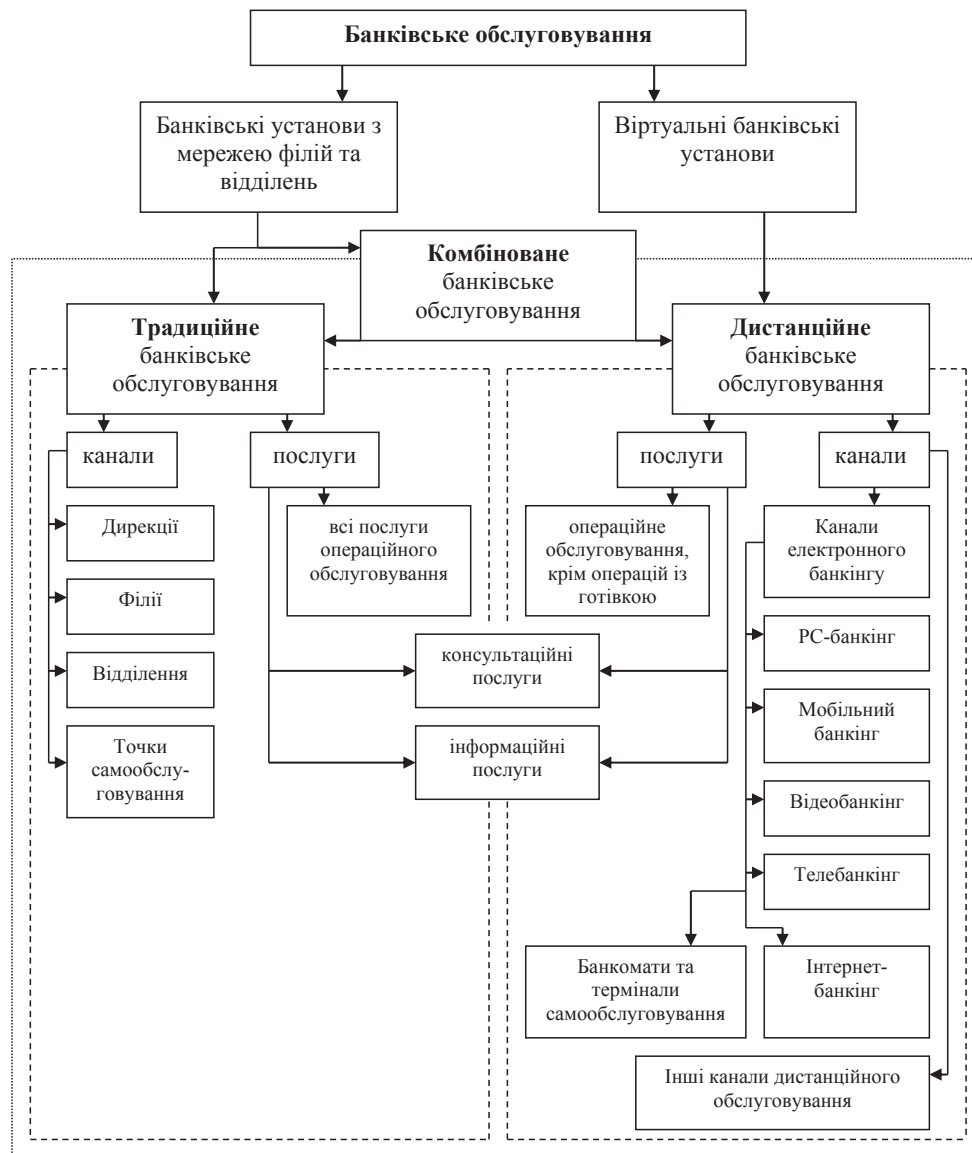

Рис. 1. Види банківського обслуговування
Джерело: розроблено автором

5. Висока вартість обслуговування (комісія за надання обслуговування), особливо для осіб, які не є клієнтами банківської установи.

6. Операціоністом у процесі банківського обслуговування виступає кваліфікований працівник банку, а клієнт є лише замовником банківських послуг.

Наведені ознаки є достатніми, але далеко не вичерпними з числа тих, що неодмінно демонструють слабкі сторони традиційного банківського обслуговування.

Під час віртуального (віддаленого) банківського обслуговування надання банківських послуг здійснюється дистанційно та не потребує безпосереднього відвідування банківської установи, що є привабливим як для банку, так і для клієнта. Обслуговування за допомогою систем віртуального банкінгу докорінно змінює формат взаємодії зі споживачем банківських послуг таким чином, що фокус системи банківського обслуговування переноситься на канал доставки банківських послуг – електронний банкінг як на технологію (а не на продукт), що дає змогу забезпечити потреби клієнтів у банківському обслуговуванні дистанційно. Під час віртуального обслуговування переважно використовуються канали електронного банкінгу як інноваційного та найбільш ефективного інструменту доставки банківських послуг.

Характерними ознаками віддаленого банківського обслуговування через канали електронного банкінгу є:

1) оперативність – надання послуг та здійснення банківського обслуговування відбувається переважно миттєво;

2) зручність – можливість користуватися послугами в будь-який зручний час та з будь-якої точки Земної кулі;

3) доступність – вартість користування послугами віддаленого обслуговування в декілька разів нижча порівняно з традиційною;

4) різноманітність – багато банків пропонують різні канали віддаленого обслуговування (наприклад, Інтернет, мобільний та стаціонарний телефони тощо);

5) масштабність – можливість обслуговування більшої частки клієнтів та збільшення обсягів збуту тощо.

Цей перелік також не є вичерпним, і в майбутньому набір характеристик, які підкреслюють переваги віддаленого банкінгу, буде лише зростати.

Станом на початок 2017 р. на території України не функціонують банківські установи, які обслуговують власних клієнтів лише віддалено, хоча протягом 2013–2015 рр. чотири віртуальні банки (BitBank, CrystalBank, Moresise Bank та TouchBank) планували здійснити стартап на вітчизняному ринку. Однак діяльність цих структур так і не набула популярності серед населення та інвесторів, що спровокувало їх зникнення.

У США, Європі та в африканських країнах прослідковується кардинально інша картина. Безфінансові банківські установи функціонують, розширюють свою клієнтську мережу й є досить успішними учасниками ринку фінансових послуг. Так, активи найстарішого банку США, що обслуговує в онлайн-режимі – Bank of Internet USA, – станом на кінець третього кварталу 2016 р. становили 7,85 млрд дол., а першого в рейтингу США віртуального банку Ally Bank – майже 115 млрд дол. Разом із тим прослідковується позитивна тенденція приросту активів цих банків порівняно з аналогічним періодом 2015 р. на 25% і 7% відповідно [2]. Переважна більшість онлайн-банків здійснює обслуговування клієнтів за допомогою мобільного банкінгу, оскільки, за прогнозами Juniper Research, із кожним роком усе більше і більше клієнтів будуть користуватися банківськими мобільними додатками частіше, ніж веб-версіями програмних продуктів, які призначені для електронного банкінгу [3].

Однак на ринку вітчизняних банківських послуг ще превалює традиційне банківське обслуговування і набирає обертів комбіноване, яке дає змогу банківським установам надавати фінансові послуги не тільки безпосередньо через філії, а й через різні електронні та неелектронні канали збуту. Комбінування традиційного та дистанційного обслуговування дає змогу максимально захопити ринок та задовольнити фінансові потреби різних верств населення, оскільки значна частина клієнтів, особливо похилого віку, надають перевагу традиційному обслуговуванню, тоді як молодь частіше обирає дистанційне (рис. 2).

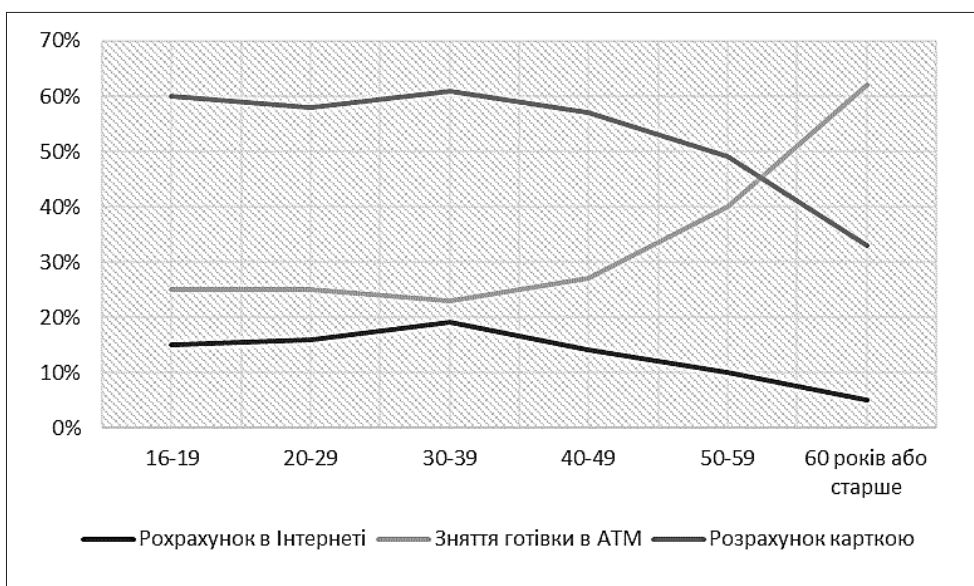

Рис. 2. Використання платіжної картки клієнтами за віком, %

Джерело: побудовано на основі [4]

Населення віком від 50 років надає перевагу готівковим розрахункам і, як результат, – традиційному банкінгу, а молоді та особи віком до 50 років імпонують безготівковій розрахунки і, як результат, – електронний банкінг. За комбінованого банківського обслуговування вітчизняні банки мають змогу розширювати свою клієнтську базу та закріплювати конкурентоспроможну позицію на ринку.

Основними перевагами комбінованого банківського обслуговування насамперед є сукупність переваг традиційного та електронного обслуговування: розширення ринку збуту банківських послуг; індивідуальний підхід до обслуговування клієнта; скорочення витрат на утримання відділень та персоналу; забезпечення конкурентних позицій на ринку банківських послуг тощо. Цей перелік далеко не вичерпаний і є привабливим для всіх суб'єктів ринку фінансових послуг.

Характерним недоліком комбінованого банківського обслуговування є високі витрати на утримання відділень та штатних працівників і значні затрати на програми забезпечення для функціонування каналів електронного банкінгу.

Розглянемо основні відмінності традиційного та дистанційного (віддаленого) обслуговування. Їх перелік наведено в табл. 1.

Відмінності між проаналізованими видами обслуговування є очевидними, і даними таблиці цілком пояснюється превалювання віддаленої форми над традиційною, що свідчить про необхідність подальшого впровадження каналів електронного банкінгу в процес обслуговування клієнтів банку. Проте дистанційна форма обслуговування, у тому числі через системи електронного банкінгу, як і традиційне обслуговування, характеризується ймовірністю настання ризикових подій, які можуть негативно відобразитися на фінансовому стані будь-якого суб'єкта ринку банківських послуг.

У процесі обслуговування клієнта через системи електронного банкінгу прослідковуються декілька чітких особливостей, які не притаманні традиційним формам обслуговування:

- віддаленість клієнта від банківської установи;
- у процесі здійснення банківських операцій операціоністом виступає клієнт, а не кваліфікований співробітник банку (клієнт-операціоніст);
- рівень якості обслуговування повністю залежить від функціонування автоматизованих систем самообслуговування та провайдера.

Ці основні особливості видозмінюють процес надання банківських послуг та створюють сприятливі умови для зміни профілю наявних ризиків, що притаманні банківській діяльності. Вплив цих особливостей на процес обслуговування клієнтів через канали системи електронного банкінгу потребує детального аналізу, що дає змогу виявити ризики, притаманні цій системі організації процесу надання банківських послуг у процесі безпосереднього їх використання.

Віддаленість клієнта від банківської установи проявляється в тому, що ця особа в процесі здійснення банківських операцій чи отримання послуг через канали електронного банкінгу фізично не перебуває у відділенні банку. Це, безумовно, є привабливим для клієнта, проте для банківської установи у процесі дистанційного обслуговування важливим завданням є ідентифікація кожного конкретного клієнта для набуття впевненості в тому, що користувачем електронного банкінгу є саме він, а не інша особа, дії якої можуть нанести шкоду клієнту банку або банківській установі. Для цього розробляються різні засоби для ідентифікації та автентифікації клієнта.

Процедура ідентифікації клієнта під час електронного банкінгу різниться відповідно до виду електронного каналу. У разі використання банкомату – це картка та пароль, у разі мобільного банкінгу та Інтернет-банкінгу – це логін, пароль та певний шифр або одноразові паролі, у разі телебанкінгу – це секретне слово-пароль тощо.

Під час ідентифікації здійснюється порівняння заявленого клієнтом параметра на відповідність відомою іншій стороні – банківській установі. У разі успішної ідентифікації відбувається автентифікація. Шляхом автентифікації кредитна установа переконується, що суб'єкт, який здійснює вхід у систему банкінгу, є саме тим, за кого він себе видає, і лише потім клієнт користується автоматизованими системами банківського обслуговування. При цьому для уникнення проблем з авторизацією клієнт повинен бути повністю проінформований та ознайомлений із процесом доступу до будь-якої системи електронного банкінгу.

Наступна особливість, яку коротко можна називати «клієнт-операціоніст», потребує особливого контролю та моніторингу з боку банківської установи. Ця особливість витікає із першої, оскільки клі-

Таблиця 1

Основні відмінності між різними видами банківського обслуговування

№	Ознаки	Традиційна	Віртуальна (віддалена)
1.	Часові рамки здійснення обслуговування	Обмежені. Обслуговування здійснюється в чітко установлений час	Необмежені. Можливість цілодобового доступу.
2.	Швидкість обслуговування	Залежить від кваліфікації та досвіду співробітника банку	Швидкість обслуговування миттєва
3.	Підхід до обслуговування	Гнучкий, проте обмежується невеликим різновидом каналів обслуговування	Гнучкий та здійснюється через будь-який зручний для клієнта канал
4.	Вартість обслуговування	Висока, враховуючи витрати банку на утримання персоналу та відділень	Низька, досить часто послуги надаються безкоштовно
5.	Масштаби обслуговування	Обмежені розгалуженістю філіальної мережі та кадровим забезпеченням	Необмежені, можуть виходити за рамки географічного розташування банківської установи
6.	Статус операціоніста в процесі обслуговування	Функції операціоніста виконує співробітник банку	Функції операціоніста виконує клієнт банку
7.	Порядок ознайомлення з новими послугами та акціями	Потребує часу та затрат на рекламу	Здійснюється оперативно, через sms-та email-розсилку
8.	Витратна компонента функціонування системи обслуговування	Ключовими є статті на утримання персоналу та відділень	Ключовими є статті на придбання і утримання серверів і на програмний комплекс

Джерело: розроблено автором

ент, знаходячись на відстані від банку, самостійно здійснює власне операційне обслуговування (перерахування коштів між рахунками, оплату рахунків, відправлення переказів, оформлення страхових платежів тощо). Вважається, що самообслуговування покликане зменшити кількість помилок. Проте, на нашу думку, фінансова неграмотність значної частини клієнтів може, навпаки, сприяти наростанню кількості помилок операцій та негативно відобразитися на фінансовому стані клієнта, а в результаті – і на репутації банку.

Для попередження негативних наслідків даної особливості банківський працівник повинен повністю проінформувати клієнта, як працює система та як здійснювати ту чи іншу операцію. Найбільш складні операції слід здійснювати лише у відділеннях банків або надати клієнту чітку інструкцію їх проведення та забезпечити моніторинг та контроль даних операцій.

Третя особливість має свою особливу специфіку, оскільки якість надання послуг залежить не лише від банківської установи та системи, яку використовує банк для надання послуг клієнту, а і від третьої сторони – провайдера (або компанії, яка забезпечує процес електронного банківського обслуговування на умовах аутсорсингу), який опосередковано виступає в ролі постачальника банківських послуг та забезпечує здійснення банківського обслуговування. Тобто компанія-провайдер стає безпосереднім учасником у процесі обслуговування клієнта банківською установою.

Суть третьої особливості полягає у наданні відповіді на запитання про те, наскільки зручним і зрозумілим є інтерфейс автоматизованої системи обслуговування, як швидко вона реагує та здійснює ту чи іншу операцію, як часто відбуваються збої у програмному комплексі та у процесі доставки послуг. Під час розроблення та впровадження системи банківська установа повинна приділити особливу увагу розробці інтерфейсу того чи іншого інструменту електронного банкінгу та вибрати надійного партнера-провайдера, який забезпечить безперебійний доступ до цієї системи.

Ці три особливості розширюють спектр банківських ризиків під час обслуговування клієнтів через

системи електронного банкінгу. Детальний розгляд переліку ризиків, спровокованих особливістю обслуговування через системи електронного банкінгу в розрізі основних електронних каналів надання послуг, наведено в табл. 2.

Як свідчать дані табл. 2, різним системам електронного банкінгу притаманні однотипні види ризиків, проте Інтернет-банкінг та мобільний банк порівняно з іншими системами особливо розширюють спектр ризиків, що пояснюється складністю інтерфейсу даних продуктів, відсутністю на законодавчому рівні нормативних актів, що регулюють даний вид обслуговування, а іншими фактором збільшення ймовірності настання ризикових подій є залежність від провайдера та широкий спектр доступних послуг.

Також варто зазначити, що незалежно від того, які види систем електронного банкінгу використовує банк (зазвичай використовуються як мінімум три-чотири системи), такі системи стають для банку своєрідними «віртуальними воротами» для доступу з «кіберпростору» локальної або глобальної мережі до інформаційно-процесингових ресурсів банку, до його фінансових активів. Надійність банківської діяльності, що здійснюється через такий простір, безпосередньо залежить від того, наскільки банк здатний управляти ризиками, що виникають під час використання дистанційних форм обслуговування [5, с. 147].

За офіційними даними НБУ, в Україні станом на 01.01.2017 налічувалося майже 33,8 тис. банкоматів та 219,2 тис. терміналів (станом на 01.01.2016 – 33,3 тис. банкоматів та 194,5 тис. терміналів). Найбільше банкоматів та терміналів встановлено у Київській (включно з м. Києвом), Дніпропетровській та Харківській областях. Лідерами за кількістю банкоматів та терміналів серед банків України є ПАТ КБ «ПриватБанк», АТ «Ощадбанк» та АТ «Райффайзен Банк Аваль». За підсумками 2016 р. в Україні налічувалося більше 32,4 млн. активних платіжних карток (на початок 2016 р. – 30,8 млн. активних платіжних карток), і, як результат, спостерігається суттєве зростання кількості та обсягів безготівкових розрахунків в Україні (за 2016 р. загальна кількість

Таблиця 2

Потенційні проблеми та ризики, що притаманні основним системам електронного банкінгу

№	Канал	Потенційні проблеми та ризики
1.	АТМ-банкомати, POS-термінали та термінали самообслуговування	Неполадки в роботі – технологічний ризик Несанкціонований доступ третьої сторони – ризик безпеки Викрадення фінансових ресурсів – ризик шахрайства Поширення негативної інформації про роботу системи незадоволеними клієнтами – ризик репутації.
2.	Інтернет-банкінг	Неполадки в роботі та неможливість доступу до системи – технологічний ризик Перебої в доступі до системи – ризик провайдера Несанкціонований доступ третьої сторони – ризик безпеки Викрадення фінансових ресурсів – ризик шахрайства Помилка при здійсненні операцій – операційний ризик Поширення негативної інформації про роботу системи незадоволеними клієнтами – ризик репутації Здійснення операцій, які суперечать діючому законодавству, – юридичний ризик Складний інтерфейс системи – стратегічний ризик
3.	Мобільний банкінг	Неполадки в роботі та неможливість доступу до системи – технологічний ризик Перебої в доступі до системи – ризик провайдера Несанкціонований доступ третьої сторони – ризик безпеки Викрадення фінансових ресурсів – ризик шахрайства Помилка під час здійснення операцій – операційний ризик Поширення негативної інформації про роботу системи незадоволеними клієнтами – ризик репутації Здійснення операцій, які суперечать діючому законодавству, – юридичний ризик Складний інтерфейс системи – стратегічний ризик
4.	Відеобанкінг	Неполадки в роботі та неможливість доступу до системи – технологічний ризик Перебої в доступі до системи – ризик провайдера Поширення негативної інформації про роботу системи незадоволеними клієнтами – ризик репутації

Джерело: розроблено автором

Таблиця 3

Рейтинг банківських установ в номінації «Інтернет-банкінг» за 2016 р.

Рейтинг	Банк	Можливість оформлення кредитних заявок на сайті	Можливість здійснення SWIFT-переказу через систему	Наявність додатків для мобільних телефонів			Наявність адаптивної версії сайту банку для мобільних телефонів
				IOS	Android	Windows phone	
1	ПРИВАТБАНК	так	так	так	так	так	Так
2	ПУМБ	так	ні	так	так	так	Так
3	УКРСОЦБАНК	так	ні	так	так	ні	Так
4	СБЕРБАНК	ні	так	так	так	ні	Так
5	АЛЬФА-БАНК	так	ні	так	так	ні	Ні
6	ВТБ БАНК	ні	ні	так	так	так	Так
7	ОТП БАНК	так	так	так	так	ні	Ні
8	УКРСИББАНК	так	ні	так	так	ні	Ні
9	УКРЕКСІМБАНК	ні	ні	так	так	ні	Ні
10	ПРЕУС БАНК	ні	так	так	так	ні	Ні

Джерело: побудовано за [6]

операцій із використанням платіжних карток зросла на майже 28% проти 2015 р.) [4].

Нині системи електронного банкінгу використовують багато українських фінансових установ, і найпопулярнішою серед них є система Інтернет-банкінгу. Найбільшими і найбільш технологічними учасниками ринку вважають Інтернет-сервіси «ПриватБанку», «Альфа-Банку», «ВТБ Банку», ПУМБ, «Райффайзен Банку Аваль», «УкрСиббанку», «Укрсоцбанку» та «Ощадбанку». Проте лідером на ринку Інтернет-банкінгу традиційно залишається «ПриватБанк», онлайн-послугами якого користується максимальна кількість клієнтів. Останнє посилюється тим, що цей банк є єдиним банком, у банкоматах якого можливе отримання коштів без банківської картки з використанням лише Інтернет-банкінгу (табл. 3).

Усі вищезгадані банківські установи проводять активне просування онлайн-банкінгу. Однак, за даними консалтингової компанії McKinsey&Company, для банківського сектора України, незважаючи на всі зусилля банківських установ, і донині характерний низький рівень використання Інтернету та мобільного банкінгу. Всього 9% роздрібних клієнтів користуються Інтернет-банкінгом, а мобільним банкінгом – 3%. У Польщі, приміром, ситуація кардинально відрізняється – Інтернет-банкінгом користуються 61% роздрібних клієнтів, мобільний банк використовують 15% клієнтів. Проте експерти зазначають, що з кожним роком дані форми електронного банкінгу набиратимуть дедалі більшої популярності [7], що потребуватиме нових досліджень впливу розвитку цих тенденцій на практику взаємодії клієнтів і банків та розроблення нових інструментів попередження ризиків цієї діяльності.

Висновки. Впровадження систем електронного банкінгу банківськими установами в процес банківського обслуговування та його комбінування з традиційними формами банківського обслуговування створює позитивні умови для розширення ринку збуту послуг та закріплення конкурентних позицій банку на ринку банківських послуг. Однак обслуговування клієнтів за допомогою електронного банкінгу характеризується специфічними особливостями (віддаленість клієнта від банківської установи; у процесі здійснення банківських операцій операціоністом виступає клієнт (клієнт-операціоніст), а не кваліфікований співробіт-

ник банку; рівень якості обслуговування повністю залежить від функціонування автоматизованих систем самообслуговування та провайдера), які не притаманні традиційному обслуговуванню та розширюють профіль притаманних банківській діяльності ризиків, які потребують постійного моніторингу та контролю з боку банківської установи.

Ринок українських банківських послуг характеризується значною відкритістю до імплементації систем електронного банківського обслуговування як із боку банківських установ, так і з боку клієнтів (особливо серед молодого покоління). Станом на початок 2017 р. банківська система України перебуває на стадії переходу від традиційного банківського обслуговування до домінування електронного банкінгу, і такі банки, як «ПриватБанк», ПУМБ, «Укрсоцбанк», «Ощадбанк», «Альфа-Банк», «ВТБ банк», «ОТП банк», «УкрСиббанк», «Укррексімбанк», активно намагаються збільшити частку обслуговування через віддалені канали, тому процес ідентифікації, оцінки ризиків дистанційного банківського обслуговування та розроблення методик їх нівелювання залишається потенційним напрямом подальших наукових досліджень автора.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шалига Т.С. Розвиток дистанційних банківських послуг як показник модернізації елементів національної банківської системи / Т.С. Шалагіна // Вісник Української академії банківської справи. – 2010. – № 2(29). – С. 95–99.
2. Bank Reviews & Credit Union Ratings [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.depositaccounts.com/banks/reviews.aspx>.
3. Офіційний сайт Juniper Research [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.juniperresearch.com/analystxpress>.
4. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=31538042>.
5. Лямин Л. Применение технологий электронного банкинга. Риск-ориентированный подход / Л. Лямин. – М. : КНОРУС ; ЦИПСИР, 2011. – 336 с.
6. Офіційний сайт інформаційного агентства «Фінансовий колуб» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://banksrating.com.ua/top-50-2016/pobediteli-v-nominatsii-internet-banking/>.
7. Офіційний сайт консалтингової компанії McKinsey&Company [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-analytics>.

УДК 336.6

Житар М.О.

*кандидат економічних наук,
заступник директора навчально-наукового
інституту фінансів, банківської справи,
доцент кафедри банківської справи та
фінансового моніторингу
Університету державної фіскальної служби України*

Немсадзе Г.Г.

*голова наглядової ради
ПАТ «ЗНВКІФ «Дженерал Інвестмент Ресурсес»»*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ АРХІТЕКТУРИ КОРПОРАЦІЙ

Статтю присвячено розробленню концептуальних засад забезпечення фінансової архітектури корпорації. Доведено, що розроблення концептуальних засад забезпечення фінансової архітектури корпорації покликане забезпечити стабілізацію фінансового стану корпорації та створення привабливих умов для інвестування. Запропоновано до основних складників концептуальних засад забезпечення фінансової архітектури корпорації включати: мету, принципи; завдання; методи; механізм та критерій ефективності. Обґрунтовано, що розроблені концептуальні засади забезпечення фінансової архітектури корпорації закладають теоретико-методичні основи комплексної системи антикризового фінансового управління.

Ключові слова: фінансова архітектура, корпорація, механізм забезпечення фінансової архітектури, концептуальні засади.

Житарь М.О., Немсадзе Г.Г. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ АРХИТЕКТУРЫ КОРПОРАЦИИ

Статья посвящена разработке концептуальных основ обеспечения финансовой архитектуры корпорации. Доказано, что разработка концептуальных основ обеспечения финансовой архитектуры корпорации призвана обеспечить стабилизацию финансового состояния корпорации и создания привлекательных условий для инвестирования. Предложено к основным составляющим концептуальных основ обеспечения финансовой архитектуры корпорации включать: цель, принципы, задачи; методы; механизм и критерий эффективности. Обосновано, что разработанные концептуальные основы обеспечения финансовой архитектуры корпорации закладывают теоретико-методические основы комплексной системы антикризисного финансового управления.

Ключевые слова: финансовая архитектура, корпорация, механизм обеспечения финансовой архитектуры, концептуальные основы.

Zhytar M.O., Nemsadze G.G. PRIORITY OF FINANCIAL SECURITY INNOVATION AGENCIES GENERAL SECONDARY AND HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

The article is devoted to the development of conceptual bases for ensuring the financial architecture of the corporation. It is proved that the development of the conceptual framework for ensuring the financial architecture of the corporation is designed to ensure the stabilization of the financial condition of the corporation and create attractive conditions for investment. Proposed to the main components of the conceptual framework to ensure the financial architecture of the corporation include: the purpose, principles, objectives; methods; mechanism and criterion of effectiveness. It is substantiated that the developed conceptual bases for the financial architecture of the corporation lay the theoretical and methodological foundations of an integrated system of anti-crisis financial management.

Keywords: financial architecture, corporation, financial architecture providing mechanism, conceptual basis.

Постановка проблеми. В умовах фінансово-економічної нестабільності особливої актуальності набувають механізми трансформації фінансової діяльності вітчизняних корпорацій для підвищення її ефективності та забезпечення стабільного функціонування корпорацій у довгостроковій перспективі. Головною метою ефективності корпорації, безперечно, є успіх залучення капіталу, результати від його використання та вплив окремих характеристик фінансової архітектури, серед яких: структура власності, структура капіталу, структура корпоративного контролю, ефективність діяльності корпорацій. Однак у більшості робіт вплив цих характеристик досліджується окремо, а отже, є необхідність розроблення концептуальних засад забезпечення фінансової архітектури корпорації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти фінансової архітектури корпорацій досліджували багато зарубіжних учених, серед яких можна виділити: М. Барклі, Р. Брейлі, С. Бріггема, Р. Вишню, Г. Демсеца, Т. Долгоп'ятову, Р. Ентова, І. Івашківську, Р. Капелюшнікова, М. Кокорєву, Б. Коласа, Р. Ла Порта, Ф. Лопеса де Силанеса, С. Маєрса, К. Сміта, А. Степанова, Д. Фінерті, Дж. Ван Хорна, А. Шляйфера та ін. Серед вітчизняних науковців, які досліджували проблема-

тику, можна відзначити праці: Н. Бичкової, М. Білик, І. Бланка, І. Зятковського, М. Кужелєва, В. Мельника, О. Лактіонової, О. Терещенка, А. Поддєрьогіна, В. Федосова, Л. Федулової, С. Юрія та ін.

Мета статті полягає у розробленні концептуальних засад забезпечення фінансової архітектури корпорації, що покликане забезпечити стабілізацію фінансового стану корпорації та створення привабливих умов для інвестування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз теоретичних засад забезпечення фінансової архітектури корпорації дає змогу розробити концептуальний підхід до забезпечення фінансової архітектури корпорації, практичне впровадження якого може здійснюватися на основі реалізації механізму оптимізації компонентів фінансової архітектури корпорації.

Взаємозв'язок між фінансовим механізмом та механізмом оптимізації фінансової архітектури корпорації полягає у тотожності сфери реалізації інструментарію цих механізмів, тобто сфери фінансових відносин. Як зазначає І.В. Колесова, фінансовий механізм є системою управління, і його успішне функціонування прямо пов'язане з використанням категорій теорії управління виробництвом. Пряме розкрити сутність фінансового механізму досить

складно, оскільки закономірності управління фінансами корпорацій досліджені ще недостатньо. Причина такого положення полягає в недооцінці основних досягнень теорії управління виробництвом, яка дає методологію підходу до вирішення актуальних для всієї економіки проблем посилення впливу фінансів на виробництво [1].

Можна виділити два основні підходи до розуміння суті фінансового механізму підприємницької структури [2]. За першим підходом усі фінансові відносини, які виникають на підприємстві, є фінансовим механізмом будь-якого суб'єкта господарювання, що виявляється через організацію та управління грошовими потоками. Другий підхід, навпаки, характеризує зовнішню організацію фінансів господарюючої одиниці, оскільки фінансовий механізм розглядається як сукупність методів, форм, способів, інструментів, важелів, прийомів впливу на фінансово-економічний стан та розвиток підприємства. Так В.М. Мельник та Н.В. Бичкова запропонували до впровадження в господарську практику механізм оптимізації фінансової архітектури національних корпорацій із виокремленням таких його елементів, як мета, принципи, суб'єкти, об'єкти, цілі оптимізації, завдання фінансової політики, інструменти, критерії оцінки, результати [3]. Розроблений механізм, на думку дослідників, дає змогу формувати таку фінансову політику, яка сприятиме підвищенню ефективності фінансової діяльності національних корпорацій. У роботі І.А. Ломачинської обґрунтовано, що механізм збалансування фінансів підприємства становить цілісну систему управління фінансами, яка призначена для організації взаємодії об'єктів та суб'єктів господарювання у сфері фінансових відносин для впливу через ці пропорції на результати діяльності [4].

До основних складників концептуальних засад забезпечення фінансової архітектури корпорації доці-

льно включати мету, принципи, завдання, методи, критерій ефективності.

Основною метою реалізації концептуальних засад є забезпечення фінансової стійкості корпорації в довгостроковій перспективі.

До основних завдань доцільно віднести:

- акумуляцію і мобілізацію фінансових ресурсів та їх ефективне використання;
- посилення контролю над діяльністю корпорації;
- вирішення конфліктів інтересів між власниками та іншими стейкхолдерами.

Об'єктами фінансової архітектури корпорації виступають її компоненти, а саме структура власності, структура капіталу й якість корпоративного управління як характеристика системи мотивів і стимулів стейкхолдерів корпорації [5].

Суб'єктами реалізації механізму забезпечення фінансової архітектури корпорації є найбільш важливі групи стейкхолдерів: власники, інвестори, менеджери, кредитори, працівники, держава в особі державних органів. Урахування пріоритетних інтересів даних груп на основі досягнення певного компромісу дасть змогу мінімізувати ризик виникнення конфліктів інтересів.

До основних принципів забезпечення фінансової архітектури корпорації доцільно віднести:

- комплексність – охоплення усіх компонентів фінансової архітектури корпорації;
- превентивність – реалізація попереджуючих дій щодо виникнення фінансової кризи;
- терміновість – швидка реакція на кризові явища;
- адекватність – рівень витрат та засоби нівелювання кризи повинні відповідати фазі кризи;
- альтернативність – кожне оптимізаційне рішення повинне мати кілька альтернативних засобів реалізації;
- адаптивність – високий рівень фінансової гнучкості та адаптації структурних характеристик корпорації;

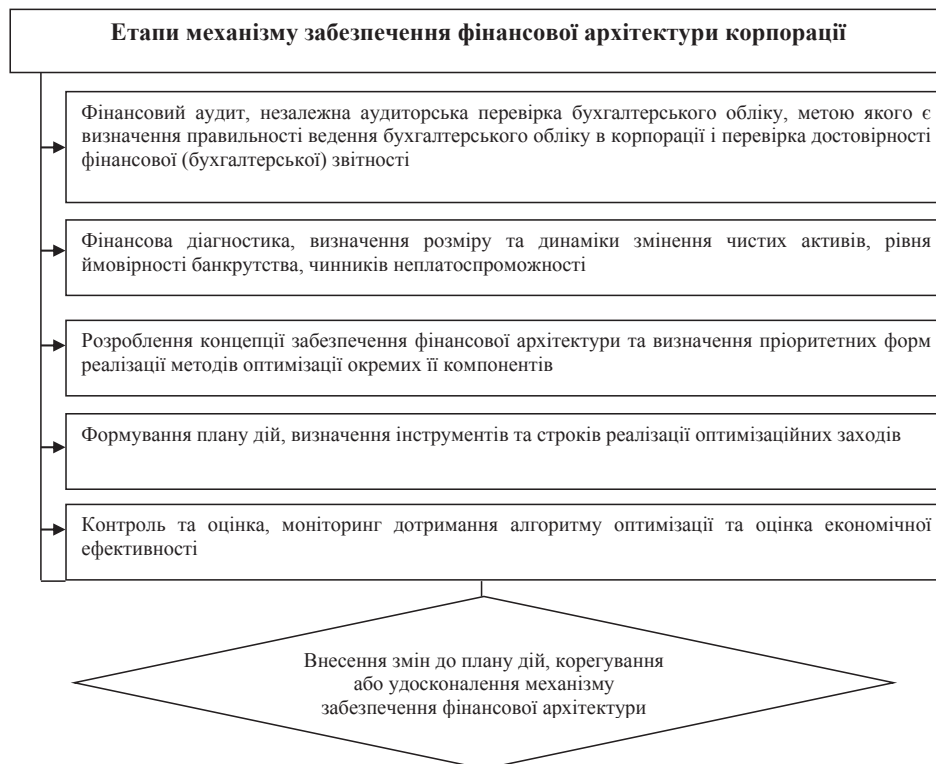

Рис. 1. Схема поетапної реалізації механізму забезпечення фінансової архітектури корпорації

Рис. 2. Концептуальні засади забезпечення фінансової архітектури корпорації

• пріоритетність – корпорація повинна розраховувати на власні фінансові ресурси та резерви;

• ефективність – повинні бути витрати на реалізацію оптимізаційних заходів.

Визначення критеріїв оптимальності компонентів фінансової архітектури корпорації дає змогу здійснювати вибір між альтернативними оптимізаційними заходами для відновлення її платоспроможності та стабілізації фінансового стану. Під критерієм оптимізації з математичного погляду розуміється величина, що в процесі пошуку оптимального рішення повинна набути мінімального або максимального значення [6].

Таким чином, критерієм забезпечення фінансової архітектури корпорації може бути максимізація обсягу фінансових ресурсів за рахунок джерел із мінімальною вартістю та мінімальними трансакційними витратами залучення. Пріоритетним критерієм оптимізації структури власності корпорації, наприклад, можна вважати мінімізацію ризиків поглинання та рейдерства, ймовірність підвищення яких особливо посилюється внаслідок стрімкого зростання боргового навантаження на корпорацію в період фінансової кризи.

Взаємодія елементів механізму забезпечення фінансової архітектури корпорації виявляється в процесі реалізації алгоритму, який наведено на рис. 1.

Отже, з урахуванням вищевикладеного, авторська схема концептуальних засад забезпечення фінансової архітектури корпорації може бути представлена так (рис. 2).

Висновки. Таким чином, визначення фінансової архітектури корпорації зумовлене наявністю чітких причинно-наслідкових зв'язків між її компонентами та їх впливом на сферу фінансового забезпечення діяльності корпорації. Розроблені концептуальні засади забезпечення фінансової архітектури корпорації закладають теоретико-методичні основи комплексної системи антикризового фінансового управління, що покликана забезпечити стабілізацію фінансового стану корпорації, створення привабливих умов для інвестування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Колесова І.В. Фінансовий механізм корпорацій та напрями його модернізації / І.В. Колесова // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 1.
2. Стріжик У.Р. Суть фінансового механізму суб'єкта господарювання та його структура / У.Р. Стріжик // Економічний форум. – 2012. – № 3. – С. 411–417.
3. Мельник В.М., Бичкова Н.В. Фінансова архітектура національних корпорацій та її вплив на ефективність фінансової діяльності: [монографія] / В.М. Мельник, Н.В. Бичкова. – Тернопіль: Астон, 2012. – 244 с.
4. Ломачинська І.А. Механізм управління фінансами підприємств в умовах трансформації економіки: [монографія] / І.А. Ломачинська. – Одеса: Астропринт, 2011. – 280 с.
5. Житар М.О. Фінансова архітектура корпорації: сутність та компоненти / М.О. Житар, Г.Г. Немсадзе // Збірник наукових праць учених та аспірантів «Економічний вісник університету». – Переяслав-Хмельницький, 2017.
6. Математические методы оптимизации и экономическая теория / Пер. с англ. Г.И. Жуковой, Ф.Я. Кельмана. – М.: Айрис-пресс, 2002. – 576 с.
7. Кужелев М.О. Формування парадигми корпоративної соціальної відповідальності в Україні / М.О. Кужелев // Економічний часопис – XXI. – 2015. – № 3–4(1). – С. 60–63.
8. Кужелев М.О., Житар М.О. Фінансова гнучкість прийняття рішень в інвестиційній діяльності банків: [монографія] / М.О. Кужелев, М.О. Житар. – Київ: Центр учбової літератури, 2016. – 176 с.
9. Бичкова Н.В. Вплив фінансової архітектури національних корпорацій на ефективність фінансової діяльності: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Н.В. Бичкова. – Київ, 2012. – 22 с.
10. Лактіонова О.А. Кластеризація типів фінансової архітектури суб'єктів господарювання в Україні / О.А. Лактіонова, А.С. Лук'яненко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – № 5. – Ч. 4. – С. 71–77.
11. Myers S. Financial Architecture / S. Myers // European Financial Management. – 1999. – Vol. 5. – P. 139.
12. Barclay M.J. On Financial Architecture: Leverage, Maturity, And Priority / M.J. Barclay, C.W. Smith // Journal of Applied Corporate Finance. 1996. – № 4. – P. 4–17.

УДК 336.27

Іванова А.М.

*аспірант кафедри податків та фіскальної політики
Тернопільського національного економічного університету*

ПРОГНОЗУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ УКРАЇНИ З ВИКОРИСТАННЯМ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ

У статті здійснено аналіз сучасного стану рівня державного боргу та бюджетного дефіциту. Визначено взаємозв'язок між обсягами бюджетного дефіциту та рівнем державного боргу. Здійснено прогнозування величини державного боргу та бюджетного дефіциту на короткостроковий період. Надано пропозиції щодо зменшення обсягів державного боргу в Україні.

Ключові слова: державний борг, бюджетний дефіцит, прогнозування, моделювання, економічний розвиток.

Иванова А.Н. ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА УКРАИНЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ

В статье проведен анализ современного состояния уровня государственного долга и бюджетного дефицита. Определена взаимосвязь между объемами бюджетного дефицита и уровнем государственного долга. Осуществлено прогнозирование величины государственного долга и бюджетного дефицита на краткосрочный период. Даны предложения по уменьшению объемов государственного долга в Украине.

Ключевые слова: государственный долг, бюджетный дефицит, прогнозирование, моделирование, экономическое развитие.

Ivanova A.M. PROGNOSTICATION OF PUBLIC DEBT OF UKRAINE WITH THE USE OF ECONOMICAL AND MATHEMATICAL MODELS

The analysis of the modern state of level of public debt and budget deficit is carried out in the article. Determined intercommunication between the volumes of budget deficit and level of public debt. Prognostication of size of public debt and budget deficit is carried out on a short-term period. Proposals to reduction of public debt in Ukraine.

Keywords: public debt, budget deficit, prognostication, modelling, economic development.

Постановка проблеми. Стан публічних фінансів в Україні характеризується постійними фіскальними дисбалансами, які супроводжуються зростанням бюджетного дефіциту, фінансування якого здійснюється переважно за рахунок запозичень. Постійний дефіцит бюджету зумовлює зростання обсягу державного боргу до рівня, який загрожує економічному росту, що супроводжується погіршенням соціально-економічних показників розвитку держави. Оскільки державний борг є не лише засобом для залучення додаткових коштів для фінансування потреб держави, але й важливим інструментом фіскальної політики держави, неефективне його використання ставить під загрозу стабільне функціонування економіки і суверенність держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями державного боргу та його впливу на економіку займаються багато науковців. Зокрема, варто виділити працю А. Крисоватого та О. Іващука [1, с. 23], які доводили необхідність збільшення державного боргу в умовах кризи, при цьому наголошували, що залучення боргових фінансів повинно здійснюватися для фінансування реального сектору економіки; праці Н. Мороз [2] та Л. Сідельникової [3, с. 123], які розглядають державний борг як ефективний інструмент забезпечення стійкого розвитку економіки, проте його надмірне зростання стає тягарем для видаткової частини бюджету, що негативно впливає на фінансову незалежність держави; дослідження О. Царука [4], який розглядає державний борг як основне джерело фінансування дефіциту бюджету, зростання державного боргу та його вплив на економіку безпосередньо пов'язане із дефіцитним фінансуванням бюджету.

Проте динамічний розвиток економіки потребує постійного вдосконалення шляхів для вивчення сутності державного боргу, які мають здобути якісно новий рівень. Зокрема, необхідні розроблення нових підходів і методів дослідження величини державного боргу на рівні держави та рекомендацій для мінімі-

зації негативних наслідків від здійснення державних запозичень.

Мета статті полягає у визначенні шляхів зменшення боргового навантаження на основі прогнозування рівня державного боргу України в короткостроковій перспективі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першопричиною виникнення державного боргу є дефіцитне фінансування бюджету. Динаміка дефіциту державного бюджету України (рис. 1) характеризується циклічністю зростання.

Як бачимо з рис. 1, рівень дефіциту державного бюджету набуває свого максимуму кожні чотири роки, після чого урядом здійснюються бюджетні обмеження, які сприяють покращенню цього показника. Так, у 2014 р. рівень дефіциту державного бюджету набув свого найбільшого значення за аналізований період, подальше його зменшення у 2015 р. стало наслідком проведення фіскальної консолідації, яка передбачала скорочення витрат бюджету та зростання податкового навантаження на споживання. Проте вже в 2016 р. уряд знову збільшує дефіцит бюджету, переважно за рахунок збільшення фінансування видатків.

Циклічне зростання дефіциту державного бюджету зумовлює зростання державного боргу (рис. 1), який на відміну від дефіциту характеризується стабільним зростанням (за винятком 2009 р., що зумовлено світовою економічною кризою та «замороженням» трансів від МВФ).

Під час розроблення короткострокового прогнозу виходять із того, що в прогнозованому періоді збережуться тенденції розвитку фінансових показників, які мали місце в попередні роки, оскільки останні, згідно з багаторічним досвідом, характеризуються високою інерційністю. У цьому разі доцільно застосувати так званий метод екстраполяцій, тобто перенесення тенденцій ретроспективного періоду на майбутнє. Але бувають випадки, коли різка зміна умов, що впливають на фінансові процеси, може порушити

їх плавність. Тоді застосовувати цей метод нецільно, оскільки короткостроковий прогноз повинен давати досить точні показники [6].

Розроблення прогнозу вимагає оцінки його точності та надійності. Про точність прогнозу прийнято судити по розміру помилки прогнозу – різниці між прогнозним і фактичним значеннями досліджуваної змінної. Отримані ретроспективно помилки прогнозу якоюсь мірою характеризують точність застосованої методики прогнозування і можуть виявитися корисними під час зіставлення декількох методів. Водночас розмір помилки ретроспективного прогнозу не можна розглядати як остаточний доказ придатності або, навпаки, непридатності застосовуваного методу прогнозування.

Для оцінки якості результатів прогнозу скористаємося фактичними значеннями екзогенних змінних, так званий прогноз ex post [7]. У табл. 1 представлені результати прогнозування показника дефіциту державного бюджету на 2016 р. та його порівняння з фактичним показником на цей саме рік.

Як видно з табл. 1, для показника дефіциту бюджету майже всі методи прогнозування не підходять, окрім екстраполяційного згладжування (близько 6%), усі інші методи, що використовувалися в даному дослідженні, показали велику помилку прогнозу. Це пов'язано передусім із динамічним рядом, що сам по собі не відображає чіткої тенденції спадання чи зростання, отже, і прогнози за такими вихідними даними мають велику похибку.

У табл. 2 наведено прогнозні показники державного боргу України за 2016 р.

Як видно з табл. 2, не всі методи прогно-

зування показали однакові результати. Найкращим для прогнозування державного боргу України виявився середньорічний коефіцієнт росту, що дав відхилення від фактичного значення в 0,5%. Найгіршим у даному прогнозі став метод середнього абсолютного приросту, що показав більше 10% помилки.

Причиною відхилення від фактичних даних можуть бути недоліки даних методів, а саме: неввірно обрана форма моделі, тобто неправомірне прийняття за основу прогнозування припущення про лінійний характер зміни показника в часі; неправомірність прийняття за базу прогнозування останнього рівня динамічного ряду як опорного рівня ряду, від якого залежатиме результат прогнозування, а також, те, що дані методи простої екстраполяції засновані на припущенні про практично незмінний характер процесу, що протікає, та про відсутність істотних змін у стані зовнішнього і внутрішнього середовища об'єкта прогнозування, але це на практиці неможливо, оскільки на процес постійно існує вплив зовнішніх факторів.

Розглянемо ще один метод прогнозування – екстраполяція на основі тренду. Якість обраної моделі

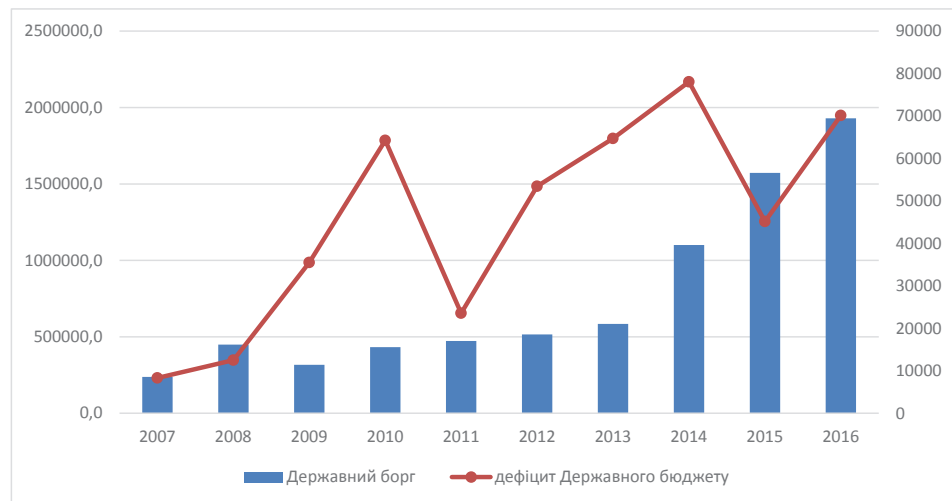

Рис. 1. Динаміка дефіциту Державного бюджету України та державного боргу в 2007–2016 рр.

Джерело: складено автором за даними [5]

Таблиця 1

Прогнозування показника дефіциту державного бюджету і перевірка якості прогнозу на 2016 р.

Метод прогнозування	Фактичне значення боргу за 2016 р.	Прогнозне значення боргу	Абсолютне відхилення, млн. грн.	Відносне відхилення, %
Середній абсолютний приріст	70130,2	1720453	209305	10,8
Середньорічний коефіцієнт росту		1939373	-9615	-0,5
Метод плинної середньої		1742755	187003,7	9,7
Метод експоненціального згладжування		1809919	119839,7	6,2

Джерело: складено автором за даними [5]

Таблиця 2

Прогнозування державного боргу і перевірка якості прогнозу за 2016 р.

Метод прогнозування	Фактичне значення боргу	Прогнозне значення	Абсолютне відхилення, млн. грн.	Відносне відхилення, %
Державний борг України				
Середній абсолютний приріст	1929758,7	1720453	209305	10,8
Середньорічний коефіцієнт росту		1939373	-9615	-0,5
Метод плинної середньої		1742755	187003,7	9,7
Метод експоненціального згладжування		1809919	119839,7	6,2

Примітка: Державний борг України включає в себе прямий державний борг та гарантований державою борг.

Джерело: складено автором за даними [5]

оцінюють за значенням коефіцієнта детермінації: чим ближчий він до одиниці, тим краща модель.

На рис. 2 відображені трендові моделі дефіциту державного бюджету та їх адекватність.

Моделювання показника дефіциту, на жаль, не дало адекватних моделей для прогнозування: усі побудовані залежності від часу мають низький коефіцієнт детермінації. Це пов'язано передусім із тим, що сам динамічний ряд показника, як уже було сказано, не має чіткої тенденції зростання чи спадання, тому всі трендові моделі будуть давати неякісні прогнози (табл. 3).

На рис. 3 відображені трендові моделі за даними державного боргу.

Як видно з рис. 3, три лінії трендів прогнозують зростання показника загального боргу, але є й такі тренди, що згладжують динамічний ряд і на наступні два роки передбачають зменшення загального боргу.

Коефіцієнт детермінації (табл. 4) лише в логарифмічній моделі показав значення, що менше 0,7, усі інші моделі виявилися адекватними. Підібравши потрібну лінію тренду, можна зробити прогноз на наступний період. Ми будемо використовувати для розрахунку прогнозу такі трендові моделі, де коефіцієнт детермінації найбільший.

Порівнюючи отримані прогнозні значення на 2017 р. за вищеописаними методами, можна зробити висновок, що найточніше відображають реальні дані поліноміальні тренди, також для прогнозування фінансових показників дав непоганий результат метод простої екстраполяції (табл. 5).

Отже, порівнюючи подані методи, можна зробити висновок, що хоча і не завжди можна отримати результати інтерпретувати як точні і надійні, але як приблизну тенденцію, коли більш важливим є оперативне одержання прогностичних оцінок, аніж їх точність, або для одержання моделі як першого наближення економічного процесу, чи як орієнтир майбутнього розвитку, який можна редагувати залежно від впливу інших факторів, не врахованих у даному разі, можна використовувати.

Для того щоб ці методи дали кращий результат, потрібно, по-перше, скоротити «крок» прогнозування, тобто прогноз краще робити на місяць, а не на рік, оскільки це короткострокові методи прогнозування; по-друге, за менший проміжок часу (місяць) імовірність кардинальної зміни зовнішнього середовища прогнозування і показ-

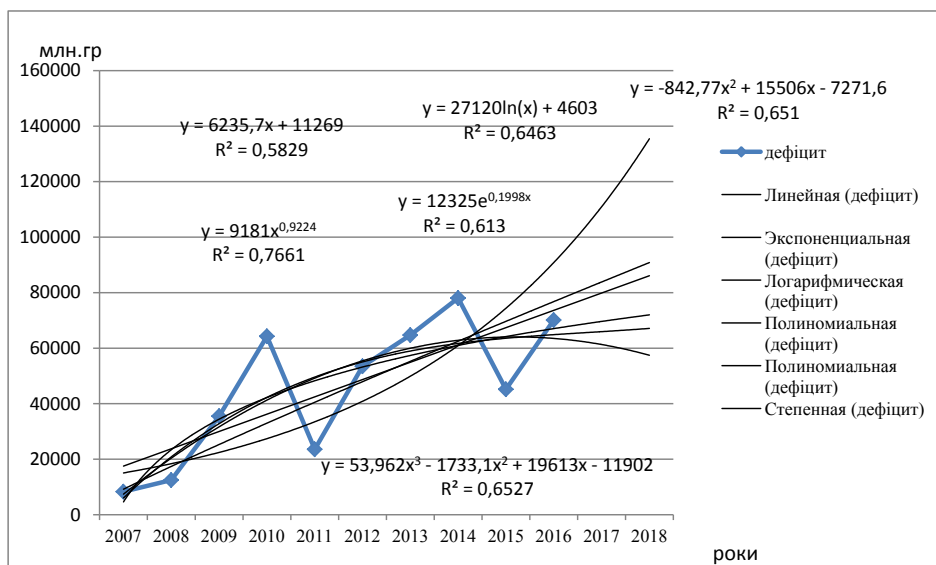

Рис. 2. Трендові моделі дефіциту Державного бюджету

Трендові моделі та прогноз дефіциту державного бюджету на 2017 р.

Таблиця 3

№ п/п	Вид залежності	Рівняння	Коефіцієнт детермінації	Прогноз на 2017 р.
1	Лінійна	$y = 6235,7x + 11269$	$R^2 = 0,5829$	79861,7
2	Поліном третього ступеня	$y = 53,962x^3 - 1733,1x^2 + 19613x - 11902$	$R^2 = 0,6527$	65959,322
3	Поліном другого ступеня	$y = -842,77x^2 + 15506x - 7271,6$	$R^2 = 0,651$	61319,23
4	Логарифмічна	$y = 27120\ln(x) + 4603$	$R^2 = 0,6463$	69633,9198
5	Експоненційна	$y = 12325e^{0,1998x}$	$R^2 = 0,613$	110988,847
6	Степеневая	$y = 9181x^{0,9224}$	$R^2 = 0,7661$	83843,7318

Таблиця 4

Трендові моделі та прогноз державного боргу на 2017 р.

№ п/п	Вид залежності	Рівняння	Коефіцієнт детермінації	Прогноз на 2017 р.
1	Лінійна	$y = 166690x - 155637$	$R^2 = 0,7667$	1677953
2	Поліном третього ступеня	$y = 4409,8x^3 - 40083x^2 + 142813x + 184929$	$R^2 = 0,9753$	2775272,8
3	Поліном другого ступеня	$y = 32679x^2 - 192775x + 563291$	$R^2 = 0,9553$	2396925
4	Логарифмічна	$y = 572853\ln(x) - 104105$	$R^2 = 0,5308$	1269536,501
5	Експоненційна	$y = 190596e^{0,2111x}$	$R^2 = 0,8762$	1943519,929
6	Степеневая	$y = 186143x^{0,7842}$	$R^2 = 0,709$	1220413,077

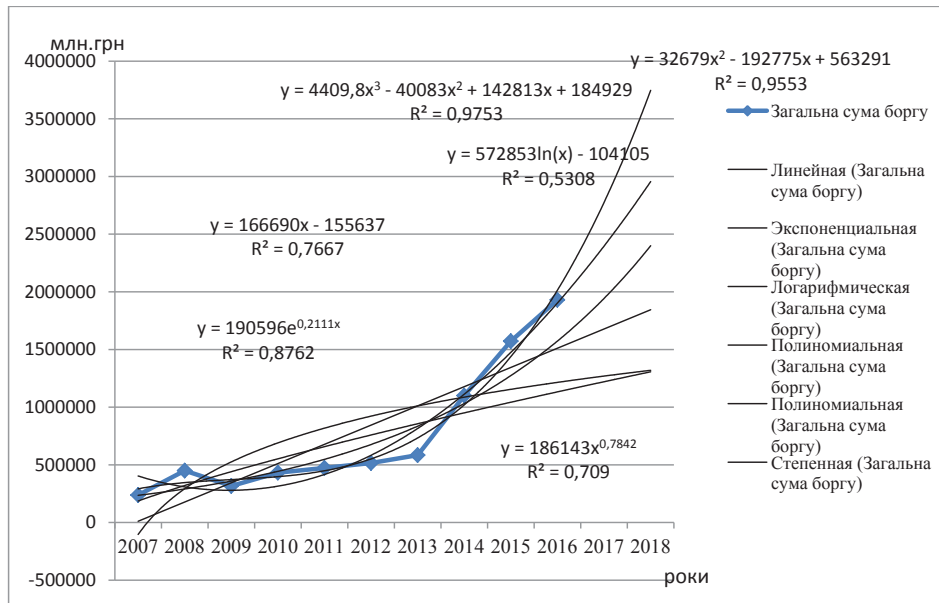

Рис. 3. Прогнозування загального боргу методами екстраполяції трендів

Таблиця 5

Порівняльна характеристика отриманих результатів прогнозування за різними методами, млн. грн.

Метод	Прогнозні значення на 2017 р.	
	Державний борг	Дефіцит державного бюджету
Метод середньорічного коефіцієнту росту	2392327	65789
Метод середнього абсолютного приросту	1868726	53357
Метод екстраполяційного згладжування	1844638	43829
Прогнозування на основі плинної середньої	1740471	84107
Метод тренду (найкраща трендова модель)	2775272,8	83843,7

ників, що впливають на даний прогнозований процес, значно менша, ніж під час прогнозування на довший проміжок часу (рік), коли за рік можуть значно змінитися умови прогнозування і фактори, що впливають на даний прогнозований процес.

Отже, порівнявши отримані результати, можна сказати, що, незважаючи на те що всі методи дали різні результати, ми прослідковуємо тенденцію до зростання величини боргу, тому необхідно приймати управлінські рішення щодо запобігання й усунення цієї проблеми на майбутнє.

Отже, для зменшення рівня державного боргу та дефіциту бюджету як першопричини виникнення боргу, які загрожують сталому розвитку та економічній безпеці держави, на нашу думку, для початку необхідно:

- зменшити рівень бюрократизації економіки;
- встановити жорсткі обмеження на внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України» на відповідний період;
- дотримуватися «золотого правила» державних фінансів, яке передбачає спрямування кредитних коштів лише в реальний сектор економіки;
- створити сприятливий бізнес-клімат для залучення інвестицій, у тому числі іноземних, для фінансування пріоритетних галузей економіки.

Висновки. Державний борг – це один із важливих інструментів регулювання економіки. За ефективного використання та утримання його безпечних обсягів державний борг має стимулюючу дію на економічне зростання. Проте необґрунтоване накопичення державного боргу може спричинити боргову

кризу в державі та призвести до дефолту. На основі наведених короткострокових прогнозів ми прийшли до висновку, що рівень державного боргу в Україні щороку зростає, як і його першопричина – дефіцит бюджету. Розраховані показники свідчать про загрозливий стан в економіці держави на найближчий рік, оскільки збільшення величини державного боргу очікується на рівні 24–43% (за песимістичними прогнозами). Отже, вкрай важливим є обмеження дефіцитного фінансування бюджету та здійснення запозичень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Крисоватий А.І. Фіскальні межі експансії боргових фінансів в Україні / А.І. Крисоватий, О.Т. Івашук // Вісник ТНЕУ. – 2010. – Вип. 2. – С. 14–24.
2. Мороз Н.П. Стан та основні тенденції розвитку державних фінансів в економічних умовах останніх років / Н.П. Мороз // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». – 2009. – Вип. 6(24). – Ч. 2. – С. 65–73.
3. Сучасна парадигма фіскальної політики України в умовах формування суспільства сталого розвитку : [монографія] / А.І. Крисоватий, Л.П. Амбрик, М.П. Бадида [та ін.] ; за наук. ред. А.І. Крисоватого. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – 460 с.
4. Царук О.В. Статистичний аналіз державного боргу України та оцінка його впливу на економіку / О.В. Царук // Банківська справа. – 2007. – № 6. – С. 52–59.
5. Звіт про виконання Державного бюджету за 2007–2016 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua>.
6. Панасюк Б. Прогнозування розвитку економіки України / Б. Панасюк, І. Сергиєнко, Л. Гуляницький // Економіка України. – 1996. – № 1. – С. 20–31.
7. Черниш С.С. Економічний аналіз : [навч. посіб.] / С.С. Черниш. – К. : ЦУЛ, 2010. – 312 с.

УДК 336:639.3

Катан Л.І.*доктор економічних наук,
професор кафедри фінансів та банківської справи
Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету***Добровольська О.В.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та банківської справи
Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету***Деревенець В.М.***студентка
Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету*

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ БІОРЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВ ГАЛУЗІ РИБНИЦТВА

У статті розглянуто економічну сутність поняття «фінансове забезпечення сталого використання біоресурсів». Проведено аналіз перспектив розвитку вітчизняного ринку риби. Обґрунтовано необхідність перегляду нормативно-законодавчої бази рибно-господарської діяльності з урахуванням потреб українського суспільства та інтересів суб'єктів господарської діяльності. Наголошено, що подальший розвиток ринку риби повинен базуватися на створенні дієвого організаційно-економічного механізму, його функціонування, державному стимулюванні розвитку інфраструктури ринку, посиленні контролю якості риби та рибної продукції, модернізації рибогосподарських підприємств, оновленні матеріально-технічної бази й підвищенні капіталізації підприємства.

Ключові слова: фінансовий механізм, фінансове забезпечення, рибне господарство, водні біоресурси, фінансові ресурси.

Катан Л.И., Добровольская Е.В., Деревенец В.Н. ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПОСТОЯННОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ БИОРЕСУРСОВ ПРЕДПРИЯТИЙ РЫБОВОДСТВА

В статье рассмотрена экономическая сущность понятия «финансовое обеспечение постоянного использования биоресурсов». Проведен анализ перспективы развития отечественного рынка рыбы. Обоснована необходимость пересмотра нормативно-законодательной базы рыбохозяйственной деятельности с учетом потребностей украинского общества и интересов субъектов хозяйственной деятельности. Отмечено, что дальнейшее развитие рынка рыбы должно базироваться на создании действенного организационно-экономического механизма, его функционирования, государственном стимулировании развития инфраструктуры рынка, усилении контроля качества рыбы и рыбной продукции, модернизации рыбохозяйственных предприятий, обновлении материально-технической базы и повышении капитализации предприятия.

Ключевые слова: финансовый механизм, финансовое обеспечение, рыбное хозяйство, водные биоресурсы, финансовые ресурсы.

Katan L.I., Dobrovolska O.V., Derevenets V.M. FINANCIAL SUPPORT OF WATER BIORESOURCES PERMANENT USE OF ENTERPRISES IN THE FIELD OF FISH-FARMING

Economic essence of the concept financial support of permanent use of bioresources has been considered in the article. The analysis of prospect of fish development in the domestic market has been conducted. The necessity of revision of normatively legislative bases of fish farming activity taking into account the necessities of Ukrainian society and interests of subjects of economic activity has been grounded. It has been marked that further development of fish market must be based on creation of the effective organizational and economic mechanism, its functioning, state stimulation of market infrastructure development, strengthening of control after fish and fish products quality, modernization of fish farming enterprises, updating of material and technical base, increasing of enterprise capitalization.

Keywords: financial mechanism, financial support, fish industry, water bioresources, financial resources.

Постановка проблеми. Актуальність пошуку інструментів фінансового забезпечення в аграрному секторі зростає за необхідності усунення впливу фінансової кризи, підвищення рівня продовольчої безпеки України й подальшого зростання життєвого рівня населення України.

Розвиток рибництва є не лише необхідним складником державної аграрної політики щодо збільшення рівня споживання населенням, але й важливим стратегічним напрямом диверсифікації агробізнесу та розширення зайнятості населення. Однак економічні та соціальні проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва країни негативно вплинули на фінансове забезпечення підприємств цієї галузі.

Згідно із Законом України «Про аквакультуру», рибництво (аквакультура) – це є сільськогосподарська діяльність зі штучного розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури у повністю або частково контрольованих умовах для одержання сільськогосподарської продукції та її реалізації, виробництва кормів, відтворення біоресурсів,

ведення селекційно-племінної роботи, а також надання рекреаційних послуг [1].

Незважаючи на те що проблеми розвитку підприємств галузі рибництва є предметом багатьох наукових досліджень, багато важливих питань через відсутність належного фінансування залишаються невирішеними. Зокрема, проблеми фінансового забезпечення розвитку та адаптації рибництва і рибпереробної галузі до сучасних умов господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема фінансово-економічного розвитку рибного господарства України розглядалася в працях вітчизняних науковців: С.І. Алімова, П.П. Борщевського, М.С. Стасишена, М.А. Хвесика, Н.М. Яркіної та ін. Вона також знайшла відображення у відповідних законах України, державних програмах та законодавчих актах, а саме: «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них», «Про аквакультуру», «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», «Про Концепцію розвитку рибного господарства України» тощо.

У переважній більшості робіт розглядаються загальні тенденції розвитку ринку риби і рибопродукції, стан експортно-імпорتنих операцій та (певною мірою) питання ціни продукції.

Але проблема фінансового забезпечення сталого використання водних біоресурсів підприємств галузі рибництва є актуальною і потребує подальших досліджень.

Мета статті полягає в аналізі перспектив розвитку вітчизняного ринку риби та обґрунтуванні необхідності створення дієвого організаційно-економічного механізму його функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. З урахуванням потенційних можливостей розвитку рибного господарства України, стратегічної важливості його для гарантування продовольчої безпеки країни, а також необхідності відродження іміджу України як морської та рибогосподарської держави необхідно відродити галузь на новому рівні. Це потребує впровадження інноваційних досягнень, спрямування в галузь значних інвестиційних ресурсів. Досягнення зазначених цілей можливо за умов поліпшення фінансового забезпечення, перегляду наявних положень щодо кредитування підприємств галузі та підтримки галузі на державному рівні.

Основною рибною продукцією внутрішніх водойм України була і залишатиметься в перспективі свіжа риба різних періодів, тому важливими питаннями для підприємств, які її поставляють на ринок, є умови вирощення і відгодівлі риби, якість мальків та екологічний стан водоймища.

В Україні є значні площі внутрішніх водойм, придатні для вирощення риби. Наявність водного фонду для вирощення об'єктів аквакультури перевищує 1 млн. га. За наявністю водного фонду Україна посідає друге місце в Європі (після Росії). На рис. 1 розглянемо розподіл водного фонду [2].

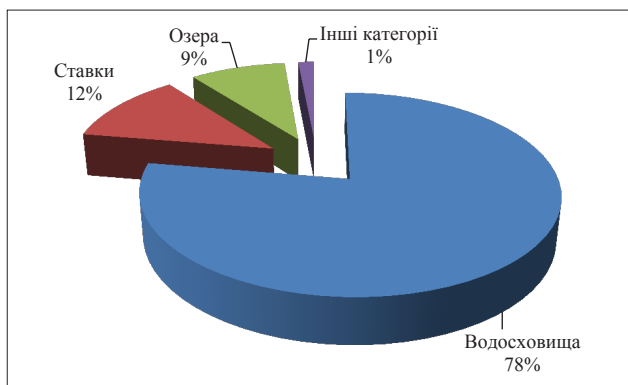

Рис. 1. Розподіл водного фонду України в 2015 р.

Джерело: [4]

Переважаюча кількість ставків і озер, в яких здійснюють риборозведення, перебуває в оренді підприємств-рибогосподарств. Основні зусилля такі господарства спрямовують на вирощення і реалізацію у свіжому вигляді рослиноїдних порід риби – коропа і різних видів товстолобика, які мають постійний і стабільний попит із боку споживачів. При цьому для отримання позитивного економічного ефекту від рибальства господарства мають комплексно вирішувати питання розведення риби, її вилову та доставки до кінцевого споживача. Переважаюча більшість рибогосподарств під час вирощення товарної риби використовує дворічний цикл, за допомогою якого підприємство протягом двох вегетаційних періодів одержує товарну продукцію масою 0,4–0,5 кг.

Для підвищення економічної ефективності вирощування товарної риби у внутрішніх водах, насамперед штучних, важливим є догляд за ставками і водосховищами, в яких планується здійснювати промислове рибальство.

В Україні наявна значна кількість малих, так званих «технологічних», водоймищ (відстійників, охолоджувачів та ін.). На таких водоймищах можливе ведення товарного рибництва за умов взаємозгодженості організаційно-економічних відносин між підприємствами – власниками водних об'єктів і водокористувачами у разі, коли власне промислове підприємство не зацікавлене у самостійному веденні даного виду економічної діяльності. Специфічність даних водних об'єктів полягає у практично повній відсутності умов для природного відтворення риби через низький рівень природної кормової бази, якісних показників води, тому рибогосподарства використовують їх як нагульні водоймища. Такий вид рибництва дає змогу значно оптимізувати використання штучних кормів, розвиваючи при цьому екологічно чисту та ресурсо- й енергозберігаючу технологію розведення високоякісної цінної риби [3].

Якщо економічна діяльність із рибальства у внутрішніх водах спрямована насамперед на вирощування та відгодівлю риби, то у зовнішніх водах вона полягає у виявленні значних скупчень риби та її вилові, а також транспортуванні до кінцевого споживача й умов перевезення продукції.

Фонд рибогосподарських водних об'єктів України становить 15 633,5 тис. га прибережних ділянок Чорного та Азовського морів, 18 заток зазначених морів площею 1 620,1 тис. га, 21 лиман площею 267,4 тис. га [4].

Для рибогосподарських підприємств, що займаються морським виловом рибопродукції, важливим завданням ефективної діяльності є наявність сучасної матеріально-технічної бази у вигляді флоту та наземного транспорту. В Україні функціонує чотири морські рибні порти: Севастопольський морський рибний порт, Керченський, Іллічівський та Маріупольський. Їх перевалочні потужності та інфраструктура здатні в повному обсязі приймати рибні судна, здійснювати їх вивантаження та обслуговування [5].

Україна є членом близько десяти міжнародних організацій, які створені для регулювання відносин між державами у галузі використання ресурсів Світового океану, екології морів, а також ведення рибальства. У межах цих організацій нашої державі надаються квоти щодо здійснення промислового видобування водних живих ресурсів у цілому та ведення промислового вилову риби зокрема. Однак через практичну відсутність вітчизняного океанічного флоту вказані квоти використовуються не в повному обсязі, що в майбутньому може призвести до відмови у праві рибальства у Світовому океані взагалі. Так, вітчизняними підприємствами в 2015 р. не здійснювався вилов риби та добування інших водних живих ресурсів у відкритій частині [6].

При цьому ми вважаємо, що відмовлятися від квот на вилов риби через відсутність матеріально-технічної бази є неприпустимим, оскільки в майбутньому ми вже не зможемо їх отримати через надзвичайно складні умови їх відновлення. Більше того, слід брати участь у новостворюваних міжнародних організаціях у даній галузі. Так, надзвичайно перспективною, з огляду на це, є міжнародна Організація з питань рибальства в південній частині Тихого океану. Цей регіон важливий для будь-якої держави, тому участь у ній, отримання квот, їх освоєння, а також безпосе-

редня присутність українського рибальського флоту в тихому океані носять стратегічне значення як для продовольчої (як джерело наповнення вітчизняного ринку морепродуктами й рибною продукцією), так і політико-економічної безпеки.

Державний комітет рибного господарства щорічно встановлює ліміти на вилов риби й інших водних живих ресурсів у водних об'єктах загальнодержавного значення, однак через низький рівень фінансування комітету на заходи з незаконного вилуви риби (насамперед, це відсутність сучасних кораблів та суден спостереження за водними об'єктами для запобігання протиправному рибальству) цей ліміт значно перевищується браконьєрським шляхом.

13 жовтня 2016 р. було підписано Закон «Про ратифікацію Фінансової угоди між Україною та Європейським інвестиційним банком» № 1530-VIII. Ця угода є першим ефективним кроком у розширенні фінансового забезпечення розвитку галузі рибництва. Вона спрямована на підтримку аграрного сектора, зокрема окремих напрямом у ній виділено фінансування підприємців аквакультури та рибного господарства. У цілому Угода передбачає можливість залучити 400 млн. євро на 12 років з чотирирічним пільговим періодом. Відповідні кошти планується спрямувати на модернізацію рибного господарства й аквакультури в Україні.

17 лютого 2017 р. відбулася перша в Україні конференція в рибній галузі Fish and Seafood – 2017, організатором якої була Рада з питань експорту продовольства (UFEB) [7].

Для ефективного функціонування галузі рибництва слід провадити фінансове забезпечення за такими напрямками:

- фінансування досліджень, адже вони мають першочергове значення для виробництва і забезпечення населення рибною продукцією та гарантують продовольчу безпеку держави;
- вдосконалення державного фінансування розвитку інфраструктури ринку риби;
- підтримка розвитку галузі рибальства, яка б ґрунтувалася на принципах ефективності використання ресурсів, інновацій, конкурентоспроможності та науковості;
- розвиток сфери реалізації та переробки продукції.

Підприємці, науковці, представники влади та експерти рибної галузі обговорили поточну ситуацію на ринку риби та морепродуктів, кооперацію виробника та переробника, державну політику з розвитку галузі та відкриття іноземних ринків.

Щодо питання фінансування галузі рибництва, то на конференції голова Державного агентства рибного господарства України Ярема Ковалів повідомив таке: «...відбулася робоча зустріч з Європейським інвестиційним банком. Очікуємо що приблизно у квітні-травні всі формальні процедури завершаться і ці кошти стануть доступними до отримання нашими підприємствами».

Голова Державного агентства рибного господарства України зазначив, що Європейський інвестиційний банк погодився створити для рибницьких підприємств консультативну групу, яка допомагатиме готувати необхідні документи для отримання кредиту.

У державному бюджеті на 2017 р. передбачено фінансування програми «Селекція у рибному господарстві та відтворення водних біоресурсів у внутрішніх водоймах та в Азово-Чорноморському басейні» у розмірі 40 млн. грн.

Альтернативним механізмом фінансового забезпечення розвитку аквакультури може бути залучення

коштів з інших джерел, а саме використання власного капіталу підприємств, зменшення податкового тиску через запровадження спеціальних режимів та механізмів непрямого оподаткування.

Необхідно зазначити, що рибогосподарським підприємствам необхідно постійно вкладати кошти в модернізацію власного підприємства, оновлювати матеріально-технічну базу, підвищувати капіталізацію підприємства. Одночасно з розвитком рибогосподарських підприємств, нарощенням вилову і переробки рибної продукції доцільно суттєво підвищити рівень контролю її якості. Насамперед необхідно заборонити ввезення нелегальної риби та сировини для переробки, які не пройшли сертифікації. Слід посилити контроль над мережами супермаркетів, магазинів, особливо ринків і стихійних точок продажу. У разі виявлення несертифікованої продукції на реалізаторів слід накладати значні штрафні санкції, включаючи позбавлення свідоцтва на відповідний вид діяльності.

Необхідно разом із цим збільшити кількість центрів сертифікації та якісної оцінки продукції як державного, так і приватного характеру; при цьому державні центри обладнувати сучасними засобами вимірювання за кошти державного бюджету, а ринкові – за рахунок відсотка з орендної плати за місце торгівлі.

Підвищувати якість продукції на підприємстві безпосередньо слід за рахунок упровадження новітніх інноваційних технологій, насамперед, у процес обробки продукції та її пакування.

Висновки. Отже, фінансове забезпечення сталого використання водних біоресурсів підприємницької галузі рибництва повинно базуватися на створенні дієвого фінансового механізму його функціонування. Одночасний розвиток усіх елементів механізму спричинить синергійний ефект розвитку ринку рибної продукції, що в кінцевому підсумку підвищить економічну ефективність діяльності рибогосподарських підприємств, їх конкурентоспроможність як на вітчизняному, так і на зовнішньому ринках, а кінцевим споживачам надасть широкий асортимент рибної продукції та її переробки високої якості за доступною ціною.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрійчук В.Г. Метод аналізу оболонки даних у вимірі та оцінці ефективності діяльності підприємств / В.Г. Андрійчук, Р.В. Андрійчук // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 81–87.
2. Вахович І.М. Фінансове забезпечення розвитку сільських територій / І.М. Вахович, В.Ю. Дорош, М.В. Андріюк // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». – 2013. – № 8. – С. 63–74.
3. Гоголь О.М. Аналіз програми розвитку рибного господарства Харківської області на 2013–2017 роки / О.М. Гоголь // Людина та довкілля. Проблеми неокolonії. – 2013. – № 3–4. – С. 153–159.
4. Козоріз М.А. Фінансові ресурси домашніх господарств: проблеми формування і використання / М.А. Козоріз, Л.В. Ключник // Регіональна економіка. – 2014. – № 1. – С. 18–25.
5. Колотуха С.М. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: формування та використання в умовах економічної нестабільності / С.М. Колотуха, В.П. Бечко, Л.Л. Кравцова // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. – 2016. – № 3. – С. 29–37.
6. Чурсіна К.О. Правові аспекти поняття «водні ресурси» / К.О. Чурсіна // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Повна. – 2013. – Вип. 182(1). – С. 188–192.
7. Яркіна Н.М. Рибне господарство України як складова рибогосподарського комплексу: тенденції, проблеми, перспективи / Н.М. Яркіна // Економічний часопис – XXI. – 2013. – № 3–4(1). – С. 75–78.

УДК 336.71

Онищенко Ю.І.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківської справи
Одеського державного економічного університету***Кахович Ю.В.***студентка
Одеського національного економічного університету*

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ СТРУКТУРИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу сучасної структури банківської системи України. Автором проаналізовано зміни структурування банків за такими критеріями, як масштаби діяльності, належність капіталу, територіальне розміщення. Надано рекомендації щодо покращення структури вітчизняної банківської системи.

Ключові слова: банківська система, структура банківської системи, державний банк, системний банк, регіональна структура.

Онищенко Ю.И., Кахович Ю.В. ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОЙ СТРУКТУРЫ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Статья посвящена анализу современной структуры банковской системы Украины. Автором проанализированы изменения структурирования банков по таким критериям, как масштабы деятельности, принадлежность капитала, территориальное размещение. Даны рекомендации по улучшению структуры отечественной банковской системы.

Ключевые слова: банковская система, структура банковской системы, государственный банк, системный банк, региональная структура.

Onyshchenko Y.I., Kahovich Y.B. THE FEATURES OF THE MODERN UKRAINIAN BANKING SYSTEM STRUCTURE

The article is devoted to analysis of the current Ukrainian banking system structure. The changes in the bank structuring on such criteria as the scope of bank activities, capital affiliation, and territorial location of banks are searched. The recommendations on improving the structure of the domestic banking system are given.

Keywords: banking system, the structure of the banking system, state bank, Bank System, a regional structure.

Постановка проблеми. Пріоритети розвитку банківської системи не відповідають реаліям економічної ситуації в країні. Протягом останніх років банківська система України характеризується постійними змінами, які відображаються у коливаннях її основних фінансових показників. Частина комерційних банків (що не витримали значного відтоку коштів, кризової політичної ситуації та ін.) стала неплатоспроможною, що загалом порушило стійкість банківської системи.

На сучасному етапі банківська система України перебуває у процесі розвитку і потребує подальшого вдосконалення, а її надійне, стабільне та ефективне функціонування є основою економічних успіхів України, одним із ключових елементів подальшого економічного зростання, забезпечуючи стабільність функціонування і розвитку у системі ринкових відносин.

Незважаючи на значну кількість досліджень стану та основних тенденцій розвитку банківської системи, окремі питання, пов'язані з дослідженням її сучасної структури, залишаються нерозкритими. Таким чином, актуальним є дослідження структури банківської системи в Україні на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти формування та становлення банківської системи України було досліджено такими вітчизняними науковцями та практиками, як М.І. Савлук [1], В.С. Стельмах [2], І.В. Грановська [3], О.І. Лаврушин [4], В.Ю. Возняк [5] та ін.

Однак дослідженню структури банківської системи, на нашу думку, приділяється недостатньо уваги, хоча саме структура банківської системи є її основною характеристикою та віддзеркалює її розвиток.

Метою статті є виявлення особливостей сучасної структури банківської системи України.

Виклад основного матеріалу. Банківська система в Україні є дворівневою структурою управління фінансовими ресурсами: верхній рівень – Національний банк, який є головним банківським інститутом

держави і відповідає за управління всією грошово-кредитною системою, та нижній рівень – банки різних форм власності, спеціалізації та територіального рівня, клієнтами яких є підприємства, організації, населення.

Зазначимо, що за часи незалежності України організаційна структура вітчизняної банківської системи не змінилася та залишається дворівневою, але постійних змін зазнає інституційна структура банківської системи, а саме групування банків другого рівня за різними ознаками.

Насамперед, на нашу думку, необхідно розглянути групування банків другого рівня за масштабами діяльності. Так, якщо відповідно до класифікації Національного банку України з 2002 року банківські установи за розміром активів поділялися на чотири групи (I група – найбільші банки; II група – великі банки; III група – середні банки; IV група – малі банки), а порядок визначення вимог щодо віднесення банківських установ до відповідних груп приймався рішенням комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків наприкінці або на початку року на майбутній рік, то з 1 січня 2016 р. Національний банк України затвердив нові критерії [6], згідно з якими банківські установи поділяються на такі чотири групи, як банки з державною часткою; банки іноземних банківських груп; група I; група II.

Зазначимо, що у такому поділі враховується не лише розмір активів банку, але й такі структурні характеристики, як форма власності (державні, приватні, змішані) та належність капіталу (іноземні, національні, змішані). На нашу думку, такі зміни щодо поділу банків за розміром активів не можна вважати однозначно позитивними, оскільки, хоча така класифікація вихідних даних щодо діяльності банків є дуже зручною для проведення кількісної та якісної оцінки структури банківської системи, однак при цьому всі національні банки поділяються на великі та малі, виключаючи середні банки. При

цьому державні банки та банки з іноземним капіталом відокремлюють в окремі групи, що, на нашу думку, свідчить про необхідність розроблення спеціальних підходів щодо регулювання їхньої діяльності.

Проаналізуємо зміни у структурі банківської системи України в розрізі груп банків за масштабами діяльності (табл. 1).

Як видно з таблиці, поділ банків за масштабами діяльності почав істотно відрізнятися саме виділенням державних, іноземних та приватних банків в окремі групи. А з 2017 р. банки вже у принципі не розділяють за розміром діяльності, а тільки за приналежністю капіталу.

Тому, на нашу думку, доцільно проаналізувати структуру власності на грошові внески у статутні капітали банків, яка відображає розподілення статутного капіталу банківської системи між державою, іноземними та національними інвесторами (рис. 1).

З рисунку видно, що протягом 2005–2017 рр. у структурі власності на грошові внески у статутні капітали банків відбулися істотні зміни. Так, якщо ще в 2005 р. частка національного капіталу в банківській системі України становила 71,6%, у 2010 р. – 45,25%, у 2015 р. – 35,6%, а у 2016 р. – 22,4%, то на початок 2017 р. вона вже становить всього 6,9%. Така ситуація, на нашу думку, є негативною для банківської системи України та викликана насамперед політикою Національного банку України щодо масового виведення банківських установ з приватним національним капіталом, починаючи з 2015 року.

При цьому на фоні поступового зменшення частки приватного національного капіталу ми можемо спостерігати поступове збільшення частки державного капіталу із 8,9% на початок 2005 р. до 44,2% на початок 2017 р. Така ситуація зумовлена докапіталізацією та заснуванням нових банків із державною часткою.

Так, протягом 2012–2013 рр. створюються ще два державні банки: Державний земельний банк та Український банк реконструкції та розвитку, діяльність яких спрямовується державою на створення сприятливих умов для розвитку економіки України через підвищення якості життя українського села шляхом ефективного управління державними землями і сприяння розвитку інноваційної та інвестиційної діяльності відповідно. У 2013 р. також зареєстровано ПАТ «Розрахунковий Центр», необхідний для забезпечення безперерйного функціонування депозитарної системи в Україні. А в грудні 2016 р. держава проводить націоналізацію системного банку – ПАТ КБ «ПриватБанк».

Щодо банків з іноземним капіталом, то з 2015 р. їхня частка у статутному капіталі банків України мала тенденцію до збільшення, і хоча за 2014–2016 рр. приріст іноземного капіталу становив усього близько 12%, однак на 1 січня 2017 р. його частка є переважною у структурі власності на грошові внески у статутні капітали банків України та становить 48,9%. Зауважимо, що в подальшому можливе скорочення частки банків іноземних банківських груп внаслідок

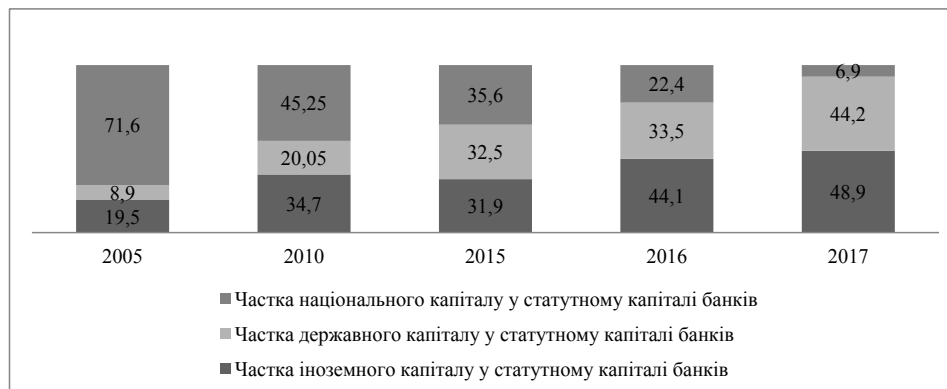

Рис. 1. Структура власності на грошові внески у статутні капітали банків у 2005–2017 рр., %

Таблиця 1

Зміни у групуванні банків за масштабами діяльності

Групування банків за масштабами діяльності у 2015 р.				Групування банків за масштабами діяльності						
Група банків	Критерій групування, млрд грн.	од.	пит. вага, %	Група банків	Критерій групування, %	2016		Критерій групування	2017	
						од.	пит. вага, %		од.	пит. вага, %
I	21–204	16	10	I	> 75% державного статутного капіталу	6	5	> 75% державного статутного капіталу	6	7
II	5,1–21,1	19	12	II	> 50% іноземного статутного капіталу	25	23	> 50% іноземного статутного капіталу	25	28
III	0,1–5,6	33	21	III	частка активів яких > 0,5% активів БС	9	8	> 50% національного статутного капіталу	59	65
IV	0,08–2,3	90	57	IV	частка активів яких < 0,5% активів БС	69	64			
Усього	X	158	100	Усього	X	109	100	X	90	100

виходу банківських установ із російським капіталом з українського ринку [7].

Зазначимо, що таке збільшення частки іноземних банків у банківській системі України несе у собі багато ризиків та загроз для функціонування вітчизняної банківської системи. До основних із них можна віднести ризик залежного розвитку, пов'язаний зі втратою вітчизняними інвесторами контролю за банківською системою, що змінює напрями фінансових потоків у країні з підтримки вітчизняних та стратегічно важливих для економіки підприємств і виробників на фінансування виробництва за участю іноземного капіталу та більш економічно вигідних іноземним інвесторам, що в перспективі може привести до часткової втрати економічної та фінансової незалежності країни.

Зазначимо, що світова практика знає два основні шляхи збереження впливу вітчизняних інвесторів на фінансову політику банківської системи. Перший передбачає введення законодавчих обмежень на збільшення участі іноземних банків у вітчизняній банківській системі. Другий шлях ґрунтується на створенні такої організаційної структури банківської системи, яка дає змогу співіснувати банкам з іноземним капіталом та з вітчизняним. Різновидом другого шляху є збереження та збільшення частки державних банків у структурі банківської системи. На нашу думку, саме цим шляхом вирішила піти Україна з метою виходу з кризи та реформування вітчизняної банківської системи.

Одним із пріоритетних напрямів роботи Міністерства фінансів України є реформування державного банківського сектору. З цією метою Міністерством фінансів за участі Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Міжнародної фінансової корпорації та Європейського банку реконструкції та розвитку було розроблено «Засади стратегічного реформування державного банківського сектору» [8]. Одними з ключових завдань, що визначені в Засадах, є докорінний перегляд принципів та механізмів корпоративного управління державними банками та фокусування бізнес- та операційних моделей державних банків з метою досягнення найвищої ефективності їхньої діяльності. Успішна реалізація зазначених завдань сприятиме удосконаленню принципів та механізмів корпоративного управління, підвищенню конкурентоспроможності та ефективності діяльності державних банків.

Ситуація, що склалася у структурі власності банків України, вимагає аналізу структури власності активів вітчизняної банківської системи протягом 2011–2017 рр. (рис. 2).

Як видно з рисунку, структура власності активів банківської системи України протягом 2011–2017 рр. також зазнала значних змін, і якщо протягом 2010–2014 рр. більша частка активів належала банкам із приватним національним капіталом, то з 2015 р. вона зазнала різкого зниження і на 1 січня 2017 р. становить усього 13%. При цьому частка активів банків із державною часткою збільшилась і на 1 січня 2017 р. становить 52%. Таке збільшення насамперед відбулося внаслідок націоналізації ПАТ КБ «ПриватБанк». Динаміка частки іноземних банків у загальних активах мала такий вигляд: до 2013 р. була помітна негативна тенденція, а починаючи з 2013 р. почалося збільшення їхньої частки з 26% станом на 1 січня 2013 р. до 35% станом на 1 січня 2017 р. Так, у структурі власності активів банків з іноземним капіталом ще є помірною, що пов'язано, на нашу думку, з незацікавленістю іноземних банків у розвитку діяльності на території України (поки що вони зосереджені лише на підтримці своїх дочірніх структур в Україні).

Зазначимо, що після світової фінансової кризи 2008 р. Базельським комітетом було введено поняття «глобальні системно важливі банки» (G-SIBs). Відповідно до Постанови Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про забезпечення безперервного функціонування інформаційних систем Національного банку України та банків України» системно важливий банк – термін у законодавстві багатьох країн світу, яким визначають банки, банкрутство або неналежне функціонування яких може створити системні ризики для фінансової системи [9]. Варто підкреслити, що до системно важливих банків Національний банк України може застосовувати посилені пруденційні вимоги, зокрема підвищені нормативи ліквідності та капіталу.

Так, рішенням Правління Національного банку України від 23 лютого 2017 р. було визначено три системно важливих банки на 2017 рік: ПАТ «ПриватБанк», ПАТ «Ощадбанк» та ПАТ «Укркресімбанк». Ці три банки мали статус системно важливих протягом 2015–2016 рр., але станом на 1 січня 2017 р. вони ще є й державними банками. Проаналізуємо обсяги активів системних банків України (рис. 3).

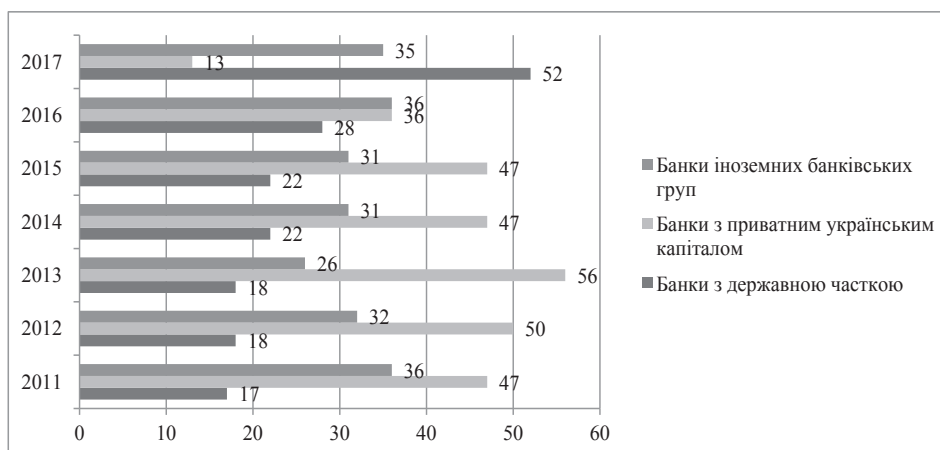

Рис. 2. Структура власності активів банківської системи України протягом 2010–2016 рр., %

Як видно, «ПриватБанк», «Ощадбанк» та «Укрексімбанк» володіють значною часткою ресурсів банківської системи України. Динаміка активів системних банків за звітний період свідчить про їх зростання винятково за рахунок переоцінки валютної частки активів на тлі зміни курсу національної валюти.

Так, у 2017 р. загалом на три системні банки припадало 46,89% усіх активів. Збільшення обсягу активів та їх концентрації пов'язане зі скороченням кількості банків на ринку, що привело до розподілу їхніх часток між банками, що існують. Збільшення часток активів саме цих трьох банків пояснюється тим, що банки активно здійснюють свою кредитну та інвестиційну діяльність, а також користуються більшою довірою населення до них.

Останній структурний критерій, що потребує, на нашу думку, детального аналізу, – це поділ банків у розрізі регіонів. В Україні останніми роками дискусійним є питання щодо формування регіональних банківських систем та раціональності розміщення банків за територією України. Регіональна структура банківських установ у 2005–2007 рр. представлена у таблиці 2.

З таблиці 2 видно, що велика кількість банків знаходиться в найбільш економічно та промислово розвинених центрах країни – це такі міста, як Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, АР Крим, Одеса. Так, у 1995 р. в Києві була сконцентрована половина всіх банківських установ – 81 банк, а в 2007 р. їх кількість вже зросла до 105, що становить 60%. Отже, кількість банківських установ у Києві постійно зростає, а в усіх інших регіонах – зменшується.

Останніми роками змінилися підходи до подання інформації щодо кількості банків у регіонах, і починаючи з 2008 р. надається інформація щодо кількості структурних підрозділів, які функціонують у різних регіонах, однак, на нашу думку, такий підхід не є правильним, оскільки в більшості банків пере-

розподіл ресурсів всередині банку йде через головний офіс, тому не завжди кошти, залучені в конкретному регіоні, йдуть на його розвиток.

Зазначимо, що динаміка кількості структурних підрозділів банків України загалом має негативну тенденцію: якщо на початок 2008 р. функціонувало 15 959 структурних підрозділів, то на початок 2017 р. їх кількість становила уже 10 191. Багато з цих відділень закривалися у зв'язку з ліквідацією банків, іншою причиною їх скорочення стало впровадження дистанційного банківського обслуговування та вдосконалення банками власної мережі для підвищення ефективності діяльності.

Розподіл структурних підрозділів банків за регіонами України станом на 1 квітня 2014 р. представлено на рис. 4. Так, станом на 1 квітня 2017 р. в Україні діяло 10 011 структурних підрозділів банків. Найбільше банків розташовано в розвинених промислових регіонах України. Так, найбільша кількість відділень знаходиться в таких регіонах, як м. Київ (1220 од.), Дніпропетровська (906 од.), Харківська (738 од.), Одеська (733 од.) області.

Таким чином, можна сказати, що сьогодні в Україні існують значні диспропорції у розвитку регіональної банківської системи, що приводить до нерівномірного економічного та соціального розвитку регіонів країни. Політика деяких вітчизняних загальноукраїнських банків та різна привабливість регіонів з позиції банківського бізнесу викликає відтік вільних грошових коштів з економічно менш розвинених регіонів. Однак чим краще розвинута банківська система в регіоні, тим інтенсивніше там розвивається підприємництво, що веде до стимулювання економічних процесів та до поліпшення рівня життя населення.

Тому, на нашу думку, Національний банк України повинен стимулювати розвиток регіональних банків, які в подальшому можуть стати основою

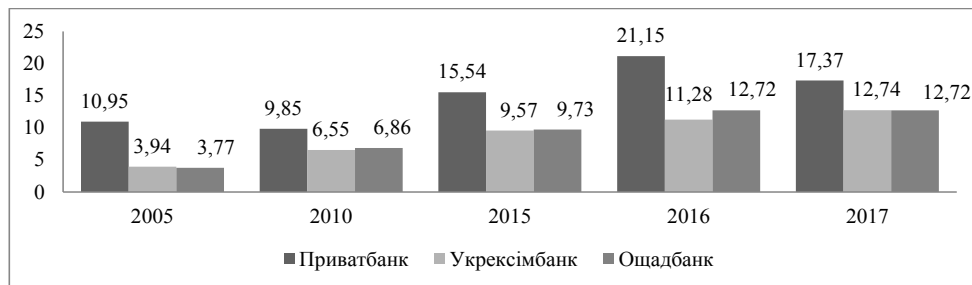

Рис. 3. Частка активів системних банків у банківській системі України, %

Таблиця 2

Регіональна структура банків України у 2005–2007 рр.

Регіони	Кількість одиниць банків на кінець року								
	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
м. Київ	81	79	84	85	83	89	97	100	105
Одеська, Миколаївська, Херсонська, АР Крим, Запорізька обл.	39	23	18	18	19	18	16	16	15
Луганська, Дніпропетровська, Донецька, Харківська, Сумська обл.	50	35	33	36	38	38	36	39	39
Полтавська, Житомирська, Вінницька, Кіровоградська, Черкаська, Чернігівська, Київська обл.	13	6	6	6	6	6	5	5	5
Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Львівська, Рівненська обл.	27	11	12	12	11	9	9	9	9

Джерело: [10, с. 156]

Рис. 4. Кількість структурних підрозділів банків у розрізі територій станом на 1.04.2017 р., одиниць

розвитку економіки регіонів. Однак варто підкреслити, що політика Національного банку сьогодні йде врозріз із державною політикою щодо розвитку регіонів і полягає у скороченні територіальних управлінь Національного банку (до трьох філій, які знаходяться в м. Києві), що є складником Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 р.

Висновки. Проаналізувавши сучасну структуру банківської системи України, можна дійти висновку про те, що відсутній поділ банків за масштабами діяльності, його замінено на поділ за належністю капіталу; державні банки переважають у структурі власності активів; іноземні банки не зацікавлені у розвитку діяльності на території України; до системних банків в Україні належать лише державні банки; недостатня увага з боку Національного банку України приділяється регіональному розвитку та формуванню регіональних банківських систем, які би стимулювали розвиток регіону.

Отже, на нашу думку, сучасна структура вітчизняної банківської системи має багато недоліків, що гальмують розвиток банківської системи. Тому на сучасному етапі реформування банківської системи України удосконалення структури банківської системи країни має розглядатися як одне з пріоритетних завдань розвитку як банківської системи, так і національної економіки загалом та має відповідати цілям розвитку економічної системи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вступ до банківської справи [Текст] : навчальний посібник / ред. М.І. Савлук; Укр. фінансово-банківська школа. – К. : Лібра, 1998. – 344 с.
2. Стельмах В.С. Роль Національного банку України в забезпеченні стабільності національної грошової одиниці // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Зб. наук. праць. – Т. 9. – Суми: ВВП «Мрія – 1» Лтд, 2004.
3. Грановська І.В. Особливості становлення та розвитку банківської системи в Україні / І.В. Грановська // Економічний вісник університету: збірник наукових праць. – 2011. – № 11. – № 17 (2).
4. Банковская система в современной экономике : [учебное пособие] / [под ред. проф. О.И. Лаврушина]. – М. : КНОРУС, 2011. – 360 с.
5. Возняк В.Ю. Проблеми та перспективи розвитку банківської системи в Україні / В.Ю. Возняк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://libfor.com>
6. Уніан. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://economics.unian.ua/finance/1229405-nbu-rozdiliv-bankina-grupi-za-novimi-kriteriyami.html>
7. Показники діяльності банківської системи України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/.../pdbus_u.html
8. Міністерство фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/SOB_strategy_01-15_11022016.pdf
9. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=44475382
10. Окремі дані про банки України // Бюлетень Національного банку України – 2008. – № 5. – С. 153–156.

УДК 341.232

Пантелєєва К.О.
науковий співробітник, аспірант
Університету банківської справи

ЕВОЛЮЦІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ДОКТРИН МІЖНАРОДНОЇ ДОПОМОГИ

У статті досліджено сутність поняття «міжнародна допомога», охарактеризовано типологію міжнародної допомоги за джерелами фінансування. Систематизація наукових підходів дала змогу визначити основні етапи еволюції формування та трансформації доктрин міжнародної допомоги відповідно до обраних якісних характеристик, таких як теоретичний базис, який формують концепції теорії розвитку; цілі (політичні, гуманітарні, комерційні), заходи та результати надання міжнародної допомоги.

Ключові слова: теорія розвитку, інститут міжнародної допомоги, офіційна міжнародна допомога, міжнародна технічна допомога, міжнародні фінансові організації.

Пантелеева К.А. ЭВОЛЮЦИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И ТРАНСФОРМАЦИИ ДОКТРИН МЕЖДУНАРОДНОЙ ПОМОЩИ

В статье исследована сущность понятия «международная помощь», охарактеризована типология международной помощи за источниками финансирования. Систематизация научных подходов позволила определить основные этапы эволюции формирования и трансформации доктрин международной помощи в соответствии с выбранными качественными характеристиками, такими как теоретический базис, который формируют концепции теории развития; цели (политические, гуманитарные, коммерческие), мероприятия и результаты оказания международной помощи.

Ключевые слова: теория развития, институт международной помощи, официальная международная помощь, международная техническая помощь, международные финансовые организации.

Pantielieieva K.O. THE EVOLUTION OF FORMATION AND TRANSFORMATION OF DOCTRINES OF INTERNATIONAL ASSISTANCE

The article deals with the essence of the notion "international aid" and the typology of international assistance by source of funding. Systematization of scientific approaches allowed author to determine the main stages of the evolution of formation and transformation of doctrines of international assistance according to the selected quality characteristics, namely: theoretical framework, which is formed by the concept of theory of development; goals (political, humanitarian, commercial), activities and results of providing of international assistance.

Keywords: theory of development, institute of international assistance, official international assistance international technical assistance, international financial institutions.

Постановка проблеми. У доповіді ООН «Світовий економічний стан і перспективи 2017 року» глобальне економічне середовище характеризується затяжним періодом повільного економічного зростання, головними причинами якого визнано низький рівень глобальних інвестицій, скорочення обсягів світової торгівлі, уповільнення зростання продуктивності праці та високу заборгованість. Прогнозується деяке підвищення темпів економічного зростання, проте для більшості країн світу стримувальними факторами залишаються політична невизначеність і слабка динаміка інвестицій [1]. Саме на важливості останніх наголошує Дж. Сакс, кажучи, що коли суспільство «попадає в глибоку кризу, то воно майже завжди потребує тієї або іншої зовнішньої допомоги, щоб повернутись на шлях розвитку». Вчений доводить, що зовнішня допомога потрібна для того, щоби, по-перше, закласти основу для змін; по-друге – зміцнити довіру до реформ [2, с. 157]. Урядові Стратегії розвитку потребують достатнього фінансування та зваженого реалістичного підходу до реалізації. Проте ефективне використання наданої міжнародної фінансової допомоги потребує розуміння еволюції та дотримання філософії, принципів сучасної парадигми міжнародної допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади та проблемні питання діяльності міжнародних фінансових організацій у реалізації проектів сприяння економічному зростанню національних економік висвітлюються у працях зарубіжних і вітчизняних учених. Зокрема, представниками західної школи, такими як Дж. Бхагваті, Дж. М. Кейнс, Дж. Сакс, А. Сен, Д. Стігліц, А. Хіршман та ін., зроблено вагомий внесок у формування фундаментальних основ тео-

рії розвитку. Дослідники російської школи, зокрема В. Бартенєв, Ю. Зайцев, Л. Капіца, Л. Красавіна, О. Лаврушін, Р.М. Нурєєв та ін., значну увагу в дослідженні приділяли механізму міжнародної фінансової допомоги як інструменту економічного розвитку. Наукова думка вітчизняних учених, зокрема О. Василика, О. Вовчак, В. Гейця, В. Колосової, А. Кузнецової, С. Міщенко, Т. Смовженко та ін., спрямована на вирішення проблеми залучення та ефективного використання фінансових ресурсів інших країн і міжнародних фінансових організацій для економічного розвитку України.

Метою статті є визначення сутності та типології міжнародної допомоги, систематизація наукових підходів, характеристика основних етапів еволюції формування та трансформації доктрин міжнародної допомоги.

Виклад основного матеріалу. За визначенням міжнародної Організації економічної співпраці та розвитку (ОЕСП, Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) офіційна допомога розвитку (Official Development Assistance, ODA) – це фінансова допомога країнам, що розвиваються, або багатостороннім інститутам, яка надається офіційними агентами, включаючи держави та місцеві уряди, або їх виконавчими органами для досягнення економічного зростання та благополуччя на пільгових умовах [3, с. 2]. Проте в подальшому це визначення набуло уточнення, зокрема наголошено, що не менше 25% допомоги повинно мати грантовий характер, а пільги передбачають ставку дисконтування 10% [4].

Монтеррейський консенсус Міжнародної конференції з фінансування розвитку зазначає, що «офіційна допомога в цілях розвитку відіграє важливу роль як компонент, що доповнює інші джерела

фінансування у процесі розвитку, особливо в тих країнах, які мають у своєму розпорядженні найменший потенціал для залучення прямих приватних інвестицій» або «офіційна допомога розвитку, як і раніше, є найбільшим джерелом зовнішнього фінансування і відіграє вирішальну роль у досягненні цілей і цільових показників в області розвитку, закріплених у Декларації тисячоліття, та інших узгоджених на міжнародній основі цільових показників в області розвитку» [5].

Згідно з типологією міжнародна допомога за джерелами фінансування може надаватися державними або приватними установами, міжнародними організаціями, а щодо відносин, які встановлюються, 1) двостороння допомога надається країні-одержувачу від уряду країни-донора, залежить від політичних та економічних відносин різних країн і від волі країн-донорів; 2) багатостороння допомога надається деякими фінансовими установами, агенціями чи організаціями уряду країни, що розвивається. Перший вид допомоги найчастіше надається, виходячи з політичних міркувань, але є ризик, що умови її надання сприятимуть розвитку країни-донора за рахунок країни-одержувача. Другий вид допомоги розподіляється на справедливій основі з метою підвищення темпів економічного розвитку, надходить від країни-донора до міжнародних організацій, а вже потім розподіляється між країнами, що розвиваються. Поряд із офіційними джерелами допомога може надаватися неофіційно корпораціями, неурядовими організаціями, а також приватними особами. Змішана допомога є результатом реалізації державно-приватного партнерства [6].

Є.Б. Коврігін, А.Р. Родін, досліджуючи еволюцію та економічний складник відносин Японія – АСЕАН та Японія – Африка, підкреслюють масштабність і значущість надання допомоги цим країнам з боку Японії [7, с. 40] та вказують, що основним принципом цієї діяльності є «розподілення політики й економіки», а завданням – «створення економічних умов, необхідних для ефективних реформ, формування середнього класу та інтеграції країн Африки в міжнародну торгівлю» [8, с. 26].

А.В. Торкунов вважає міжнародну допомогу важливим інструментом міжнародної політики, але «глобалізація міжгосподарських зв'язків зумовила його реформування, враховуючи виникнення низки глобальних проблем, вирішення яких неможливо здійснити окремо жодній із країн» [6, с. 70]. Учений наголошує, що зростання «колективної вразливості» не залишає інших альтернатив, крім рівноправної співпраці між усіма членами світового суспільства з метою міжнародного розвитку та соціального прогресу.

Л.М. Капіца сутність міжнародної допомоги розуміє як «добровільну передачу ресурсів на пільгових умовах або у вигляді пожертв суб'єктами однієї країни суб'єктам іншої» [6, с. 71]. При цьому дослідниця підкреслює її мотиви як «висловлювання визнання, солідарності або підтримки; забезпечення прийнятних умов для комерційної діяльності; вплив на позицію країни-отримувача на внутрішньому та зовнішньому ринку; розширення зони культурного впливу; гуманітарні міркування, альтруїзм тощо» [6, с. 71].

Водночас Є.Б. Коврігін наголошує, що понад півстоліття практики свідчить, що мотивами міжнародної допомоги розвитку є економічні – матеріальна вигода, політичні – купівля впливу, стратегічні – боротьба з комунізмом або ісламським екстремізмом тощо. Мотиви міжнародної допомоги визначають сутність моделі її надання, а саме: американська –

переважають інтереси геополітики, безпеки і підтримки статусу США як супердержави; японська – здебільшого концентрується на комерційних цілях; шведська – має «соціал-демократичну» та гуманітарну спрямованість; французька – підтримує зв'язок зі своїми колишніми колоніями для збереження взаємозалежності та поширення своєї культури і мови [7, с. 42].

Сучасна міжнародна допомога розвитку спрямовується на вирішення проблемних питань регіонального та глобального масштабів (зниження рівня бідності, подолання наслідків глобальних кризових явищ і катастроф, управління міграційними процесами, зменшення забруднення навколишнього середовища, боротьба зі смертельними захворюваннями, протидія незаконному обігу наркотиків, міжнародному тероризму та організованій злочинності тощо); важливістю набуває питання доступності та розподілу глобальних суспільних благ. Усе це зумовило зміни в її характері. Міжнародна допомога все ще надається переважно на добровільній основі та насамперед на гуманітарні цілі й ліквідацію надзвичайних ситуацій (5–10% від загального обсягу допомоги), але вона все більше потребує консолідації глобальних зусиль, а поряд із гуманітарними цілями постають завдання довгострокового процесу розвитку.

Важливим видом міжнародної допомоги є технічна допомога, сутність якої розглядається міжнародними організаціями з різних позицій, але спільним є однакове визначення предмета допомоги (ідеї, знання, ноу-хау, технології або навички). Більш широкий перелік предмета допомоги надається в Довіднику донорів міжнародної технічної допомоги [9, с. 9], до нього увійшли також надання консалтингових послуг, проведення експертних оцінок, навчання фахівців, розроблення бізнес-планів, реалізація демонстраційних проектів. Водночас у Програмі розвитку ООН наголошується, що така допомога надається на пільгових умовах [10], а Департамент із міжнародного розвитку (Великобританія) [11, с. 3–4] уточнює, що фінансування здійснюється прозоро через державний бюджет та підкреслює її цільову спрямованість – на національні пріоритети та реалізацію національної політики у справі боротьби з бідністю. Натомість Всесвітній банк класифікує цілі спрямування технічної допомоги – розроблення політики, інституційний розвиток, зміцнення потенціалу, підтримка проектів і програм [12, с. 1]. Технічна допомога відповідно до етапів розвитку неодноразово піддавалась критиці, що стало стимулом для зміни її доктрини, а саме традиційного концепту «трансфер навичок» на стратегічний концепт «розвиток потенціалу» з посиленням акценту на підвищення його ефективності [13].

Спираючись на результати еволюції концептуальних підходів теорії розвитку, можна визначити етапи еволюційних змін у підходах до надання міжнародної допомоги розвитку (рис. 1).

Варто відзначити, що ознаками етапізації слугують 1) теоретичний базис; 2) цілі (політичні, гуманітарні, комерційні), заходи та результати надання міжнародної допомоги. Розглядаючи практику міжнародної допомоги, бачимо, що її ефективність значною мірою залежить від політичної ситуації та стану макроекономічного середовища. Так, з урахуванням політичної ситуації виокремлюють два етапи, а саме етап «холодної війни» або період біполярної системи (1940–1980 рр.) та постбіполярний період (1990–2000 рр.).

Головним змістом міжнародних відносин епохи «холодної війни» стала конфронтація та балансування

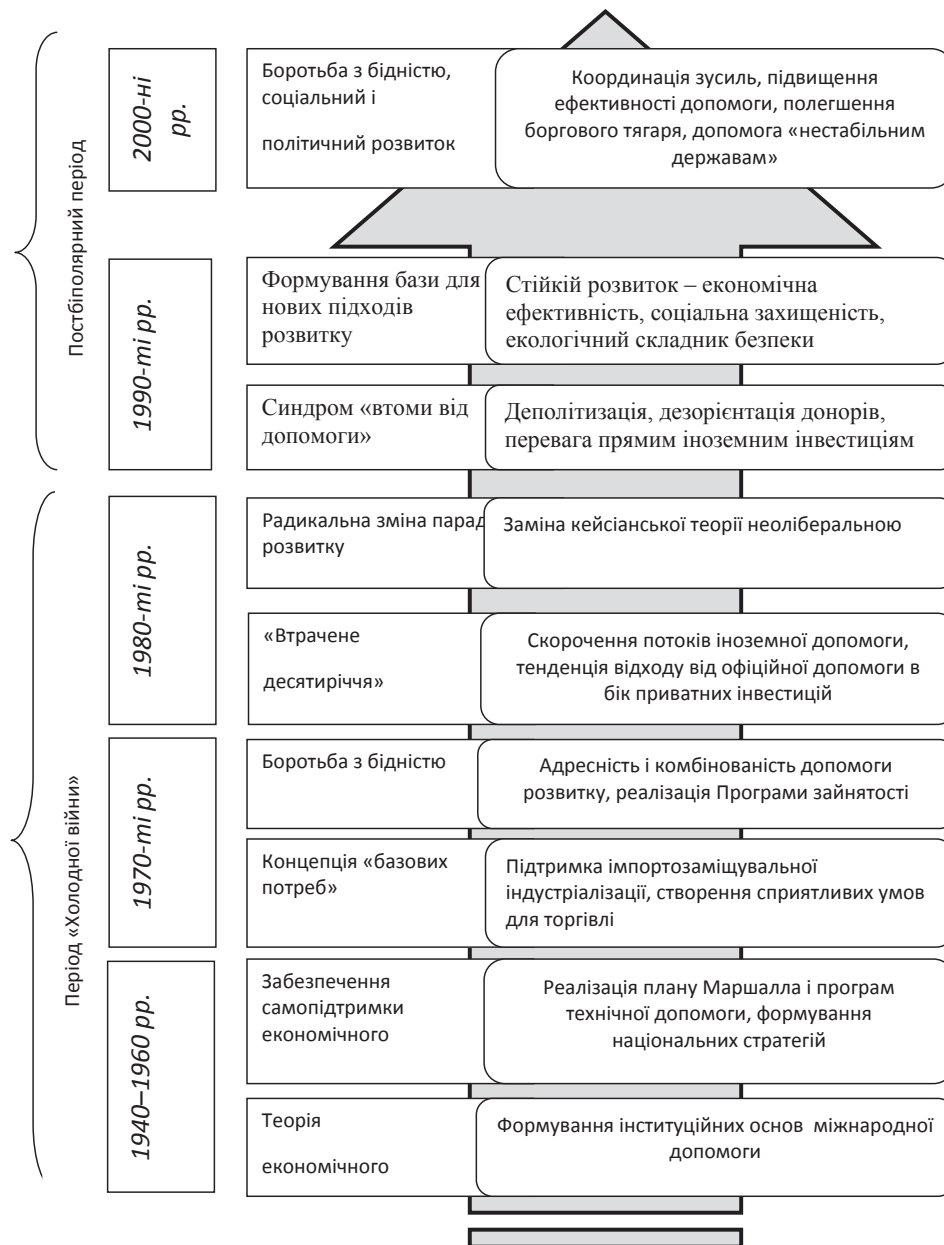

Рис. 1. Етапи формування та трансформації доктрин міжнародної допомоги

Джерело: сформовано автором на підставі опрацювання [15, 16, 17]

на грані війни, адже після війни (1941–1945 рр.) відбувся перерозподіл політичних сил і сфер їхнього впливу, що на декілька десятиліть визначило розвиток і стратегії міжнародної допомоги.

На першому етапі (1940–1980 рр.) здійснювалось формування інституційної структури міжнародної допомоги. Так, були створені Агентства міжнародного розвитку, Організація економічного співробітництва і розвитку, Міжнародна асоціація розвитку, Організація Об'єднаних Націй із промислового розвитку (ЮНІДО, UNIDO – United Nations Industrial Development Organization).

У 2017 р. відзначатиметься 70-річчя «Плану Маршалла», прийняття та реалізація якого в європейських країнах високо оцінюється і визначається як найбільш успішна програма економічного розвитку ХХ століття.

Безумовно, європейські країни отримали вирішальний імпульс для промислової реконструкції, модернізації виробничих потужностей, насичення споживчого ринку і, відповідно, зростання сукупного попиту тощо. Проте, визнаючи вагоме значення плану Маршалла, дискусійним залишається питання оцінки його ефективності [14, с. 5]. Здебільшого критика стосується переважної орієнтованості плану Маршалла на вирішення політичних та економічних інтересів США. Ціною цієї допомоги стали лібералізація внутрішніх ринків, зниження митних тарифів на американський імпорту, обмеження програм націоналізації промисловості, вплив на бюджетну політику тощо. Методами фінансування були грантова допомога урядам для фінансування імпорту, позики для постачання обладнання з контролем з боку Міжнародного банку ефективності інвестиційних про-

ектів, закупівля сировини і матеріалів за рахунок грантів та на комерційній основі через Державний експортно-імпортерський банк США.

Іноземні інвестиції були покликані виконати функцію «великого поштовху», привести до прискорення темпів зростання і, як наслідок, збільшення доходу на душу населення. Відповідно до кейнсіанської доктрини регульованої економіки держава повинна була ініціювати індустріалізацію. Концепція сприяння розвитку передбачала забезпечення самопідтримки економічного зростання, головним індикатором ефективності допомоги було обрано показник національного доходу країн-реципієнтів. Варто зазначити, що для переходу до самопідтримувального зростання необхідний рівень інвестицій повинен становити 12–15% національного доходу.

На другому етапі (1970-ті рр.) зміни у доктрині сприяння розвитку відбулись під впливом наслідків першої продовольчої кризи, яка показала важливість і підвищила значущість сільськогосподарського сектору, що дало змогу вважати його і сектор промисловості рівнозначними для економічного зростання. Основними цілями розвитку було проголошено перехід від економічного зростання до боротьби з бідністю, що зумовило зміну формату допомоги з макrorівня на мікрорівень з урахуванням демографічної ситуації та міграції населення. Прийняття і реалізація програми зайнятості передбачали підвищення рівня життя. Допомога набула адресного характеру у форматі бюджетних трансферів, фінансування галузевих вузькоспеціалізованих проектів. Так, відбувся перехід від фінансування проектів у сфері енергетики, телекомунікації, транспорту до проектів соціальної допомоги розвитку сільських територій та аграрного сектору. Отже, допомога набула комплексного характеру, інтегруючи в собі капіталовкладення та технічну допомогу.

Десятиліття 80-х років (третій етап) оцінюються як «втрачене», адже більшість країн світу відчула наслідки світової боргової та економічної кризи та стикнулася із проблемою зростання зовнішньої заборгованості під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, відсутністю припливу капіталу, що сповільнило економічну динаміку країн.

На четвертому етапі (1990-ті рр.) відбулись дезорієнтація та деполітизація допомоги. Поява майже 50 «нестабільних держав», що розвиваються, зумовила необхідність враховувати цей факт у розробленні конкретних стратегій і програм надання допомоги [18]. При цьому рекомендувалося підвищити ефективність управління та не завдавати шкоди, виходити з контексту, концентруватися на державному будівництві, приділяти увагу превентивним заходам, визнавати наявність взаємозв'язків між політичними й економічними цілями та цілями у сфері безпеки, боротися з дискримінацією, погоджувати цілі із пріоритетами країн-реципієнтів, сприяти розробленню механізмів координації дій між донорами, діяти оперативно, але залишатися залученими протягом тривалого часу, не допускати маргіналізації.

П'ятий етап (2000-ні рр.) – етап координації зусиль і підвищення ефективності міжнародної допомоги. Відбулися важливі зміни в доктрині міжнародної допомоги разом із новими концептуальними підходами положень теорії розвитку. Цей етап характеризується надзвичайною міжнародною активністю, адже було проведено Саміт Генеральної Асамблеї ООН (2000 р.), міжнародні форуми в Монтерреї (2002 р.), Римі (2003 р.), Парижі (2005 р.), Аккрі (2008 р.), Пусані (2011 р.), Парижі (2016 р., 2017 р.),

на яких прийнято міжнародні документи, що визначили поряд з іншим принципи взаємодії та механізми надання міжнародної допомоги розвитку. Зокрема, Декларація Тисячоліття (Резолюція № A/RES/52/2) закріпила принцип колективної відповідальності за досягнення цілей розвитку на глобальному рівні [19]. Монтеррейський консенсус визначив шість пріоритетів розвитку, серед яких – мобілізація національних і міжнародних фінансових ресурсів, полегшення тягаря зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються, підвищення узгодженості та послідовності функціонування міжнародної валютної, фінансової та торговельної систем в інтересах розвитку [5]. Аккрська програма дій передбачала досягнення цілей Паризької декларації (2005 р.) – реформування методів надання і використання міжнародної допомоги, підвищення її ефективності для стійкого економічного розвитку, підвищення відповідальності та зміцнення потенціалу країн, що розвиваються, задля досягнення цілей розвитку. Загрозою цілям розвитку є корупція, тому Глобальний антикорупційний форум (2017 р.) був присвячений заходам мінімізації ризиків корупції в політиці та практиці розвитку, попередження та реагування на корупційні методи управління та надання міжнародної допомоги. Такі заходи включають кодекси етики, стандарти доброчесності, механізми розкриття інформації, фінансовий контроль, санкції, підтримку жертв корупції тощо, що дасть змогу забезпечити безпеку, прозорість і справедливість процесу міжнародної допомоги.

Висновки. Еволюція доктрин міжнародної допомоги розвитку свідчить, що її пріоритети формувались у відповідь і під впливом змін, процесів і загроз глобального середовища. Характер їхніх цілей і завдань змінювався з огляду на динамічні, непередбачувані та небезпечні реалії сучасності. У подальших дослідженнях передбачається визначення особливостей видів і механізмів надання міжнародної допомоги, сутності інвестицій та інвестиційних кредитів як однієї з форм фінансової допомоги з боку міжнародних організацій, що надходять до країн для реалізації ними завдань прогресивного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мировое экономическое положение и перспективы, 2017 год [Електронний ресурс]. – Режим доступа : https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/2017wesp_es_ru.pdf.
2. Сакс Дж. Д. Конец бедности. Экономические возможности нашего времени / пер. с англ. Н. Эдельмана. – М.: Изд. Института Гайдара. – 424 с.
3. OECD (1969b), Definition and presentation of official development assistance and other official flows (Note by the Secretariat). OECD document DAC/STAT(69)13, Paris, 27 March.
4. OECD. Голоссарий. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.oecd.org/>.
5. Монтеррейський консенсус Международной конференции по финансированию развития [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/monterrey.shtml#A.
6. Капица Л.М. Международный институт иностранной помощи. // Вестник МГИМО. – 2011. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnyy-institut-inostrannoy-pomoschi>.
7. Ковригин Е.Б. Япония – АСЕАН: эволюция официальной помощи развитию / Е.Б. Ковригин // Пространственная Экономика. – 2014. – № 2. – С. 40–74.
8. Родин А.Р. Японо-африканские отношения: становление и тенденции современного развития : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. истор. наук : спец. 07.00.15 «История международных отношений и внешней политики» / Родин А.Р.; ФГБУН Институт Африки РАН – Москва, 2016. – 27 с.

9. Доноры международной технической помощи Республике Беларусь. Справочник. / Сост. В.Ф. Белицкий – Минск: Ковчег, 2009. – 105 с.
10. Программа развития ООН (ПРООН) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/ga/undp/>.
11. A Vision for the Future of Technical Assistance in the International Development System Final Report (Revised) [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.opml.co.uk/sites/default/files/ACF54001_0.pdf.
12. Helpdesk Research Report: Changing approaches to technical assistance [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.gsdr.org/docs/open/hd586.pdf>.
13. An Empirical Evaluation of Long Term Advisors and Short Term Interventions in Technical Assistance and Capacity Building / D. Daniel Sokol, Kyle W. Stiegert [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.coleurope.eu/content/gclc/documents/GCLC%20WP%2002-08.pdf>.
14. Богдан Т. Залучення й використання зовнішньої фінансової допомоги в контексті поточних економічних проблем та історичного досвіду реалізації «плану Маршалла» / Т. Богдан // Економіст. – 2014. – № 9. – С. 4–8.
15. Капица Л.М. Иностранная помощь и развитие: теория и практика // Вестник МГИМО-Университета. – 2011. – № 4(19). – С. 70–98.
16. Нуреев Р.М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики: Учебник / Р.М. Нуреев. – М. : Изд-во «НОРМА», 2008. – 367 с.
17. Brookings Institution. 2011. Aiding Development: Assistance Reform for the 21st Century. Brookings Institution, Washington, DC. [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.brookings.edu/reports/2011/02_aiding_development.aspx.
18. Principles on Good International Engagement in Fragile States and Situations. // OECD-DAC, 2007. – OECD Publishing, Paris. – P. 3.
19. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций. Принята резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml.

УДК 368.914

Фисун І.В.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та банківської справи
Полтавського університету економіки і торгівлі***Яремченко Л.М.***кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів та банківської справи
Полтавського університету економіки і торгівлі***Яріш О.В.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та банківської справи
Полтавського університету економіки і торгівлі*

ФАКТОРИ РОЗВИТКУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: МАТЕМАТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ

У статті визначено низку проблем демографічного, економічного та політичного характеру, що гальмують проведення пенсійної реформи в Україні, та обґрунтовано необхідність розвитку вітчизняної системи недержавного пенсійного страхування. Дослідження проведено на основі порівняльного аналізу основних показників пенсійного забезпечення в Україні та зарубіжних країнах. Здійснено порівняльну характеристику діяльності учасників вітчизняної системи недержавного пенсійного забезпечення (банків, недержавних пенсійних фондів та компаній зі страхування життя).

Ключові слова: пенсійне забезпечення, пенсійний вік, недержавне пенсійне страхування, пенсійні внески, фактори розвитку.

Фисун И.В., Яремченко Л.М., Яриш О.В. ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ НЕГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕНСИОННОГО СТРАХОВАНИЯ В УКРАИНЕ: МАТЕМАТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ

В статье определен ряд проблем демографического, экономического и политического характера, которые тормозят проведение пенсионной реформы в Украине, и обоснована необходимость развития отечественной системы негосударственного пенсионного страхования. Исследование проведено на основе сравнительного анализа основных показателей пенсионного обеспечения в Украине и зарубежных странах. Осуществлена сравнительная характеристика деятельности участников отечественной системы негосударственного пенсионного обеспечения (банков, негосударственных пенсионных фондов и компаний по страхованию жизни).

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, пенсионный возраст, негосударственное пенсионное страхование, пенсионные взносы, факторы развития.

Fysun I.V., Yaremchenko L.M., Yarish O.V. FACTORS OF NON-STATE PENSION INSURANCE IN UKRAINE: MATHEMATICAL SUBSTANTIATION

The article identified a number of problems of demographic, economic and political nature that hamper the pension reform in Ukraine and the necessity of development of the national system of , non-state pension insurance. The study was conducted based on a comparative analysis of the main indicators of pension provision in Ukraine and foreign countries. The comparative characteristic of members of the national system of non-state pensions (banks, pension funds and life insurance companies offering pension schemes).

Keywords: pension provision, retirement age, non-state pension insurance, pension contributions, factors of development.

Постановка проблеми. В умовах демографічної кризи і старіння населення проблема системи пенсійного забезпечення громадян є актуальною для України. Незважаючи на заходи держави зі здійснення пенсійної реформи, сучасна пенсійна система України, започаткована на початку 2004 року, не функціонує повною мірою. Адже, по-суті, загальнообов'язкове державне пенсійне забезпечення, як солідарне, так і накопичувальне, не в змозі вирішити соціальні проблеми країни, пов'язані із пенсійним забезпеченням громадян. З огляду на це одним із головних завдань реформування пенсійної системи України є формування ефективного недержавного пенсійного забезпечення та створення умов функціонування всіх його складників, одним з яких є недержавне пенсійне страхування. А тому сьогодні актуальним є дослідження проблем та факторів розвитку недержавного пенсійного страхування в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку недержавного пенсійного забезпечення присвятили свої праці вітчизняні науковці та практики, такі як Є. Голда, М. Денисенко, В. Кабанов, Г. Кулина, Р. Пікус, О. Ткач, Д. Третяк, К. Фесенко та інші. Водночас недостатньо науково обґрунтова-

ними залишаються питання визначення факторів розвитку недержавного пенсійного страхування в Україні.

Метою статті є виявлення проблем пенсійного забезпечення та обґрунтування можливості використання математичних методів для виявлення факторів розвитку недержавного пенсійного страхування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в Україні здійснюється пенсійна реформа, заходами якої передбачено зменшення кількості пільгових пенсій, підвищення стимулів до праці в легальному секторі економіки, інвестування коштів фондів загальнодержавного пенсійного забезпечення у виробничий сектор, забезпечення створення нових робочих місць. Метою пенсійної реформи є суттєве зростання надходжень до Пенсійного фонду України за рахунок внесків громадян, що працюють, та, як наслідок, збільшення розмірів пенсійних виплат.

Проте проведення пенсійної реформи в нашій країні супроводжується низкою проблем демографічного, політичного та економічного характеру, що гальмують розвиток загальнодержавного пенсійного забезпечення.

До таких проблем, зокрема, належить стійка тенденція до зменшення чисельності населення України останніми роками. Так, відповідно до даних Державної служби статистики України у 2012 році порівняно з 2011 роком вона зменшилась на 144,9 тис. осіб, у 2013 році порівняно із попереднім роком – на 80,6 тис. осіб. У 2014 році чисельність населення України зменшилась порівняно з 2013 роком на 144,0 тис. осіб, а у 2015 році проти 2014 року – на 178,0 тис. осіб [1].

Крім того, в Україні спостерігається постійне зменшення кількості населення, що працює. Зокрема, згідно з даними Державної служби зайнятості України кількість зайнятого населення в Україні за підсумками 2014 року становила 18,1 млн. осіб, що на 1,2 млн. осіб менше від показників 2013 року, у 2015 році – 16,52 млн. осіб, а на кінець першого кварталу 2016 року – 15,428 млн. осіб. Крім того, у 2015 році кількість зареєстрованих пенсіонерів у Пенсійному фонді України перевищила кількість осіб, які легально працювали та сплачували страхові внески, і становила близько 13,5 млн. пенсіонерів проти 13 млн. громадян, що легально працюють [2; 3; 4].

При цьому щорічне зростання кількості пенсіонерів у країні зумовлює неспроможність Пенсійного фонду України збільшувати рівень пенсійних виплат.

Зважаючи на те, що бюджет Пенсійного фонду України щороку стає більш дефіцитним, у країні було здійснено додаткові заходи реформування пенсійної системи, що включили у себе поступове підвищення пенсійного віку та мінімального страхового стажу, необхідного для призначення пенсії, а також введення обмежень для певних категорій пенсіонерів.

Проте аналіз рівня пенсійного забезпечення громадян України за період 2003–2015 років свідчить, що він є занадто низьким. Так, за цей період найбільші темпи зростання пенсійних виплат в Україні спостерігалися у 2005 та 2008 роках – 73,5% та 62,2% відповідно. А з 2008 року середній рівень пенсій громадян України зростав, але дуже повільними темпами [5].

Проблема старіння населення, що виявляється у збільшенні частки осіб похилого віку та свідчить про погіршення демографічної ситуації, властива не тільки Україні. Солідарна пенсійна система сьогодні є неефективною в більшості економічно розвинених країн, що зумовило реформування їх пенсійних систем ще наприкінці ХХ століття. Основними заходами такого реформування стали підвищення пенсійного віку та перехід на трирівневу систему пенсійного забезпечення, що дало змогу громадянам цих країн

із досягненням непрацездатного віку отримувати виплати з державних пенсійних фондів та з власних пенсійних накопичень. При цьому одним із показників державного пенсійного забезпечення є коефіцієнт заміщення як величина, що показує, скільки грошей у вигляді пенсії порівняно з середньою зарплатою в країні отримує людина.

У таблиці 1 представлені показники пенсійного забезпечення в окремих країнах світу.

Дані таблиці 1 свідчать, що в економічно розвинених країнах, незважаючи на досить високий рівень розміру середньої пенсії та значний коефіцієнт заміщення, вже досить тривалий час відбувається розвиток систем недержавного пенсійного забезпечення, що дає змогу подбати про фінансове забезпечення майбутніх поколінь громадян непрацездатного віку.

Проведені дослідження свідчать, що натеper найкращого розвитку система недержавного пенсійного забезпечення досягла у Великобританії, де державна середня пенсія за віком є найменшою серед економічно розвинених країн, а коефіцієнт заміщення коливається на рівні 21–87%. Це спонукає населення, що працює, підвищувати свій рівень пенсійного забезпечення, накопичуючи кошти у приватних пенсійних фондах та за допомогою індивідуальних пенсійних програм. Зокрема, сума щорічних внесків у приватні пенсійні фонди Великобританії становить 37 млрд фунтів стерлінгів, а їхні активи досягають 640 млрд фунтів стерлінгів. Річні внески в індивідуальні пенсійні накопичення становлять 15 млрд фунтів стерлінгів, активи досягають 190 млрд фунтів стерлінгів. Таким чином, щорічні внески в систему недержавного пенсійного забезпечення Великобританії становлять 52 млрд фунтів стерлінгів, що в півтора рази перевищує суму пенсійних коштів, котра щорічно виплачується в державній системі пенсійного забезпечення країни і становить 35 млрд фунтів стерлінгів [9].

В Україні середня пенсія за віком є дуже малою порівняно з економічно розвиненими країнами [10]. На рисунку 1 представлений середній розмір пенсійної виплати в регіонах України станом на кінець I півріччя 2016 року.

Так, у 18 регіонах України середній розмір пенсійної виплати був нижчим за середній розмір пенсійної виплати по Україні (1703,43 грн.) станом на кінець I півріччя 2016 року, у 2 регіонах був практично на рівні середнього показника і лише у 5 регіонах – перевищував середній показник по Україні. При цьому у м. Києві середній розмір пенсійної виплати перевищував середній показник по Україні у 1,4 раза (рис. 1).

Таблиця 1

Пенсійний вік, коефіцієнт заміщення та середня пенсія за віком у країнах світу

Країна	Рік введення трирівневої пенсійної системи	Рік виходу на пенсію	Сумарний коефіцієнт заміщення (перший та другий рівні), %	Середня пенсія за віком на початок 2016 р., у дол. США
США	1975	67	60	1336
Швейцарія	1982	65 – чоловіки 64 – жінки	60	9180
Великобританія	1988	65 – чоловіки 60 – жінки	21–87	833
Німеччина	1992	65	75	1145
Франція	1993	60	69	1142
Швеція	1999	61	70	1055
Польща	1999	65 – чоловіки 60 – жінки	48	413
Україна	2004	60 – чоловіки 55 – жінки	43	63

Джерело: складено за даними [6; 7; 8; 9]

Зважаючи на низький рівень пенсійних виплат для більшості громадян, у сучасних умовах в Україні виникає необхідність формування ефективної системи недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень.

Відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [11] система недержавного пенсійного забезпечення становить третій рівень пенсійної системи країни і здійснюється недержавними пенсійними фондами, страховими компаніями зі страхування життя та банківськими установами, що мають право на відкриття пенсійних депозитних рахунків для здійснення індивідуальних пенсійних накопичень. Кожен із фінансових інститутів (недержавні пенсійні фонди, страхові компанії та банки) має переваги і недоліки та займає певну частку на ринку послуг недержавного пенсійного забезпечення [3; 12].

Банківські пенсійні рахунки є досить вигідними для громадян, проте нестабільність функціонування вітчизняної банківської системи не сприяє розвитку цього інструменту недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Крім того, практично неможливо

оцінити обсяги пенсійних заощаджень у банках, оскільки вони підлягають єдиному обліку разом з іншими депозитними рахунками.

З огляду на кризовий характер економіки України правомірно відзначити, що на діяльності банків фінансові кризи позначаються негативно, а для недержавних пенсійних фондів та страхових компаній вони практично непомітні. З огляду на це для накопичення і зберігання коштів громадян більш надійними є страхові компанії та недержавні пенсійні фонди, ніж банки.

У таблиці 2 представлені показники діяльності недержавних пенсійних фондів та компаній зі страхування життя в Україні у I півріччі 2016 року.

Дані таблиці 2 свідчать про те, що у досліджуваній період лише 7 страховиків із 45 компаній зі страхування життя здійснювали добровільне страхування додаткової пенсії. Водночас кількість недержавних пенсійних фондів в Україні становила 66. При цьому основні показники діяльності страховиків (кількість застрахованих, активи, пенсійні виплати та пенсійні внески) значно перевищували показники діяльності недержавних пенсійних фондів. Такі дані свідчать про те, що страховики володіють набагато більшим капіталом порівняно з недержавними пен-

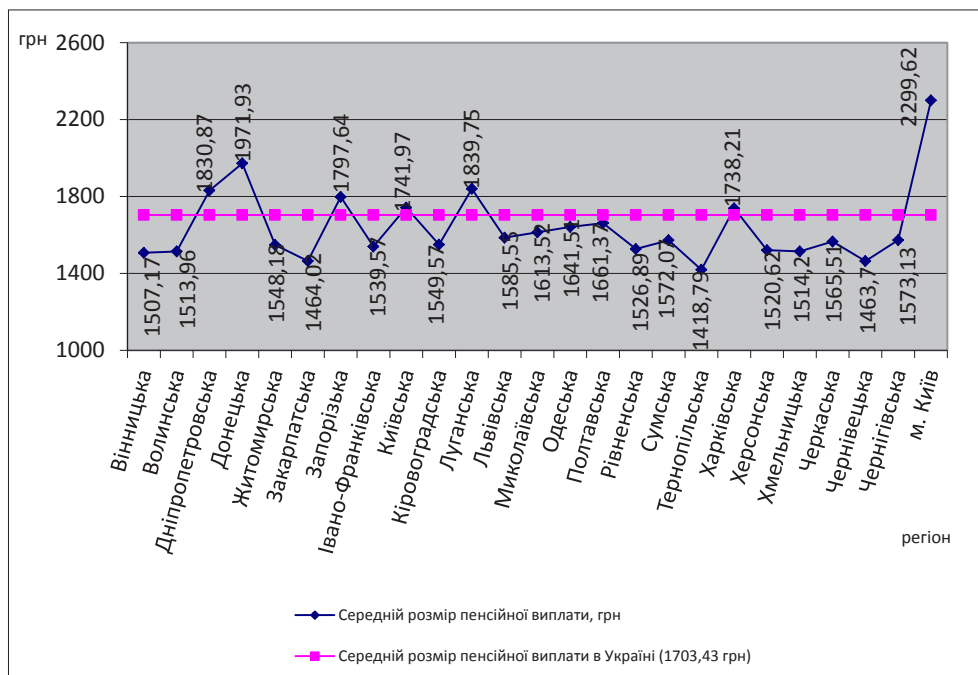

Рис. 1. Середній розмір пенсійної виплати в регіонах України станом на кінець I півріччя 2016 р., грн.

Джерело: [5]

Таблиця 2

Показники діяльності недержавних пенсійних фондів та компаній зі страхування життя в Україні за I півріччя 2016 р., млн. грн.

Показник	Недержавні пенсійні фонди	Компанії зі страхування життя, що здійснювали пенсійне страхування
Кількість, шт.	66	7
Кількість учасників (застрахованих) фізичних осіб, осіб	2300	7900
Загальна вартість активів, млн. грн.	2000,3	6055,8
Пенсійні внески, млн. грн.	2,2	10,7
Пенсійні виплати, млн. грн.	0,58	3,8

Джерело: складено за даними [13, 14]

сійними фондами, а отже, є більш фінансово надійними для клієнтів.

Крім того, перевагою страхових компаній є те, що вони одночасно з накопичувальною пенсійною програмою можуть забезпечити громадянам страховий захист у разі хвороби чи втрати тимчасової чи постійної працездатності та інших ризиків. Такі послуги громадянам не можуть надавати банки та недержавні пенсійні фонди.

У таблиці 3 представлено рейтинг страховиків, що здійснювали пенсійне страхування у I півріччі 2016 року.

З метою вироблення рекомендацій для покращення розвитку недержавного пенсійного страхування в Україні необхідним є виявлення основних факторів, що на нього впливають.

Виходячи з того, що під час здійснення пенсійних накопичень виконується ошадна функція, правомірно припустити, що найбільший вплив на розвиток недержавного пенсійного забезпечення має рівень середньої заробітної плати в окремих регіонах України. Крім того, вважаємо, що система недержавного пенсійного страхування формується під впливом кількості населення в кожному регіоні та кількості суб'єктів підприємництва.

У таблиці 4 наведені статистичні показники за окремими регіонами України та дані результатів опитування провідних фахівців вітчизняних страховиків зі страхування життя щодо приблизного розподілу зібраних страхових премій з пенсійного страхування в регіонах України у першому півріччі 2016 року.

Закономірним є визначення рівня кореляційної залежності між вищезазначеними факторами та

результативним показником, яким є обсяг зібраних премій із пенсійного страхування.

Позначимо обсяг зібраних премій з пенсійного страхування Y . Взаємодія результуючого показника (Y) з факторними ознаками (x_1, x_2, \dots, x_n) традиційно описується рівнянням лінійної багатфакторної регресії, що визначається за формулою 1:

$$Y = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_nx_n \quad (1)$$

де Y – результативна ознака-функція;

$a_0, a_1, a_2, \dots, a_n$ – параметри рівняння, що підлягають визначенню;

x_1, x_2, \dots, x_n – факторні ознаки.

У процесі виявлення кореляційно-регресійних зв'язків між результативним показником та факторними величинами було розраховано коефіцієнт множинної регресії, коефіцієнт детермінації, стандартну помилку, t -критерій Стьюдента, та перевірено модель на мультиколінеарність.

Для перетворення кількісної характеристики тисноти лінійного зв'язку між двома випадковими у якісну може бути використана шкала Чеддока: до 0,3 – практично відсутній; 0,31–0,5 – слабкий; 0,51–0,7 – помітний; 0,71–0,9 – сильний; 0,91–0,99 – дуже сильний.

Зведені дані кореляційно-регресійного аналізу представлені в таблиці 5.

За результатами кореляційно-регресійного аналізу коефіцієнт множинної регресії у трьохфакторній моделі $R = 0,953577$ вказує на те, що якість моделі є високою, а зв'язок між результативним показником та факторними показниками є щільним. Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,814309$ свідчить, що кількість

Таблиця 3

Рейтинг страхових компаній України, що здійснювали пенсійне страхування у I півріччі 2016 р.

Страхова компанія	Страхові премії з пенсійного страхування тис. грн.	Страхові премії за всіма видами страхування тис. грн.	Частка пенсійного страхування в загальному обсязі страхових премій, %
ПрАТ «СК «Ейгон Лайф Україна»	4421,0	70 865,0	6,2
ТДВ «СК «Іллічівська»	2515,4	8461,5	29,7
ПрАТ «УАСК «Аска-життя»	1395,0	76 214,0	1,8
АТ «СК «ТАС»	849,0	126 111,0	0,7
ПрАТ «СК «ПЗУ Україна страхування життя»	670,6	109 498,2	0,6
ПАТ «СК «Блакитний поліс»	471,8	1398,4	33,7
ПрАТ «СК «Теком-Життя»	367,1	872,2	42,1
Всього по ринку	10 689,9	1 312 800,0	0,8

Джерело: складено за даними [15; 16]

Таблиця 4

Статистичні показники регіонів України у I півріччі 2016 р. *

Регіон	Чисельність населення, тис. осіб	Кількість об'єктів у ЄДРПОУ, шт.	Середня місячна заробітна плата, грн.	Обсяг зібраних премій з пенсійного страхування, тис. грн.
Північний (Київська обл., Сумська обл., Чернігівська обл., Житомирська обл., м. Київ)	1606,7	26 233	5393,2	1924,2
Західний (Вінницька обл., Закарпатська обл., Львівська обл., Хмельницька обл., Рівненська обл., Чернівецька обл., Тернопільська обл., Івано-Франківська обл., Волинська обл.)	1359,5	25 687	4435,4	2031,1
Південний (Запорізька обл., Одеська обл., Херсонська обл. Миколаївська обл.)	1464,9	51 283	4910,3	2138,0
Східний (Харківська обл., Луганська обл., Донецька обл.)	3055,9	64 060	5083,0	2351,7
Центральний (Полтавська обл., Дніпропетровська обл., Кіровоградська обл., Черкаська обл.)	1721,6	42527	4579,0	2244,9

Джерело: складено за даними [1; 15]

Таблиця 5

Зведені дані кореляційно-регресійного аналізу

Факторні показники	Результативний показник	Визначення тісноти зв'язку (у відповідності до якісної оцінки тісноти зв'язку за шкалою Чеддока)
	Обсяг зібраних премій з пенсійного страхування, тис. грн., (Y)	
Чисельність населення, тис. осіб (x1)	$Y = 1803,485 + 0,182x1$ $R = 0,553966$ $R^2 = 0,405288$	Якість моделі висока, зв'язок прямий, слабкий
Кількість об'єктів у ЄДРПОУ, шт (x2)	$Y = 1756,686 + 0,009x2$ $R = 0,786406$ $R^2 = 0,715208$	Якість моделі висока, зв'язок прямий, сильний
Середня заробітна плата, грн (x3)	$Y = 2257,066 - 0,085x3$ $R = 0,038331$ $R^2 = 0,282224$	Якість моделі висока, зв'язок зворотний, практично відсутній
Трьохфакторна модель		
	$Y = 2596,142 + 0,097x1 + 0,006x2 - 0,188x3$ $R = 0,953577$ $R^2 = 0,814309$	Якість моделі висока, зв'язок прямий, сильний

Джерело: авторська розробка

премій з пенсійного страхування на 81,4% залежить від обраних факторів. Важливим є те, що розмір середньої заробітної плати суттєво не впливає на обсяг зібраних премій із пенсійного страхування. Це свідчить про те, що на розвиток недержавного пенсійного страхування в Україні впливає низка перешкод, не пов'язаних із доходами населення. Зокрема, до таких перешкод варто віднести недовіру населення до фінансових інститутів, зумовлену фінансовою нестабільністю в банківській системі, відсутність зацікавленості більшості роботодавців у поліпшенні соціального пакету працівників шляхом фінансування недержавних пенсійних програм, низький рівень кваліфікації страхових посередників і працівників страхових компаній та роз'яснювальної роботи щодо змісту та ролі недержавного пенсійного страхування у суспільстві.

Висновки. Зважаючи на повільні темпи пенсійної реформи та неефективність вітчизняної загальнодержавної пенсійної системи, в сучасних умовах в Україні виникає необхідність розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення, одним із важливих складників якої є недержавне пенсійне страхування. Проведений кореляційно-регресійний аналіз факторів впливу на розвиток недержавного пенсійного страхування засвідчив несуттєвий вплив на нього розміру середньої заробітної плати в регіонах країни. А отже, доцільним є припущення, що розвиток недержавного пенсійного страхування в Україні зазнає впливу низки перешкод, не пов'язаних із доходами населення, основними з яких є недостатня обізнаність та недовіра населення до фінансових інститутів в умовах політичної та економічної нестабільності в країні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- В Україні збільшилося співвідношення між кількістю пенсіонерів та кількістю працюючих [Електронний ресурс] // Преса України. – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/94870>
- Денисенко М. Недержавне пенсійне забезпечення / М. Денисенко, В. Кабанов, О. Ткач, К. Фесенко // Ринок цінних паперів. Вісник Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. – 2011. – № 7. – 420 с.
- Третяк Д.Д. Суперечності розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні / Д.Д. Третяк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – № 1(154). – С. 89–93.
- Офіційний сайт Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pfu.gov.ua
- Коефіцієнт заміщення та середня пенсія за віком у країнах світу / Відкритий недержавний пенсійний фонд «Соціально-альтернативний стандарт» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pf.kinto.com/ukr/pf/social.html>
- Коли виходять на пенсію в різних країнах світу / Інформаційний портал ОГО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ogo.ua/articles/view/2016-07-04/77419.html>
- Німецька пенсія – це добре, а хороша пенсія – ще краще / Новини України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kordon.com.ua/news-russia/6771-nmecka-pensya-ce-dobre-a-horosh-pensya-sche-krasche.html>
- Пенсійна система Великої Британії / Інформаційний портал Bankchart [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bankchart.com.ua/finansoviy_gid/pensiya/statti/velika_britaniya_pensiynoyu_sistemoyu
- Пікус Р.В. Місце страхування життя у процесі трансформації індивідуальних заощаджень в інвестиції / Р.В. Пікус, К.О. Бражко // Економіка та держава. – 2015. – №4. – С. 111–116.
- Про недержавне пенсійне забезпечення: Закону України від 09.07.2003 № 1057-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>
- Кулина Г.М. Сучасні тенденції розвитку страхування життя у світі / Г.М. Кулина // Економічний аналіз. – 2014. – Т.5. – № 2. – С. 64–70.
- Безбідна старість: які вигоди і ризики несуть українцям недержавні пенсійні фонди / Информационный портал о личных инвестициях и финансах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://investfunds.ua/news/bezbdna-starst-yak-vigodi-riziki-nesut-ukrancyam-nederzhavn-pensjn-fondi-otpcapital-136983/>
- Голда Є.С. Сучасний стан та перспективи розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні / Є.С. Голда // Вісник східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2013. – № 16(205). – С. 104–107.
- Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua>
- Рейтинг компаній зі страхування життя за I півріччя 2016 року / Фориншурер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forinsurer.com/ratings/life/16/6/73>

СЕКЦІЯ 9 БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ (ЗА ВИДАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ)

УДК 657

Бенько І.Д.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку в державному
секторі економіки та сфері послуг
Тернопільського національного економічного університету*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ В УСТАНОВАХ ОСВІТИ

У статті розглянуто особливості організації обліку в установах освіти та проблеми впровадження міжнародних стандартів у державному секторі економіки. Сучасне бачення проблем і перспектив організації обліку в установах державного сектору економіки дає можливість раціонально організувати їх діяльність, при цьому потреба комплексних досліджень вищевказаних питань актуальності не втрачає, оскільки в державному секторі передбачається широкий спектр завдань обліку з наближення його до міжнародних стандартів. Своєчасне впровадження міжнародних стандартів та реформування бухгалтерського обліку в державному секторі України відповідно до міжнародних стандартів гарантує правильний вибір розвитку їхньої діяльності.

Ключові слова: облік, установи освіти, державний сектор економіки, фінансові ресурси, обліково-аналітичне забезпечення.

Бенько И.Д. ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТА В УЧРЕЖДЕНИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассмотрены особенности организации учета в учреждениях образования и проблемы внедрения международных стандартов в государственном секторе экономики. Современное видение проблем и перспектив организации учета в учреждениях государственного сектора экономики дает возможность рационально организовывать их деятельность, при этом потребность комплексных исследований вышеуказанных вопросов актуальности не теряет, поскольку в государственном секторе предполагается широкий спектр задач учета по приближению его к международным стандартам. Своевременное внедрение международных стандартов и реформирования бухгалтерского учета в государственном секторе Украины в соответствии с международными стандартами гарантирует правильный выбор развития их деятельности.

Ключевые слова: учет, учреждения образования, государственный сектор экономики, финансовые ресурсы, учетно-аналитическое обеспечение.

Benko I.D. PROBLEMATIC ASPECTS OF ACCOUNTING EDUCATION INSTITUTIONS

The features of accounting in educational institutions and problems of implementation of international standards in the public sector. Modern vision problems and prospects of accounting in the public sector institutions enables efficiently organize their activities. Thus the need for comprehensive studies above issues does not lose relevance, as the public sector provides for a wide range of tasks of accounting bringing it closer to international standards. Timely implementation of international standards and the reform of accounting in the public sector of Ukraine in accordance with international standards guaranteeing the right choice of their activities.

Keywords: accounting, educational institutions, public sector, financial resources, accounting and analytical support.

Постановка проблеми. В Україні не існує законодавчо закріпленого загальноживаного поняття «державний сектор», яке б повністю відображало його сутність та мету існування, а також співпадало з міжнародним розумінням цього поняття. Вивчення іноземного досвіду свідчить, що у більшості країн взагалі не існує поняття так званого «державного сектору», а використовують частіше поняття «суспільний (public) сектор». До його складу включаються як муніципальні підприємства, так і державні установи.

Вибір методичних підходів до визначення обсягу державного сектору має достатньо суттєве не тільки суто теоретичне, але й практичне значення. Підрахунок дійсних обсягів об'єктів, на які держава може мати реальний вплив, та справедливе визначення потенціалу, яким володіє держава, може полегшити вирішення соціально-економічних проблем, що наявні в країні. Необхідно відновити дослідження основних показників діяльності державного сектору, провести ґрунтовні розрахунки державного сектору в економіці країни та у валовому внутрішньому продукті та врахувати позитивний зарубіжний досвід [4, с. 75]. Окрім цього, необхідним є впровадження в практику господарювання поняття «суспільний сек-

тор», який включав би як державний, так і комунальний сектори. Зараз доцільно здійснювати гнучке групування їх об'єктів залежно від мети дослідження, об'єкта порівняння та методології обліку зазначених показників.

Необхідність розв'язання проблем, які пов'язані з фінансовим забезпеченням розвитку освіти, потребує запровадження нових підходів до залучення фінансових ресурсів, збільшення обсягів власних надходжень. Державні навчальні заклади прагнуть розширити свої можливості щодо використання самостійно зароблених коштів, забезпечення автономії в питаннях формування та розподілу фінансових ресурсів. Спроможність навчальних закладів успішно функціонувати, вчасно і в повному обсязі реалізовувати всі заплановані ними заходи визначає їх ефективність, що дає можливість вільно маневрувати коштами відповідно до змін пріоритетності напрямів статутної діяльності. За умови залежності закладів освіти від асигнувань із державного або місцевих бюджетів (що лише частково забезпечують їхню діяльність) постає проблема створення якісного та інформативного обліково-аналітичного забезпечення управління такими закладами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Віддаючи належне науковим напрацюванням учених, слід зазначити, що проблема пошуку нових підходів до діяльності установ державного сектору в умовах стрімких ринкових перетворень потребує подальшого науково-практичного дослідження. Значною мірою це зумовлено трансформаційними процесами в Україні, спрямованими на досягнення міжнародних стандартів економічної діяльності.

Дослідженнями організаційно-фінансових аспектів діяльності освітніх закладів, особливостей обліку й аналізу результатів їхньої діяльності займалися багато науковців, зокрема: В. Александров, В. Андрієнко, О. Ворона, Л. Кіндрацька, С. Левицька, М. Лучко, С. Свірко, Н. Хорунжак [5]. Серед західних економістів, які досліджували питання теорії та практики господарської діяльності та фінансового забезпечення закладів освіти, слід виділити праці Б. Джоунстона, П. Друкера, Н. Маркуччі, Е. Моргана.

Питанням реформування бухгалтерського обліку в державному секторі України відповідно до міжнародних стандартів присвячено роботи науковців Т. Єфименко, Л. Ловінської, В. Свірко, Н. Сушко [10; 11].

Водночас питання вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення освітніх закладів для підвищення ефективності прийняття управлінських рішень щодо використання фінансових ресурсів та оптимізації джерел їх залучення недостатньо вивчено на сучасному етапі розвитку України, що підтверджує актуальність дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не вирішено низку проблем у дослідженні теоретико-методологічних засад бухгалтерського обліку в закладах освіти. Це потребує вдосконалення методології та організації бухгалтерського обліку, застосування сучасних інформаційних технологій, що зумовило вибір теми даного дослідження.

Мета статті полягає в уточненні та обґрунтуванні теоретичних підходів, а також розробленні науково-практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення та оцінки фінансово-господарської діяльності закладів освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головна роль у фінансово-господарській діяльності має його обліково-аналітичне забезпечення, котре є запорукою ефективного управління і функціонування суб'єктів галузі освіти та високої якості послуг, які вони надають. Розвиток облікової та аналітичної функції управління в умовах ринкових перетворень набуває особливої актуальності, адже саме відсутність інтегрованої системи обліково-аналітичного забезпечення позначається на якості прийняття рішень в управлінні фінансовими ресурсами, дефіцит яких із року в рік зростає.

Окрім того, важливу роль у забезпеченні ефективності відіграє фінансовий механізм системи освітніх закладів України, який є сукупністю форм і методів створення та використання фінансових ресурсів для забезпечення їх діяльності. Саме за допомогою фінансового механізму, відповідно до основних положень фінансової політики, здійснюються розподіл і перерозподіл ВВП, а отже, визначається загальний обсяг фінансових ресурсів, який спрямовується на фінансове забезпечення закладів освіти в Україні.

Нині в системі освіти України відбуваються зміни для підвищення її якості. З одного боку, це закономірний процес розвитку. З іншого – в Україні в процесі реформування освіти було прийнято низку програм і проєктів, реалізація яких вимагає нових підходів як до діяльності самих освітніх установ, так і системи управління у цілому. Очевидно, що в сучас-

них умовах освіта перебуває у центрі першочергових державних інтересів. Основною метою сучасного реформування є прискорення модернізації освіти, досягнення сучасної якості освіти, що відповідає запитам суспільства, які адекватно змінюються.

Ефективність діяльності установ освіти досягається за рахунок:

- розширення освітнього простору;
- оперативності обміну інформацією між освітніми установами;
- координації ресурсів для участі в державних та обласних програмах і проєктах;
- підвищення ефективності взаємодії з громадськістю через створення міжрегіональних громадських рад;
- розширення переліку послуг, що їх установи системи освіти пропонують населенню;
- забезпечення орієнтації територіальних систем освіти на місцеві ринки праці.

У процесі управління освітою в сучасній Україні беруть участь різні органи державної влади, місцевого самоврядування і громадського управління. Аналіз проблем розподілу повноважень між різними рівнями влади в Україні показує тенденцію до децентралізації освіти, коли відбувається зміщення повноважень у реалізації освітньої політики на регіональний рівень. На відміну від органів державної влади, діяльність яких спрямована на розроблення політики і законодавчих основ у галузі освіти, органи місцевого самоврядування забезпечують практичну реалізацію цієї політики і дотримання законодавчих норм на своїй території за допомогою цілеспрямованої організаційної діяльності. Організаційною основою державної освітньої політики в Україні є низка комплексних цільових програм на тривалу перспективу, що визначають основні принципи розвитку і модернізації української освіти [7, с. 112].

Система бухгалтерського обліку повинна надавати можливість прогнозування і визначення стратегії виконання бюджету та аналізу їх динаміки. Підвищення якості інформації, що відображається в бухгалтерському обліку, є одним із ключових моментів реформи бухгалтерського обліку в державному секторі. Вдосконалення методології, методики та організації обліку в установах державного сектору має принципове значення для посилення контролю над соціально-економічною віддачею всіх видів ресурсів і поліпшення якісних показників їх діяльності. У сучасних умовах організація обліку в установах державного сектору зазнає суттєвих змін у напрямі забезпечення їх відповідності Міжнародним стандартам бухгалтерського обліку державного сектору та можливої уніфікації з обліком суб'єктів господарювання. Результатом реформування має бути уніфікована система організаційного й інформаційного забезпечення бухгалтерського обліку, спрямована на забезпечення прозорості руху державних фінансових потоків для оцінки ефективності та результативності використання бюджетних коштів.

Слід визнати, що сам термін «освітня послуга» не отримав однозначного тлумачення. Незважаючи на значну кількість публікацій на цю тему, досі не вироблено загальноприйнятих уявлень про сутність освітньої послуги, розуміння якої вкрай необхідне для формування громадських відносин та впливу на них у системі освіти [1, с. 148].

Основними цілями в управлінні якістю освіти для ВНЗ повинні бути:

- дотримання стандартів вищої освіти згідно з чинними нормативно-правовими документами та

положеннями, розроблення моделі оцінки якості вищої освіти з використанням критерію зайнятості випускників вишів;

- визначення спеціалізацій за спеціальностями, які б максимально задовольняли сучасний ринок праці та потреби роботодавців;

- наявність науково-педагогічних кадрів та матеріально-технічного забезпечення для надання якісних освітніх послуг;

- співпраця ринку праці та ВНЗ для зменшення кількості безробітних із вищою освітою. Ситуація пояснюється тим, що сучасні підприємства звертають особливу увагу на досвід роботи та здатність до самонавчання. Пріоритетним напрямом для підвищення якості вищої освіти для ВНЗ повинна бути практична підготовка молодих фахівців.

Вища освіта та якість освітніх послуг завжди у центрі уваги суспільства, адже розглядаються як визначальний чинник соціального та економічного розвитку країни. У нашій державі підготовка висококваліфікованих, компетентних і затребуваних на ринку праці фахівців – головна соціально-економічна функція вищого навчального закладу. Саме ринок праці в сучасних умовах є індикатором результативності вищої освіти. Предметне моделювання конкурентоспроможності та зайнятості фахівця на ринку праці дали змогу виділити такі аспекти даної проблеми:

- сучасний ринок праці висуває високі вимоги до професійної підготовки фахівця з вищою освітою, його особистісним якостям і загальній культурі. Сучасний випускник вишу повинен уміти працювати в команді, швидко і правильно реагувати на зміни, що відбуваються у сфері його професійної діяльності, постійно прагнути до оновлення своїх знань;

- якість професійних знань, умінь і компетенцій молодих спеціалістів не завжди відповідає сучасним вимогам (виняток становлять лише ті фахівці, які обслуговують новітні сектори економіки);

- випускники вищої школи (юристи, менеджери, економісти) залишаються незатребуваними на ринку праці, серед них є безробітні, багато з них працюють не за отриманим у ВНЗ фахом;

- сучасній динамічній економіці бракує високоосвічених і компетентних фахівців у важливих галузях, від рівня розвитку яких залежить стан структурно-інноваційних перетворень в економіці.

До сучасних проблем розвитку освітніх послуг належать:

- відсутність балансу між попитом і пропозицією на ринку праці;

- невідповідність вакансій і рівня кваліфікації (роботодавці віддають перевагу людям із досвідом роботи, котрі набули певних навичок, а не випускникам вищих навчальних закладів, у яких є лише теоретичні знання);

- відсутність налагодженої системи працевлаштування фахівців;

- залежність освітніх послуг від попиту абітурієнта.

Після впровадження міжнародних стандартів у бюджетних організаціях має відбутися повна автоматизація обліку, це дасть змогу систематизувати дані обліку та відобразити їх в одній базі даних і приймати оперативні рішення, використовуючи всю сукупність інформації. Облік в установах із комплексною автоматизацією бухгалтерської роботи буде наближений до міжнародних стандартів [5, с. 40].

З огляду на велику потребу у застосуванні програмного забезпечення для автоматизованої підготовки та формування звітності з обліку активів, доходів та видатків, доцільно вдосконалювати орга-

нізацію технічного забезпечення облікового процесу через створення єдиної інформаційної системи. Її розроблення дасть змогу охопити діяльність установи освіти на різних рівнях та інтегруватися в загальнодержавну систему. Такий підхід сприятиме накопиченню своєчасної, якісної та достовірної інформації про ефективне використання бюджетних коштів установи і розширити можливості користувачів.

Отже, реформування бухгалтерського обліку відповідно до міжнародних стандартів дасть змогу оперативно отримувати інформацію відповідним користувачам, посилить рівень державного управління, що, своєю чергою, зумовить ефективну реалізацію установами освіти своїх функцій.

Висновки. Вирішенню проблем реформування бухгалтерського обліку в державному секторі сприятиме також упровадження управлінського обліку, який забезпечує адаптацію обліку до сучасних умов діяльності установ освіти і посилення контролю над ефективністю використання бюджетних коштів. Це дасть змогу отримувати інформацію про доходи і видатки за центрами їх виникнення і відповідальності, а також калькулювати належним чином бюджетні послуги для контролю, планування, оцінки, аналізу їх функціонування.

Одним із напрямів удосконалення організації бухгалтерського і управлінського обліку в бюджетних установах є забезпечення постійного процесу перепідготовки та підготовки висококваліфікованих фахівців бухгалтерського обліку, який має здійснюватися відповідно до державних освітніх стандартів і повинен містити необхідні кваліфікаційні характеристики за рівнями професійної освіти.

Проведені дослідження діяльності навчальних закладів дають змогу виокремити такі важливі фактори, які мають вплив на організацію формування й обліку фінансового забезпечення: профіль і структура навчального закладу; географічне розташування та пов'язані з ним показники; стан і структура матеріально-технічної та кадрової бази; структура, рівень та ефективність системи управління; обсяг залучення обліково-аналітичної інформації у процесі прийняття управлінських рішень; політичні і законодавчі умови та вплив міжнародної спільноти [2, с. 141].

Кожен із перерахованих вище чинників має як позитивний, так і негативний вплив на організацію фінансового забезпечення та на організацію формування й обліку фінансового забезпечення через власні механізми і прийоми, узагальнення яких дає змогу правильно побудувати модель функціонування освіти загалом. Узагальнення, зроблені в результаті проведеного дослідження, стали основою вироблення власного підходу до вирішення проблеми вдосконалення облікового та аналітичного забезпечення системи управління в навчальних закладах на базі врахування найбільш впливових чинників [3, с. 272].

Визначені вектори впливу та практика діяльності освітніх закладів указують на необхідність поєднання у процесі формування кошторису та його виконанні спільних зусиль працівників не лише облікової, а й аналітичної та інших служб.

Необхідно зробити висновок про те, що соціально-економічний розвиток нашої держави вимагає ефективного використання освітнього потенціалу вищих навчальних закладів. Поряд із цим економічні проблеми, з якими зіштовхнулися вищі навчальні заклади України, вимагають підвищення ефективності їх діяльності. В умовах ринкової економіки це забезпечує економічну стабільність та впливає на зростання іміджу навчального закладу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бенько І.Д. Організація обліку фінансового забезпечення закладів освіти / І.Д. Бенько, С.В. Сисюк // Науковий вісник Херсонського державного ун-ту. Серія «Економічні науки». – 2015. – Вип. 11. – Ч. 4. – С. 147–150.
2. Бенько І.Д. Методика обліку освітніх послуг у вищих навчальних закладах / І.Д. Бенько // Матеріали III міжнародної наук.-прак. Конференції «Стан і перспективи розвитку обліково-інформаційної системи в Україні» (10–11 жовтня 2014 р.). – Тернопіль : ТАЙП, 2014. – С. 140–142.
3. Бенько І.Д. Організації обліку та контролю фінансових ресурсів бюджетних установ / І.Д. Бенько // Інноваційна економіка. – 2012. – Вип. 9. – С. 272–276.
4. Кошинець М.І. Зарубіжний досвід щодо реформування бухгалтерського обліку в державному секторі / М.І. Кошинець // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2015. – Вип. 2. – № 57. – С. 71–78.
5. Лучко М.Р. Організація обліку в установах державного сектору економіки: реалії сьогодення / М.Р. Лучко, Л.Т. Штимер // Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Серія «Економіка». – 2015. – Вип. 1(2). – С. 39–42.
6. Лучко М.Р. Облік і фінансова звітність за міжнародними стандартами : [навч. посіб.] / М.Р. Лучко, І.Д. Бенько. – Тернопіль : Економічна думка, 2016. – 360 с.
7. Момот Л.В. Основні напрями модернізації обліку бюджетних установ у сучасних умовах господарювання / Л.В. Момот // Регіональна економіка та управління. – 2014. – С. 111–114.
8. Откаленко О.М. Ціноутворення на ринку освітніх послуг: стратегія вдосконалення / О.М. Откаленко // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – Вип. 10. – С. 955–960.
9. Писарчук О.В. Проблемні аспекти формування облікової політики суб'єкта державного сектору / О.В. Писарчук, О.М. Кудіна, В.В. Тютлікова // Технологический аудит и резервы производства. – 2015. – № 1. – С. 46–50.
10. Свірко С.В. Облікова політика бюджетних установ як дієвий інструмент оптимізації їх бухгалтерського обліку / С.В. Свірко // Фінанси, облік і аудит. – 2015. – Вип. 1. – С. 24–31.
11. Сушко Н.І. Класифікація надходжень і витрат в процесі казначейського обслуговування Державного бюджету в умовах євроінтеграції / Н.І. Сушко // ScienceRise. – 2016. – № 2/1(19). – С. 47–54.

УДК 657

Височан О.С.*доктор економічних наук,
професор кафедри обліку та аналізу
Національного університету «Львівська політехніка»***Луцюк І.В.***асистент кафедри обліку та аналізу
Національного університету «Львівська політехніка»*

ПЕРСПЕКТИВИ ВІДРОДЖЕННЯ БІХЕВІОРИСТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ НА РОЗВИТОК ОБЛІКУ В УКРАЇНІ

У статті досліджено вплив біхевіоризму на вітчизняну теорію бухгалтерського обліку в розрізі таких проблемних питань, як: причини та передумови виникнення; предметна сфера; ключові поняття; основні положення (домінанти); методи та інструментарій; критична оцінка та перспективи розвитку. Виокремлено базові допущення, на яких базується біхевіористична (поведінкова) теорія бухгалтерського обліку. Досліджено можливості використання експерименту як новітнього інструментарію організації бухгалтерського обліку.

Ключові слова: біхевіоризм, біхевіористичний (поведінковий) облік, апперцепція облікової інформації, професійне судження бухгалтера, експеримент.

Височан О.С., Луцюк І.В. ПЕРСПЕКТИВЫ ВОЗРОЖДЕНИЯ БИХЕВИОРИСТСКИХ ВЗГЛЯДОВ НА РАЗВИТИЕ УЧЕТА В УКРАИНЕ

В статье исследуется влияние бихевеоризма на отечественную теорию бухгалтерского учета в разрезе таких проблемных вопросов, как: причины и предпосылки возникновения; предметная область; ключевые понятия; основные положения (доминанты); методы и инструментарий; критическая оценка и перспективы развития. Выделены базовые допущения, на которых базируется бихевеористская (поведенческая) теория бухгалтерского учета. Исследованы возможности использования эксперимента как нового инструментария организации бухгалтерского учета.

Ключевые слова: бихевеоризм, бихевеористский (поведенческий) учет, апперцепция учетной информации, профессиональное суждение бухгалтера, опыт.

Vysochan O.S., Lutsiuk I.V. PROSPECTS FOR THE RECOVERY OF BEHAVIORAL STANDPOINT ON THE DEVELOPMENT OF ACCOUNTING IN UKRAINE

The article is aimed at studying of the impact of behaviorism on the national accounting theory in the context of such problematic issues: causes and origins of occurrence; subject area; key concepts; the main features (framework); methods and tools; critical assessment and development prospects. Basic assumptions underlying behavioral theory of accounting have been defined. The possibility of using the experiment as a new instrument in the accounting organization have been studied.

Keywords: behaviorism, behavioral accounting, apperception of accounting information, professional judgment of an accountant, experiment.

Постановка проблеми. Зміщення вектору розвитку вітчизняної облікової думки останніх років із традиційної моделі обліку до сучасної, сформованої з урахуванням надбань суміжних (а подекуди й абсолютно недотичних з бухгалтерським обліком) наук об'єктивно зумовлене динамічними предметними потребами інформаційного суспільства. Спроби вирішення нагальних проблем в обліковій науці спричинили появу низки новітніх облікових течій, об'єднаних використанням міждисциплінарного підходу до вирішення конкретних бухгалтерських завдань.

Міждисциплінарний пізнавальний підхід означає складний методичний комплекс, особливий ракурс розгляду предмету дослідження з погляду різних дисциплін. Усе частіше об'єктами сучасних міждисциплінарних досліджень виступають більш складні для пізнання унікальні системи, у тому числі і система бухгалтерського обліку [1, с. 22].

На думку багатьох учених, саме синтез методик та інструментарію з різних наук здатен вивести бухгалтерський облік на новий етап еволюційного розвитку для максимально повного виконання ним власних функцій.

На початку 60-х років минулого століття на тлі популярності (хоча й дещо згасаючої) економічної психології виник новий напрям дослідження явищ і процесів у сфері бухгалтерського обліку, який дістав назву «біхевіористичний (поведінковий) облік». Його бурхливий розвиток упродовж подальших років при-

звів до появи цілої низки спеціалізованих журналів (Behavioral Research in Accounting, Advances in Accounting Behavioral Research, International Journal of Behavioral Accounting and Finance), монографічних робіт, відкриття департаментів біхевіористичного обліку у вищих навчальних закладах, внесення у навчальні плани окремих академічних дисциплін, присвячених цій тематиці, тощо.

Після певного затишся у 90-х роках, інтерес науковців до поведінкової теорії бухгалтерського обліку поступово відновлюється. Свідченням тому є поява на теренах пострадянського простору впродовж останніх декількох років одразу двох праць монографічного спрямування, присвячених, серед іншого, дослідженню впливу психологічних характеристик особистості на ведення бухгалтерського обліку та формування звітності: «Бухгалтерський учет и психология» (2015 р.) колективу авторів за редакцією Н.А. Каморджанової та «Личностно-ориентированный подход в бухгалтерском учете» (2017 р.) А.П. Шаблі, а також низки фахових публікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Біхевіоризм у бухгалтерському обліку розглядав К.Т. Девіне, який указав на вплив поведінки бухгалтера на осіб, зайнятих у господарській діяльності підприємства, а також залежність вибору методів обліку і представлення бухгалтерської інформації від цілей і поведінки людей [2]. Відносячи його до основних представників англо-американської бухгалтерської

школи, О.В. Кантаєва зазначає: «К.Т. Девіне звернув увагу на те, що обліковий процес – це поведінка бухгалтерів у різних службових ситуаціях» [3, с. 216]. Базовою роботою виступила стаття Карла Томаса Девіне 1960 р. у журналі *The Accounting Review* під назвою *Research Methodology and Accounting Theory Formation*. Серед інших представників біхевіористичної школи бухгалтерського обліку С.Ф. Легенчук відзначає: Л. Арнольда, Р. Блумфілда, Р. Брейктреуза, Т.Р. Дайкмана, Д. Купера, П. Міллера, А. Ріаї-Белькаоя, Е. Хоупвуда, В.Ф. Чуа, М. Шілдса [4, с. 291]; І.В. Орлов – Дж. Росса, Ю. Іджірі, Р.К. Ядікке, К.Е. Найта, Б.А. Ріттса [5, с. 235].

Мета статті полягає у дослідженні передумов виникнення, предметної сфери, ключових понять, основних положень, методів та інструментарію біхевіористичної (поведінкової) теорії бухгалтерського обліку, а також потенціалу її розвитку в найближчій перспективі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для дослідження сучасного стану та перспектив удосконалення теорії біхевіористичного (поведінкового) обліку використаємо модель, представлену на рис. 1.

Причини та передумови виникнення. Біхевіоризм в обліку є очевидним продовженням успішної імплементації теорії психології для вирішення окремих економічних завдань, яка розпочалася на початку минулого століття. Було помічено, що прийняття рішень економічними агентами не завжди пояснюється раціональними категоріями. Соціальні та емоційні фактори, які досі ігнорувалися традиційною економічною наукою, почали виходити на перший план. Відповідно, облік із погляду біхевіоризму, розглядається як соціальна наука зі складною мережею суб'єктно-об'єктних суспільних зв'язків і відносин, які важко пояснити строгими логічними міркуваннями та які не характеризуються точними кількісними закономірностями.

Як зауважують В.В. Ковальов та Віт.В. Ковальов, «процес виробництва і споживання інформа-

ції як необхідний елемент управлінського циклу знаходиться в певній залежності від психологічних особливостей осіб, які приймають участь в управлінні комерційною організацією і (або) мають до неї відношення. Відповідно, цей процес має психологічний вимір. Його неможливо оцінити якимось окремим показником, оскільки абсолютна передбачуваність людської поведінки недосяжна в принципі. Неможливо вивести формалізовані залежності, які характеризують психологічну компоненту інформаційного забезпечення. Важливо зрозуміти, що різні люди готують і споживають інформацію різними способами. Розвиток теорії і практики бухгалтерського обліку без подальшого розроблення розглянутої проблеми є неможливим» [6]. Характеризуючи біхевіористичний підхід до побудови бухгалтерських наукових теорій, С.Ф. Легенчук зазначає: «Критерієм формулювання теорії бухгалтерського обліку висувається здатність впливати на дії і поведінку користувачів інформації, що надається бухгалтерським обліком. Оцінка доцільності використання конкретної облікової методології базується на основі аналізу поведінки користувачів фінансової інформації» [7, с. 116].

Існує думка, що філософською основою біхевіоризму є позитивізм, відповідно, біхевіористичний облік є яскравим прикладом застосування позитивістського підходу в конкретній предметній сфері. Деякі науковці критикують таку позицію. Як зазначається в роботі [2], «відмінність біхевіористичної і позитивної теорій обліку полягає в тому, що перша вивчає поведінку груп людей, а друга – поведінку індивідуальну. Обидві теорії обліку не мають моделі агрегування індивідуальних рішень у групове. Друга відмінність полягає в пізнавальній здатності людини. Біхевіористична теорія обліку допускає нерациональну поведінку користувача бухгалтерської інформації, оскільки його обчислювальні можливості обмежені. Позитивна теорія, навпаки, ґрунтується на раціональності і припускає, що користувач

Рис. 1. Структурний базис дослідження теорій бухгалтерського обліку

Джерело: власна розробка

не обмежений своїми обчислювальними можливостями за максимізації функції корисності». На нашу думку, біхевіористичний підхід поєднує ознаки як позитивної, так і нормативної теорії обліку.

Початок досліджень у галузі біхевіористичного обліку заклав Карл Томас Девіне у 1960 р. До нього варто відзначити публікації Кріса Аргріса *The Impact of Budgets on People* (1952 р.) та Ендрю Стедрі *Budget Control and Cost Behavior* (1960 р.), присвячені взаємозв'язку людської поведінки та бюджетного процесу, які максимально наблизили розуміння впливу облікової інформації на процес прийняття рішень з урахуванням психологічних факторів.

Предметна сфера. Дослідження Дж.Г. Бірнберга, Дж. Лафта та М.Д. Шілдса [8] дають змогу виокремити три підвиди психологічної науки, які важливі для досліджень у сфері обліку. Перша, когнітивна психологія, зорієнтована на людське мислення і найбільш впливові психологічні процеси; друга, мотиваційна психологія, фокусується на поведінці та пов'язаних із нею психологічних процесах; остання, соціальна психологія, досліджує вплив інших людей на думки і поведінку осіб.

Нині прихильники біхевіоризму доводять, що предметна сфера використання цього підходу в бухгалтерському обліку значно ширша, ніж виключно дослідження впливу сприйняття інформації на прийняття рішень учасниками облікового процесу (рис. 2).

Окрім перелічених, біхевіористичний облік, сповідуючи міждисциплінарний підхід, тягнє до вирішення завдань, притаманних також психології, інформаційному менеджменту та управлінню персоналом: виникнення стресових ситуацій у роботі бухгалтера та боротьба з ними; вплив мотиваційних факторів на прийняття рішень у сфері обліку та аудиту; вплив репрезентативності облікової інформації на точність прогнозування; роль невизначеності у використанні облікової інформації; бухгалтерська етика; когнітивне сприйняття облікової інформації; відданість професії бухгалтера; вивчення творчого складника професії бухгалтера тощо.

Ключові поняття. Основним поняттям біхевіористичної теорії бухгалтерського обліку є «апперцепція облікової інформації».

Зроблена у минулому або теперішньому оцінка минулих, теперішніх або майбутніх подій сприймається господарюючим суб'єктом в поточний момент часу крізь призму власного розуміння економічної реальності (апперцепції). Це необхідно враховувати при визначенні можливої реакції на бухгалтерську інформацію її користувачів [10, с. 127-128].

Сприйняття – це складаний психофізіологічний процес, який залежить передусім від знань та досвіду людини. На точність та змістовність сприйняття користувачем облікової інформації напряму впливає його обізнаність із початковими даними, на основі яких формувалися узагальнюючі статті. Таким чином, апперцепція інформації (у т. ч. узагальненої у формі звітності), тобто її сприйняття на основі попереднього досвіду, власних інтересів, набутих знань, нормативних установок тощо, призводить до того, що, формуючи її, бухгалтер не може гарантувати однозначність тлумачення інформації різними групами споживачів чи індивідуальними користувачами.

У післямові до російського видання книги А. Апчерча «Управленческий учет: принципы и практика» (2002 р.) Я.В. Соколов та І.А. Смирнова зазначають: «Основна складність застосування будь-якої системи обліку обмежена апперцепцією користувачів облікової інформації. Облік може бути найдосконалішим, однак він стане дійсно досконалим лише в тому разі, якщо люди, які використовують його дані, будуть настільки ж досконалі». Як наслідок, автори формують таке правило: «Ефективність облікової системи прямо пропорційна розвинутості апперцепції її користувачів» [11, с. 930].

Як зауважують Н.В. Генералова та Н.А. Соколова, «можливі ситуації, за яких очікування, пов'язані у користувача звітності з отримуваними даними, і реакція на них не відповідають їх змістовому значенню, яке визначається методологією бухгалтерського обліку й аналізу. Однією з причин є недостатня підготовленість користувачів фінансової інформації. Ефективне функціонування системи бухгалтерського обліку і звітності неможливе без удосконалення бухгалтерської освіти» [12, с. 179].

Зауважимо, що апперцепція завжди містить ірраціональний складник, оскільки передбачає врахування таких особистісних рис, як упередженість, емоційність, пристрастність і навіть заботони. Як наслідок, звести її до певних формалізованих залежностей (наприклад, впливу освітніх і технологічних факторів), як це прагнуть зробити деякі дослідники [13, с. 14], неможливо в принципі.

Біхевіористична теорія базується на зв'язку інформації, яка необхідна для прийняття рішень, і реакції окремих груп осіб (акціонерів, інвесторів, кредиторів) на неї для оцінки економічних, психологічних та соціальних ефектів впливу облікових процедур [14, с. 21]. Відповідно, значна частина термінів у сфері біхевіористичної теорії обліку

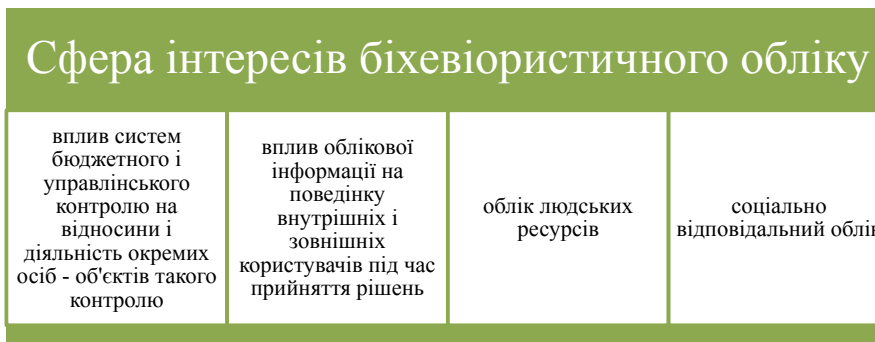

Рис. 2. Основні тематичні напрями досліджень у сфері біхевіористичного обліку за Р.Х. Ештоном та ін.

Джерело: [9, с. 114]

стосується зберігання та обробки людиною облікової інформації, а також психологічних процесів із цим пов'язаних, таких як: база знань, семантичний аналіз облікової інформації, професійне судження, когнітивне моделювання, мотив, стимул, конфлікт, комунікація тощо.

Основні положення теорії. Виділимо базові допущення, на яких базується біхевіористична (поведінкова) теорія бухгалтерського обліку.

1) Бухгалтерський облік є результатом пізнавального процесу у свідомості бухгалтера, який на основі зовнішніх даних із використанням певних шаблонів формує інформацію, необхідну користувачам. Відповідно, важливим аспектом прийняття рішень є професійне судження бухгалтера, яке, однак, знаходиться під впливом внутрішніх психологічних факторів особи.

Спираючись на розуміння механізму поведінки як зв'язку стимулу (документу) і реакції (реакції бухгалтера), прихильники застосування біхевіоризму зробили висновок про те, що робота бухгалтера підпадає під чітку стандартизацію з набором заданих рішень і правом вибору, тобто професійним судженням, причому не лише професійним судженням бухгалтера, але й аудитора, аналітика, інвестора. Це дало змогу застосувати принципи біхевіоризму у фінансовому обліку стосовно надання звітних даних у більш зручному вигляді для різних груп користувачів, за розвитку професійної етики бухгалтера, під час побудови облікової системи господарюючого суб'єкта [15, с. 92–93].

2) Дії бухгалтера в процесі прийняття рішень, а також особи, яка приймає рішення на основі облікової інформації, знаходяться під впливом мотиваційно-потребнісних факторів. Потреби спонукають до дії і викликають мотивацію, що формує лінію поведінки, яка, своєю чергою, забезпечує їх задоволення. Підвищення ефективності роботи бухгалтера шляхом створення умов для забезпечення його потреб є предметом досліджень у сфері управління персоналом, тоді як установлення та мінімізація негативного впливу чинників мотиваційно-потребнісної сфери особистості бухгалтера на якість обліково-інформаційного продукту – біхевіористичного обліку.

Як зауважує М.О. Козлова, основною ціллю біхевіористичного підходу до бухгалтерського обліку як діяльності з генерування і передачі облікових даних є визначення впливу інформаційного змісту переданого повідомлення на поведінку бухгалтера, а також на заінтересованих користувачів такої інформації. Біхевіоризм припускає, що, оскільки управляти поведінкою людини шляхом безпосереднього звернення до її свідомості неможливо, основним інструментом управління є використання відповідних зовнішніх стимулів і підкріплень [16, с. 17].

3) Поведінка бухгалтера як частини соціуму знаходиться під впливом інших членів соціуму; бухгалтерський облік повинен мати соціальну орієнтацію. Соціальні відносини, комунікація і конфлікти, які неминуче виникають у процесі взаємодії, є основними елементами дослідження біхевіористичного обліку.

Бухгалтерія завжди має справу з великою кількістю різних людей, які працюють в даній організації та поза нею. Кожен із них вправі розраховувати на уважний, компетентний і справедливий розгляд і вирішення питання, з яким він звернувся до бухгалтерії. Для цього недостатньо бути лише кваліфікованим бухгалтером, потрібен ще й певний стандарт поведінки, за якого навіть за небажаного для клієнта вирішення питання у нього не залишалося б почуття

неприятні до працівників бухгалтерії і, відповідно, до організації, яку вона представляє [17, с. 148]. М.О. Козлова пропонує розширити перелік пунктів посадової інструкції головного бухгалтера, вказавши що він повинен знати: соціально-психологічні фактори організації праці бухгалтерів; способи подолання лінгвістичних і психологічних комунікаційних бар'єрів; психологічні фактори, які впливають на підготовку звітності [16, с. 21].

Методи та інструментарій. Як зауважує Т.В. Давидюк, розвиток апперцепції користувачів звітності потребує застосування принципово нових підходів до визначення економіко-облікових показників і методики їх розрахунку [18, с. 125].

Е.М. Хагеман виокремлює чотири основні методи біхевіористичних досліджень: 1) лабораторні випробування (під час яких учасники виконують наперед розроблені завдання в контрольованих, штучно створених умовах); 2) опитування (за яких респонденти демонструють власні переконання, ставлення, знання та мотиви на загальних засадах); 3) методи експериментальної економіки (під час використання яких покупці і продавці взаємодіють у штучно створених умовах ринку); 4) польові дослідження (де учасники функціонують в їх природньому середовищі, маючи різні інтереси) [19, с. 9]. Усі ці методи з більшою чи меншою часткою успіху використовуються для пояснень поведінки учасників облікового процесу у біхевіористичному обліку. По суті, вони зводяться до експерименту як методу вивчення явищ економічного кшталту для перевірки гіпотези, який є чи не найважливішим внеском біхевіоризму в теорію бухгалтерського обліку.

Критична оцінка та перспективи розвитку. Р.Х. Ештон та ін. виділяють чотири основні проблеми біхевіористичного обліку: 1) нереалістичні очікування від результатів досліджень у сфері біхевіористичного обліку; 2) труднощі з обмеженням сфери досліджень, що призводить до спрямування зусиль на вирішення несуттєвих питань або, навпаки, встановлення занадто широкого поля досліджень, через що неможливим є отримання конкретних результатів; 3) концентрація уваги на областях дослідження, де результати не матимуть корисного застосування; 4) відірваність від реальних проблем [9].

Саме остання проблема є ключовою, оскільки вказує на нездатність біхевіористичного (поведінкового) обліку вирішувати прикладні завдання методологічного типу, зводячи її в ранг локальних, спеціалізованих теорій, спрямованих передусім на розв'язання організаційних проблем фінансового та управлінського обліку.

Новітнім напрямом у поведінкових дослідженнях бухгалтерського обліку є нейрооблік, який об'єднує прикордонні сфери економіки (в яких формується аналогічний напрям – нейроекономіка), обліку, психології, медицини [20, с. 39].

Висновки. Чим більше облік набуватиме ознак складно структурованої системи зі значною кількістю неформальних елементів та зв'язків, а бухгалтери ставатимуть безпосередніми учасниками процесу прийняття рішень, тим затребуванішими будуть дослідження, присвячені розвитку поведінкового обліку.

В Україні зростання популярності досліджень у сфері біхевіористичного обліку напряму пов'язано із розвитком міждисциплінарного підходу, а також збільшенням кількості спільних робіт фахівців із бухгалтерського обліку з науковцями – психологами та соціологами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Козлова М.О. Целесообразность, особенности и последствия применения междисциплинарного исследовательского подхода к бухгалтерскому учету / М.О. Козлова // Международный бухгалтерский учет. – 2013. – № 19(265). – С. 22–32.
2. Шабля А.П. Личностно-ориентированный подход в бухгалтерском учете : [монография] / А.П. Шабля. – М. : Проспект, 2017. – 128 с.
3. Кантаєва О.В. Історичні аспекти і сучасні підходи до розгляду значення креативного обліку в Міжнародних стандартах фінансової звітності / О.В. Кантаєва // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – № 3(18). – С. 215–221.
4. Легенчук С.Ф. Бухгалтерське теоретичне знання: від теорії до метатеорії : [монографія] / С.Ф. Легенчук. – Житомир : ЖДТУ, 2012. – 336 с.
5. Орлов І.В. Призначення бухгалтерського обліку та його історична модифікація / І.В. Орлов // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2011. – № 3(21). – Ч. 2. – С. 231–241.
6. Ковалев В.В. Анализ баланса / В.В. Ковалев, Вит.В. Ковалев ; 4-е изд. – М. : Проспект, 2016. – 912 с.
7. Легенчук С.Ф. Підходи до побудови наукових теорій бухгалтерського обліку / С.Ф. Легенчук // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – 2011. – № 1(55). – С. 110–118.
8. Birnberg J.G. Psychology Theory in Management Accounting Research / J.G. Birnberg, J. Luft, M.D. Shields // Handbooks of Management Accounting Research. – 2006. – № 1. – P. 113–135.
9. The Evolution of Behavioral Accounting Research : An Overview / Ed. by Robert H. Ashton. – London: Routledge, 2013. – 132 p.
10. Пятів М.Л. Направлення розвитку сучасної теорії бухгалтерського обліку в світ роботи Я.В. Соколова «Бухгалтерський облік як сума фактів господарської діяльності» / М.Л. Пятів // Фінанси і бізнес. – 2011. – № 1. – С. 122–130.
11. Апчерч А. Управлінський облік: принципи і практика / А. Апчерч ; пер. с англ. под ред. Я.В. Соколова, І.А. Смирновой. – М. : Фінанси і статистика, 2002. – 952 с.
12. Генералова Н.В. Вариативность интерпретации бухгалтерской информации / Н.В. Генералова, Н.А. Соколова // Вестник СПбГУ. – 2012. – Сер. 5 «Экономика». – Вып. 1. – С. 175–181.
13. Зайцева О.П. Необходимость интегрированного подхода к формированию учетно-аналитического обеспечения менеджмента / О.П. Зайцева // Современное состояние и перспективы развития бухгалтерского учета, экономического анализа и аудита : материалы Международной научно-практической конференции (Иркутск, 23 апреля 2016 г.). – Иркутск : БГУ. – С. 11–19.
14. Лемішовська О.С. Вплив облікових теорій на розвиток теорії та методик бухгалтерського обліку / О.С. Лемішовська // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2016. – Вип. 6-1(06). – С. 19–22.
15. Солоненко А.А. Поведенческий бухгалтерский учет: реалии и перспективы / А.А. Солоненко // Вестник АГТУ. Серия «Экономика». – 2015. – № 1. – С. 89–99.
16. Козлова М.О. Влияние психологических и лингвистических аспектов на организацию бухгалтерского учета / М.О. Козлова // Международный бухгалтерский учет. – 2013. – № 24(270). – С. 17–28.
17. Веселова М.П. Психологические аспекты профессии бухгалтера / М.П. Веселова // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. – 2009. – № 5–1. – С. 147–151.
18. Давидюк Т.В. Конвергенція бухгалтерської та соціальної звітності в частині людського капіталу: розвиток наявних підходів / Т.В. Давидюк // Економіка: реалії часу. – 2012. – № 2(3). – С. 123–129.
19. Hageman A.M. A Review of the Strengths and Weaknesses of Archival, Behavioral, and Qualitative Research Methods: Recognizing the Potential Benefits of Triangulation / Amy M. Hageman // Advances in Accounting Behavioral Research. – 2008. – Vol. 11. – Pp. 1–30.
20. Самусенко С.А. Современные теории управленческого учета в работах зарубежных авторов / С.А. Самусенко // Международный бухгалтерский учет. – 2015. – № 36. – С. 33–46.

УДК 657.1:65.014.1

Гангал Л.С.

кандидат економічних наук,
асистент кафедри обліку і оподаткування
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

ОБЛІКОВА ІНФОРМАЦІЯ ЯК ОСНОВА ОБГРУНТУВАННЯ РІШЕНЬ РІЗНИХ ІЄРАРХІЧНИХ РІВНІВ МЕНЕДЖМЕНТУ СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР

У статті досліджено місце бухгалтерського обліку та звітності в системі інформаційної підтримки рішень щодо управління підприємствами. Визначено склад управлінських бухгалтерських звітів, необхідних для забезпечення ефективного управління конкурентним розвитком суб'єкта господарювання. Запропоновано систему управлінської бухгалтерської звітності для обґрунтування оперативних, тактичних та стратегічних рішень щодо зростання конкурентоспроможності агропромислових підприємств.

Ключові слова: управління, управлінські рішення, управлінська звітність, обліково-інформаційне забезпечення, конкурентоспроможність.

Гангал Л.С. УЧЕТНАЯ ИНФОРМАЦИЯ КАК ОСНОВА ОБОСНОВАНИЯ РЕШЕНИЙ РАЗНЫХ ИЕРАРХИЧЕСКИХ УРОВНЕЙ МЕНЕДЖМЕНТА СОВРЕМЕННЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ СТРУКТУР

В статье исследовано место бухгалтерского учета и отчетности в системе информационной поддержки решений по управлению предприятиями. Определен состав управленческих бухгалтерских отчетов, необходимых для обеспечения эффективного управления конкурентным развитием субъекта хозяйствования. Предложена система управленческой бухгалтерской отчетности для обоснования оперативных, тактических и стратегических решений касательно роста конкурентоспособности агропромышленных предприятий.

Ключевые слова: управление, управленческие решения, управленческая отчетность, учетно-информационное обеспечение, конкурентоспособность.

Hanhal L.S. ACCOUNTING INFORMATION AS BASIS OF REASONS FOR SOLUTIONS OF DIFFERENT HIERARCHICAL LEVELS OF MANAGEMENT OF MODERN ENTREPRENEURIAL STRUCTURES

In article the place of financial accounting and the reporting in system of information support of decisions under management of the entities is researched. The structure of the managerial accounting reports necessary for ensuring effective management of competitive development of the subject of managing is determined. The system of management accounting records for reasons for operational, tactical and strategic decisions, concerning growth of competitiveness of the agro-industrial entities is offered.

Keywords: management, management decisions, management reporting, accounting information support, competitiveness.

Постановка проблеми. Ефективна та конкурентоспроможна діяльність вітчизняних підприємств у сучасних умовах активізації глобалізації та інтернаціоналізації світових економічних процесів можлива за наявності результативної системи менеджменту, спроможної мобільно генерувати якісні управлінські рішення. Засобом досягнення цього є достовірна та повна інформаційна база, що включає в себе основні показники функціонування господарюючої структури. За умов обмеженості та недостатньої цільової спрямованості даних фінансових та статистичних звітів відповідно до потреб менеджменту ключовим елементом зазначеної інформаційної бази нині стає управлінська бухгалтерська звітність, від оптимальності складу та структури якої залежить ефективність усіх управлінських процесів на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням теоретико-методичних засад розроблення управлінської бухгалтерської звітності суб'єктів господарювання займалися такі науковці, як Г.В. Брик, О.В. Зибарева, Л.В. Іванченкова, Н.О. Лоханова, К.Є. Нагірська, М.А. Проданчук, Л.П. Радецька, І.Б. Садовська, Г.О. Ткачук та ін. Однак багато питань, що пов'язані з особливостями формування складу та структури внутрішньогосподарських звітів для різних ієрархічних рівнів менеджменту для задоволення їх інформаційних потреб відповідно до сучасних умов ведення господарської діяльності, залишаються дискусійними та актуалізують необхідність подальших досліджень.

Мета статті полягає у концептуальному обґрунтуванні ролі та порядку формування внутрішньогосподарської бухгалтерської звітності підприємства для

забезпечення якості та ефективності оперативних, тактичних та стратегічних управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-які управлінські рішення щодо стратегії і тактики діяльності, оцінки ефективності господарювання, оптимального використання ресурсів тощо повинні базуватися на достовірній, своєчасній і повній обліковій інформації. Якісно організований та налагоджений бухгалтерський облік має забезпечити менеджмент своєчасними, достовірними та релевантними даними для всебічного економічного аналізу господарської діяльності та підготовки відповідних управлінських рішень. Вимоги щодо необхідного інформаційного забезпечення мають формуватися саме в управлінській системі підприємства та формулюватися у вигляді запитів із конкретними фінансовими показниками. У бухгалтерському обліку мають визначатися способи акумулювання інформації та їх надання у звітності, а аналітична система формує методи її обробки.

Організація інформаційної взаємодії системи управління підприємства з його обліковою системою проявляється через сукупність інформаційних запитів та їх інформаційного забезпечення (рис. 1).

Отже, інформація, що генерується системою обліку, і в подальшому підлягає аналітичній обробці та представленню у звітності й є основою прийняття обґрунтованих управлінських рішень. У своєму дослідженні професор Н.О. Лоханова робить висновок, що сучасний стан практики обліку в Україні відображає проблему конфлікту економічних інтересів різних суб'єктів: засновників бізнесу, управлінців різних рівнів, податкових органів тощо. Простежується дисбаланс у задоволенні інформаційних

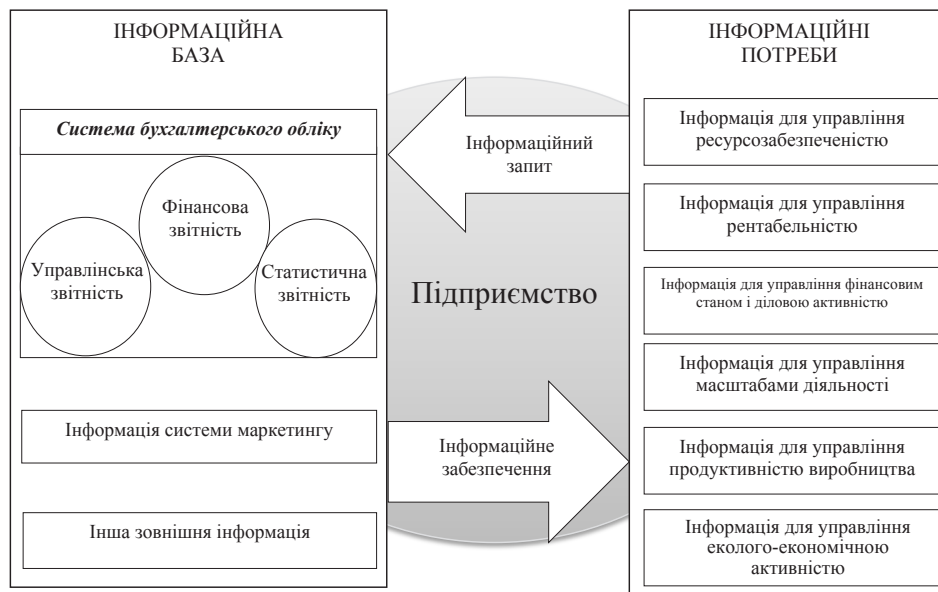

Рис. 1. Місце бухгалтерського обліку та звітності в системі інформаційної підтримки рішень щодо управління підприємствами

Джерело: узагальнено автором

вимог із перекосом у бік інтересів державних органів із формуванням облікових даних передусім для цілей оподаткування [4, с. 166]. Справедливо зазначає Л.П. Радецька, що за умов ринку є недостатнім задоволення потреб в інформації лише переважно зовнішніх користувачів, оскільки на перший план у системі управління підприємством висувається потреба прогнозування, реалізації планів та узагальнення необхідної вихідної інформації для прийняття обґрунтованих класів можливих рішень [6, с. 182]. Одним з основних завдань розвитку бухгалтерського обліку нині є його орієнтація на потреби управління і представлення необхідних для менеджерів даних належним чином у відповідній звітності, адже саме остання надає інформацію для оперативного, поточного та стратегічного управління. При цьому ключову роль відіграють управлінські звіти, оскільки інші види звітності є досить формалізованими, поверховими, мають недостатньо можливостей для адаптації до потреб менеджменту.

Рівень інформативності звітності, що формується нині підприємствами, залежить передусім від специфіки їх діяльності. Зокрема, проведене нами дослідження інформативності статистичних та фінансових звітів агропромислових підприємств щодо управління їх розвитком та конкурентоспроможністю демонструє обмеженість даних щодо їх екологічної діяльності, окремих маркетингових та економічних показників [2, с. 4–5], тому оцінка стану розвитку підприємства, його конкурентних позицій та визначення способів їх підвищення неможливі без формування комплексної, релевантної управлінської звітності. Вона являє собою систему гнучкої обліково-аналітичної інформації для контролю, аналізу, укладання бюджетів, прийняття управлінських рішень. Ця звітність матиме цінність, якщо формуватиметься для менеджерів різного рівня, відображатиме умови, специфіку та особливості діяльності фірми, будуватиметься відповідно до облікової політики підприємства та буде спроможна задовольнити наявні інформаційні потреби системи управління.

При цьому погоджуємося з твердженням М.А. Проданчука, що «під час формування інформації повинен забезпечуватися такий методологічний принцип: максимум інформації за мінімумом кількості форм внутрішньої звітності» [5, с. 54].

Управлінська бухгалтерська звітність повинна припускати можливість проведення подальшого аналізу з мінімальними витратами часу, що є ознакою аналітичності, робити висновки і приймати на їх основі економічно обґрунтовані управлінські рішення [7, с. 903]. Правильно зазначає Г.В. Брик, що однією з основних нині проблем у формуванні звітності є довільна форма її подачі та неузгодженість даних між структурними підрозділами, які її подають. У результаті до користувача потрапляє невзаємопов'язаний набір форм, які часто суперечать одна одній і відображають недостовірні дані про діяльність структурних підрозділів і підприємства загалом [1, с. 79].

Для вдосконалення діючої системи управління Л.В. Іванченкова та Г.О. Ткачук пропонують поділити весь потік обліково-аналітичної інформації на три категорії: оперативну, поточну та узагальнюючу управлінську звітність [3, с. 75]. Пропозиція такої класифікації є доцільною, тому на її основі для максимального забезпечення цільової спрямованості внутрішньогосподарських звітів нами запропоновано їх чітке розмежування за рівнями прийняття рішень (оперативні, тактичні і стратегічні) для агропромислових підприємств (рис. 2).

Так, прийняття поточних рішень щодо управління розвитком підприємства і конкурентними позиціями полягає у вирішенні оперативних завдань, що спрямовані на забезпечення нормального функціонування фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання відповідно до визначених орієнтирів конкурентного розвитку. Управлінська звітність для прийняття оперативних рішень менеджерами різних рівнів повинна надавати достатній обсяг інформації для вирішення питань, пов'язаних із терміновою закупівлею сировини, матеріалів, пального, запасних частин, відсутність яких загрожує зупинити виробни-

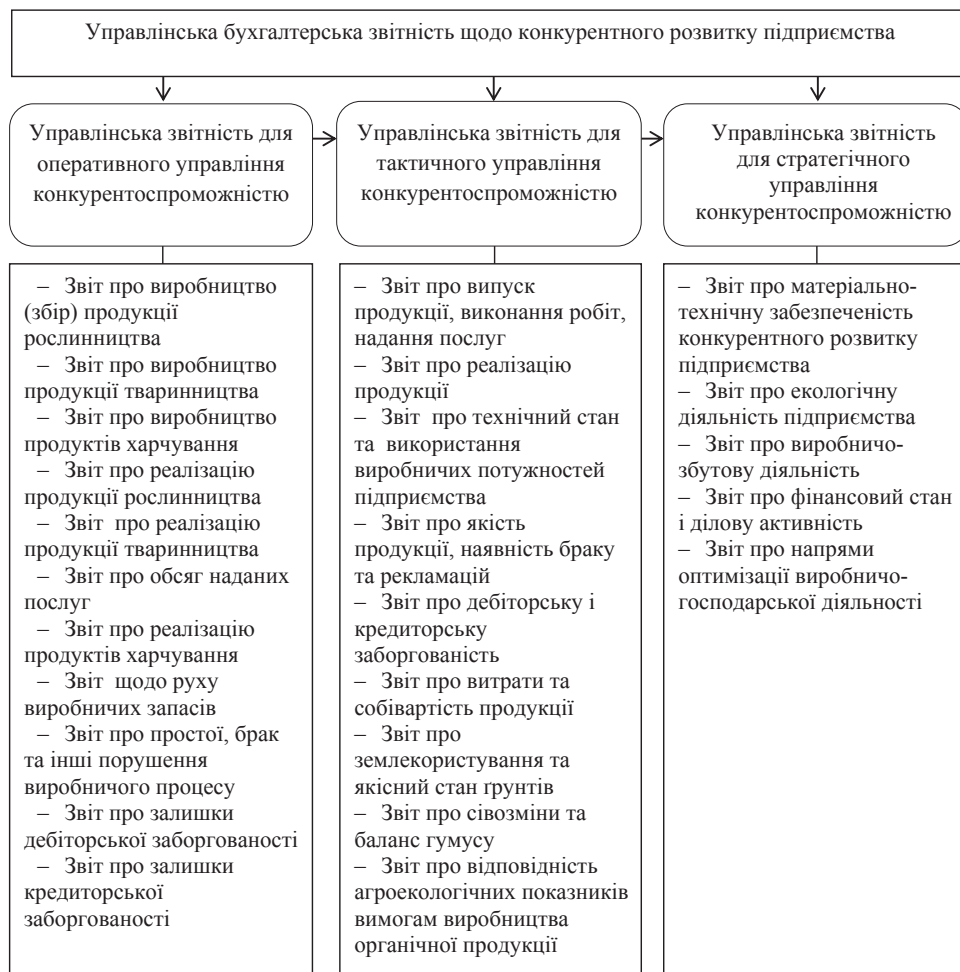

Рис. 2. Рекомендований склад управлінської бухгалтерської звітності для забезпечення управління конкурентоспроможністю агропромислових підприємств

цтво; погашення заборгованості перед постачальниками та іншими кредиторами; виконання зобов'язань із відвантаження готової продукції та товарів; забезпечення встановлених санітарно-гігієнічних, технічних і технологічних норм організації виробництва; забезпечення безперебійної роботи та повного завантаження основних і допоміжних господарських структур; своєчасної ліквідації наслідків непередбачуваних збоїв в роботі підприємства; моніторингу господарських операцій, які загрожують падінню ефективності господарської діяльності; формування пропозицій щодо вдосконалення системи поточного управління та планування діяльності тощо. Рекомендований склад і структуру вказаних звітів наведено в табл. 1.

Оперативні управлінські звіти є підґрунтям для формування звітності, призначеної для прийняття тактичних рішень щодо управління конкурентоспроможністю. Остання містить аналітичну інформацію про ритмічність поставок і відвантаження, матеріальне та технічне забезпечення виробництва, своєчасність розрахунків, структуру витрат діяльності, наявність небезпечних для діяльності факторів, ефективність прийнятих оперативних управлінських рішень тощо (табл. 2).

Тактичні звіти є основою для формування стратегічної звітності, призначеної для забезпечення конкурентних переваг у довгостроковому періоді. Стратегічний менеджмент конкурентного розвитку

спрямований на максимізацію економічного ефекту діяльності та забезпечення зростання конкурентних позицій за основними групами показників, що їх характеризують. До складу управлінської звітності для прийняття стратегічних рішень щодо управління конкурентоспроможністю рекомендовано включити п'ять звітів про конкурентні позиції підприємства за ключовими показниками, наведеними в табл. 3.

Рекомендовані форми управлінської звітності охоплюють сукупність найважливіших показників діяльності підприємства, що відображають конкурентні позиції за усіма сферами його виробничо-господарської діяльності. За інформацією зазначених форм звітності менеджери господарюючої структури спроможні прийняти ефективні управлінські рішення щодо вдосконалення виробничої та збутової діяльності, розвитку технологічної складника, формування конкурентних переваг за показниками фінансового стану та еколого-економічної ефективності, що спроможне забезпечити ефект синергії на основі вдалого використання управлінських технологій у межах стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємства.

Висновки. Отже, реалії сьогодення висувають нові вимоги до менеджерів вітчизняних підприємств, які пов'язані з адаптацією інструментів та методів управління до сучасних реалій ведення бізнесу. У таких умовах значно зростає роль інформаційного забезпечення управління як необхідної бази при-

Таблиця 1

**Інформаційне забезпечення рекомендованої управлінської бухгалтерської звітності
для оперативного управління конкурентоспроможністю агропромислових підприємств
(період формування – тиждень, декада, місяць)**

Вид звіту	Зміст звіту	Призначення
Звіт про виробництво (збір) продукції рослинництва	Інформація про види та кількість виготовленої (зібраної) продукції рослинництва, у тому числі органічної (*для с/г підприємств із зазначенням обсягу посівних площ, на яких була зібрана вказана продукція)	Управління масштабами та продуктивністю виробництва, збутом продукції, еколого-економічною активністю
Звіт про виробництво продукції тваринництва	Дані про види та кількість виготовленої продукції тваринництва, у тому числі органічної	
Звіт про виробництво продуктів харчування	Інформація про обсяг і склад виготовлених продуктів харчування, у тому числі органічних	
Звіт про реалізацію продукції рослинництва	Інформація про види і ціни реалізованої продукції рослинництва (у тому числі органічної) за такими напрямками: переробним підприємствам, на ринку через власні торгові точки, пайовикам у рахунок орендної плати, експортовано	
Звіт про реалізацію продукції тваринництва	Інформація про види і ціни реалізованої продукції тваринництва (у тому числі органічної) за такими напрямками: переробним підприємствам, на ринку через власні торгові точки, пайовикам в рахунок орендної плати, експортовано	
Звіт про обсяг наданих послуг	Інформація про обсяг і вартість наданих послуг за напрямками реалізації	
Звіт про реалізацію продуктів харчування	Інформація про види і ціни реалізованих продуктів харчування (у тому числі органічних) за напрямками реалізації	
Звіт щодо руху виробничих запасів	Дані про наявність на початок і кінець звітного періоду (дня, тижня, декади) мінеральних і органічних добрив, кормів, насіння, посадкового матеріалу	Управління ресурсозабезпеченістю
Звіт про простой, брак та інші порушення виробничого процесу	Інформація про обсяг бракованої продукції, простої виробничого процесу та вихід обладнання із зазначенням причин даних явищ	
Звіт про залишки дебіторської заборгованості	Інформація про розмір заборгованості у розрізі дебіторів та плановані строки її погашення	Управління фінансовим станом
Звіт про залишки кредиторської заборгованості	Інформація про розмір заборгованості у розрізі кредиторів та плановані строки її погашення	

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

**Інформаційне забезпечення управлінської бухгалтерської звітності для тактичного управління
конкурентоспроможністю агропромислових підприємств (період формування – квартал, півроку, рік)**

Вид звіту	Зміст звіту	Призначення
Звіт про випуск продукції, виконання робіт, надання послуг	Інформація щодо кількості виготовленої (зібраної) продукції за видами, у тому числі органічної	Управління обсягами і продуктивністю виробництва
Звіт про реалізацію продукції	Інформація щодо обсягу, цін і напрямів реалізації продукції за видами	Управління маркетингом
Звіт про технічний стан та використання виробничих потужностей підприємства	Інформація про склад, структуру, рівень зносу виробничих необоротних активів із зазначенням даних про продуктивність їх діяльності	Управління ресурсозабезпеченістю
Звіт про якість продукції, наявність браку та рекламцій	Інформація про сортність продукції, наявність сертифікатів якості, сертифікатів органічної продукції за видами виготовлених і реалізованих товарів. Дані про розміри виробничого браку	Управління продуктивністю виробництва
Звіт про дебіторську і кредиторську заборгованість	Перелік дебіторів і кредиторів із зазначенням розміру заборгованості і строків її погашення	Управління фінансовим станом
Звіт про витрати та собівартість продукції	Структура собівартості продукції, у тому числі органічної, інформація про загальновиробничі, адміністративні витрати	Управління рентабельністю
Звіт про землекористування та якісний стан ґрунтів	Інформація про розмір земель, що знаходяться у розпорядженні підприємства, обсяг орендованих та наданих в оренду ділянок, вартість оренди, оцінку земель, а також понесені витрати на рекультивацию земель, на захист від ерозії, заходи з підвищення рівня підземних вод, запобігання засоленню, розсоленню, реабілітації ґрунтів, використання екологічно безпечних технологій обробітку ґрунту, використання ґрунтозберігаючих систем землеробства, інші поточні витрати на запобігання втраті якісних характеристик ґрунтів чи їх відновлення	Управління ресурсозабезпеченістю та еколого-економічною ефективністю
Звіт про сівозміни та баланс гумусу	Інформація про відповідність структури посівів запланованим сівозмінам, оцінка балансу гумусу	
Звіт про відповідність агроекологічних показників вимогам виробництва органічної продукції	Інформація про ступінь дотримання вимог, що висувуються до підприємств – виробників органічної продукції	

Джерело: розроблено автором

Таблиця 3

Управлінська бухгалтерська звітність для прийняття стратегічних рішень щодо управління конкурентоспроможністю (період формування – рік, 3 роки, 5 років)

Вид звіту	Зміст звіту	Призначення
Звіт про матеріально-технічну забезпеченість конкурентного розвитку підприємства	Інформація про стан і структуру основних і оборотних активів, капіталу, землі, трудових ресурсів. Дані щодо конкурентних позицій за даними показниками відносно певної вибірки аналогічних підприємств діючих на ринку	Формування стратегії конкурентного розвитку підприємства
Звіт про екологічну діяльність підприємства	Інформація про рівень екологізації виробництва і збуту (співвідношення екологічно безпечної і традиційної продукції), дані про розмір і напрями екологічних інвестицій, зобов'язань, платежів і резервів	
Звіт про виробничо-збутову діяльність	Інформація про обсяг виготовленої і реалізованої продукції (у тому числі органічної), виробничі і повну собівартість, прибуток, напрями реалізації, включаючи експорт.	
Звіт про фінансовий стан і ділову активність	Інформація про фінансову незалежність, ліквідність, платоспроможність та оборотність активів підприємства	
Звіт про напрями оптимізації виробничо-господарської діяльності	Інформація про оптимізовані показники виробничо-господарської діяльності, що забезпечують зростання конкурентних позицій підприємства	

Джерело: розроблено автором

йняття ефективних та своєчасних рішень, ключовим елементом якого виступає управлінська звітність. Для задоволення інформаційних потреб менеджменту запропоновано систему управлінської звітності для обґрунтування оперативних, тактичних та стратегічних рішень щодо розвитку та зростання конкурентоспроможності агропромислових підприємств. Рекомендовані управлінські звіти за своїм складом та структурою охоплюють спектр основних індикаторів діяльності суб'єктів господарювання, зокрема містять інформацію щодо екологічних, маркетингових та окремих економічних показників, що не виокремлюються чи не формуються в інших видах звітів, однак здійснюють вплив на результативність діяльності господарюючого суб'єкта. Зазначені пропозиції дадуть змогу не лише посилити роль бухгалтерського обліку в системі управління агропромисловими підприємствами, а й спрямовані на підвищення якості та ефективності менеджменту, що в сучасних умовах є визначальним фактором їх успішного та конкурентоспроможного функціонування.

Перспективи подальших досліджень та публікацій полягають в ідентифікації складу необхідних показників управлінських звітів як вагомого елементу інтегрованої звітності соціально відповідальних бізнесових структур ринкового типу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Брик Г.В. Управлінська (внутрішньогосподарська) звітність аграрних формувань / Г.В. Брик // Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія «Економіка АПК». – 2014. – № 21(1). – С. 77–84.
- Гангал Л.С. Аналітичні можливості звітності підприємств в управлінні їх конкурентоспроможністю на основі екологічних показників / Л.С. Гангал, О.В. Зибарева // Держава та регіони. – 2016. – № 2. – С. 3–11.
- Іванченкова Л.В. Внутрішньогосподарська звітність у системі управління бізнесом / Л.В. Іванченкова, Г.О. Ткачук // Економіка харчової промисловості. – 2016. – Т. 8. – Вип. 1. – С. 73–80.
- Лоханова Н.О. Діючий стан системи бухгалтерського обліку в Україні як відбиття конфлікту економічних інтересів / Н.О. Лоханова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2012. – № 721. – С. 161–166.
- Проданчук М.А. Теоретико-методологічні засади управлінського обліку в системі управління підприємством / М.А. Проданчук // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 3. – С. 51–57.
- Радецька Л.П. Управлінський облік в Україні: проблеми становлення та розвитку / Л.П. Радецька // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки (Електронна версія). – 2009. – № 6. – Т. 1. – С. 180–183.
- Садовська І.Б. Критерії оцінки якості управлінської звітності / І. Б. Садовська, К. Є. Нагірська // Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. – Вип. 3. – С. 899–904.

УДК 336.225.674

Костюк Б.В.*аспірант кафедри фінансового аудиту
Київського національного торговельно-
економічного університету*

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ПОДАТКОВОЇ МІЛІЦІЇ У ЗДІЙСНЕННІ ПОДАТКОВОГО АУДИТУ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ

Статтю присвячено дослідженню сутності та особливостей участі підрозділів податкової міліції у здійсненні податкового аудиту. Проаналізовано перспективи реформування податкової міліції в Україні. Визначено основні проблеми щодо правового регулювання участі підрозділів податкової міліції у здійсненні податкового аудиту.

Ключові слова: податкова міліція, податковий аудит, контроль, правове регулювання, законодавство.

Костюк Б.В. ОСОБЕННОСТИ УЧАСТИЯ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ НАЛОГОВОЙ МИЛИЦИИ В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ НАЛОГОВОГО АУДИТА В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ ЕЕ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ СТРУКТУРЫ

Статья посвящена исследованию сути и особенностей участия подразделений налоговой милиции в проведении налогового аудита. Проанализированы перспективы реформирования налоговой милиции в Украине. Определены основные проблемы правового регулирования участия подразделений налоговой милиции в проведении налогового аудита.

Ключевые слова: налоговая милиция, налоговый аудит, контроль, правовое регулирование, законодательство.

Kostiuk B.V. THE PECULIARITIES OF PARTICIPATION OF THE TAX POLICE UNITS IN CONDUCTING TAX AUDIT IN CONDITIONS OF REFORMING THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE TAX POLICE

The article reviews the essence and features of participation of tax police units in conducting tax audit. Analyzed the prospects of reforming the tax police in Ukraine. Defined the main problems of the legal regulation of participation of the tax police units in tax audit.

Keywords: tax police, tax audit, control, legal regulation, legislation.

Постановка проблеми. Функція держави щодо забезпечення своєї внутрішньої впорядкованості, а також внутрішньої безпеки виникає одночасно з народженням держави і прогресує разом із нею. Безумовно, для громадського спокою і порядку органи влади використовують різні засоби. Це може бути і система норм права, створювана для захисту інтересів громадян і держави, і спеціальні органи, що займаються безпосередніми функціями забезпечення порядку в суспільстві і країні, у тому числі фінансового. Прикладом останніх можуть служити податкові органи будь-якої держави. Незважаючи на те що протягом усього розвитку суспільства податкові (фіскальні) органи модернізувалися, а їх функції і принципи діяльності трансформувалися, найважливішим і незмінним напрямом діяльності даного інституту все ж залишається забезпечення фінансового порядку і дисципліни в державі.

В умовах правової модернізації, яку переживає сучасне українське суспільство, питання про внутрішню фінансову безпеку і порядок в державі є дуже актуальним. Цей фактор набуває особливої важливості нарівні з ідеологічними, соціальними, економічними, технологічними перетвореннями.

Не можна не відзначити той факт, що сучасний етап розбудови України висуває складні проблеми становлення багатьох інститутів державної влади, що викликає необхідність дослідження ролі і місця податкової міліції в системі податкового механізму та її функціонального навантаження.

Питання організації та діяльності податкової міліції у сфері проведення податкового аудиту набули особливої актуальності через пряме практичне значення її діяльності. Розгляд сучасної системи діяльності податкової міліції необхідно проводити в контексті модернізації податкового законодавства, оскільки проведення комплексу реформ, які започатковані та реалізуються нині в Україні, вимагає оновлення та перегляду багатьох сфер суспільного життя, які формувалися протягом значного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми діяльності податкової міліції в умовах реформування її організаційної структури досліджувалися такими вітчизняними вченими, як: В. Антипов, В. Білоус, О. Бандурка, Л. Воронова, І. Голосніченко, О. Долгій, Г. Забарний, Т. Кагановська, Р. Калюжний, М. Коваль, В. Кириченко, М. Кучерявенко, О. Мацелик, П. Мельник, О. Минаєва, Д. Мулявка, Л. Савченко, В. Шарупа та ін. При цьому багато з окреслених питань щодо вказаної проблематики так і залишаються дискусійними. За останні роки практично відсутні дослідження щодо питань участі підрозділів податкової міліції у здійсненні податкового аудиту в умовах реформування її організаційної структури.

Мета статті полягає у визначенні особливостей участі підрозділів податкової міліції у здійсненні податкового аудиту в умовах реформування її організаційної структури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі ст. 41 Податкового кодексу України, контролюючими органами є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову, державну митну політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, законодавства з питань сплати єдиного внеску та іншого законодавства, контроль над дотриманням якого покладено на контролюючий орган, його територіальні органи. У складі контролюючих органів діють підрозділи податкової міліції [1].

Як зазначає І.М. Бондаренко, податкова міліція виділяється як орган контролю, виконуючи фіскально-контрольний блок функцій податкових органів. При цьому слід зазначити, що ст. 348 Податкового кодексу України визначає, що податкова міліція складається зі спеціальних підрозділів із боротьби з податковими правопорушеннями, що діють у складі відповідних контролюючих органів, і здійснює контроль над додержанням податко-

вого законодавства, виконує оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну та охоронну функції [2, с. 340]. Таким чином, відповідно до положень Податкового кодексу України, податкова міліція виділяється як правоохоронний орган.

Правове становище податкової міліції в системі податкових органів визначається комплексом норм, які передбачають цілі, завдання та принципи діяльності підрозділів податкової міліції, її основні й факультативні функції. Сюди ж відносяться правові приписи, які регламентують порядок формування органів податкової міліції, питання лінійного і функціонального підпорядкування, процедури діяльності, а також компетенцію цих органів.

Варто зазначити, що станом на 2017 р. зберігається тенденція до зростання податкової злочинності, що вказує на необхідність посилення діяльності органів податкової міліції, їх взаємодії з іншими органами, зміни організаційно-економічних умов їх функціонування, освоєння сучасних засобів і технологій тощо. Необхідно відзначити, що злочинні порушення податкового законодавства мають високу латентність. Усе це свідчить про те, що наповнення бюджетів відбувалося не повною мірою, що створює соціальну напруженість, яка стримує розвиток економіки держави і регіонів.

Слід зазначити, що в зарубіжних країнах забезпечення економічної безпеки в податковій сфері здійснюється інститутами фінансової розвідки та фінансової поліції, до функцій яких входить боротьба з ухиленням від оподаткування. У США функції податкової інспекції та податкової поліції знаходяться у віданні Служби внутрішніх доходів, яка є підрозділом Міністерства фінансів США, що здійснює контроль над своєчасним надходженням податків, правильністю оформлення податкових декларацій, справлянням заборгованостей за податками, поверненням переплачених сум, утриманням штрафів із платників податків. Служба проводить кримінальні розслідування, має у своєму складі окружні відділення, а також оперативно-розшукову та слідчу роботу у справах про ухилення від сплати податків, про незаповнення і підробку податкових декларацій, про «відмивання» грошей (головний поліцейський орган), помилкою банкрутства, веде розслідування з пошуку і конфіскації незаконно придбаного майна. Служба має у своєму складі добре оснащений інформаційно-аналітичний підрозділ, що дає змогу аналізувати великий масив даних фінансових та правоохоронних органів [3, с. 89].

Цікавою є діяльність Центру щодо збору та обробки інформації про фінансові операції Австралії, який виконує функції з протидії фінансовим злочинам, відмиванню грошей та ухиленню від сплати податків. Центр не є ізольованою структурою, входить в Єдину систему правоохоронних органів, координація діяльності яких здійснюється генеральним прокурором і міністром юстиції та митницею. У Центрі ведуться збір, обробка, зберігання і передача в податкові та інші державні органи інформації про певні фінансові операції, видання розпоряджень та інструкцій.

У Республіці Білорусь органи фінансових (податкових) розслідувань утворюють єдину централізовану систему, до якої належать: Департамент фінансових розслідувань Комітету державного контролю Республіки Білорусь; управління Департаменту по областях, по Мінській області та м. Мінську; міжрайонні відділи управлінь Департаменту по областях, по Мінській області та м. Мінську. Відповідно до Закону Республіки Білорусь «Про органи фінансових розслідувань Комітету державного контролю Республіки Білорусь», основними завданнями органів фінансо-

вих розслідувань є: захист інтересів суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань в економічній сфері, забезпечення економічної безпеки Республіки Білорусь; захист прав і законних інтересів громадян Республіки Білорусь, іноземних громадян та осіб без громадянства та організацій в економічній сфері; профілактика, виявлення та припинення злочинів та адміністративних правопорушень в економічній сфері, у тому числі корупційних правопорушень; здійснення дізнання по кримінальних справах, ведення адміністративного процесу відповідно до їх компетенції [4].

У Казахстані до недавнього часу розслідування податкових злочинів було віднесено до компетенції органів фінансової поліції. Згідно зі ст. 1 Закону Республіки Казахстан «Про органи фінансової поліції Республіки Казахстан» від 4 липня 2002 р. № 336-П [5] органи фінансової поліції є спеціальними державними органами, які здійснюють правоохоронну діяльність, спрямовану на попередження, виявлення, припинення, розкриття і розслідування злочинних та інших протиправних посягань на права людини і громадянина, інтереси суспільства і держави у сфері економічної та фінансової діяльності, шляхом проведення оперативно розшукової діяльності, попереднього слідства та дізнання адміністративного провадження в межах їх повноважень, установлених законом. Завданнями органів фінансової поліції є: забезпечення в межах повноважень економічної безпеки держави законних прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності суспільства та держави; попередження, виявлення, припинення, розкриття і розслідування злочинів, пов'язаних з ухиленням від сплати податків, інших злочинів і правопорушень в економічній та фінансовій сферах, участь у розробленні та реалізації державної політики у сфері боротьби з корупцією та злочинністю у сфері економіки; здійснення міжнародної співпраці з питань, віднесених до відання органів фінансової поліції.

Проте у 2014 р. Законом РК «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Республіки Казахстан з питань подальшого вдосконалення системи державного управління» від 7 листопада 2014 р. № 248-V [6] було ліквідовано фінансову поліцію з передачею функцій і повноважень щодо попередження, виявлення, припинення, розкриття і розслідування корупційних злочинів та правопорушень новоствореному Агентству у справах державної служби та протидії корупції. А питання економічних і фінансових правопорушень передаються Міністерству фінансів.

Що стосується України, серед пріоритетних напрямів діяльності уряду в 2016 р. було заявлено проведення податкової реформи [7]. Досить радикальним рішенням було прийняття змін до Податкового кодексу України щодо ліквідації структури податкової міліції, яка завжди була серйозним важелем впливу на платників податків.

Так, 01.01.2017 набрали чинності зміни до Податкового кодексу [8], і фактично був запущений процес щодо ліквідації податкової міліції. Проте зазначимо, що станом на 10.03.2017 податкова міліція не ліквідована, оскільки не прийнятий закон, який визначає правові основи організації та діяльності центрального органу виконавчої влади, на який покладається обов'язок забезпечення запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, об'єктом яких є фінансові інтереси держави та/або місцевого самоврядування, що віднесені до його підслідності відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, та інших осіб, з якими цей орган взаємодіє.

Так, у січні 2017 р. на розгляд Кабінету Міністрів України було подано законопроект щодо створення служби фінансових розслідувань. Станом на 10 березня 2017 р. урядом було повідомлено, що «Кабінет Міністрів уже майже завершив роботу над законопроектом щодо створення служби фінансових розслідувань» [9]. Далі має відбутися робота з народними депутатами, аби його було ухвалено у Верховній Раді.

Не можна не зазначити того факту, що в березні 2016 р. група депутатів ВР зареєструвала альтернативний проект закону № 4228 «Про фінансову поліцію» [10]. За цим законопроектом фінансова поліція визначалася як державний правоохоронний орган, на який покладається обов'язок забезпечення запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття злочинів у сфері формування та використання фінансових ресурсів держави, економічної безпеки, що віднесені до його підслідності, відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України. Діяльність фінансової поліції спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра фінансів України.

Аналізуючи запропоновані нововведення, мусимо зауважити, що якісну ефективну реформу податкової поліції можна провести тільки за умови жорсткого контролю діяльності, припинення будь-яких перевищень повноважень і покарання за зловживання. Ця служба, беззаперечно, повинна бути незалежною від Міністерства фінансів України або ДФС України, а підкорятися безпосередньо парламенту.

Беззаперечно, такий «кульгаючий» статус податкової міліції впливає і на організацію участі підрозділів податкової міліції у здійсненні податкового аудиту.

Як зазначає О.М. Резнік, у Податковому кодексі України повною мірою впорядковано діяльність податкової служби загалом і податкової міліції зокрема [11, с. 72]. Визначено її можливості й завдання, обставини, за яких підрозділи податкової міліції мають право брати безпосередню участь у перевірках платників податків. Їх усього дві: або порушено кримінальну справу, або у провадженні перебуває справа оперативного обліку.

Практика діяльності підрозділів податкової міліції засвідчує те, що передбачається охопити плановими перевірками тільки підприємства з високими показниками ризиків несплати податків. Під час відбору суб'єктів господарювання до перевірок зроблено акцент на відпрацюванні фінансово-промислових груп, ризикових підприємств-монополістів, частка прибутку яких у високорентабельних галузях економіки є доволі вагомою, та суб'єктів господарювання, які проводили операції із сумнівними контрагентами [12, с. 11].

Перевіркам у Податковому кодексі України приділено окрему главу, в якій указано, який саме орган має право проводити перевірки, види перевірок, порядок проведення та строки їх проведення.

Взагалі варто відзначити, що методичні рекомендації щодо порядку взаємодії між підрозділами органів ДФС України під час організації та проведення перевірок платників податків було розроблено у 2014 р. і закріплено Наказом ДФС України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку взаємодії між підрозділами органів державної фіскальної служби під час організації, проведення та реалізації матеріалів перевірок платників податків» від 31.07.2014 № 22 [13].

У попередніх Методичних рекомендаціях щодо порядку взаємодії між підрозділами органів Державної податкової служби України під час організації та проведення перевірок платників податків (Наказ ДПА від 27 травня 2008 р. № 355) [14] на податкову міліцію було покладено одне з головних завдань

щодо збору, надання та перевірки інформації, яка може свідчити про ухилення від сплати податків або ймовірне заниження платником податків податкових зобов'язань та наявність податкового боргу у платника податків під час проведення планових та позапланових перевірок. Так, відділ податкового контролю ДПС повинен був за 10 календарних днів до початку проведення планової виїзної перевірки інформувати про її проведення підрозділ податкової міліції. Своєю чергою, податкова міліція в триденний термін направляла вказаному відділу всю наявну інформацію, яка свідчила про можливі порушення платником податкового та валютного законодавства, а також повідомляла про участь співробітників у супроводженні перевірки.

Практика довела, що за такий короткий час співробітник податкової міліції не був у змозі надати до відділу податкового контролю достатньо якісну інформацію про порушення платником податків податкового, валютного та іншого законодавства, якщо перевірка не пов'язана з веденням оперативно-розшукової справи або розслідуванням кримінальних справ. Оскільки зібрані податковою міліцією матеріали повинні містити у собі підтвердження відсутності проведення операцій з транспортування, постачання товарно-матеріальних цінностей, виконання робіт, відібрані пояснення у посадових осіб про відсутність виконання робіт, про відсутність зберігання товарно-матеріальних цінностей, про відсутність відношення до реєстрації та фінансово-господарської діяльності посадових осіб підприємств, інформацію інших міністерств і відомств. Так, для руйнування різноманітних схем, які використовують суб'єкти підприємництва у своїй діяльності, співробітнику податкової міліції потрібно було провести цілу низку заходів, спрямованих на збір доказової бази про порушення ним податкового, валютного та іншого законодавства, на що потрібен більш тривалий час.

Як указує О.М. Резнік, на практиці працівники податкової міліції під час підготовки до супроводження перевірки виконують такі першочергові заходи:

- з податкових інспекцій, в яких перебувають на обліку контрагенти, отримують копії актів перевірок та актів місцезнаходження підприємства, копії декларацій із податку на додану вартість та декларацій із податку на прибуток;

- аналізують та відпрацьовують інформацію щодо всіх працівників, які працювали та були звільнені в період, що перевіряється (відібрання пояснень з приводу виконання певних робіт, постачання товарно-матеріальних цінностей та ін.);

- встановлюють у відділах податкової міліції, де зареєстрований контрагент, чи не порушені (порушувалися) щодо контрагента кримінальні справи, отримують від слідчого копію постанови про порушення кримінальної справи, протоколи допиту, вилучені під час обшуків, виїмок первинні документи, акти експертиз для врахування їх під час складання акта перевірки;

- встановлюють місцезнаходження та відбирають пояснення у службових осіб та працівників підприємства з питань реєстрації, фінансово-господарської діяльності та керівництва підприємством;

- у керівників підприємства витребують копії документів (угод, податкових накладних, товарних накладних, прибуткових касових ордерів, актів приймання-передачі робіт (послуг), додаткових угод тощо), які б підтверджували реальність проведених фінансово-господарських операцій із підприємством, що перевіряється, та ін. [11, с. 73–74].

Лише у разі виконання всіх перерахованих заходів можна зробити об'єктивний висновок про реаль-

ність чи фіктивність проведених фінансово-господарських операцій підприємства, що перевіряється, із сумнівним контрагентом. А в подальшому за результатами зібраних матеріалів здійснити донарахування та стягнення не отриманих державою сум податків.

У діючих Методичних рекомендаціях така структура, як податкова міліція, взагалі не згадується. І лише в пункті 2.1.2. зазначено, що «під час організації проведення документальної позапланової перевірки суб'єкта господарювання, який, можливо, застосовує схеми ухилення від оподаткування та/або щодо якого необхідно отримати додаткову інформацію (залучення до перевірки) спеціалістів Інформаційно-аналітичної групи, у т. ч. оперативних підрозділів (інших структурних підрозділів), підрозділи групи Податкового контролю, які здійснюють (очолюють) перевірки, направляють відповідний запит та інформують про проведення відповідні підрозділи за п'ять календарних днів до дня початку (у разі неможливості – в інші терміни, що дадуть змогу отримати необхідну інформацію до початку проведення перевірки)» [13]. Така фрагментарність Методичних рекомендацій, на жаль, не сприяє ефективному здійсненню своїх повноважень працівниками податкової міліції під час проведення податкового аудиту.

Окремі питання проведення перевірок платників податків врегульовано Наказом Державної податкової служби України «Про затвердження Узагальнюючої податкової консультації щодо окремих питань організації та проведення перевірок платників податків» від 6 липня 2012 р. № 591 [15], а забезпечення єдиного підходу до застосування штрафних санкцій за порушення норм Податкового кодексу України визначено Наказом Державної податкової служби України «Про затвердження Узагальнюючої податкової консультації з питань забезпечення єдиного підходу до застосування штрафних санкцій за порушення норм Податкового кодексу України» від 22 листопада 2012 р. № 1046 [16].

Із зазначеного видно, що окремі напрями організації взаємодії зосереджені в різних нормативних правових актах, що зменшує їх ефективність через утворення масиву інформації, яка концентрується в різних документах. Тому, на нашу думку, питання взаємодії податкової міліції з іншими органами ДФС України у сфері проведення податкового аудиту потребує систематизації в єдиному документі.

Висновки. Підводячи підсумки, хотілося б наголосити, по-перше, на суперечностях у правовому статусі органів податкової міліції і відсутності єдиного бачення перспектив даної структури; по-друге, на фрагментарності законодавчого закріплення повноважень податкової міліції під час проведення податкового аудиту; по-третє, на відсутності єдиного уніфікованого нормативного акту з питань взаємодії органів податкової міліції з іншими органами ДФС України. Проаналізувавши всі проблеми, які існують нині під час взаємодії підрозділів податкової міліції з податковим контролем ДФС України, можна визначити проаналізовану взаємодію як спільну діяльність підрозділів податкової міліції та інших підрозділів ДФС України, змістом якої є вироблення, узгодження і реалізація спільних заходів у межах компетенції учасників, спрямованих на проведення податкового аудиту і для зміцнення законності в державі. Враховуючи викладене, можна стверджувати, що чим тіснішою буде взаємодія підрозділів податкової міліції з усіма відділами ДФС під час проведення планових та позапланових перевірок суб'єктів господарської діяльності, тим вищою буде ефективність перевірочних заходів, що приведе до значного наповнення державного бюджету нашої країни.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні і виробленні конкретних пропозицій щодо вдосконалення участі підрозділів податкової міліції у здійсненні податкового аудиту та потребують більш узагальненого дослідження здобутків зарубіжної науки та іноземного практичного досвіду у цій сфері.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (поточна редакція від 15.04.2017, підстава 1988-19, 1989-19) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.
2. Бондаренко І.М. Дискусійні питання визначення правового статусу органів податкової міліції у динаміці змін податкового законодавства / І.М. Бондаренко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». – 2013. – № 1082. – Вип. 16. – С. 339–341.
3. Лыкова Л.Н. Налоговые системы зарубежных стран : учебник / Л.Н. Лыкова, И.С. Букина. – М. : Юрайт, 2015. – 428 с.
4. Департамент финансовых расследований Комитета государственного контроля Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kgk.gov.by/ru/dfr>.
5. Об органах финансовой полиции Республики Казахстан : Закон РК от 4 июля 2002 г. № 336-II [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1031909#pos=1;-186.
6. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам дальнейшего совершенствования системы государственного управления : Закон РК от 07 ноября 2014 г. № 248-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31624683.
7. Чергова податкова реформа – 2017: зондуємо ґрунт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://i.factor.ua/ukr/journals/buh911/2016/august/issue-34/article-19691.html>.
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні : Закон України від 21.12.2016 № 1797-VIII (поточна редакція від 15.04.2017, підстава 1989-19) // Відомості Верховної Ради. – 2017. – № 5–6. – Ст. 48.
9. Кабінет Міністрів уже майже завершив роботу над законопроектом щодо створення служби фінансових розслідувань [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2190669-kabinet-vze-zaversue-rozrobku-zakonoproektu-sodo-finansovoi-policii-grojsman.html>.
10. Про фінансову поліцію : проект закону № 4228 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58400.
11. Діяльність податкової міліції: правові та організаційні засади : [монографія] / О.М. Резнік, Д.Г. Мулявка, С.К. Гречанюк. – Ірпінь : НУДПС України, 2013. – С. 72.
12. Вісник податкової служби України. – ДП «ІВЦ ДПС Україна», 2012. – № 12. – С. 11.
13. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку взаємодії між підрозділами органів державної фіскальної служби при організації, проведенні та реалізації матеріалів перевірок платників податків : Наказ ДФС України від 31.07.2014 №22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/yuridichnim-osobam/podatkoviy-kontrol/nakazi/66305.html>.
14. Методичні рекомендації щодо порядку взаємодії між підрозділами органів Державної податкової служби України при організації та проведенні перевірок платників податків : Наказ ДПА від 27 травня 2008 р. № 355 (утратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GDP18998.html.
15. Про затвердження Узагальнюючої податкової консультації щодо окремих питань організації та проведення перевірок платників податків : Наказ Державної податкової служби України від 6 липня 2012 р. № 591 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/podatkovozakonodavstvo/nakazi/61678.html>.
16. Про затвердження Узагальнюючої податкової консультації з питань забезпечення єдиного підходу до застосування штрафних санкцій за порушення норм Податкового кодексу України : Наказ Державної податкової служби України від 22.11.2012 № 1046 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/podatkovozakonodavstvo/uzagalnyuyuchiodatkoviy-konsultatsii/61907.html>.

УДК 657.1:004

Кучер В.В.
студент

Житомирського державного технологічного університету

Лаговська О.А.

доктор економічних наук, професор,
декан факультету обліку і фінансів

Житомирського державного технологічного університету

ОБЛІКОВИЙ АСПЕКТ КОМБІНУВАННЯ СХЕМ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ЗАМОВНИКОМ ТА ВИКОНАВЦЕМ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Стаття присвячена актуальній проблемі визначення можливих схем взаємодії між іноземним замовником та вітчизняним виробником у сфері ІТ, а також висвітленню їхніх переваг та недоліків. Проаналізовано стан та тенденцію розвитку ІТ-ринку в Україні.

Ключові слова: Схеми взаємодії в ІТ-сфері, системи оподаткування у сфері ІТ, сфера ІТ.

Кучер В.В., Лаговская Е.А. УЧЕТНЫЙ АСПЕКТ КОМБИНИРОВАНИЯ СХЕМ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МЕЖДУ ЗАКАЗЧИКОМ И ИСПОЛНИТЕЛЕМ В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Статья посвящена актуальной проблеме определения возможных схем взаимодействия между иностранным заказчиком и отечественным производителем в сфере ИТ, а также освещению их преимуществ и недостатков. Проанализировано состояние и тенденции развития ИТ-рынка в Украине.

Ключевые слова: Схемы взаимодействия в ИТ-сфере, системы налогообложения в сфере ИТ, сфера ИТ.

Kucher V.V., Lagovska O.A. ACCOUNTING ASPECT COMBINING THE INTERACTION DIAGRAMS BETWEEN THE CUSTOMER AND THE EXECUTIVE IN THE SPHERE OF INFORMATION TECHNOLOGIES

The article is devoted to the actual problem of determining possible schemes of interaction between a foreign customer and a domestic manufacturer in the IT sphere, as well as highlighting their advantages and disadvantages. The state and tendencies of development of the IT market in Ukraine are analyzed.

Keywords: Schemes of interaction in IT sphere, taxation system in IT sphere, IT sphere.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання з огляду на інтеграційні процеси та стрімкий розвиток міжнародних зв'язків, збільшення розміру інформаційно-технологічних (далі – ІТ) компаній відбувається збільшення попиту на роботу силу програмістів. Інтернет-портал DOU опублікував новий рейтинг найкрупніших ІТ-компаній в Україні за січень 2017 р. На першому місці – ІТ-компанія «ЕРАМ», яка нараховувала 4600 співробітників. Гарним прикладом збільшення попиту на програмістів як роботу силу є ІТ-компанія DataArt, яка починаючи з липня 2016 р. збільшила свій штат на 150 працівників [2]. Чудовим прикладом постає також ІТ-компанія SoftServe, в якій кількість співробітників зросла на 7,6% у другому півріччі та на 15,4% за весь 2016 рік [2]. Вище описані тенденції свідчать про актуальність питання щодо юридичного закріплення цієї співпраці на території нашої держави. З огляду на те, що інвестора цікавить лише величина прибутку, чинна система оподаткування в Україні може бути трансформована під потреби інвестора, що створює можливість маніпулювати базою оподаткування щодо податку на прибуток за однакових початкових факторів (капітал, ресурси, час, робочий персонал). Проте кожне з цих рішень має певний ризик, який інвестор не може оцінити без залучення висококваліфікованого фахівця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питань оптимізації систем оподаткування займалися вітчизняні та іноземні науковці, такі як Н.Б. Буряк, Т.Г. Васильців, М.П. Войнаренко, Ю.С. Горайнова, О. Грін, Д.І. Деба, Л.В. Ємчук, В. Кміть, О.Л. Костенко, О.Р. Квасовський, С.В. Лукаш, І.В. Шевчук, С.І. Юрій та інші. Ці автори розглядали нормативне регулювання систем оподаткування, систематизували та виділили їхні переваги та недоліки, а також описали реалії оптимізаційних схем оподаткування.

Вітчизняні науковці у своїх працях акцентують увагу на конкретних системах оподаткування у розрізі їх проблем та переваг. У зв'язку з цим виявлені недоліки в одній системі оподаткування знижувалися в іншій, якій також притаманні недоліки нового рівня, у результаті чого ми отримуємо замкнуте коло, яке подолати можна лише у разі застосування моделювання як методу наукового пізнання. Питання дослідження окремих систем оподаткування у контексті співпраці між іноземним замовником та вітчизняним виконавцем, вивчення їх особливостей з метою розроблення загальних та специфічних методів, інструментів, важелів, що сприяли б висвітленню цих схем взаємодії, є недостатньо вивченими.

Мета статті – здійснити схематичне моделювання, яке наглядно продемонструє ефективність кожної з систем оподаткування. З огляду на особливості можливих систем оподаткування це вимагає вирішення таких завдань:

- сформулювати схему співпраці між іноземним замовником та українськими виконавцями на початковому рівні;

- сформулювати схему співпраці між іноземним замовником та українськими виконавцями під час реалізації вищого рівня проектів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні спостерігається піднесення та розвиток сфери ІТ. Згідно з даними РwC Україна входить до 20 найбільших експортерів ІТ-послуг у світі. Понад 70% експорту ІТ-послуг України становить розроблення програмного забезпечення на замовлення. Вже зараз ІТ – стрижневий механізм економіки країни, що демонструє найбільший ріст серед інших експортних галузей. У 2015 р. порівняно з 2011 р. внесок ІТ у ВВП збільшився з 0,6% до 3,3% (з \$1,1 до \$2,6 млрд). Такого зростання вдалося досягнути завдяки молодому поколінню інженерів –

за останні 4 роки число ІТ-спеціалістів збільшилося з 42,4 тис. до 91,7 тис. чоловік. Наведена тенденція свідчить, що ІТ-ринок зростає в Україні у 2,5 рази кожні 4 роки [1].

Сучасна система оподаткування дає можливість використовувати велику кількість варіантів співпраці у цій сфері. Зазвичай замовником ІТ-послуг є іноземна компанія, яка керується низькою собівартістю. Така співпраця вимагає створення певної організаційної форми, яка давала би змогу контролювати дії виконавців, при цьому зменшивши податкові та фінансові ризики.

Найпростішою схемою, яка використовується у співпраці між іноземною компанією та виконавцями в Україні, є використання фізичних осіб-підприємців (далі – ФОП). Справа у тому, що замовлення від закордонних компаній українські виконавці мають можливість отримувати багатьма способами, такими як використання бірж для виконавців (фрілансерів), участь у різних ІТ-проектах тощо. Ця схема співпраці зображена на рис. 1.

Ця схема є актуальною для виконання проектних завдань, які можуть бути виконані в одноосібному порядку та мають незначний масштаб. Останнім часом, як свідчить практика, відбувається просування на ринок України різного роду проектів, які

вимагають командної роботи. У зв'язку з цим виконавцями різних проектів є команда, яка складається з декількох ФОП, що працюють над одним проектом для клієнта без створення власної компанії. У цьому разі співпраця найчастіше реалізується напряму з виконавцями, а не через посередників у вигляді бірж тощо. Ця схема співпраці зображена на рис. 2.

Картка рисунку:

1. Ознайомлення виконавців із проектом.
2. Виконання завдання у груповій співпраці між ФОП.
3. Закінчений проект відправляється замовнику.
4. Після отримання виконаного проекту замовник здійснює розрахунки з ФОП.

Ця схема взаємодії найкраще підходить для різного роду пробних проектів чи старту певного бізнесу. Також однією з позитивних рис цієї схеми є мінімальний рівень в організаційних витратах, адже бухгалтерія для ФОП є простою та не потребує значних капіталовкладень. Не можна забути і незалежність кожного працівника у цьому виді співробітництва. До недоліків цієї співпраці можемо віднести серйозність та масштабність проектів. Зрозуміло, що великого масштабу проекти не можуть бути реалізовані таким чином, адже вони потребують досить значного контролю та капіталовкладення, що не може бути реалі-

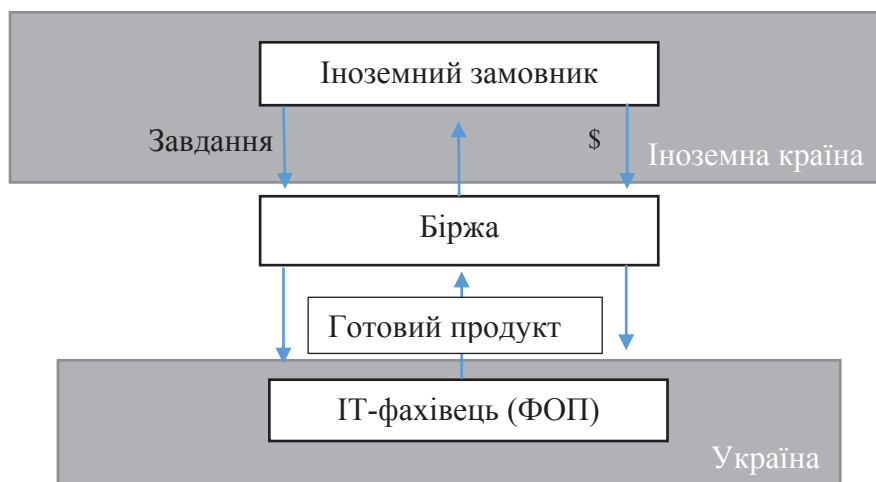

Рис. 1. Співпраця іноземної компанії з ФОП

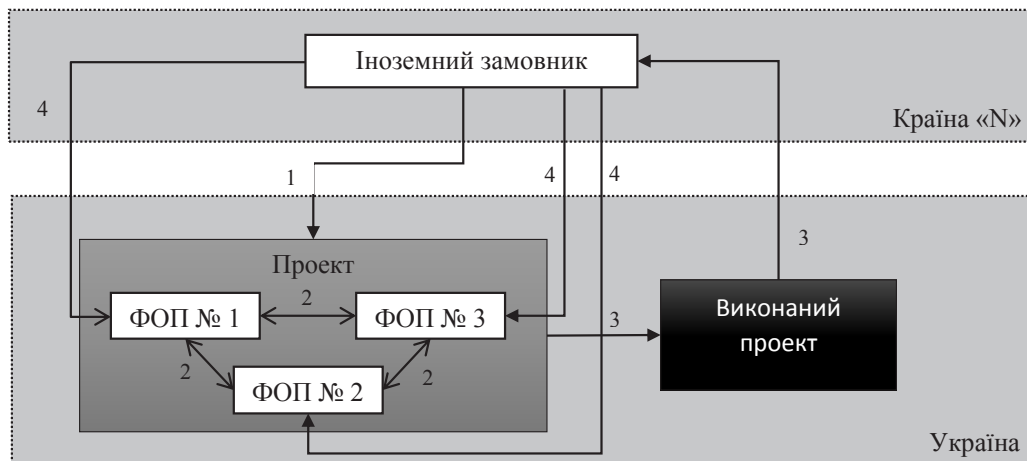

Рис. 2. Схема співпраці з використанням декількох ФОП

зовано за цієї схеми організації взаємодії між учасниками. Також варто зауважити, що розвиток цієї схеми та зайняття провідного місця завжди приводить до розширення проекту та команди, збільшення платежів і виходу на ринок у галузі, і це з часом зумовить необхідність створення певного організаційного та фінансового центру для такої діяльності.

Інша схема, що впливає логічним шляхом із попередньої, передбачає виділення найпростішого посередника – фізичної особи-підприємця, на яку покладаються організаційні та контрольні функції. Іноземний замовник у такому разі не зацікавлений у створенні окремої господарської одиниці в Україні, оскільки це позбавить його певної гнучкості та створить додаткові ризики, які, можливо, будуть невиправдані у разі дострокового закриття проекту. Адже у разі припинення співпраці у замовника не виникне жодних питань щодо припинення чи реорганізації компанії, яка була створена в Україні. Ця схема зображена на рис. 3.

Загалом замовник обирає одну головну особу, яка керує його бізнесом на території України. Така особа, будучи ФОП, здійснює функції проектного менеджера, приймаючи на себе всі платежі, які надходять від замовника, та здійснює розподіл у розрізі витрат та оплати працівникам (ФОП). Крім того, для забезпечення найбільш комфортних умов праці особі, на яку покладено функції контролю та управління, необхідно надати працівникам місце, де вони разом зможуть працювати. Найчастіше це відбувається шляхом оренди офісу.

Головним недоліком цієї схеми є те, що використання цього типу співпраці свідчить про досить значні масштаби реалізованого проекту, що буде мати значне фінансування. А з огляду на обмеження у вигляді доходу ФОП на єдиному податку та кількість працівників виникає проблема у вигляді проходження валюти в країну. Цю проблему долають діленням платежів на кількох ФОП, тобто відбувається знову частковий поділ в ієрархії працівників у розрізі відповідальних за отримання та розподіл платежів.

Картка рисунку:

1. Ознайомлення головного ФОП із проектом.
2. Зібравши команду, головний ФОП дає їй завдання.
3. Групове виконання проекту.
4. Готовий проект відправляється на перевірку головному ФОП.
5. Після перевірки головний ФОП відправляє проект замовнику.
6. Після отримання виконаного проекту замовник здійснює розрахунки з головним ФОП.
7. Головний ФОП самостійно здійснює розрахунки з кожним ФОП, який був у команді.

Цей процес супроводжується значними потребами у бухгалтерському обліку, що зумовлює створення бухгалтерської служби або ж потребу в отриманні послуг від консалтингових установ. Загалом реалізація цієї схеми у разі великої кількості робітників тягне за собою зростання ризику, який полягає у можливості виходу з правового поля за такої діяльності. Ризик цієї схеми полягає в тому, що легко побачити, що одна і та ж особа здійснює оренду певного приміщення і водночас приймає на себе значну частину платежів, які потім розподіляються. Це може викликати провокуючі питання з боку контролюючих органів, адже вони побачать ознаки діяльності іноземної компанії в Україні, яка здійснює діяльність без реєстрації, а це розцінюється як ухилення від сплати податків та приховування трудових відносин.

Результатом цієї схеми є перекладання відповідальності на ФОП. Хоча вся діяльність здійснюється у межах чинного законодавства, проте це не відповідає критеріям нормальної організації бізнесу на території України. Також варто врахувати, що діяльність у цій схемі здійснюється на базі договорів та актів за наданими послугами, що у разі виникнення певних конфліктних ситуацій із замовником може привести до її невирішення. Також замовник у разі виникнення певних втрат не зможе собі їх відшкодувати чи офіційно оприлюднити в бухгалтерській

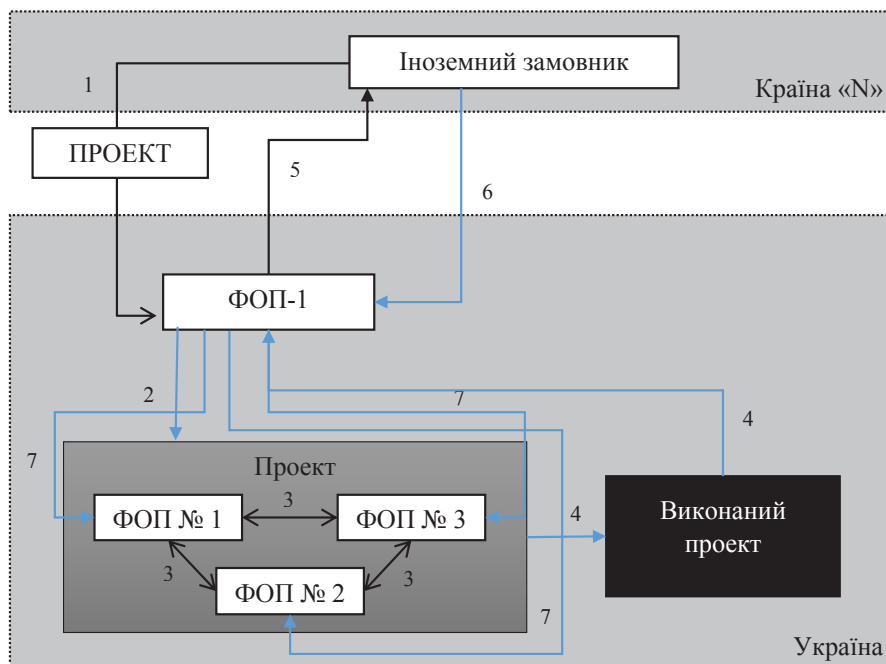

Рис. 3. Схема співпраці на чолі з головним ФОП

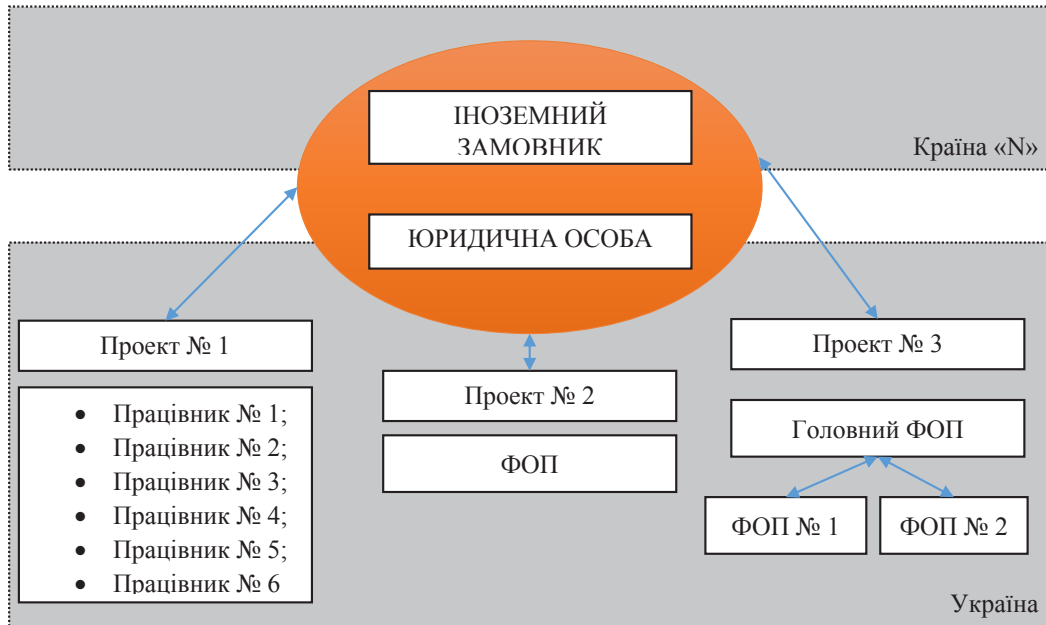

Рис. 4. Схема співпраці з використання юридичної особи

документації, адже це оприлюднення одразу спричинить висвітлення схеми та виведе її за межі законного функціонування.

Опановуючи IT-ринок в Україні, іноземні компанії починають розуміти професійний рівень IT-фахівців нашої країни, у результаті чого виникає більший попит, який супроводжується замовленням більшої кількості серйозних та масштабних проектів. У цьому разі зникає можливість використання попередньо описаних схем, адже у замовника виникає потреба у довгостроковому функціонуванні та можливості відображення цих операцій у власному бухгалтерському обліку. Враховуючи вищезазначене, виникає потреба у створенні окремої господарської одиниці на території України, яка зможе функціонувати на законодавчому рівні, не приховуючи свою приналежність до іноземного замовника чи інвестора. Це можна реалізувати шляхом створення на території України юридичної особи з іноземними інвестиціями.

Співпраця такого типу характеризується значними масштабами виконання проектних завдань та, як зазначалося раніше, довготерміновістю у контексті співробітництва. У цій схемі юридична особа та іноземний інвестор пов'язані між собою не тільки усними та письмовими домовленостями, а й на законодавчому рівні.

Зареєстрована юридична особа на території України дає широке поле з використання оптимізаційних схем. У цій сфері неможливо обійтися без бухгалтерської служби, найманих працівників та обслуговуючого персоналу. Маючи такий законодавчий фундамент, можна бути впевненим, що ніяких перешкод

у використанні попередніх схем з участю юридичної особи немає. Можливості співпраці юридичної особи разом з іноземним інвестором чи замовником на території України зображено на рис. 4.

На рис. 4 зображено використання всіх вищезазначених схем за умови створення юридичної особи. У будь-якому разі варто не забувати, що будь-яка схема, навіть з використанням зареєстрованої юридичної особи, під час перевірки фіскальною службою може бути розцінена не як співпраця між ФОП та юридичною особою, а як взаємодія між роботодавцем та працюючою особою.

Висновки. Співпраця між іноземним замовником та вітчизняним виконавцем може бути реалізована багатьма нормативно підкріпленими варіантами. Залежно від імовірного ризику замовник може маневрувати розміром бази оподаткування податком на прибуток, що зумовить зміни у податкових надходженнях до бюджету країни. Загалом співпраця з іноземними замовниками на території України стрімко розвивається, проте залишається недосконалою.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вуєда І. Украинское IT в цифрах и фактах: мы на распутье, но знаем, куда двигаться дальше [Електронний ресурс] / Igor Vueda // DOU.UA – Режим доступу до ресурсу: <https://dou.ua/lenta/columns/it-in-figures-2016/>.
2. Яровая М. Топ-50 крупнейших IT-компаний Украины, январь-2017: в лидерах EPAM и SoftServe [Електронний ресурс] / Майя Яровая // ain.ua. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://ain.ua/2017/02/27/top-50-it-kompanij-ukrainy-yanvar-2017>.

УДК:657:332.64

Марчук У.О.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та
оподаткування в галузях економіки
Вінницького національного аграрного університету*

ОЦІНКА ЗЕМЛІ У МІЖНАРОДНІЙ ОБЛІКОВІЙ СИСТЕМІ

У статті розглядаються особливості оцінки землі у високорозвинених державах, зокрема в Німеччині, Великобританії, Канаді, Іспанії, Швейцарії, Казахстані, Франції та інших країнах, а також їх місце в обліковій системі. Визначено, що на показники оцінки вартості землі впливають фізичні, соціальні, економічні та політичні фактори. Досліджено міжнародний досвід оцінки земельних ресурсів, приділено увагу європейським стандартам оцінки. Відзначено, що на сучасному етапі для формування методики оцінки земельних ресурсів у бухгалтерському обліку важливе значення має міжнародний досвід.

Ключові слова: облік, міжнародні облікові системи, оцінка, методика, земельні ділянки, землі сільськогосподарського призначення.

Марчук У.А. ОЦЕНКА ЗЕМЛИ В МЕЖДУНАРОДНОЙ УЧЕТНОЙ СИСТЕМЕ

В статье рассматриваются особенности оценки земли в высокоразвитых государствах, в частности в Германии, Великобритании, Канаде, Испании, Швейцарии, Казахстане, Франции и других странах, а также их место в учетной системе. Отмечено, что на показатели оценки стоимости земли влияют физические, социальные, экономические и политические факторы. Исследован международный опыт оценки земельных ресурсов, уделено внимание европейским стандартам оценки. Отмечено, что на современном этапе для формирования методики оценки земельных ресурсов в бухгалтерском учете важное значение имеет международный опыт.

Ключевые слова: учет, международные учетные системы, оценка, методика, земельные участки, земли сельскохозяйственного назначения.

Marchuk U.A. ASSESSMENT OF THE LAND IN THE INTERNATIONAL ACCOUNTING SYSTEM

The article deals with the features of land valuation in developed countries, particularly in Germany, UK, Canada, Spain, Switzerland, Kazakhstan, France and other countries, as well as their place in the accounting system. It was determined that the performance assessment of land value impact physical, social, economic and political factors. Exploring the international experience in evaluating land resources paid attention to European standards of evaluation. It is noted that at the present stage to form a methodology for assessing land resources accounting important to international experience.

Keywords: accounting, international accounting systems, evaluation methods, land, agricultural land.

Постановка проблеми. Сьогодні як на світовому, так і на європейському рівні відсутні єдині підходи до методики оцінки земельних ділянок. Вивчення сучасного світового досвіду оцінки земельних ресурсів показує, що практично у всіх розвинених країнах світу вона є завданням державного масштабу.

Перед системою бухгалтерського обліку постає завдання адекватного відображення в обліку земель, переданих у приватну власність, та прав користування ними. Хоча в кожній країні інформаційна ефективність системи бухгалтерського обліку забезпечується по-різному, однак важливо розкрити основні етапи та шляхи оцінки землі та ведення бухгалтерського обліку [10, с. 61].

Саме виходячи з розуміння необхідності впровадження єдиного підходу до оціночної діяльності, у 1981 році було створено Міжнародний комітет зі стандартів оцінки нерухомості (МКСОН), головними завданнями якого є формулювання і публікація в суспільних інтересах стандартів і практичних рекомендацій щодо оцінки майна для використання у фінансовій звітності та здійснення діяльності з метою поширення цих матеріалів у світовому масштабі. Міжнародні стандарти оцінки були визнані міжнародною спільнотою, про що свідчить внесення у травні 1985 року МКСОН до реєстру Економічної та соціальної ради ООН [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням оцінки земельних ресурсів присвячені роботи багатьох учених, сфера наукових інтересів яких охоплює завдання обґрунтування вибору виду вартості земель. Останні наукові публікації у цій сфері належать В.М. Акіншевій, Н.М. Бавровській, С.І. Большакову, Р. Весселі, С.Н. Волкову,

Ю.Ф. Дехтяренко, Д.С. Добряк, О.І. Драпиковському, Дж.К. Еккерт, О.П. Канап, О.М. Карасику, О.Г. Кудіновій, М.Г. Лихогруду, А.Г. Мартин, Ю.М. Манцевич, Ю.М. Палесі, А.П. Ромм, А. Сміт, М.Г. Ступеню, Г.Б. Третьяковій, Г. Харісон та багатьом іншим. Проблема організації обліку земельних ресурсів присвячували свої праці провідні економісти, такі як М.Я. Дем'яненко, В.А. Дерій, В.М. Жук, П.Т. Саблук, Л.А. Суліменко, О.Ф. Ярмолюк та інші.

У межах зазначеної проблеми відзначимо, що у світі накопичено багатий досвід із методики оцінки земель сільськогосподарського призначення. У цих методиках обов'язково присутній облік природних особливостей та економічних умов обробітку культур на конкретних земельних ділянках для встановлення рентного складника у використанні землі як засобу сільськогосподарського виробництва.

Мета статті – визначити особливості оцінки землі у високорозвинених державах.

Виклад основного матеріалу. Заплановане запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення визначає комплекс проблем щодо методики оцінки, документування, інвентаризації та організації бухгалтерського обліку цієї категорії земель, операцій з ними та відображення ринкової вартості земельних ресурсів у системі бухгалтерського обліку, а також методології здійснення їх переоцінки [10, с. 95]. Проведені вітчизняними та зарубіжними вченими дослідження в галузі земельних відносин встановили певний набір факторів, які впливають на показники оцінки вартості землі. Залежно від мети та методів проведення оцінки земель до них належать:

– фізичні: а) природні – землі, клімат, ресурси, територія, ґрунт; б) створені працею природні поліпшення – будівлі, споруди, дороги, комунальні об'єкти, об'єкти меліорації, протиерозійні споруди;

– соціальні: чисельність населення, стиль і рівень життя, освітній рівень, розмір сімей та ін.;

– економічні: рівень доходів, зайнятості, кредитна політика і наявність кредитних ресурсів, рівень банківських відсотків, розмір кредитної плати, ціни;

– політичні (адміністративні): зонування, будівельні норми і правила, комунальні послуги, безпека, податкова політика, охорона навколишнього середовища та ін.

Зазначені чинники діють у взаємозв'язку і відображають місце розташування.

Вітчизняна практика і міжнародний досвід мають велике значення для формування методики оцінки земельних ресурсів у бухгалтерському обліку на сучасному етапі. Щоб відобразити в обліку земельну ділянку, необхідно провести відповідну оцінку, за якою вона буде числитись на балансі [10, с. 107–108].

Земельні ресурси у світі групуються за різними ознаками, тому насамперед потрібно розглянути досвід оцінки земель сільськогосподарського призначення, адже саме вони використовуються для виробництва майже всієї необхідної продукції та товарів, що забезпечують основу людського існування.

Варто зазначити, що у західних країнах землю, що була придбана на ринку землі, оцінюють за собівартістю, в яку включають договірну ціну, оплату за послуги адвокатам та брокерам, вартість будівель та споруд, що знаходяться на придбаній землі, та інші витрати [4, с. 15].

Для проведення оцінки об'єктів нерухомості необхідно керуватися певними правилами, відображеними в Міжнародних стандартах оцінки. Міжнародні стандарти оцінки (МСО) були розроблені Міжнародним комітетом зі стандартів оцінки (МКСО), який був створений у 1981 році та об'єднує професійні організації оцінювачів понад 50 країн світу (Чехія, Франція, Німеччина, Велика Британія, Італія, Іспанія, Канада, США та інші) [11, с. 81].

Згідно з міжнародним правом земельні ділянки входять у категорію об'єктів цивільних праввідносин. Бухгалтерський облік земельних ділянок та прав користування ними регулюють такі міжнародні стандарти, як:

- МСБО 16 «Основні засоби»;
- МСБО 40 «Інвестиційна нерухомість»;
- МСБО 2 «Запаси»;
- МСБО 17 «Оренда»;
- МСБО 38 «Нематеріальні активи» [10, с. 75].

Найцікавішим і найціннішим для України є досвід таких високорозвинених держав, як Німеччина, Великобританія, Канада, Іспанія, Швейцарія, Казахстан, Франція та інші.

У Великобританії застосовуються два методи оцінки: на основі потенційної і на основі фактичної продуктивності ґрунтів. Під час оцінки землі за першим методом (агрокліматична оцінка або фізична класифікація земель) увага звертається на причини, що впливають на родючість, такі як клімат, географічне положення, рельєф місцевості, глибина і склад ґрунту, потужність гумусового горизонту та ін. Тобто основним показником є механічний склад ґрунту [3].

Існує п'ять класів земель різного ступеня продуктивності. Основним критерієм віднесення земель до того чи іншого класу є відмінності у кліматичних умовах, якості ґрунтів, місцезнаходження і рельєф. Після оцінки земель за природними факторами здійснюється економічна оцінка (або економічна класифікація) в межах виділених на першому етапі класів земель, яка базується на показнику стандартної чистої продукції. Вартість земельних ділянок розраховується шляхом капіталізації вартісної величини чистої продукції.

Крім того, у Великобританії існує спосіб оцінки за врожайністю сільськогосподарських культур. Враховується, що оцінка землі однієї культури може не відповідати відносній оцінці землі інших культур. Така невідповідність може бути скоригована шляхом порівняння врожаїв. Оцінка земель у Великобританії проводиться кожні 5 років, що дає змогу переводити землі до більш високого класу у разі усунення обмежувальних чинників за допомогою використання досягнень сільськогосподарської науки та техніки [15].

У Німеччині також велику увагу приділяють оцінці земель сільськогосподарського призначення. З 1965 року оцінка земель сільськогосподарських підприємств у Німеччині також ділиться на два етапи, такі як агрокліматична та економічна оцінка, на основі яких визначається так звана «виробнича можливість» земельних ділянок. Для цього використовуються відносні оцінки земельних ділянок. Оцінки в балах відображають відносну родючість ділянки щодо «еталонної» ділянки, тобто ділянки з оцінкою 100 балів. Потім отримані бали земельної ділянки уточнюються відповідно до економічних і організаційно-виробничих чинників, таких як розташування щодо транспортних комунікацій і ринків збуту, рівень цін і заробітної плати тощо. Вартість земельної ділянки сільськогосподарського призначення виражається в капіталізації об'єктивного чистого доходу.

За результатами оцінки землі сільськогосподарського призначення в Німеччині поділяються на сім основних груп (перша – кращі землі; друга – дуже добрі землі, придатні для вирощування усіх вимогливих культур; третя – добрі землі, придатні для вирощування цукрових буряків і пшениці; четверта – землі середньої якості, місцями придатні для вирощування пшениці, але переважно – для жита, вівса, кормових буряків; п'ята – землі задовільної якості, придатні для вирощування жита, вівса, кормових буряків, картоплі; шоста – погані землі, придатні для жита і картоплі; сьома – найгірші землі, придатні для жита і люпину).

У Німеччині основою для оцінки вартості землі є оцінка реальної вартості ділянки. Вона передбачає декілька етапів, таких як:

- 1) визначення якості землі (ґрунтів) – відбувається на основі коефіцієнтів для різних видів ґрунтів, для різних видів використання землі (луки, рілля); вводиться поправка на ступінь використання землі (1 – оптимальне, 7 – занедбане);
- 2) оцінка родючості землі – визначається також на основі коефіцієнтів, розрахованих на 1 га землі;
- 3) врахування таких параметрів, як місце розташування ділянки, віддаленість від основних магистралей, регіональний рівень цін, заробітної плати;
- 4) розрахування середнього для господарств коефіцієнта, який є офіційним показником для податкових платежів та інших операцій [13].

Як і в більшості країн Європи, в Угорщині, Румунії, Чехії, Словаччині оцінка земель розпочинається з дослідження ґрунту – бонітування. В основу бонітування покладені чинники, що мають постійний характер, такі як ґрунт, клімат, рельєф. Земельно-оцінні роботи спрямовані на вивчення різних власти-

востей природного середовища і їх впливу на продуктивність сільськогосподарських земель. Ґрунти також оцінюються за 100-бальною системою, що характеризує природну родючість. Ці бали використовуються для визначення економічної оцінки землі, тобто придатності для вирощування окремих сільськогосподарських культур. Після проведення цих робіт здійснюється районування земельного фонду, в результаті якого сільськогосподарські землі з однаковими кліматичними і ґрунтовими умовами згруповані у виробничі типи і підтипи з приблизно однаковими умовами для вирощування окремих сільськогосподарських культур, що об'єднуються у зони придатності.

У Канаді оцінка земельних ділянок сільськогосподарського призначення, як і у Великобританії та Німеччині, передбачає два етапи [1].

Спочатку здійснюється так звана агрокліматична оцінка, де враховуються такі чинники, як клас придатності земель для сільськогосподарського використання відповідно до класифікації, прийнятої під час інвентаризації земель, характер та інтенсивність використання землі у фермерському господарстві, місцезнаходження земель у межах муніципалітету, спеціального району, меліоративного округу сільськогосподарського земельного резерву. Необхідно відзначити, що специфіка оцінки така, що всі вказані вище відомості відображаються на уніфікованих польових картках, а потім на підставі вказаних у цих картках даних проводиться розрахунок вартості земельної ділянки сільськогосподарського призначення на базі капіталізованого доходу, отриманого з ділянки [13].

Оцінкою земель у Канаді займається Служба інвентаризації, яка забезпечує вивчення земель за єдиною для всієї країни програмою, головна мета якої – надання у розпорядження органів влади точних і повних даних про продуктивність земельних ресурсів країни. Економічна оцінка земель у Канаді проводиться за врожайністю сільськогосподарських культур. Економічна оцінка земель у вартісному виразі не проводиться.

В Іспанії оцінка земельних ділянок сільськогосподарського призначення поділена на три етапи. Спочатку на рівні регіону проводиться визначення списку вирощуваних культур і оцінка різних класифікацій згідно з можливою інтенсивністю виробництва кожної культури в цьому регіоні.

На другому етапі розроблена раніше шкала оцінки вирощуваних культур та інтенсивності виробництва доводиться до рівня муніципалітету з огляду на його специфічні природні і ґрунтові умови. Третій етап відповідає індивідуальній оцінці земельних ділянок. Отримання вартості ґрунтується на капіталізації доходу, що отримується із земельної ділянки, за ставкою 3% прибутковості вирощуваних культур. Розрахунок прибутковості видів культур проводиться таким чином: від доходу, отриманого від продукції, віднімаються витрати на виробництво цього виду продукції [7].

У Швеції для оцінки сільськогосподарських земель застосовують такий алгоритм: несільськогосподарські землі оцінюють за ринковою вартістю (методом порівняння продажів), сільськогосподарські – за капіталізованим чистим прибутком (методом земельної ренти), чому передує агрокліматична оцінка [12].

У Казахстані вартість земельних ділянок сільськогосподарського призначення визначається шляхом капіталізації рентного доходу, виходячи з вартості валової продукції з 1 га (оціночна продуктивність);

витрат виробництва на 1 га; розрахункового рентного доходу з 1 га; ставки капіталізації [9].

У Білорусії оцінка земельних ділянок сільськогосподарського призначення базується на основі бонітування ґрунтів, що визначає відносну придатність для обробітку сільськогосподарських культур, і технологічних властивостей землі як засобу виробництва з розрахунком (щодо середніх і гірших умов країни) нормативного чистого доходу, що отримується з одного гектара, який капіталізується. Таким чином, оцінка земель сільськогосподарського призначення проводиться за два етапи (перший – агрокліматична оцінка, другий – економічна оцінка) [18].

Найбільш досконалим процес оцінки земель сільськогосподарського призначення є у Франції. Досконалість і ефективність здійснення оцінки французьких земель забезпечується завдяки земельному кадастру, що являє собою структурну систему обліку кількості та якості земель з метою оподаткування. Вартість землі оцінюється з погляду продуктивності сільськогосподарського використання, визначається за врожайністю сільськогосподарських культур з урахуванням затрат. Середньорічний чистий дохід обраховують за останні 15 років, за винятком двох найбільш урожайних і двох найменш урожайних.

Завершальним етапом оцінки окремих земельних ділянок є їх розподіл за класами, інформація про які розміщується у спеціальних таблицях – кадастрових матрицях. Останніми роками у Франції землі класифікуються на геоморфологічній основі, яка ґрунтується на інвентаризації земель у великому масштабі з виділенням територій, придатних для вирощування різних сільськогосподарських культур [5, с. 80].

У Франції земельні ділянки обліковують на рахунку другого порядку 211 «Земельні ділянки (незабудовані, забудовані, родовища корисних копалин)», який включено до рахунку першого порядку 21 «Матеріальні основні засоби» [4]. В англо-американській системі US GAAP [8] серед довгострокових активів виділено рахунок 1610 «Земля», у відповідності до якого кожне підприємство самостійно розробляє потрібну номенклатуру рахунків.

Міжнародні стандарти фінансової звітності не розкривають особливостей обліку земель окремих категорій. Зокрема, МСБО 16 «Основні засоби» і МСБО 40 «Інвестиційна нерухомість» не містять окремих підходів до бухгалтерського обліку земель сільськогосподарського призначення, а пропонують ті ж підходи, що й до інших складників активів підприємства. МСФЗ не враховують особливостей обліку сільськогосподарських земель як окремого виду специфічних активів аграрних формувань [10, с. 93–94].

За даними Українського клубу аграрного бізнесу [16] видно, що ціна на землю в Україні істотно нижча, ніж у західноєвропейських країнах та у світі загалом. Найвищі ціни зафіксовані в Мальті та Нідерландах – \$60 тис. за гектар. У більшості західноєвропейських країн ціни коливаються від \$15 тис. до \$30 тис. за гектар, а в Східній Європі – від \$1 тис. до \$5 тис. за гектар [15] (рис. 1).

Ціни мають схильність до зростання, а найвищими темпами зростання відзначились землі у Латвії, Румунії та Литві, вартість яких збільшилась на 71%, 62% і 47% відповідно як наслідок їх входження у 2000–2009 рр. до ЄС.

Щодо оренди варто відзначити (рис. 2), що найвищий розмір орендної плати зафіксований у Данії, Ірландії та Нідерландах – понад \$600 за гектар щорічно, а найнижчий – у Литві та Словаччині (\$54 і \$26 за гектар відповідно). У більшості інших країн

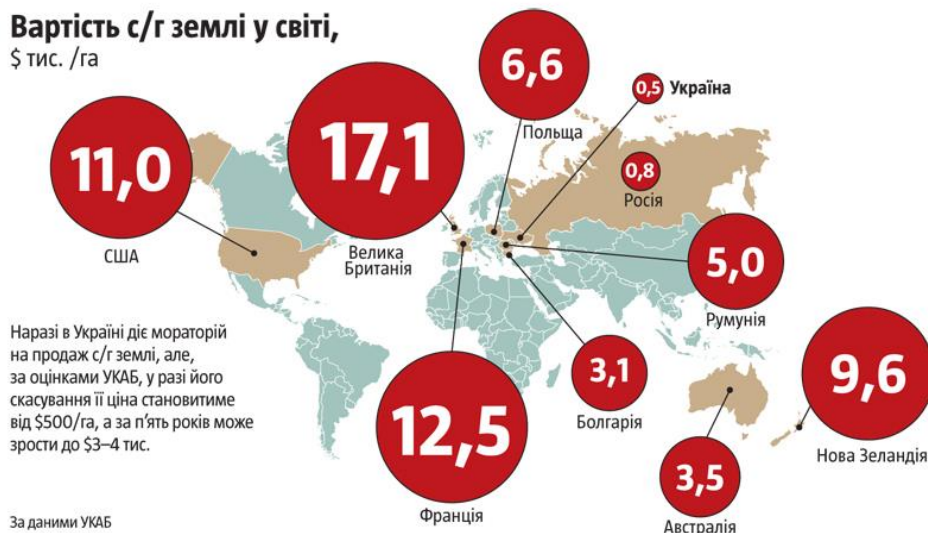

Рис. 1. Вартість сільськогосподарської землі у світі

Джерело: [16]

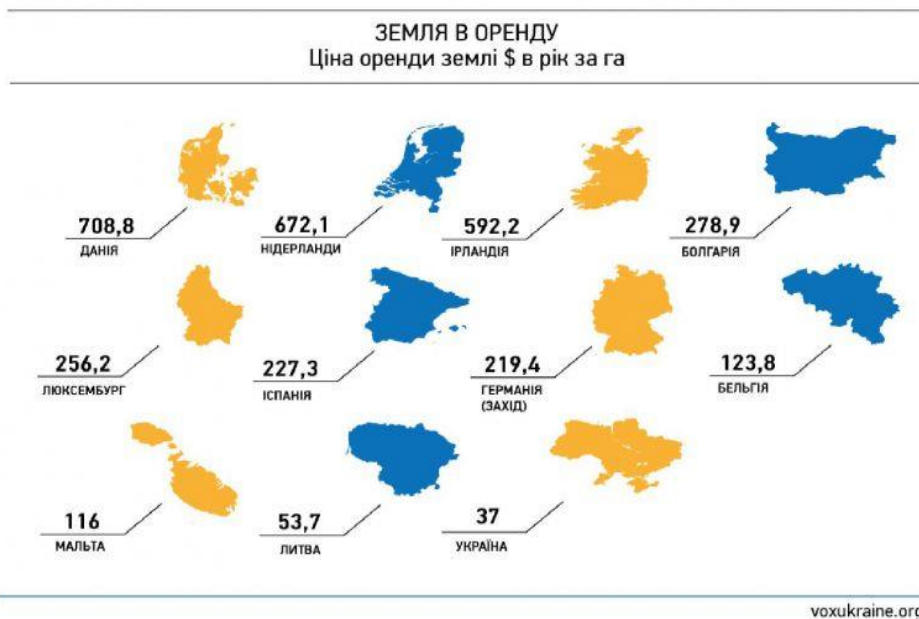

Рис. 2. Ціна оренди землі у світі (рік/га)

орендна плата становить близько \$200 за гектар. В Україні орендна плата на землю у приватній власності коливалася навколо \$75 за гектар перед знеціненням гривні, а в 2015 році становила близько \$37 за гектар, що в 11 разів менше за потенційну вартість [14].

Теперішня вартість оренди земель сільськогосподарського призначення в Україні нижча, ніж могла би бути, якби не мораторій на продаж землі сільськогосподарського призначення, роздібнена власність землі та поганий доступ до капіталу. Вартість оренди сягала би \$500 за гектар, але зараз вона становить лише \$37 за гектар, що в 11 разів нижче потенційної вартості (рис. 2) [6].

Вітчизняна практика і міжнародний досвід мають велике значення для формування методики оцінки

земельних ресурсів у бухгалтерському обліку на сучасному етапі. Розглядаючи П(С)БО 7 «Основні засоби», де визначені види вартості основних засобів, що використовуються в бухгалтерському обліку, у частині земельних ресурсів можуть застосовуватись тільки два види вартості: первісна і відновлювальна, оскільки земля не є об'єктом, що амортизується. Однак даним стандартом не передбачена конкретизація складових визначення первісної вартості земельних ділянок, що придбані підприємством і повинні бути зараховані на його баланс. Розглядаючи міжнародну практику, то за даними МСБО 16 «Основні засоби» п.3.1., справедлива вартість землі ототожнюється з їх ринковою вартістю та визначається при проведенні оціночної експертизи, яку здебільшого проводять професійні оцінювачі [10, с. 107-109].

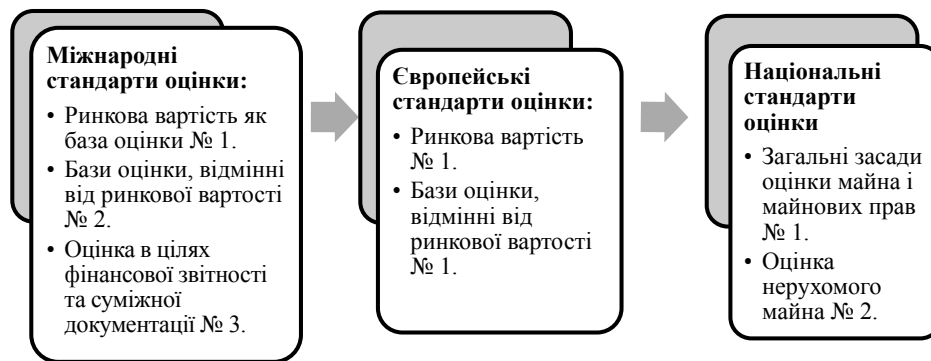

Рис. 3. Стандарти оцінки нерухомості

Джерело: розроблено автором на основі [11]

Досліджуючи міжнародний досвід оцінки земельних ресурсів важливо приділити увагу Європейським стандартам оцінки (European Valuation Standards), що розробляються Європейською групою оцінювачів основних фондів.

У своїй праці Остапчук Т.П. зазначила основні міжнародні, європейські та національні стандарти оцінки нерухомості, що мають за меті узагальнити та уніфікувати даний процес (рис. 3).

Загалом процес оцінки майна, зокрема і земельних ділянок, на міжнародному рівні врегульований досить високо. Міжнародні стандарти оцінки майна полегшують проведення міжнародних операцій з оцінки об'єктів власності, тим самим сприяючи прозорості фінансової звітності, що відображає вартість майна суб'єктів господарювання. Щодо Європейських стандартів оцінки, то за своєю сутністю і призначенням вони дуже схожі на Міжнародні стандарти оцінки, оскільки обидва мають єдині концептуальні засади, загальноприйнятну методологію оцінки майна та взаємоузгоджений понятійний апарат. Аналіз Національних стандартів оцінки України доводить твердження, що нормативно-правова база щодо оцінки об'єктів нерухомості в нашій державі знаходиться на досить високому рівні. Стандарти більш детально розглядають процес оцінки порівняно із загальним законодавством, що дає змогу оцінювачам більш якісно і точно визначати вартість нерухомості, в тому числі і земельних ресурсів [11, с. 81].

Висновки. Узагальнення оцінки земель сільськогосподарського призначення у міжнародній обліковій системі дало можливість виявити, що у своїй основі процес оцінки у досліджуваних країнах проводиться майже однаково і розпочинається з агрокліматичної оцінки, тобто вивчення якості та типу ґрунтів, врожайності, відповідно до яких і визначається вартість землі, тобто проводиться вже її економічна оцінка.

З огляду на інтеграційні та трансформаційні процеси, що мають місце в господарській діяльності вітчизняних агроформувань, та розширення ринків збуту їхньої продукції на європейських країнах сфера застосування МСФЗ набуває все більшої актуальності, в тому числі на часі актуальним є дослідження облікового забезпечення відображення сільськогосподарських земель та прав користування. Земельні ресурси були, залишаються і будуть об'єктом підвищеної уваги та економічних інтересів іноземних інвесторів, власників, землекористувачів, а також всього українського народу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Варламов А.А. Земельный кадастр: Управление земельными ресурсами: Т. 2. М.: КолосС, 2004. – 528 с.
2. Госзем готовит почву / Газета «Коммерсантъ Украина», № 20 от 07.02.2014, стр. 7 (назва з екрану) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.kommersant.ru/doc/2401217>
3. Гривнак К. Застосування нормативно-грошової оцінки землі як бази оподаткування / К. Гривнак // Вісник Міністерства і зборів України. – 2012. – № 30 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.visnuk.com.ua/ua/magazine/id/71>
4. Дерій В.А. Бухгалтерський облік землі в Україні та за кордоном / В.А. Дерій // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2000. – № 5. – С. 14–15.
5. Дивич А.В. Формування ринкової вартості земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств [Текст] / А.В. Дивич // Технологічний аудит і резерви виробництва – 2012. – № 11(3). – С. 17–22.
6. Економічна віддача землі сільськогосподарського призначення в Україні та її розподіл [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cost.ua/news/385-Economic-return-to-farmland#sthash.yWgi8C8D.dpuf>
7. Кадастровая оценка земли и связанной с ней недвижимости в Испании. Владимир, 1998: Ин-т оценки Земли, 1998. – 111 с.
8. Качалин В.В. Финансовый учет и отчетность в соответствии со стандартами GAAP / В.В. Качалин. – М.: Дело, 1998. – 124 с.
9. Носов С. Оценка земельных участков земельных ресурсов для рентного регулирования землепользования. М.: ИД «Русская оценка», 2004 – 302 с.
10. Обліково-аудиторське забезпечення розвитку земельних відносин: Колективна монографія / [В.М. Жук, Ю.С. Бездушна, Б.В. Мельничук, Н.Л. Жук, С.М. Остапчук]. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2013. – 238 с.
11. Остапчук Т.П. Облікова оцінка земельних ресурсів: міжнародний досвід та вітчизняна практика / Т.П. Остапчук // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 2. – С. 79–85.
12. Петров А., Гетман А. Оценка земли и налогообложение в Швеции // АПК: экономика, управление. – 1990. – № 12, С. 117.
13. Реформування підходу до оцінки земель сільськогосподарського призначення для цілей оподаткування на підставі міжнародного досвіду. – Ірпінь : НДІ фінансового права, 2014. – 32 с.
14. Скільки може коштувати 1 га сільгоспземлі в Україні? [Електронний ресурс] – Режим доступу : [<https://www.biznews.com.ua/skilki-mozhe-koshtuvati-ga-silgospzemli-v-ukrayini/>]
15. Теоретичні основи державного земельного кадастру: Навч. посібник / М.Г. Ступень, Р.І. Гулько, О.Я. Микула та ін.; За заг. ред. М.Г. Ступеня. – 2-ге видання, стереотипне. – Львів: «Новий Світ-2000», 2006. – 336 с.
16. Український клуб аграрного бізнесу [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ucab.ua>.
17. Учет и оценка земельных ресурсов в Европейских странах – членах СЭВ / П.Ф. Лойко, Т.А. Кулакова, Г.В. Левушкина и др. М., 1988. – 214 с.
18. Ярмолюк О.Ф., Суліменко Л.А. Земельні ресурси в системі рахунків бухгалтерського обліку. – Вісник ЖНАЕУ – 2010. – № 2. – С. 297–304.

УДК 336.22

Сидоренко Р.В.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку й аудиту
Луцького національного технічного університету

ОСОБЛИВОСТІ НАРАХУВАННЯ ТА СПЛАТИ ЄДИНОГО СОЦІАЛЬНОГО Внеску У ФІЗИЧНИХ ОСІБ-ПІДПРИЄМЦІВ

Стаття присвячена дослідженню ефективності механізму оподаткування соціальними внеском фізичних осіб-підприємців. Розглянуто чинну систему оподаткування та оцінено її вплив на загальну прибутковість діяльності підприємців на різних системах оподаткування. Виявлено основні проблеми та недоліки, запропоновано шляхи оптимізації діяльності.

Ключові слова: підприємець, єдиний податок, загальна система оподаткування, єдиний соціальний внесок, ефективність діяльності.

Сидоренко Р.В. ОСОБЕННОСТИ НАЧИСЛЕНИЯ И УПЛАТЫ ЕДИНОГО СОЦИАЛЬНОГО ВЗНОСА У ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ-ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ

Статья посвящена исследованию эффективности механизма налогообложения социальным взносом физических лиц-предпринимателей. Рассмотрена действующая система налогообложения и оценено ее влияние на общую прибыльность деятельности предпринимателей на разных системах налогообложения. Выявлены основные проблемы и недостатки, предложены пути оптимизации деятельности.

Ключевые слова: предприниматель, единый налог, общая система налогообложения, единый социальный взнос, эффективность деятельности.

Sydorenko R.V. FEATURES CALCULATION AND PAYMENT OF THE SINGLE SOCIAL CONTRIBUTION TO INDIVIDUAL ENTREPRENEURS

The article investigates the effectiveness of the social contribution tax individual entrepreneurs. We consider the current tax system and assessed its impact on the overall profitability of businesses in different tax systems. The basic problems and shortcomings, the ways of optimization activities.

Keywords: businessman, single tax, the overall tax system, a single social contribution, performance of business.

Постановка проблеми. Оптимальна податкова політика є одним із головних методів побудови ефективною системи ринкової економіки. Свій вплив на діяльність суб'єктів господарювання вона здійснює через встановлення збалансованого рівня податкового навантаження. Значне податкове навантаження приведе до зменшення прибутковості діяльності платників податків, ухиляння від сплати податків і зборів, закриття наявних суб'єктів господарювання та відмови від створення нових, а також, що зараз є однією із найбільш гострих та ключових проблем для української економіки, виведення бізнесу «в тінь».

Близько половини всіх сум податків і зборів, які сплачують підприємці на різних системах оподаткування, припадає на внески із соціального страхування як за самого підприємця, так і за його найманих працівників. Тому внесення будь-яких змін до механізму оподаткування підприємців ЄСВ одразу має суттєвий вплив на загальний розмір витрат підприємця на сплату податкових зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних основ оподаткування діяльності фізичних осіб-підприємців знайшли відображення у роботах вітчизняних учених В.А. Ільшанка [4], М.М. Коцупатрого [5], А.П. Макаренко [6], В.О. Орлової [7] та інших. Науковці зазначають, що єдиний соціальний внесок має суттєвий вплив на розмір податкового навантаження на підприємця та становить суттєву частину його витрат на сплату податків та зборів.

Сьогодні існує потреба у більш детальному дослідженні ефективності оподаткування діяльності підприємців ЄСВ з метою побудови такої системи оподаткування, за якої податкове навантаження не було б надмірним, а розмір сплачуваних внесків був справедливим і достатнім для здійснення соціального захисту платників збору.

Мета статті полягає в аналізі нормативної бази стягнення єдиного соціального внеску з підприємців і розробленні практичних рекомендацій щодо вдосконалення оподаткування діяльності підприємців цим збором.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» фізичні особи-підприємці є платниками єдиного внеску як за своїх найманих працівників (якщо такі працівники є), так і за себе як за суб'єктів господарювання [3].

Сплату ЄСВ зобов'язані проводити як фізичні особи-підприємці, що перебувають на спрощеній системі оподаткування, так і ті, що здійснюють свою діяльність на загальній системі.

Загалом надходження ЄСВ до бюджету від підприємців здійснюється трьома основними шляхами, такими як:

1) сплата щомісячних внесків підприємцями на спрощеній системі оподаткування;

2) сплата внеску за результатами своєї діяльності підприємцями на загальній системі оподаткування;

3) сплата фізичними особами-підприємцями внесків за найманих працівників, яких вони використовують у своїй діяльності.

Підприємці-платники єдиного податку сплачують ЄСВ щомісячно за ставкою 22%. Базою оподаткування є мінімальна заробітна плата станом на 1 число звітного місяця. У 2017 році сума щомісячних внесків становитиме 704 грн., сплата їх повинна відбутись протягом 20 календарних днів після завершення звітного місяця.

Пільгу зі сплати ЄСВ має перша група платників єдиного податку. Для них дозволено застосовувати понижувальний коефіцієнт 0,5. Тобто щомісячні суми внесків для них становитимуть 352 грн.

Звітність із цього збору підприємець подає лише один раз на рік до 10 лютого року, наступного за звітним. Звітною формою є «Звіт про суми нарахованого доходу застрахованих осіб та суми нарахованого єдиного внеску» (Додаток 5 до Порядку формування та подання страхувальниками звіту щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування). Підприємець-платник єдиного податку подає лише титульний лист звіту та Таблицю 2 до нього, у якій у розрізі місяців зазначаються нараховані до сплати суми зобов'язань з ЄСВ.

Базою для нарахування ЄСВ підприємцями на загальній системі оподаткування є сума прибутку, отриманого від їхньої діяльності, що підлягає обкладанню податком на доходи фізичних осіб. При цьому сума єдиного внеску не може бути меншою за розмір мінімального страхового внеску за місяць.

Під мінімальним страховим внеском розуміють суму єдиного внеску, що визначається розрахунково як результат множення мінімального розміру заробітної плати за звітний місяць на розмір внеску, встановленого законом.

Тобто після завершення звітного року підприємець на загальній системі оподаткування зобов'язаний провести розрахунок сум зобов'язань із ЄСВ шляхом множення отриманого чистого прибутку на ставку ЄСВ (22%).

При цьому загальна сума зобов'язань не повинна бути меншою, ніж сума добутоків мінімальної заробітної плати за кожен місяць звітного року та ставки ЄСВ. У 2016 році мінімальна сума становила 3797,64 грн. (4 місяці з мінімальною заробітною платою 1378 грн., 7 місяців – 1450 грн. і 1 місяць – 1600 грн. помножено на 22%). У 2017 році мінімальна сума суттєво зросте, оскільки з 1 січня відбулось двократне підвищення розміру мінімальної заробітної плати, і становитиме 8448 грн.

З 1 січня 2017 року до нормативних актів, що регулюють нарахування та сплату ЄСВ підприємцями на загальній системі оподаткування, були внесені суттєві зміни, які стосувались підприємців, що не здійснювали свою діяльність. Раніше такі підприємці не були зобов'язані сплачувати внески з ЄСВ. Із цього ж року всі підприємці незалежно від того, чи здійснювали вони діяльність протягом місяця, зобов'язані заплатити за нього мінімальний страховий внесок.

Така «оптимізація» привела до масового закриття підприємств у кінці 2016 року. Загальна кількість ліквідованих суб'єктів господарювання перевищила 100 тисяч.

Встановлення мінімальної місячної суми зобов'язань з ЄСВ є суттєвим недоліком діяльності на загальній системі для підприємців. З огляду на те, що платники єдиного податку платять ЄСВ незалежно від результатів своєї діяльності і незалежно від того, чи взагалі підприємець здійснював діяльність, оплата загальниками ЄСВ лише за фактичними результатами діяльності була суттєвою перевагою діяльності на загальній системі.

Звітною формою з ЄСВ для підприємців на загальній системі оподаткування також є «Звіт про суми нарахованого доходу застрахованих осіб та суми нарахованого єдиного внеску». Вони також його подають раз на рік до 10 лютого року, наступного за звітним, але, на відміну від «спрошенців», обов'язковими для подання для них є титульний лист та Таблиця 1.

Сплатити суму податкового зобов'язання з цього збору підприємець на загальній системі оподаткування має також до 10 лютого наступного року.

Маючи найманих працівників, підприємець має також і зобов'язання зі сплати соціальних внесків і за них. Розрахунок цих внесків проводиться на загальних підставах.

Базою оподаткування є розмір доходу, нарахований працівникові за звітний період. Основною ставкою є 22%. Нарахування і сплата внесків з ЄСВ відбувається одночасно з виплатою доходу працівнику. Варто відзначити один важливий момент – сплата внесків з ЄСВ є обов'язком роботодавця і не залежить від його фінансового становища. Зобов'язання з ЄСВ мають найвищий пріоритет серед інших зобов'язань суб'єкта господарювання, за винятком зобов'язань з оплати праці.

Звітним документом з ЄСВ для роботодавців є «Звіт про суми нарахованої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення, допомоги, компенсації) застрахованих осіб та суми нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування до органів доходів і зборів» (Додаток 4). Подається він щомісячно протягом 20 календарних днів після завершення звітного місяця.

Аналіз механізму складання і подання підприємцями звітності з ЄСВ свідчить про те, що самостійно, без відповідної фахової освіти, фізична особа її сформувати не зможе через складність форм звітності та інструкції з її заповнення. Це зумовлює обов'язкову постійну наявність витрат (офіційних або неофіційних) на працівника, який займатиметься питаннями обліку, оподаткування і звітності.

Внески з ЄСВ є головним джерелом наповнення Пенсійного фонду України. Аналізуючи стан Пенсійного фонду за останні роки, можна дійти висновку про неможливість виконання ним своїх зобов'язань із виплати пенсій лише за рахунок отриманих внесків із соціального страхування.

Відповідно до прийнятого державного бюджету на 2017 рік наповнення Пенсійного фонду є найбільшою статтею витрат: 156,1 млрд грн. із 790 млрд грн. загалом видатків бюджету (19,8%). Для порівняння, на підвищення обороноздатності країни закладено «лише» 129,3 млрд грн., освіту – 80 млрд грн., охорону здоров'я – 58 млрд грн.

Загальні суми надходжень коштів з ЄСВ за період 2012–2017 років подані в таблиці 1.

Таблиця 1

Надходження сум єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у 2012–2016 роках, млрд грн.

Роки	Надходження страхових коштів (у т. ч. пеня, штраф тощо)
2012	178,8
2013	186,8
2014	181,1
2015	185,7
2016	131,8
2017	38,8*

* – за I квартал 2017 року

Джерела формування таблиці [1; 8]

Як видно з наведених даних, майже дворазове зменшення ставок нарахування ЄСВ і відміна ставок утримань із 1 січня 2016 року завдали суттєвого удару по розмірах надходжень до фондів соціального страхування загалом і Пенсійного фонду зокрема. Сума отриманих внесків у 2016 році зменшилась порівняно з 2015 роком на 53,9 млрд грн. (29%). У 2017 році спостерігається певне зростання надходжень. За I квартал було отримано 38,8 млрд грн., що становить

Таблиця 2
Кількість фізичних осіб-підприємців в Україні та зайнятих найманих працівників у їхній діяльності в 2010–2015 роках, тис. чол.

Рік	Кількість суб'єктів малого підприємництва-фізичних осіб	Кількість найманих працівників у ФОП	% зайнятих у ФОП до загальної чисельності працюючих
2010	1804,8	2794,0	25,94
2011	1325,6	2350,5	23,12
2012	1234,9	2233,9	22,43
2013	1328,4	2280,5	23,44
2014	1590,4	2428,3	27,60
2015	1630,6	2262,3	27,66

29,4% від усіх минулорічних надходжень. Тому зберігається обережний оптимізм щодо зростання загального розміру надходжень від ЄСВ за рік.

Зменшивши надходження до Пенсійного фонду, представники влади зіштовхнулись із серйозною проблемою – за рахунок чого перекрити отриманий дефіцит в і так досить серйозно дотаційному з державного бюджету фонді. Вирішити проблему наповнення Пенсійного фонду законодавці намагаються знову за рахунок платників податків найпростішим шляхом – підвищення баз або ставок податків.

Дворазове збільшення розміру мінімальної заробітної плати з січня 2017 року (з 1600 грн. до 3200 грн.) суттєво збільшило розмір податкових зобов'язань з ЄСВ у фізичних осіб-підприємців на різних системах оподаткування, оскільки саме мінімальна заробітна плата переважно у підприємців є базою для оподаткування цим внеском.

Оцінюючи загальний вплив цього нововведення на малий бізнес, представниками якого є підприємці, А.П. Макаренко зазначає, що цей крок ще більше ускладнить ситуацію для суб'єктів малого підприємництва на ринку попиту та пропозицій. Зростання податкового навантаження через нарахування ЄСВ одразу вплине на ціну продукції та послуг через збільшення їх собівартості. Збільшене податкове навантаження приведе до тінізації бізнесу та масового скорочення працівників [6].

Протягом 2010–2015 років у діяльності суб'єктів малого підприємництва – фізичних осіб було зайнято близько 4 млн. осіб (таблиця 2), і це лише за офіційними даними, що становить близько третини від усіх наявних платників соціальних внесків. Тому створення ефективної системи ЄСВ із раціональним податковим навантаженням є одним із головних напрямів вдосконалення податкової системи в Україні.

Загалом варто відзначити, що кількість осіб, офіційно зайнятих у малому бізнесі у фізичних осіб-підприємців, протягом 2010–2015 років зменшилась із 4,6 млн. осіб до 3,9 млн. осіб (–15,35%), що суттєво вплинуло на надходження до фондів соціального страхування. Хоча варто відзначити тенденцію протягом останніх років до росту зайнятості у цьому секторі – для порівняння, у 2012 році таких було «лише» 3,47 млн. осіб.

Висновки. Оцінюючи загалом систему оподаткування соціальним внеском підприємців, варто відзначити її недосконалість і неефективність.

Ріст податкового навантаження не дав очікуваних результатів у вигляді наповнення Пенсійного фонду.

Відбулося зменшення кількості підприємців, скорочення кількості офіційно оформлених працівників шляхом переведення їх на роботу за договорами цивільно-правового характеру або взагалі на роботу без офіційного оформлення, «тінізація» діяльності.

Основними заходами, які допомогли б у вирішенні цієї проблеми, є:

1) зменшення податкового навантаження з ЄСВ на підприємців за найманих працівників (наприклад, застосування понижувального коефіцієнта) задля збільшення кількості офіційно працевлаштованих та стимулювання до розширення діяльності;

2) спрощення та уніфікація форм звітності для підприємців;

3) введення елементів накопичувальної моделі пенсійної системи, що дасть змогу підприємцям-платникам ЄСВ та їхнім найманим працівникам розпоряджатись сплаченими і накопиченими пенсійними внесками самостійно на власний розсуд.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дроняк П. У I кварталі платниками сплачено 38,8 млрд грн. єдиного внеску [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/293793.html>.
2. Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» від 21.12.2016 р. № 1801-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>.
3. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010р. № 2464-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>.
4. Ільяшенко В.А. Наслідки і проблеми застосування спрощеної системи оподаткування в Україні / В.А. Ільяшенко // Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. – 2013. – № 3. – С. 13–18.
5. Коцупатрий М.М. Системи оподаткування діяльності фізичних осіб підприємців в Україні. / К.В. Безверхий, С.І. Ковач, М.М. Коцупатрий // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 10 (136). – С. 183–194.
6. Макаренко А.П. Оцінка реформування єдиного соціального внеску в Україні. / А.П. Макаренко, А.В. Нікулін // Економіка та держава. – 2017. – № 1. – С. 15–18.
7. Орлова В.О. Вплив спрощеної системи оподаткування на подальший розвиток малого бізнесу / В.О. Орлова // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 3 (13). – С. 78–81.
8. Основні показники зі сплати єдиного соціального внеску у 2016 році [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://pon.org.ua/novyny/5481-osnovn-pokazniki-z-splati-yedinogo-socialnogo-vnesku-u-2016-roc.html>.
9. Податковий кодекс України від 02.12.2010р. № 2755-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

УДК 657.633

Старенька О.М.викладач кафедри бухгалтерського
обліку та аудиту

Одеського національного економічного університету

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ОПЕРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розкрито концептуальні основи системи оперативного контролю з орієнтацією на сучасні умови господарювання промислових підприємств. Детально досліджено наукові підходи до визначення понять мети та завдань оперативного контролю». Запропоновано формулювання сутності, мети та завдань оперативного контролю, що розкривають його значення і роль у системі оперативного управління діяльністю промислових підприємств.

Ключові слова: контроль, оперативний контроль, мета оперативного контролю, завдання оперативного контролю, управлінське рішення.

Старенькая О.Н. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ОПЕРАТИВНОГО КОНТРОЛЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Раскрыты концептуальные основы системы оперативного контроля с ориентацией на современные условия хозяйствования промышленных предприятий. Детально исследованы научные подходы к определению понятий цели и задач оперативного контроля. Предложено формулировки сущности, цели и заданий оперативного контроля, которые раскрывают его значение и роль в системе оперативного управления деятельностью промышленных предприятий.

Ключевые слова: контроль, оперативный контроль, цель оперативного контроля, задачи оперативного контроля, управленческие решения.

Starenka O.M. CONCEPTUAL BASES OF OPERATIONAL CONTROL IN MODERN CONDITIONS

The conceptual foundations of the system of operational control with an orientation to modern conditions of management of industrial enterprises are disclosed. Scientific approaches to the definition of the concepts "purpose", "tasks" of operational control were studied in detail. The formulation of essence, purpose and tasks of operational control is proposed, which reveal its significance and role in the system of operational management of industrial enterprises.

Keywords: control, operational control, objective of operational control, tasks of operational control, management decisions.

Постановка проблеми. Розвиток форм господарювання у сучасних умовах зумовив розширення кола інтересів та потреб суб'єктів ринкових відносин. Ефективне управління діяльністю промислових підприємств вимагає формування належного інформаційного та аналітичного забезпечення. Інформація, що створюється у системі бухгалтерського обліку, вже не задовольняє потреби сучасного бізнесу. Сьогодні необхідна інформація про стан кожної господарської операції в режимі реального часу на кожній стадії здійснення.

Одержання такої інформації можливе тільки завдяки функціонуванню ефективної системи оперативного контролю. Результативне його здійснення полягає у нагляді за станом господарських процесів, відповідності їх нормам та нормативам, виявленні відхилень.

У сучасних умовах роль та значення оперативного контролю набуває нового сенсу. Тому необхідно вдосконалити та уточнювати його термінологію та методику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням оперативного контролю у різний час та в різних аспектах займалися такі науковці, як Б.І. Валуйєв, Р.В. Суварно, К.П. Мельник (розглядали саме оперативний контроль, але в різних сферах діяльності), Ю.А. Кузьмінський, С.А. Кошкарів, В.І. Бачинський, П.О. Куцик (розглядали оперативний облік та контроль у різних сферах діяльності).

Вчені у своїх дослідженнях по-різному пояснювали сутність, місце та функціональне призначення оперативного контролю, визначали його об'єкти та суб'єкти стосовно своїх досліджень.

Метою статті є узагальнення інформації про систему оперативного контролю, уточнення таких понять, як мета, завдання системи оперативного контролю у сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу. Оскільки об'єктом нашого дослідження є саме оперативний контроль,

то спочатку розглянемо роботи науковців, що досліджували це питання в різних аспектах та сферах діяльності.

Науковці, що розглядають оперативний контроль, визначають його сутність по-різному. Так Б.І. Валуйєв у своїй монографії, що присвячена оперативному контролю, вказує на те, що оперативний контроль – це звичайний контроль, і питання полягає у зміщенні часового акценту. Тобто контроль поведінки і стану певних груп об'єктів має вестися за короткі інтервали часу, для інших груп об'єктів такий режим не має сенсу, досить контролювати їх у кінці місяця [1, с. 35]. Оперативний контроль – це функція управління, яка забезпечує порівняння дійсних та еталонних характеристик із метою доцільного регулювання відхилень [1, с. 35]. Ця робота науковця була фундаментальною у дослідженні концептуальних основ оперативного контролю на той час.

Децю інший, вже більш сучасний погляд спостерігається у монографії, що присвячена внутрішньогосподарському оперативному обліку та контролю. Автори вказують на те, що «оперативний контроль має подвійну економічну суть: він виступає як контрольна функція оперативного управлінського обліку і як окрема підсистема оперативного управління» [2, с. 167]. «Оперативний контроль на підприємствах – важливий складник ефективного функціонування системи виробничого менеджменту. Він функціонально залежний від часу і не має обмежень у використанні, достовірності, вимірниках тощо. Моделі оперативного контролю створюються, виходячи з потенційних потреб системи менеджменту підприємства, з урахуванням окупності витрат на їх ведення, можуть функціонувати у режимі реального часу, тобто є динамічними і мають прогнозне позитивне спрямування» [2, с. 201].

У своєму дослідженні науковці більше уваги приділяють внутрішньогосподарському оперативному

обліку, а питання контролю обмежуються розглядом його теоретичних аспектів у взаємозв'язку з обліком.

К.П. Мельник у своєму дисертаційному дослідженні, що стосується оперативного контролю в сільськогосподарських підприємствах, узагальнюючи погляди науковців, уточнює сутність оперативного контролю та визначає його як «самостійну функцію оперативного управління, яка забезпечує порівняння фактичних показників з обліковими, плановими чи нормативними в режимі реального часу з метою своєчасного регулювання відхилень, недопущення виникнення негативних явищ у процесі господарювання та сприяння досягненню цілей діяльності підприємства» [3, с. 6]. Науковець орієнтується на погляди Б.І. Валуєва і наводить своє бачення дослідження оперативного контролю. Економічну суть оперативного контролю вона розкриває за допомогою відображення механізму його проведення у процесі господарської операції, поділяє механізм його здійснення на інтервали для того, щоб підкреслити його участь на кожному з них, а також іділяє головні його ознаки, такі як терміни здійснення (здійснюється у процесі кожної операції в найкоротші терміни); сфера об'єктів (об'єкти, що важливі для користувачів у щоденному управлінні); часові інтервали оперативного контролю (виділяє 1 – процес розроблення, ухвалення, прийняття рішення, 2 – процес підготовки умов для прийняття рішення, 3 – процес підготовки умов для реалізації рішення, 4 – процес реалізації рішення, 5 – процес вивчення фактів, що відбулися після реалізації рішення, 6 – процес оцінки результатів рішення) [4, с. 110–112]. У роботі автора спостерігається вже більш сучасний погляд на систему оперативного контролю. Погоджуючись з автором, ми вважаємо, що оперативний контроль має бути присутнім на всіх етапах прийняття управлінських рішень для того, щоб вчасно усувати недоліки, запобігати їх виникненню та забезпечувати систему оперативного управління інформацією про наслідки здійснення операцій. Все це дасть змогу управлінцям приймати своєчасні управлінські рішення щодо ходу бізнес-процесів на підприємстві, що буде сприяти ефективному управлінню.

Науковці, що розглядають у своїх дослідженнях систему управління, внутрішній контроль, лише епізодично згадують оперативний контроль стосовно свого дослідження, тому визначення носить загальний характер, що стосується взагалі контролю. Дуже часто ототожнюють його з поточним [5] та вважають, що він проводиться лише за необхідності [6]. Інший підхід – у тих, що розглядають саме оперативний контроль. Їхні погляди подібні, всі вони вважають його однією із функцій оперативного управління.

Отже, узагальнивши погляди різних науковців щодо визначення оперативного контролю, ми визначили, що оперативний контроль – це система, яка забезпечує порівняння фактичних та еталонних, нормативних та інших характеристик з метою регулювання відхилень в оперативному режимі часу для прийняття ефективних управлінських рішень.

З'ясування цільової орієнтації оперативного контролю має надзвичайно важливе значення. Деякі науковці вважають, що ціль контролю полягає у виявленні відхилень фактичного стану керованого об'єкту від тих нормативних, планових та багатьох інших характеристик, відповідно до яких він повинен функціонувати. Вони вказують на те, що така постановка цілі дає можливість, з одного боку, запобігти покладання на контроль різного роду невласних йому завдань, пов'язаних з оптимізацією

параметрів об'єкта, підбором, обробкою інформації та вирішенням інших питань, які належать до компетенції планування, обліку, економічного аналізу, регулювання; з іншого – більш рельєфно показати цю функцію управління [7, с. 54–55].

Відповідно до визначеної мети автори поставили перед контролем такі завдання, як:

- попередження виникнення відхилень, які порушують встановлений нормативними та плановими документами режим функціонування об'єкта і таким чином понижують можливості досягнення економічних, соціальних та багатьох інших його цілей. Завдання досконало чітко погоджується зі здатністю функції контролю здійснювати превентивний вплив на об'єкт і його складники;

- зниження вірогідності виникнення відхилень у процесі здійснення господарських операцій;

- коригування допущених відхилень.

У попередньому викладенні мета та завдання сформульовані щодо контролю загалом. Їх повністю перенесли в область оперативного контролю без будь-яких суттєвих уточнень і доповнень [1, с. 37]. Акцент зроблено тільки на необхідності попередження відхилень на стадії зародження господарських операцій.

Вони повністю повторюються і в роботі Р.В. Суварно, але з деякими доповненнями. У визначенні мети зроблено акцент на регулюванні відхилень фактичного стану об'єкта контролю від нормативних характеристик. У зв'язку зі сформульованим акцентом автор виділяє четверте завдання оперативного контролю, яке передбачає оперативне регулювання відхилень у процесі всіх трьох перелічених завдань [8, с. 158].

Отже, ціль та головні завдання оперативного контролю погоджуються в головному з метою та завданнями цілісної системи оперативного управління. Ми погоджуємося з думкою Р.В. Суварно і не поділяємо думку авторів [7, с. 55; 1, с. 37], що перед контролем взагалі та оперативним зокрема не ставиться завдання уникнення негативних відхилень та розвитку позитивних тенденцій, бо вони належать не до функції контролю, а до інших функцій управління – економічного аналізу, регулювання та планування [9, с. 6]. Вважаємо, що перед оперативним контролем необхідно поставити мету, яка буде переслідувати уникнення негативних відхилень.

Якщо розглядати це питання в теоретичному сенсі, а управлінський цикл – у логічній послідовності виконання функцій, то з такою думкою можна було би погодитися, але в практичному управлінні контроль пов'язаний із прийняттям рішень у самому процесі виявлення відхилень, тому не завжди можливо відділити функції одну від одної.

Їх взаємопроникнення проявляється в управлінні окремими елементами процесів матеріально-технічного забезпечення, виробництва, реалізації, тобто в оперативному управлінні. Ця обставина вносить декілька уточнень у зміст функції контролю: він повинен вестись із достатнім ступенем оперативності, його мета – превентивне регулювання негативних відхилень, коли контролюється законність господарських операцій на стадії їх зародження, а також оперативне виявлення і регулювання відхилень, коли вони вже допущені.

Контроль у його оперативному режимі повинен превентивно реагувати на об'єкти, головним чином – на господарські процеси, реагувати на них у поточному та минулому режимах часу. Тобто контроль щодо часу здійснення господарської операції можна умовно поділити на такі види, як превентивний, поточний та наступний. Залежно від цього можна

виділити цілі, які повинні бути поставлені перед системою контролю у кожному із цих режимів.

На стадії зародження господарських операцій досягається попередження негативних відхилень у керованому об'єкті. Головна ціль тут – у тому, щоби, передуючи здійсненню господарських та фінансових операцій, ще на стадії прогнозів та планів попередити спроби порушення чинного законодавства та нецільового або нерационального використання коштів.

У процесі здійснення господарських операцій проводиться безпосередньо поточний контроль. Спираючись на дані первинних документів, оперативного та бухгалтерського обліку, він дає змогу відслідкувати та регулювати господарські ситуації, попереджувати втрати та збитки, запобігати здійсненню фінансових правопорушень, здійснювати, таким чином, превентивне регулювання відхилень.

На відміну від поточного контролю наступний контроль ведеться після завершення господарських операцій. Він не може попередити незаконні дії, але дає змогу регулювати відхилення, які не виявлені у превентивному та поточному режимах.

В управлінні економічними об'єктами важливі всі стадії контролю, але суттєве значення має превентивний та поточний контроль, оскільки він дає змогу здійснювати превентивне регулювання допущених недоліків.

Необхідно відзначити, що пріоритетне значення все ж таки повинен мати превентивний контроль, тому що потрібно попередити виникнення відхилень.

Зроблені з'ясування мають реальне практичне значення. Вони орієнтують авторів, які займаються розробленням системи оперативного управління, на взаємопроникнення функцій контролю та регулювання, на їх глибоку інтеграцію завдяки суміщенню центрів контролю з центрами прийняття оперативних рішень.

Цілі контролю більш конкретно виражаються в його завданнях. Від точної постановки завдань контролю залежить виконання поставленої цілі управління.

Серед завдань оперативного контролю виділяють накопичення інформації про забезпечення матеріалами, інструментами, стан обладнання; облік та аналіз виконання плану виробництва, використання робочого часу, обладнання, матеріалів, браку продукції; порівняння фактичних запасів деталей з нормативами [10, с. 25]; зіставлення фактичних параметрів технології та продукції, відомостей про хід виробництва з плановими та нормативними величинами [11, с. 8]. Кожен із них по-своєму трактує завдання оперативного контролю. Один – дуже поширено, а другий – більш конкретно.

До завдань, які сформульовані в попередньому викладенні, необхідно додати низку завдань, що носять певний характер, таких як зниження норм витрат на одиницю виготовленої продукції, скорочення відходів та втрат сировини та матеріалів на всіх стадіях виробничого процесу, впровадження прогресивних взаємозамінних матеріалів (впровадження прогресивних технологій з використанням аналогічно більш економічно вигідних матеріалів), удосконалення вхідного контролю якості ресурсів, які надходять.

В останніх роботах з оперативного контролю мета і завдання вже більш трансформовані під сучасні умови господарювання. У [2, с. 173] мета оперативного контролю визначається як «недопущення недоліків чи мінімізація їх негативного впливу шляхом проведення превентивного спостереження і

поточного моніторингу операцій, явищ чи процесу та сприяння більш ефективній реалізації функцій оперативного управління на виробничих підприємствах». Він має такі завдання, як контроль за отриманням інформації, контроль за інформацією, контроль за можливими змінами в оперативній інформації [2, с. 173]. Тут акцент робиться саме на інформаційному забезпеченні управління за допомогою оперативного контролю.

К.П. Мельник метою оперативного контролю вважає «забезпечення законності, економічної доцільності та своєчасності здійснення господарських операцій, виявлення відхилень і помилок у процесі виконання завдань, реалізації планів і виконанні управлінських рішень для зменшення впливу негативних наслідків господарювання на кінцеві результати діяльності, що дасть змогу зберегти і примножити майно підприємства» [3, с. 6]. Мета визначена у більш широкому розумінні, але не зроблено акцент саме на оперативності.

Відповідно до цієї мети автор наводить такі завдання, як «поточне спостереження за господарськими операціями, а також факторами, що мають вплив на них у процесі їх здійснення; оперативна оцінка фактичного стану підконтрольних об'єктів порівняно з плановими показниками за кожною матеріально відповідальною особою, розрахунок відхилень і негайне повідомлення про них у відповідні центри реагування; перевірка стану виконання внутрішніх розпоряджень і завдань з метою підвищення продуктивності праці; вчасне попередження різного роду відхилень, інформування про які знизить ризик неотримання запланованих результатів; вибіркове зіставлення даних, отриманих від різних центрів відповідальності, щодо виконання функціональних обов'язків робітниками та службовцями; раптові перевірки руху господарських засобів, що дає змогу виявити раціональність і доцільність їх використання; профілактика порушень і помилок, що були виявлені у процесі господарювання, та посилення заходів щодо їх уникнення і недопущення у майбутньому» [3, с. 6]. Автор дуже детально у завданнях представила порядок здійснення оперативного контролю.

Вважаємо, що головною метою оперативного контролю є забезпечення порівняння фактичних та еталонних, нормативних та інших характеристик з метою регулювання відхилень в оперативному режимі часу для прийняття ефективних управлінських рішень.

Відповідно до своєї мети він має виконувати такі завдання, як визначення фактичного стану об'єкта контролю; прогнозування його поведінки та стану на заданий у майбутньому момент часу; попередження можливих порушень; збір, передача, обробка інформації про стан об'єкта; своєчасне інформування керівників різних рівнів управління про відхилення; забезпечення погодженості управлінських рішень, що приймаються, та їх виконання.

Висновки. Отже, з огляду на всі досягнення в області оперативного контролю попередників, що займалися цією проблемою у різні роки, ми своє дослідження проводили вже з орієнтацією на сучасні умови господарювання промислових підприємств. Вважаємо, що його необхідно розглядати як функціональну підсистему внутрішнього контролю, що має генерувати інформаційні ресурси для прийняття оперативних, обґрунтованих, своєчасних управлінських рішень, що дасть змогу здійснювати ефективне управління промисловим підприємством.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Оперативный контроль экономической деятельности предприятия / Б.И. Валуев, Л.П. Горлова, Е. Л. Зернов и др. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 224 с.
2. Кошкарів С. А. Внутрішньогосподарський оперативний облік і контроль у системі управління діяльністю виробничих підприємств / С.А. Кошкарів, В.І. Бачинський, П.О. Куцик. – Чернівці : Золоті литаври, 2012. – 264 с.
3. Мельник К.П. Оперативний контроль в сільськогосподарських підприємствах : автореф. дис. канд. екон. наук. : 08.00.09 / К.П. Мельник. – Київ, 2014. – 23 с.
4. Мельник К.П. Економічна сутність оперативного контролю: концептуальний підхід / К.П. Мельник. – «Економічні науки». – Серія «Облік і фінанси». Збірник наукових праць. – Луцький національний технічний ун-т. – Випуск 11 (41). – Ч.1. – Луцьк. – 2014. – С. 106–112.
5. Михайлов С.І. Менеджмент [текст]: навч. посіб. / С.І. Михайлов, Т.І. Балановська, О.С. Степанюк [та ін.] / за ред. С.І. Михайлова. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 536 с.
6. Нападівська Л.В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці / Л.В. Нападівська. – Дніпропетровськ : Наука : Освіта, 2000. – 224 с.
7. Валуев Б.И. Проблемы развития учёта в промышленности / Б.И. Валуев. – М. : Финансы и статистика, 1984. – 215 с.
8. Суварно Р.В. Оперативный контроль в системе управления предприятием. Додаток до вісника соціально-економічних досліджень. Вип. 1.– Одеса: ОДЕУ, 1997. – С. 156–160.
9. Суварно Р.В. Розвиток організації оперативного контролю економічної діяльності промислового підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.02. / Р.В. Суварно. – Одеса: ОДЕУ, 1998. – 16 с.
10. Радневский М.В. Оперативное управление промышленным производством / М.В. Радневский. – Минск: Беларусь, 1985. – 127 с.
11. Лобов Ф.М. Оперативное управление производством : учебное пособие / Ф.М. Лобов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. – 160 с.

СЕКЦІЯ 10 СТАТИСТИКА

УДК 338.27

Вдовин М.Л.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри статистики
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Дідик М.О.
студентка

Львівського національного університету
імені Івана Франка

ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РИЗИКУ РЕГІОНУ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТОДІВ БАГАТОВИМІРНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ

Статтю присвячено вивченню поняття ризику як економічної категорії, розглянуто види ризику залежно від функціональних сфер бізнесу. Здійснено розрахунок величини ризику для видів економічної діяльності. Застосовано кластерний аналіз для об'єднання у групи тих видів економічної діяльності, які характеризуються відносно однаковими рівнями ризику. Показано приклад застосування дискримінантного аналізу для прогнозування приналежності іншого виду діяльності до кластера з певним рівнем ризику.

Ключові слова: ризик, види економічної діяльності, коефіцієнт варіації, кластерний аналіз, дискримінантний аналіз.

Вдовин М.Л., Дидик М.О. ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОГО РИСКА РЕГИОНА С ПОМОЩЬЮ МЕТОДА МНОГОМЕРНОЙ КЛАССИФИКАЦИИ

Статья посвящена изучению понятия риска как экономической категории, рассмотрены виды риска в зависимости от функциональных сфер бизнеса. Осуществлен расчет величины риска для видов экономической деятельности. Применен кластерный анализ для объединения в группы тех видов экономической деятельности, которые характеризуются относительно одинаковыми уровнями риска. Показан пример применения дискриминантного анализа для прогнозирования принадлежности иного вида деятельности к кластеру с определенным уровнем риска.

Ключевые слова: риск, виды экономической деятельности, коэффициент вариации, кластерный анализ, дискриминантный анализ.

Vdovyn M.L., Didyk M.O. EVALUATION OF ECONOMIC RISKS OF REGION USING METHODS OF MULTIDIMENSIONAL CLASSIFICATION

The article is devoted to studying of the concept of risk as an economic category, considered types of risk depending on the functional areas of business. Done calculation of risk for different economic activities. Applied cluster analysis for joining into groups such economic activities, which are characterized by relatively equal levels of risk. Showed an example of applying of discriminant analysis for forecasting of belonging of some other activity to cluster with a certain level of risk.

Keywords: risk, economic activities, coefficient of variation, cluster analysis, discriminant analysis.

Постановка проблеми. Система ринкової економіки зумовлює наявність ризику в усіх сферах господарської діяльності. Суб'єкти підприємницької діяльності змушені провадити свою діяльність в умовах невизначеності, адже зазнають постійного впливу політичних, виробничих, соціальних, економічних, фінансових та інших чинників. Саме через невизначеність внутрішнього стану підприємства та зовнішнього середовища підприємці стикаються з ризиковими ситуаціями. Для того щоб підприємство успішно провадило свою діяльність, підприємці зобов'язані приймати управлінські рішення, як, своєю чергою, також підвищують рівень економічного ризику. Підприємствам важливо не намагатися уникати ризику, а навчитися правильно оцінювати рівень ризику та керувати ним. Тобто необхідно постійно оцінювати ризик тих подій, які відбуваються на підприємстві в процесі діяльності, та на основі отриманої інформації приймати відповідне рішення. Проблема вибору методу оцінки ризику є актуальною і потребує вирішення, адже зважаючи на унікальність кожного окремого підприємства, неможливо створити єдину загальну методiku.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням поняття ризику та методів його оцінки

та зниження займається велика кількість науковців. В. Вітлінським та Г. Великоіваненко [1] було узагальнено та розроблено методологічні засади, методичні аспекти та інструментарій ризикології. В. Лук'яною [8] виділено напрями та рівні діагностики ризику сучасних економічних систем. Н. Машина [9] досліджував поняття економічного ризику, його кількісну оцінку, вибір оптимальної стратегії в умовах ризику і методи керування ним. І. Чуприна [12] досліджував поняття та класифікації ризиків у підприємницькій діяльності. М. Круї, Д. Галай та Р. Марк [7] займалися розвитком ризик-менеджменту і його практичного застосування.

Мета статті полягає у теоретичному та науково-прикладному обґрунтуванні особливостей статистичного дослідження ризиків господарської діяльності як запоруки ефективності функціонування господарського комплексу України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні умови господарювання характеризуються високим рівнем ризику. Будь-який підприємець, здійснюючи діяльність, стикається з ризиком. Господарським кодексом [3] зазначено, що підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господар-

ська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) для досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Економічний ризик – це ризик, що виникає у сфері економічних відносин, тобто відносин, що виникають під час купівлі-продажу товару або послуг на ринку [9, с. 8].

У ході своєї діяльності підприємець стикається з різними видами ризику, що зумовлює потребу в їх класифікації.

Виділяють дві основні групи ризиків, а саме чисті та спекулятивні.

Чисті ризики завжди несуть у собі втрати. Вони можуть виникати внаслідок впливу природних умов на діяльність підприємства (повені, снігопади, землетруси тощо), злочинних дій, зміни законодавства країни тощо.

Внаслідок спекулятивних ризиків підприємство може отримати як збитки, так і прибутки.

Залежно від функціональної сфери бізнесу економічні ризики поділяються на окремі види: виробничий, комерційний, господарський, ринковий, інноваційний, підприємницький, фінансовий, бізнес-ризик.

Виробничий ризик – це вірогідність збитків або додаткових витрат, пов'язаних зі збоями або зупинкою виробничих процесів, порушенням технології виконання операцій, низькою якістю сировини або роботи персоналу та ін. [11, с. 70].

Господарський ризик визначається як діяльність суб'єктів підприємств, що пов'язана з подоланням невизначеності в ситуаціях неминучого вибору, у процесі якого є можливість оцінити ймовірність досягнення бажаного результату чи невдачі за умови відхилення від мети [5, с. 80].

Інноваційні ризики – ймовірність появи втрат ресурсів і засобів, що використовуються в процесі створення та впровадження нової техніки, товарів, послуг, управлінських рішень, прогресивних матеріалів та технологій, які можуть не отримати очікуваного попиту на ринку або не принести очікуваного ефекту [2, с. 242].

Підприємницький ризик – ризик, що виникає за будь-яких видів діяльності, пов'язаних із виробництвом продукції, товарів, послуг. Він характеризується як небезпека потенційно можливої, ймовірної втрати ресурсів чи не додержання доходу порівняно з варіантом, розрахованим на раціональне використання ресурсів [10, с. 162].

Фінансовий ризик – це ймовірність виникнення непередбачених фінансових утрат у ситуації невизначеності умов фінансової діяльності підприємства [6, с. 1.2].

Здійснюючи господарську діяльність, підприємства не можуть повністю уникнути ризику, а тому необхідно правильно оцінити його рівень, а також уживати заходів для його максимального зменшення.

Методи, за допомогою яких оцінюють рівень ризику, можна об'єднати у чотири групи [8, с. 33]:

1) експертні базуються на опитуванні кваліфікованих спеціалістів із подальшою статистико-математичною обробкою результатів цього опитування;

2) економіко-статистичні передбачають розрахунок середнього квадратичного відхилення, коефіцієнта варіації, β -коефіцієнта;

3) розрахунково-аналітичні базуються на внутрішній інформаційній базі самого підприємства;

4) аналогові дають змогу оцінити рівень ризику по окремих операціях на основі порівняння з аналогічними, вже багаторазово здійсненими операціями.

В умовах глобалізаційних процесів економіки виникає потреба в оцінюванні ризиків у різних видах господарської діяльності. Вимірювання та аналіз

економічних ризиків усередині кожного виду діяльності дасть змогу обрати ту сферу господарювання, яка є найменш ризикованою.

Для вивчення ризиків господарської діяльності використаємо класифікацію видів економічної діяльності та показники, які характеризують цю діяльність.

Щоб оцінити ризики різних видів економічної діяльності, спочатку було здійснено їх кластеризацію за показниками «обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг)», «дебіторська заборгованість», «власний капітал», «капітальні інвестиції», а потім для цих показників розраховано коефіцієнт варіації, за допомогою якого зможемо визначити ризиковані види діяльності.

Внаслідок кластерного аналізу за агломеративним методом було розраховано матрицю відстаней (подібності). Після цього на основі розрахованих евклідових відстаней види діяльності згруповано в кластери (табл. 1).

Таблиця 1

Результати класифікації видів економічної діяльності за показниками діяльності підприємств

Кластери	Об'єкти класифікації
1	сільське, лісове та рибне господарство; транспорт, складське господарство; професійна, наукова та технічна діяльність
2	промисловість
3	будівництво; тимчасове розміщування й організація харчування; інформація та телекомунікації; фінансова та страхова діяльність; операції з нерухомим майном; діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; освіта; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги; мистецтво, спорт, розваги та відпочинок; надання інших видів послуг
4	оптова та роздрібна торгівля; ремонт авто-транспортних засобів і мотоциклів

Процес згрупування видів діяльності у кластери за обраними показниками оцінювання відображено на деревоподібній діаграмі (рис. 1).

Результати розрахунку коефіцієнта варіації за визначеними показниками у розрізі видів економічної діяльності протягом 2013–2015 рр. наведено в табл. 2.

За показником «обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг)» найменш ризикованим є будівництво, адже коефіцієнт варіації становить лише 2,70%. Найбільші ризики спостерігаються у фінансовій та страховій діяльності (58,76%), сільському, лісовому та рибному господарстві (34,46%) та мистецтві, спорті, розвагах та відпочинку (33,44%). У решті видів діяльності спостерігаються доволі низькі ризики, адже коефіцієнти варіації не перевищують 33%.

За досліджуваний період найменш ризикованим за показником «дебіторська заборгованість» є мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, оскільки значення коефіцієнту варіації є найменшим і становить 4,49%. Найбільш ризикованим видом діяльності є сільське, лісове та рибне господарство, адже коефіцієнт варіації становить 53,16%, а також надання інших видів послуг (31,29%). У всіх інших сферах господарювання спостерігається доволі низький коефіцієнту варіації, тобто їм властивий низький рівень ризику.

За досліджуваний період найбільш інвестиційно привабливими і найменш ризикованими були фінансова і страхова діяльність, а також сфера тимчасового розміщування й організація харчування, оскільки значення коефіцієнта варіації є найменшими і ста-

новлять 2,74% та 2,81% відповідно. Також низькі значення ризику вкладення капітальних інвестицій спостерігається в таких сферах діяльності, як: оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (3,34%), промисловість (5,57%), будівництво (7,64%), операції з нерухомим майном (7,98%). Найбільш ризикованими видами діяльності за показником «капітальні інвестиції» є

мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (63,09%), інформація та телекомунікація (48,38%).

Варто зауважити, що найменш ризикованою за показником «власний капітал» є сфера освіти, оскільки значення коефіцієнта варіації для цього виду діяльності є найменшим і становить 1,17%. Також низькі значення ризику власного капіталу спостерігається в таких сферах, як: мистецтво, спорт, розваги

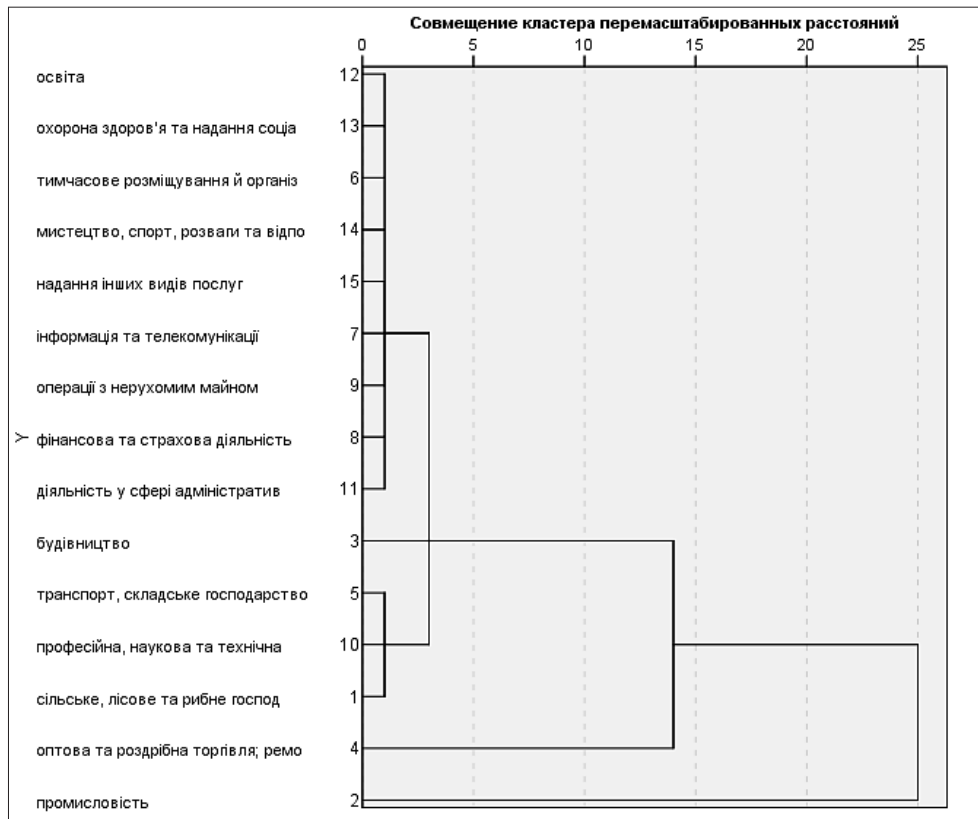

Рис. 1. Деревоподібна діаграма групування видів економічної діяльності за обраними показниками

Таблиця 2

Коефіцієнт варіації за показниками діяльності підприємств за 2013–2015 рр. у розрізі видів економічної діяльності

	Обсяг реалізованої продукції, млн. грн	Дебіторська заборгованість, млн. грн	Капітальні інвестиції, млн. грн	Власний капітал, млн. грн
сільське, лісове та рибне господарство	34,46	53,16	24,01	27,31
промисловість	11,13	17,02	5,57	16,74
будівництво	2,7	12,64	7,64	308,22
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	9,13	10,43	3,34	3361,4
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	18,09	14,16	8,31	75,03
тимчасове розміщування й організація харчування	12,22	19,1	2,81	149,22
інформація та телекомунікації	17,67	14,18	48,38	82,48
фінансова та страхова діяльність	58,76	6,42	2,74	26,8
операції з нерухомим майном	17,28	17,51	7,98	114,38
професійна, наукова та технічна діяльність	11,89	14,22	13,31	48,81
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	13,64	12,96	27,79	11,86
освіта	12,28	6,71	26,71	1,17
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	13,45	5,35	26,27	30,51
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	33,44	4,39	63,09	5,71
надання інших видів послуг	9,54	31,29	19,9	20,47

Джерело: розраховано авторами за [3]

та відпочинок (5,71%), діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (11,86%), промисловість (16,74%), надання інших видів послуг (20,47%). Надзвичайно високої ризику за показником «власний капітал» є у сфері оптової та роздрібною торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (3361,40%). Це можна пояснити тим, що в галузі торгівлі можливість зазнати збитку є дуже високою. Високими ризиками також характеризуються будівництво (308,22%), тимчасове розміщування й організація харчування (149,22%), операції з нерухомим майном (114,38%), сфера інформації та телекомунікації (82,48%), транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (75,03%), професійна, наукова та технічна діяльність (48,81%).

Проаналізувавши величини ризику видів господарської діяльності за показниками діяльності, можемо визначити рівень ризику у кожному з кластерів, які ми отримали в результаті кластерного аналізу.

У першому кластері, до якого увійшли сільське, лісове та рибне господарство, транспорт, складське господарство, професійна, наукова та технічна діяльність, спостерігається помірний рівень ризику.

Другий кластер, який формує лише промисловість, за показником коефіцієнта варіації характеризується низьким рівнем ризику.

Третій кластер є найбільшим, до нього входить десять видів економічної діяльності. Здійснивши розрахунок коефіцієнта варіації по основних показниках діяльності, можемо зробити висновок, що цей кластер характеризується істотним рівнем ризику.

Четвертий кластер формує один вид економічної діяльності – оптову та роздрібну торгівлю; ремонт автотранспортних засобів. Він характеризується високим рівнем ризику.

Зважаючи на інтенсивний розвиток економіки, можемо стверджувати, що виникає потреба в прогнозуванні приналежності нового виду економічної діяльності до певної групи, для якої визначено рівень ризику. Для цього використаємо дискримінантний аналіз.

КВЕДом – 2010 передбачено об'єднання оптової та роздрібною торгівлі, а також ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів в одну секцію. Для прикладу використання дискримінантного аналізу здійснимо поділ цієї секції на окремі види діяльності, а саме: оптова та роздрібна торгівля автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонт, оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами, та роздрібна торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами. Розраховувавши дискримінантні функції для кожного виду економічної діяльності у пакеті SPSS, зможемо віднести їх до одного з чотирьох кластерів, які характеризуються різними рівнями ризику.

Після проведених розрахунків дискримінантна функція має такий вигляд для:

– оптової та роздрібною торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонту:

$$Func = 9,298 - 2,221 \times OPI + 1,876 \times KI + 0,792 \times BK;$$

– оптової торгівлі, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами:

$$Func = -1,983 - 0,127 \times OPI + 0,700 \times KI + 0,946 \times BK;$$

– роздрібною торгівлі, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами:

$$Func = 0,007 - 0,058 \times OPI + 0,870 \times KI - 0,440 \times BK.$$

За допомогою дискримінантного аналізу в пакеті SPSS на основі розрахованих дискримінантних функцій нам удалося класифікувати види економічної діяльності до певних кластерів із відповідним рівнем

ризиком. Оптову та роздрібну торгівлю автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонт програма віднесла до третього кластера, який характеризується істотним рівнем ризику. Оптову торгівлю, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами, було віднесено до другого кластера з низьким рівнем ризику. Роздрібну торгівлю, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами, зараховано до першого кластера з помірним рівнем ризику.

Варто зауважити, що в ситуації, коли ці види діяльності об'єднані, вони характеризуються високим ступенем ризику, проте коли їх аналізувати окремо, то належать вони до кластерів з істотним, помірним і низьким ступенями ризику. На нашу думку, необхідно здійснювати укрупнення видів економічної діяльності обдумано та зважувати всі наслідки, які можуть виникати через ці об'єднання.

Висновки. У підприємницькій діяльності ризик є невід'ємним елементом. На основі розрахованих коефіцієнтів варіації для окремих видів економічної діяльності вдалося визначити, що найбільш ризиковими є оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів, зокрема, через надзвичайно високий коефіцієнт варіації за показником “власний капітал”. Зважаючи на стрімкий розвиток економіки, можемо передбачити виникнення нових видів економічної діяльності у майбутньому. Для того щоб спрогнозувати, до якого кластера з відповідним рівнем ризику можна буде віднести той чи інший вид діяльності, було застосовано дискримінантний аналіз. Для кожного підприємця важливо вміти правильно оцінити рівень ризику, а також використовувати методи управління ризиком для ефективного функціонування підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вітлінський В.В. Ризикологія в економіці та підприємстві: [монографія] / В.В. Вітлінський, Г.І. Великоіваненко. – К.: КНЕУ, 2004. – 480 с.
2. Волинець І.Г. Ризики інноваційної діяльності: суть, види та етапи управління / І.Г. Волинець // Економіка та суспільство. – 2016. – № 2. – С. 241–245.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Кондратюк О.І. Вплив ризиків на господарську діяльність підприємства / О.І. Кондратюк // Актуальні проблеми економіки. Економіка та управління підприємствами. – 2013. – № 3(141). – С. 78–82.
6. Корж Н.В. Методи управління фінансовими ризиками / Н.В. Корж // Траекторія науки. – 2016. – Т. 2. – № 10. – С. 1.1–1.6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/trna_2016_2_10_3.
7. Основы риск менеджмента / М. Круи, Д. Галай, Р. Марк; пер. с англ.; науч. ред. В.Б. Минасян. – М.: Юртай, 2011. – 390 с.
8. Лук'янова В.В. Оцінювання ризику і стійкість економічної системи / В.В. Лук'янова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2014. – № 3(3). – С. 33–38 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchnu_ekon_2014_3%283%29_8.
9. Машина Н.І. Економічний ризик і методи його вимірювання: [навч. посіб.] / Н.І. Машина. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 188 с.
10. Михальчук А.В. Підприємницький ризик: функції, методи оцінки та шляхи зниження ризику / А.В. Михальчук, К.С. Вербицька // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2015. – № 2. – С. 162–168.
11. Пожуєва Т.О. Виробничий ризик як складова сучасного підприємництва / Т.О. Пожуєва // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ». Технічний прогрес та ефективність виробництва. – 2011. – № 8. – С. 68–74.
12. Чуприна І.В. Поняття та класифікація ризиків в підприємницькій діяльності / І.В. Чуприна // Збірник наукових праць ВНАУ. – 2012. – № 4(70). – С. 187–194.

УДК: 311.2:330.3

Вільчинська О.М.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри статистики
Львівського національного університету
імені Івана Франка***Захарчук Л.Р.***магістрант
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНИХ РИЗИКІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Статтю присвячено аналізу економічних ризиків підприємницької діяльності за допомогою статистичних методів та визначенню оптимальних напрямів розвитку підприємств досліджуваної області. Встановлено рівні ризиків підприємств відповідно до їх розмірів та видів економічної діяльності. Визначено локалізацію та концентрацію підприємств у Львівській області.

Ключові слова: підприємство, економічні ризики, асиметрія, ексцес, локалізація, концентрація, семіваріація.

Вильчинская О.Н., Захарчук Л.Р. ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКИХ РИСКОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ ВО ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Статья посвящена анализу экономических рисков предпринимательской деятельности с помощью статистических методов и определению оптимальных направлений развития предприятий исследуемой области. Установлены уровни рисков предприятий в соответствии с их размерами и видами экономической деятельности. Определены локализация и концентрация предприятий во Львовской области.

Ключевые слова: предприятие, экономические риски, асимметрия, эксцесс, локализация, концентрация, семивариация.

Vilchynska O.M., Zakharchuk L.R. RISK ASSESSMENT OF ENTERPRISES IN LVIV REGION

The article analyzes the economic risks of economic activities, using statistical techniques to determine optimal areas of enterprise development area of research. Established levels of risk depending on their size and economic activity. Determined localization and concentration of business in Lviv region.

Keywords: enterprise, economic risks, skewness, kurtosis, localization, concentration, half-dispersion.

Постановка проблеми. Підприємницька діяльність характеризується не простими рішеннями, а обдуманими раціональними кроками, які підтвержені додатковим аналізом зовнішнього та внутрішнього середовища. До такого аналізу належить вивчення економічних ризиків.

Управління ризиками – це основний базисний принцип сучасних методів митного контролю, який дає можливість оптимально використовувати ресурси міністерства, не зменшуючи ефективності митного контролю, звільняє більшість зовнішньоторгових операторів від надлишкового бюрократичного контролю [12]. Відчувається необхідність переходу від теоретичних досліджень управління ризиками до формування професійної діяльності, пов'язаних із підвищенням надійності, стабільності функціонування підприємств за досягнення ними бажаних результатів. Вітчизняна наукова та практична робота у вивченні ризиків підприємницької діяльності дещо відстає від сучасних тенденцій, що є за кордоном, хоча чимало підприємців намагаються працювати за аналогами іноземних колег.

Статистичне вивчення підприємницької діяльності важливе для отримання загального відображення поточних даних на регіональному ринку та ринку країни загалом, що забезпечить обізнаність підприємців і, відповідно, допоможе приймати правильні та логічні управлінські рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти підприємницької діяльності розкриваються у працях відомих науковців. У теорію ризику значний внесок зробили такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як А. Альгін, який спробував пояснити об'єктивні причини виникнення ризиків, В. Буянов, В. Вітлінський, Л. Временко, П. Вер-

ченко, Л. Донець, що досліджували моделювання та управління економічним ризиком, В. Гранатуров, С. Ілляшенко, Т. Клебанова В. Лук'янова, Б. Койлі, В. Кочетков, А. Матвійчук, С. Наконечний, Б. Райзберг, Т. Райс, Л. Севідж, М. Терський, О. Устенко, М. Фрідмен, М. Хохлов, Г. Чернова, Й. Шумпетер, О. Ястремський, які зробили внесок у вивчення методів ризик-менеджменту в контексті управління ризиком, та ін. Вивченню проблем розвитку малого бізнесу присвячені дослідження З. Варналія, А. Хімченка, Л. Дмитриченко, Ю. Ткаченка та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Бачимо, що й досі є певні термінологічні розбіжності в трактуванні сутності економічного ризику, недостатньо досліджені методичні підходи до визначення впливу економічного ризику на інвестиційний клімат, поза увагою залишилися практичні аспекти управління економічним ризиком на мезо- та макrorівнях з урахуванням відповідної специфіки. Проаналізувавши наявні наукові праці, які стосуються аналізу, оцінки та врахування впливу економічних ризиків, ми робимо висновок, що існує потреба більш ретельно дослідити види економічного ризику з урахуванням сучасних економічних умов на мезо- та макrorівнях. Теоретична та практична важливість поставлених питань зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті полягає у розгляді різноманітних методів оцінки ризику, з'ясуванні їх недоліків та переваг та визначенні найбільш прийнятної методу для застосування на мезо- та макrorівнях, апробації на реальних даних.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні, що пов'язані з оцінкою ризиків, наяв-

ний широкий вибір підходів як до самого поняття «ризик», так і до визначення методів їх кількісної оцінки. Щодо змістового поняття «ризик» можна виділити такі аспекти його трактування:

- можливість відхилення від передбачуваної мети [7, с. 10; 15];
- ймовірність (загроза) втрати ресурсів, недоотримання прибутків (доходів) або появи додаткових витрат [6, с. 7; 5; 9];
- діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності [1; 11; 17];
- стимул для отримання додаткового прибутку, специфічного підприємницького доходу [15].

У цій роботі ми, погоджуючись із Л. Донець, уважатимемо, що підприємницький ризик – це ризик, що пов'язаний, насамперед, із вибором та ухваленням управлінського рішення на різних рівнях структури управління. Він також включає ризик повної чи часткової втрати майна чи грошового внеску, у тому числі ризик банкрутства, характерний для ринкових відносин [6, с. 28].

Більшість учених, які вивчають питання оцінки економічних ризиків на мезо- і макрорівнях, вважає, що кількісний аналіз ризиків є одним із важливих складників процесу підготовки раціональних рішень. Основою ж статистичного методу визначення меж ризику вважається теорія ймовірностей розподілу випадкових величин.

З урахуванням коливань імовірних результатів діяльності комерційних установ можна отримати статистичну оцінку ризику. На практиці застосовують для характеристики ступеня мінливості середньоквадратичне відхилення.

Вітчизняні дослідники дають точне пояснення показника варіації. Економічний зміст середньоквадратичного відхилення з погляду теорії ризиків полягає у тому, що воно виступає характеристикою конкретного ризику, яка показує максимально можливе коливання величини від її середньоочікуваного значення. Це дає змогу використовувати середньоква-

дратичне відхилення як показник ступеня ризику з погляду ймовірності його реалізації. При цьому чим більше величина середньоквадратичного відхилення, тим ризикованим є певне управлінське рішення та, відповідно, більш ризикований шлях розвитку підприємства [1, с. 129].

Для аналізу стану та розвитку підприємницької діяльності у Львівській області нами оцінено основні показники діяльності суб'єктів господарювання та відповідних ризиків у розрізі категорій підприємств (малі, середні, великі) за даними Головного управління статистики у Львівській області.

Початково розраховано відносні показники оцінки економічного ризику для підприємств залежно від розміру підприємства на основі інформації про обсяг реалізації суб'єктів господарювання (табл. 1).

Із результатів розрахунків, представлених у табл. 1, можемо говорити, що найменший ризик характерний для середніх підприємств, найвищий – у малих та мікропідприємств. Відповідно до загальноприйнятої шкали для квадратичного коефіцієнта варіації, можна стверджувати, що ризики для великих та малих і мікропідприємств є помірними, а для середніх підприємств – низькими (рис. 1). Перевагою цього методу є простота математичних розрахунків, а явний недолік – необхідність великої кількості вихідних даних, оскільки чим більший масив вихідних даних, тим точніший розрахунок, що могло вплинути на міру ризику у групі великих підприємств. Даний статистичний метод дає змогу отримати найповнішу кількісну інформацію про рівень ризику, але не передбачає аналізу джерел походження ризику, тобто ігноруються певні складники ризику.

Отримані міри ризиків ми хочемо підтвердити за допомогою коефіцієнтів локалізації та концентрації. Визначення цих показників дало змогу отримати додаткові відомості. Можна зазначити, що менше 1% великих підприємств забезпечують реалізацію продукції на 33%, 4% середніх підприємств реалі-

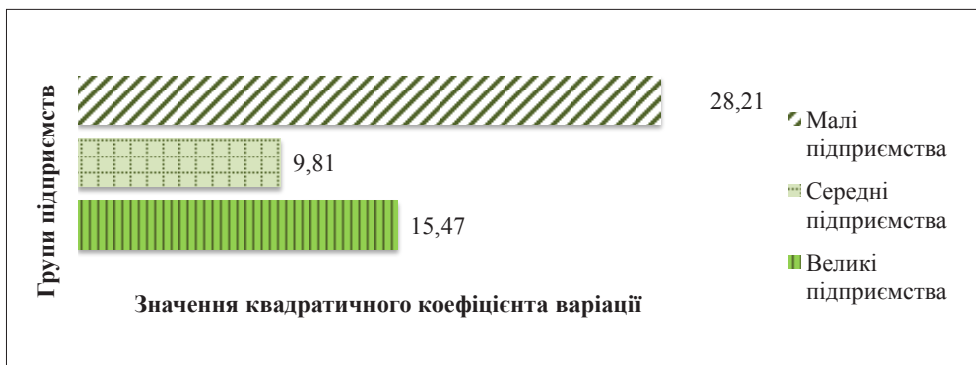

Рис. 1. Значення квадратичного коефіцієнта варіації за показником обсягу реалізованої продукції підприємств у Львівській області

Джерело: побудовано на основі власних розрахунків

Таблиця 1

Відносні показники оцінки економічного ризику

Група/ Показники	Великі підприємства		Середні підприємства		Малі підприємства	
	Показники	Висновок	Показники	Висновок	Показники	Висновок
M(x)	47293,58	ризик середній	65663,5	ризик низький	30686,14	ризик середній
σ	7316,97		6440,99		8656,21	
V σ	15,47		9,81		28,21	

Джерело: обчислено на основі даних Головного управління статистики у Львівській області

зовують продукцію на 41%, 95% малих та мікропідприємств реалізують лише 26% продукції. Як результат, помітною є нерівномірність розподілу підприємств за розміром та обсягом реалізованої продукції у Львівській області. Коефіцієнт концентрації підтверджує висновки про нерівномірність розподілу сукупності. Таким чином, простежується високий рівень концентрації реалізованої продукції, у тому числі через локалізацію у великих та середніх підприємствах.

Такі результати після аналізу даних підтверджують попередні висновки про те, що діяльність підприємств середніх та великих за розміром є найбільш ефективною та менш ризиковою.

Для оцінки ризиків можна використовувати чимало методів. Актуальним вважається вивчення ймовірності настання тих чи інших явищ за допомогою моментів розподілу. Дослідження побудовано так, щоб можна було визначити рівень ризику підприємств Львівської області у розрізі видів економічної діяльності.

Автори підручника «Обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків» удаю зазначають, що у разі асиметричного розподілу певних показників ефективності аналіз лише середньоквадратичного відхилення як міри ризику може бути недостатнім, особливо коли ці значення співпадають для кількох альтернативних об'єктів (проектів). У цьому разі слід аналізувати як показник ризику таку числову характеристику випадкової величини, як коефіцієнт асиметрії. У ситуації, коли аналіз певних показників ефективності об'єктів (проекту) показує, що ці показники мають майже однакові значення математичного сподівання, приблизно рівні їхні середньоквадратичні відхилення (і навіть семіква-

дратичні відхилення), а також є рівними значення коефіцієнтів асиметрії, то для порівняння ризиковості цих проектів можна скористатися коефіцієнтом ексцесу [10].

У табл. 2 наведено дані про діяльність підприємств за показниками, які характеризують обсяг реалізованої продукції за п'ять суміжних років.

За результатами розрахунків для наочного уявлення відповідні коефіцієнти зображено на рис. 2. Найбільш ризиковим видом економічної діяльності з чотирьох указаних можна вважати оптову та роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів. Серед видів економічної діяльності з найменшим ризиком є сільське, лісове та рибне господарство та промисловість за асиметрією та ексцесом відповідно (рис. 2).

Як бачимо, значення найбільш ризикових видів економічної діяльності співпали за двома показниками центральних моментів розподілу, а значення найменш ризикових дещо відрізняються, що в теорії економічних ризиків вважається можливим.

Оскільки в роботі використано моменти розподілу, для оцінювання узгодження емпіричного розподілу з нормальним доцільно здійснити за методом Н.А. Плохінського. Відомо, що першим етапом аналізу є обчислення показників моментів розподілу третього та четвертого порядків, другим – розрахунок середньоквадратичних похибок асиметрії та ексцесу, третій – оцінка міри істотності.

За даними суб'єктів господарювання у галузі сільського, лісового та рибного господарства, виявлено, що асиметрія правостороння середня та неістотна, підтвердженням цього є значення 0,720, що є меншим за 3; ексцес істотний. Через те, що асиметрія неістотна, а ексцес істотний, не можна говорити про

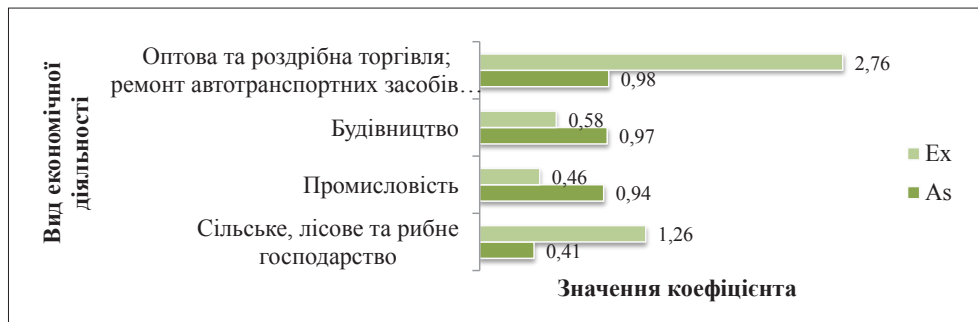

Рис. 2. Порівняння показників моментів розподілу за період 2011–2015 рр.

Джерело: побудовано на основі даних Головного управління статистики у Львівській області

Таблиця 2

Показники обсягу реалізованої продукції та кількості суб'єктів господарювання для підприємств за видами економічної діяльності, млн. грн.

Роки	Сільське, лісове та рибне господарство		Промисловість		Будівництво		Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	
	Обсяг реалізованої продукції	Кількість суб'єктів, одиниць	Обсяг реалізованої продукції	Кількість суб'єктів, одиниць	Обсяг реалізованої продукції	Кількість суб'єктів, одиниць	Обсяг реалізованої продукції	Кількість суб'єктів, одиниць
2011	3288,3	1137,0	43657,4	2649,0	4157,0	1629,0	54406,5	4768,0
2012	4424,1	1231,0	48892,6	2497,0	4325,8	1701,0	54086,5	4976,0
2013	4906,9	1332,0	50390,5	2855,0	3850,0	1791,0	52605,7	5295,0
2014	7177,0	1330,0	55930,0	2757,0	5172,3	1751,0	55486,5	5207,0
2015	9 166,40	1 332	72 703,10	2 730	6 935,10	1 768	59 986,10	5 138
Разом	28962,7	6362,0	271573,6	13488,0	24440,2	8640,0	276571,3	25384,0

Джерело: сформовано на основі даних Головного управління статистики у Львівській області

нормальний закон розподілу. За інформацією про активність суб'єктів, що працюють у промисловості, асиметрія правостороння і значна, але неістотна; ексцес істотний. Щодо відповідності емпіричного розподілу нормальному закону розподілу, то емпіричний розподіл не має характеру нормального за таких підсумків про істотність асиметрії та ексцесу. За даними сфери будівництва, асиметрія правостороння і значна та неістотна; ексцес істотний. Відповідність емпіричного розподілу закону нормальному не підтверджено, оскільки асиметрія неістотна, а ексцес виявлено істотним. У галузі оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів дані представлені правосторонньою значною та істотною асиметрією та істотним ексцесом. Як результат, можемо стверджувати, що емпіричний розподіл не має характеру нормального.

Висновки. Підприємницька діяльність пов'язана з невизначеністю економічного середовища, що полягає у постійній зміні важливих економічних категорій, таких як попит і пропозиція на товари, засоби платежу, фактори виробництва, в обмеженості знань щодо умов підприємницької діяльності тощо. Значні ризики притаманні підприємцям-початківцям, які знаходяться на перших стадіях реалізації комерційних планів. Для початківців важливою є інформація не тільки про конкретне підприємство, а й у якому виді економічної діяльності варто починати працювати та якого розміру підприємство створювати.

Після виконаних досліджень із використанням статистичних методів визначено, що серед даних про підприємницьку діяльність, які використано в аналізі, немає таких, що супроводжуються високим ризиком. Переважно для підприємств Львівщини характерні помірні ризики. Найбільш сприятливим можна вважати середовище для розвитку у Львівській області середніх за розміром підприємств, оскільки ризики переважно визначено як низькі.

Також варто зазначити, що промисловість і сільське, лісове та рибне господарства – найменш ризикові види економічної діяльності, які можуть приносити стабільно високі прибутки у Львівській області. Промисловість стабільно зростатиме у разі збільшення капітальних інвестицій, а для сільського господарства доречним буде вітчизняне фінансування.

Отже, у Львівській області сформовано достатньо сприятливе економічне середовище для підприємців. Такі важливі методи аналізу для оцінки ризиків допоможуть у вирішенні важливих та суперечливих питань у бізнес-середовищі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Багрова І.В. Основні аспекти визначення поняття ризику в забезпеченні надійності інвестиційних проектів / І.В. Багрова, Т.С. Яровенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvngu/2010_4/Bagrova.pdf.
2. Буянов В.П. Управление рисками (рискология) / В.П. Буянов, К.А. Кирсанов, Л.А. Михайлов. – М. : Экзамен, 2002. – 384 с.
3. Вітлінський В.В. Рискология в економіці та підприємстві : [монографія] / В.В. Вітлінський, Г.І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
4. Вплив економічних ризиків на конкурентоспроможність підприємств будівельної галузі / А.Г. Куковський, В.А. Познаховський, В.П. Кизима // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки. – 2016. – Вип. 2. – С. 125–132 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnuvgr_ekon_2016_2_15.
5. Грабовый П.Г. Риски в современном бизнесе / П.Г. Грабовый, С.Н. Петрова, С.И. Полтавец [и др.]. – М. : Аланс, 1994. – 237 с.
6. Донець Л.І. Економічні ризики та методи їх вимірювання : [навч. посіб.] / Л.І. Донець. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
7. Ілляшенко С.М. Економічний ризик : [навч. посіб.] / С.М. Ілляшенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 220 с.
8. Клебанова Т.С. Теория экономического риска : [учеб. пособ.] / Т.С. Клебанова, Е.В. Раевнева. – Харьков : ИНЖЭК, 2003. – 156 с.
9. Кошель А.О. Поняття ризику та його види при використанні земельних ресурсів у ринкових умовах / А.О. Кошель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vidau/APK/2010_1/files/10kalimc.pdf.
10. Логвінова О.П. Обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків : [навч. посіб.] / О.П. Логвінова, І.М. Семененко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pidruchniki.com>.
11. Лук'янова В.В. Оцінка агрегованого ризику діяльності підприємства / В.В. Лук'янова // Фінанси України. – 2004. – № 10. – С. 10–18.
12. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (редакція на 26 червня 1999 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_643.
13. Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.lv.ukrstat.gov.ua>.
14. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.ukrstat.gov.ua>.
15. Половкин П. Предпринимательские риски и управление ими (теоретико-методологический и организационный аспекты) / П. Половкин, А. Зозолук // Российский экономический журнал. – 1997. – № 9. – С. 73–74.
16. Сенейко Ю.В. Сучасні підходи до трактування категорії «ризик» / Ю.В. Сенейко // Регіональна економіка. – 2006. – № 1. – С. 206–211.
17. Христиановський В.В. Экономический риск и методы его измерения / В.В. Христиановський, Ю.Н. Полшков, В.П. Щербина. – Донецк : ДонГУ, 1999. – 250 с.

УДК 311.1:519.85

Марець О.Р.*кандидат економічних наук, доцент
Львівського національного університету
імені Івана Франка***Дуда О.П.***студентка
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

ПІДБІР ТА ДІАГНОСТИКА БАГАТОФАКТОРНИХ РЕГРЕСІЙНИХ МОДЕЛЕЙ У ПАКЕТІ АНАЛІЗУ ДАНИХ R

Представлено процеси підбору та діагностики регресійної моделі на основі даних макроекономічної статистики. Використано засоби пакету статистичного аналізу R. Основну увагу приділено графічному методу діагностики регресійної моделі.

Ключові слова: регресійний метод, нормальність, незалежність залишків, лінійність, гомоскедастичність, мультиколінеарність, фактор інфляції дисперсії, Q-Q-діаграма, діаграма компонентів і залишків, діаграма впливу, діаграма Кука.

Марець О.Р., Дуда О.П. ПОДБОР И ДИАГНОСТИКА МНОГОФАКТОРНОЙ РЕГРЕССИОННОЙ МОДЕЛИ В ПАКЕТЕ АНАЛИЗА ДАННЫХ R

Представлены процессы подбора и диагностики регрессионной модели на основе данных макроэкономической статистики. Использованы средства пакета статистического анализа R. Основное внимание уделено графическому методу диагностики регрессионной модели.

Ключевые слова: регрессионный метод, нормальность, независимость остатков, линейность, гомоскедастичность, мультиколлинеарность, фактор инфляции дисперсии, Q-Q-диаграмма, диаграмма компонент и остатков, диаграмма влияния, диаграмма Кука.

Marets O.R., Duda O.P. FITTING AND CHECKING THE ASSUMPTIONS OF MULTIVARIATE REGRESSION MODELS IN R

The process of variable selection and checking the assumptions of multivariate regression model based on macroeconomic statistics is presented. Statistical analysis package R is used. The central point is a graphical method of regression model diagnostics.

Keywords: regression method, normality, independence of residuals, linearity, homoscedasticity, multicollinearity, inflation variance factor, scatterplot matrix, Q-Q-plot, component+residual plots, hat plot, Cook's distance, influence plot, R, car package, gvlma package.

Постановка проблеми. Регресійний аналіз – це загальна назва низки методів виявлення незалежних змінних, що впливають на залежну змінну. Крім того, ці методи описують тип взаємозв'язку і дають змогу скласти рівняння, що може передбачити залежну змінну на основі значень незалежних.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Регресійний аналіз використовували чимало вчених у дослідженнях сучасних тенденцій функціонування домогосподарств в умовах ринкової економіки. Зокрема:

– М. Жук та В. Здрок вивчали вплив індексу споживчих цін, доходу на особу та внутрішніх кредитів приватному сектору на споживчі видатки домогосподарств [1];

– З.В. Приймак з'ясувала параметри залежності доходів населення на одну особу від ВВП на одну особу і частки середніх інвестицій у ВВП [2];

– О. Піскунова та О. Осипова будували двофакторні моделі регресії, в яких розглянуто одночасний вплив на обсяги споживання базових продуктів харчування обсягів виробництва відповідного продукту харчування та наявного доходу населення [3];

– В. Бесчастна вивчала кореляційний зв'язок між факторами соціального впливу на продуктивність праці у сільському господарстві [4];

– Ю.В. Лесик моделювала взаємозв'язок між доходами населення та іншими одержаними трансфертами і доходами від власності [5];

– О. Кузик моделював споживчу поведінку домогосподарств в Україні за період 1992–2008 рр. і дійшов висновку, що споживча поведінка вітчизняних домогосподарств добре описується кейнсіанською функцією споживання [6];

– В.О. Гнеушева вивчала чинники впливу на фінансові ресурси домогосподарств у ринкових умовах [7].

У вітчизняних наукових публікаціях спостерігаємо багато праць, які насичені теоретичними викладками та результатами розрахунків. Водночас сучасні засоби статистичного аналізу дають змогу дуже швидко виконувати необхідні розрахунки та створювати візуалізації. Завдання дослідника нині полягає у правильній інтерпретації результатів. Тож відчуваємо брак наукових робіт, які би робили акцент на процесі підбирання та діагностики регресійних моделей за допомогою сучасних засобів статистичного аналізу.

Мета статті – згенерувати багатофакторну регресійну модель, де залежна змінна – макроекономічний показник – витрати населення у розрахунку на одну особу, та здійснити діагностику цієї моделі за допомогою засобів пакету аналізу R.

Виклад основного матеріалу. Ми використали дані зі статистичного збірника «Регіони України» (2016) [8, с. 13–16], де взяли інформацію про основні соціально-економічні показники у 2015 році за областями України. Насамперед ми видалили з аналізу дані м. Київ як найяскравіше нетипове значення. Крім того, ми забезпечили порівнянність даних шляхом ділення показників на чисельність населення (кодове позначення показника закінчується на по) або на чисельність зайнятих (nz). Ми навмисне не проводили детального логічного аналізу змінних, щоби простежити, який результат видадуть засоби R.

Зауважимо, що мова програмування R складається з базового набору функцій, які вбудовані безпосередньо у програму. Крім того, доступні спеціальні пакети, які містять функції для розв'язання вузько-

спеціалізованих завдань. Ми, зокрема, скористаємося пакетами *car* (Companion to Applied Regression) та *gvmla* (Global Validation of Linear Model Assumptions).

Два найпоширеніші способи обирати незалежні змінні, які найкраще змодельюють значення залежної, – це покроковий метод і регресія за підмножинами. Ми скористаємось першим із них.

Ми почали побудову регресійної моделі з використання функцій `lm()` та `step()`, зменшили кількість чинників із 13 до 4 та отримали рівняння регресії.

Функція `step()` порівнює моделі з різними чинниками та на основі критерію АІС. Зауважимо, що цей критерій не бере до уваги мультиколінеарність.

На рис. 1 показано параметри моделі та показники її якості.

У першому рядку на рис. 1 – команда, яка рахує параметри моделі. Її першим аргументом є залежна змінна, далі через значок «тільда» – перелік незалежних змінних, розділених знаком «плюс».

Результуюче рівняння має такий вигляд:

$$\text{Expenses} = 6602 + 0,69 \times \text{Income} + 1571 \times \text{Turnoverno} - 5678 \times \text{Impno} - 31390 \times \text{Lossnz},$$

де *Expenses* – витрати населення у розрахунку на одну особу у грн; *Income* – наявний дохід населення у розрахунку на одну особу у грн, *Turnoverno* – роздрібний товарооборот підприємств (у фактичних цінах) на одну особу у тис. грн; *Impno* – імпорт товарів та послуг на одну особу у тис. дол. США; *Lossnz* – фінансовий результат до оподаткування (збиток) на одного зайнятого у млн грн.

Відповідно до рівняння збільшення доходів домогосподарств на 1 грн збільшує витрати на 0,69 грн; збільшення роздрібного товарообороту на 1 тис. грн збільшує витрати на 1571 тис. грн; збільшення імпорту на 1 тис. грн зменшує витрати на 5678 тис. грн; збільшення фінансового результату збиткових підприємств зменшує витрати на 31 390 млн грн.

Вільний член та параметр *Lossnz* істотні зі ймовірністю 95%, параметр *Impno* – істотний зі ймовірністю 99%, параметри *Income* та *Turnoverno* істотні зі ймовірністю 99,9%. Варіація ознак, що входять у модель, пояснює 95,46% варіації залежної ознаки.

Отже, ми маємо рівняння регресії з досить хорошими показниками якості параметрів. Проте це лише початок регресійного аналізу. Необхідно ще перевірити умови застосування цих параметрів, тобто здійснити діагностику цього рівняння регресії.

Діагностика регресійної моделі включає в себе:

- 1) перевірку умов застосування регресійного методу (нормальність, незалежність залишків, лінійність та гомоскедастичність);
- 2) перевірку мультиколінеарності;
- 3) виявлення нетипових значень, точок високої напруги та впливових одиниць сукупності.

Важливий перший крок у діагностиці множинної регресії – це вивчення парних взаємозв'язків між змінними. Для цього визначимо коефіцієнти кореляції (рис. 2) та застосуємо графічний метод (рис. 3).

Коефіцієнти кореляції ми досліджуємо для того, щоб оцінити мультиколінеарність – наявність щільного зв'язку між незалежними змінними в моделі. Мультиколінеарність – небажане явище для регресії, оскільки вона, крім всього іншого, може давати змінним біля параметрів моделі неінтуїтивний знак. Вважається, що значення коефіцієнта кореляції понад 0,7 – це привід задуматися про мультиколінеарність. На рис. 2 бачимо три таких значення, що дає підстави переглянути чинники, включені в модель.

На рис. 3 представлена матриця діаграм розсіювання значень залежної і незалежної змінних нашої моделі за допомогою функції `scatterplotMatrix()`.

Ця функція створює діаграми розсіювання для всіх пар змінних зі згладженою кривою та регресій-

```
lm(formula = Expenses ~ Income + Turnoverno + Impno + Lossnz,
   data = df)
...
Coefficients:
              Estimate Std. Error t value Pr(>|t|)
(Intercept)  6.602e+03  2.959e+03  2.231  0.03790 *
Income       6.867e-01  1.305e-01  5.261  4.45e-05 ***
Turnoverno   1.571e+03  2.297e+02  6.837  1.59e-06 ***
Impno       -5.678e+03  1.918e+03  -2.960  0.00804 **
Lossnz      -3.139e+04  1.365e+04  -2.301  0.03292 *
---
Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Residual standard error: 1918 on 19 degrees of freedom
Multiple R-squared:  0.9546,    Adjusted R-squared:  0.945
F-statistic: 99.86 on 4 and 19 DF,  p-value: 1.761e-12
```

Рис. 1. Параметри регресійного рівняння залежності витрат населення від характеристик областей (виконано в R)

```
cor(df[,c("Expenses", "Income", "Turnoverno", "Impno", "Lossnz")])
              Expenses      Income Turnoverno      Impno      Lossnz
Expenses    1.0000000    0.8777226    0.8938121    0.4679988   -0.5722758
Income      0.8777226    1.0000000    0.7731074    0.5373882   -0.3877349
Turnoverno  0.8938121    0.7731074    1.0000000    0.7175109   -0.3572937
Impno       0.4679988    0.5373882    0.7175109    1.0000000    0.0795329
Lossnz     -0.5722758   -0.3877349   -0.3572937   0.0795329    1.0000000
```

Рис. 2. Коефіцієнти кореляції між змінними регресійної моделі залежності витрат населення від характеристик областей (виконано в R)

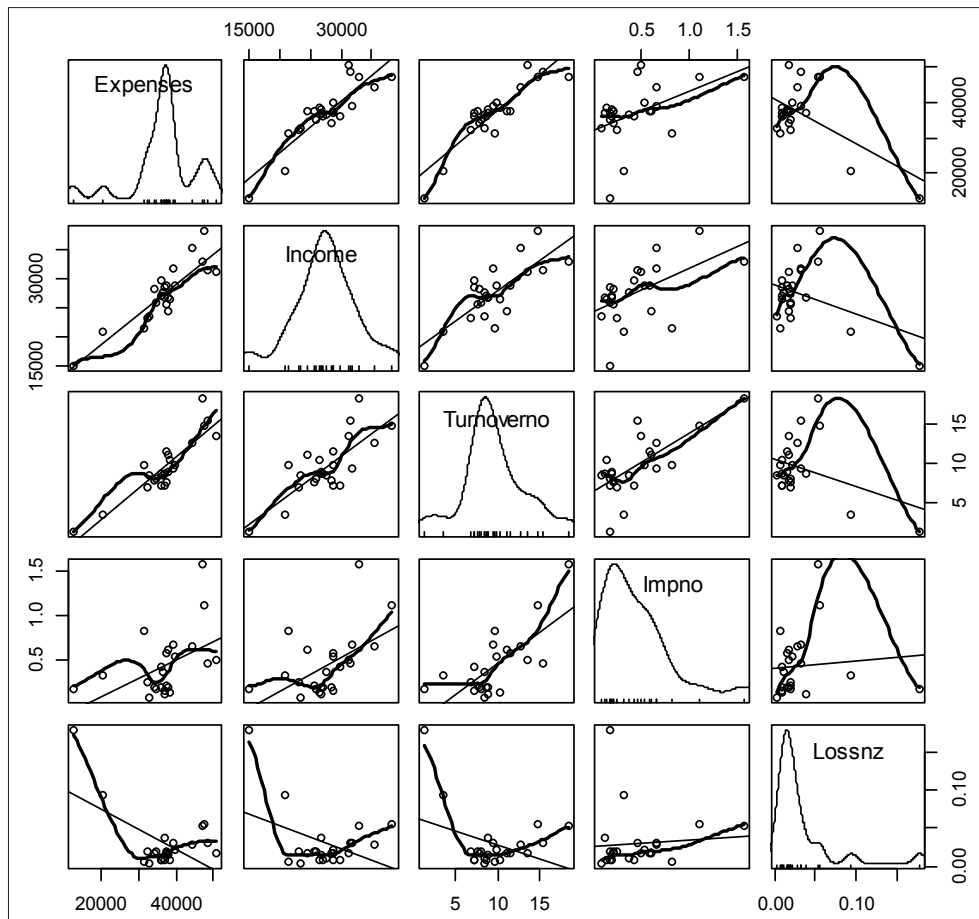

Рис. 3. Діаграма змінних регресійної моделі залежності витрат населення від характеристик областей (виконано в R)

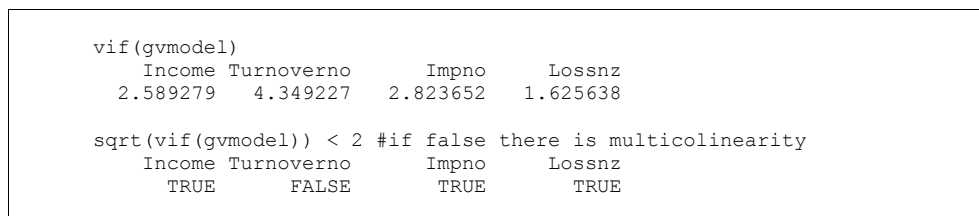

Рис. 4. Результат перевірки моделі на мультиколінеарність в R за допомогою функції `vif()`

ною прямою. На головній діагоналі представлені полігони частот та графіки-щітки для кожної змінної.

Ми бачимо, що розподіл витрат, доходів та роздрібного товарообороту нагадує нормальний, а збитки можна охарактеризувати асиметрією. Між витратами та доходами, роздрібним товарооборотом та імпортом бачимо прямий лінійний зв'язок, між витратами населення та збитками підприємств – нелінійний зв'язок.

Мультиколінеарність можна виявити за допомогою показника, який має назву «фактор інфляції дисперсії». Квадратний корінь із цього показника для кожної незалежної змінної вказує на ступінь збільшення довірчого інтервалу для параметра регресії цієї змінної порівняно з моделлю без незалежних змінних, між якими є сильна кореляція.

Фактор інфляції дисперсії можна обчислити за допомогою функції `vif()` (рис. 4).

Якщо значення квадратного кореня з цього показника перевищують 2, то це вказує на наявність мультиколінеарності. У нашому прикладі цей показник перевищив 2 для змінної *Turnoverno*.

Для правильної інтерпретації коефіцієнтів регресійної моделі необхідно, щоб дані відповідали низці умов, таких як:

- *нормальність* – значення залежної змінної розподілені нормально за фіксованих значень незалежних ознак;
- *незалежність* – значення чинникових ознак незалежні один від одного;
- *лінійність* – залежна змінна лінійно пов'язана з незалежними;
- *гомоскедастичність* – дисперсія залежної ознаки постійна за різних значень незалежних змінних. Іншими словами це явище можна назвати «однорідність дисперсії».

Якщо ці вимоги не виконані, то значення тестів істотності і довірчих інтервалів можуть бути помилковими.

Для перевірки умови нормальності використовуються Q-Q-діаграма. Вона показує зв'язок між стандартизованими залишками (*Studentized Residuals*) та квантилями розподілу Стьюдента (*t Quantiles*) (рис. 5).

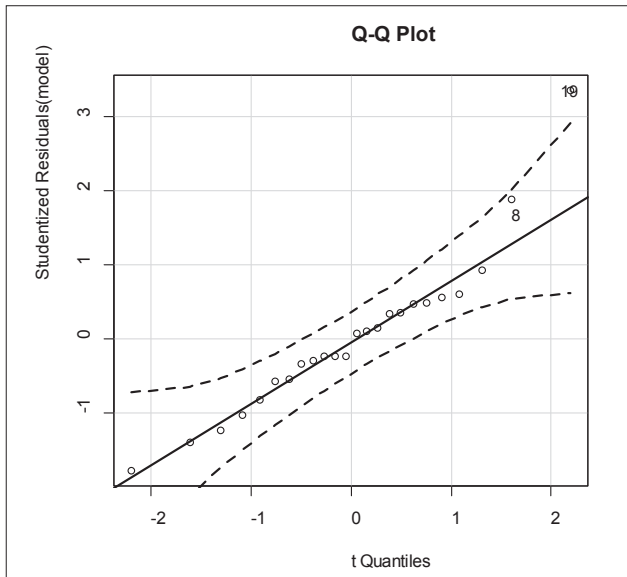

Рис. 5. Графічна перевірка нормальності розподілу (Q-Q-діаграма)

На графіку бачимо пряму лінію і 95%-ві довірчі інтервали. Якщо точки, які відповідають значенням із

моделі, знаходяться щільно біля прямої та не виходять за довірчі інтервали, то є підстави вважати, що умова нормальності виконується. У нашому прикладі одиниця сукупності, яка відповідає номеру 19 (Харківська область), виходить за межі довірчого інтервалу. Фактичне значення витрат на одну особу для цієї області становить 50 662 грн, теоретичне – 45 860,84, залишок становить 4801,162, а *t* Стьюдента – 3,3. Це означає, що ця одиниця сукупності на 3,3 середніх квадратичних відхилення відхиляється від свого середнього арифметичного.

Перевірка умови незалежності залишків передбачає перевірку автокореляції. Це явище притаманне рядам динаміки.

Наявність лінійного зв'язку між залежною та незалежними змінними можна перевірити за допомогою діаграми компонентів та залишків (рис. 6). Вони допомагають визначити систематичні відхилення від заданої лінійної моделі.

На рис. 6 маємо 4 графіки, кожен із них відповідає незалежній ознаці, яка включена в модель. По осі X відкладено фактичні значення цих ознак, по осі Y – залишки. Пряма лінія на кожній моделі вказує на залежність, закладену в теоретичну модель, згладжена лінія – відповідає фактичним даним. Ми спостерігаємо дотримання лінійності на 3 графіках і частково на 4-му. Нелінійність на 4-му може свідчити про те, що некоректно сформульована функціональна форма цієї незалежної змінної у рівнянні. Можливо, треба додати нелінійні компоненти до моделі, такі як поліноміальні члени, перетворення одної чи більше змінних, або відмовитись від лінійної форми на користь будь-якого її різновиду.

Для перевірки гомоскедастичності необхідно перевірити гіпотезу про сталість дисперсії залишків

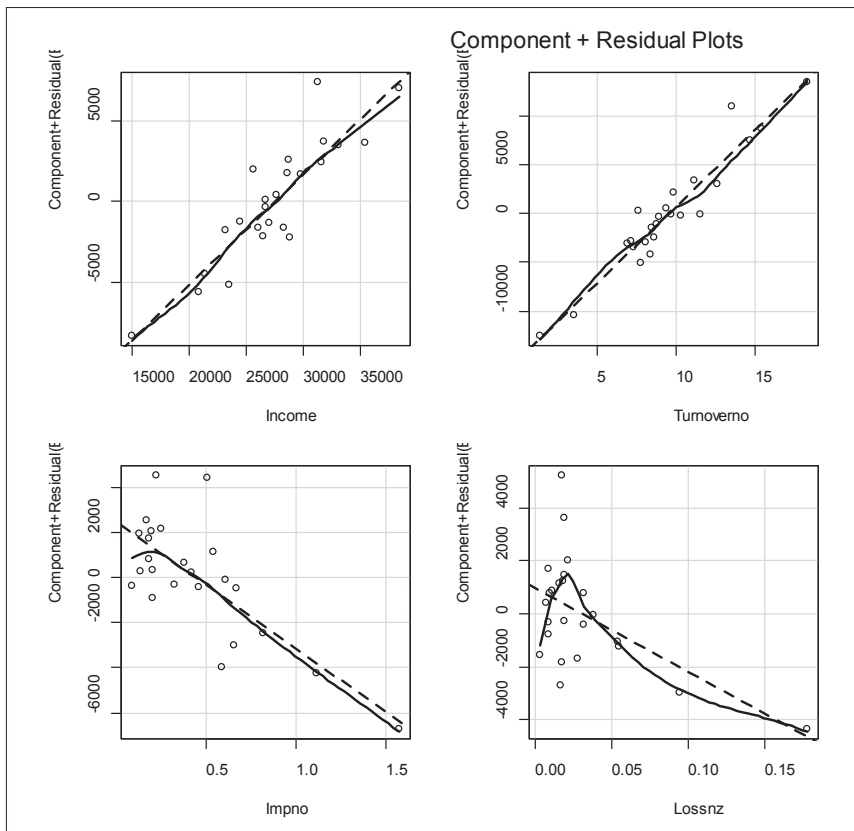

Рис. 6. Діаграма компонентів і залишків для регресійної моделі витрат домогосподарства залежно від характеристик областей (перевірка лінійності)

як альтернативу тому, що дисперсія залишків змінюється залежно від підібраних значень. Статистично істотний результат ($p < 0,05$) свідчить про гетероскедастичність (неоднорідність дисперсії залишків).

На рис. 7 показано результати перевірки моделі на гомоскедастичність (функції `ncvTest()` та `spreadLevelPlot()`). Результати тесту ($p = 0,17277 > 0,05$) свідчать про задоволення умови однорідності дисперсії.

Ступеневе перетворення, яке пропонує програма (Suggested power transformation) – 0,74 – близьке до 1, отже, ніякого перетворення робити не треба.

Загальну перевірку умов застосування регресійного методу можливо здійснити за допомогою функції `gvlma()` в R (рис. 8). Програма видає свій висновок за 5 пунктами: загальна статистика, асиметрія, ексцес, форма функції, гетероскедастичність.

Отже, за рівня істотності 0,05 (тобто з імовірністю 95%) можна вважати, що умови застосування регресійної моделі виконуються.

Регресійний наліз передбачає також аналіз незвичних спостережень, а саме – нетипових значень, точок з високою напругою та впливових одиниць сукупності.

Нетипові значення – це значення, які модель погано прогнозує. Їх характеризують великі залишки. Ми вже застосували один метод виявлення нетипових значень (точка «19» на рис. 5). Функція `outlierTest()` рахує значення ймовірності статистичної помилки першого виду з поправкою Бонфероні для найбільшого залишку Стюдента (рис. 9).

Програма не виявила залишків, які би вказували на статистично істотні нетипові значення сукупності.

Точки високої напруги – це нетипові значення щодо інших одиниць сукупності. Вони характеризуються незвичним поєднанням незалежних змінних. Для їх ідентифікації визначають показники впливу (*hat statistic*). Результати перевірки за допомогою цього показника візуалізовано на рис. 10. Горизонтальні лінії відділяють одиниці сукупності, які в 2 та 3 рази перевищують середнє значення.

Відповідно до результатів перевірки точками з високою напругою є Закарпатська, Київська та Луганська області. Точки з високою напругою можуть бути впливовими, а можуть і не бути. Це залежить від того, чи є вони одночасно нетиповими значеннями.

Для оцінки впливових одиниць сукупності використовують відстань Кука (рис. 11), за допомогою якої ми з'ясували, що одиниця сукупності «19» виділяється на фоні інших.

Інформацію про незвичні спостереження (нетипові значення, точки високої напруги та впливові одиниці сукупності) можна звести в один графік за допомогою функції `influencePlot()` (рис. 12).

Області зі значеннями стандартизованих залишків понад 2 і менше за -2 – це нетипові значення. Області зі значенням (*hat values*) понад 0,2 і менше за 0,3 характеризуються високою напруженістю. Розмір кола пропорційний ступеню впливу одиниці сукупності.

Отже, незважаючи на те, що загальні тести за цією моделлю дали позитивні результати, ми побачили що їй притаманні певні проблеми. Ми з'ясували, що у моделі є мультиколінеарність та присутнє нетипове значення. Наші подальші дії можуть включати вилу-

```
> ncvTest(model)
Non-constant Variance Score Test
Variance formula: ~ fitted.values
Chisquare = 1.858692    Df = 1    p = 0.1727759
> spreadLevelPlot(model)
Suggested power transformation: 0.7409738
```

Рис. 7. Перевірка однорідності дисперсії залишків

```
ASSESSMENT OF THE LINEAR MODEL ASSUMPTIONS
USING THE GLOBAL TEST ON 4 DEGREES-OF-FREEDOM:
Level of Significance = 0.05

Call:
gvlma(x = model)

              Value p-value          Decision
Global Stat   4.92316 0.2953 Assumptions acceptable.
Skewness      2.16513 0.1412 Assumptions acceptable.
Kurtosis      1.15840 0.2818 Assumptions acceptable.
Link Function  0.01186 0.9133 Assumptions acceptable.
Heteroscedasticity 1.58778 0.2076 Assumptions acceptable.
```

Рис. 8. Загальна перевірка умов застосування регресійної моделі в R

```
> outlierTest(model)
No Studentized residuals with Bonferonni p < 0.05
Largest |rstudent|:
  rstudent unadjusted p-value Bonferonni p
19 3.347918      0.0035814      0.085953
```

Рис. 9. Перевірка моделі на нетипові значення в R

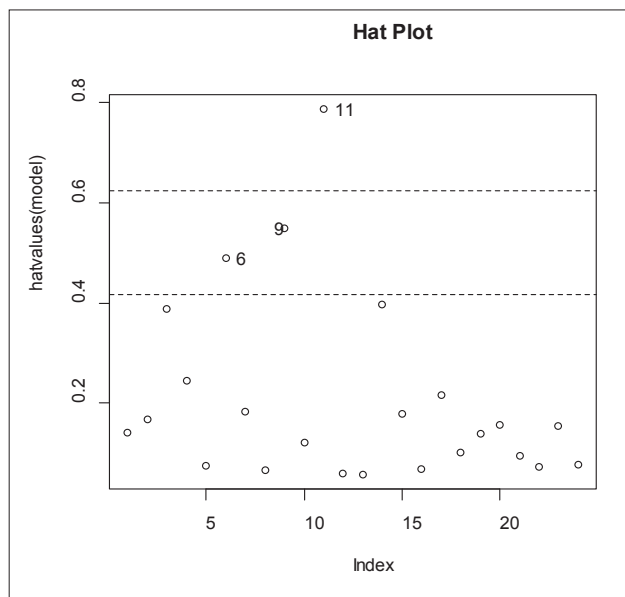

Рис. 10. Перевірка точок із високою напругою

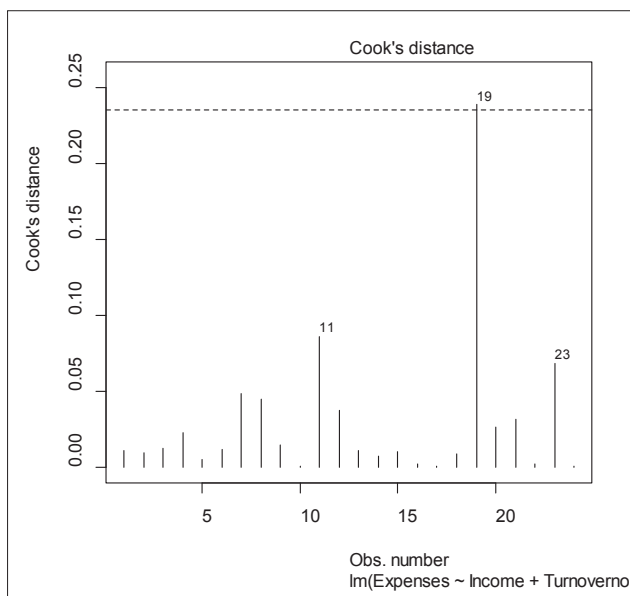

Рис. 11. Діаграма Кука для виявлення впливових одиниць сукупності

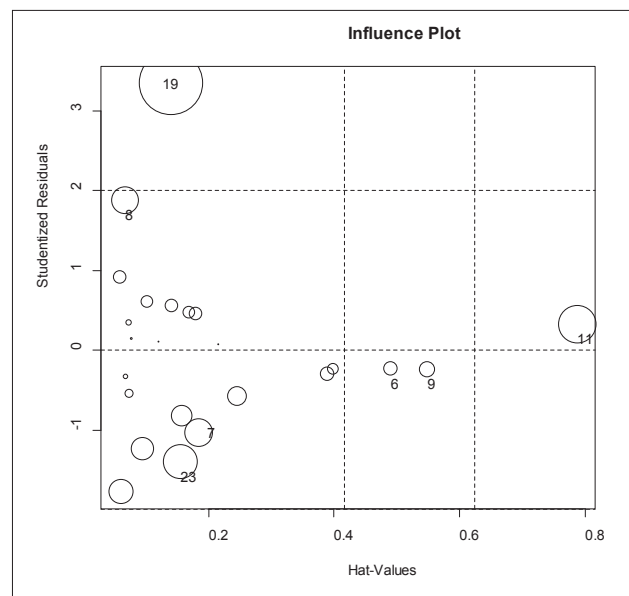

Рис. 12. Діаграма впливу одиниць сукупності на регресію

чення з моделі одиниць сукупності, перетворення, додавання чи вилучення змінних, застосування інших форм регресії або навіть інших методів дослідження. Далі йде вибір найкращої моделі шляхом порівняння найкращої з них. Продовження аналізу передбачає крос-валідацію та визначення ваги змінних, включених в модель.

Висновки. Отже, ми показали процес визначення параметрів регресійного рівняння та здійснили його діагностику. Ми переконались, що регресійний метод не можна виконувати бездумно. Необхідно насамперед вдумливо підходити до підбору чинників, які будуть формувати модель. Також ми побачили, що, незважаючи на хороші параметри істотності знайденої нами моделі, її все ж треба покращувати, а саме – усунути мультиколінеарність та видалити нетипові значення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Жук М. Економетричне дослідження діяльності домогосподарств в Україні / Микола Жук, Валентин Здрок // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – 2012 – № 47. – С. 182–191.
2. Приймак З.В. Макроекономічний аналіз доходів домогосподарств країн Східної Європи / З. Приймак // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – 2009. – № 42. – С. 529–538.
3. Піскунова О.В. Регресійний аналіз факторів, які визначають споживання продуктів харчування в регіонах України / О.В. Піскунова, О.І. Осипова // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2015. – Том 19. – № 1. – С. 230–239.

4. Бесчастна Б.В. Кореляційно-регресійний аналіз впливу соціальних факторів на продуктивність праці у сільському господарстві / Б.В. Бесчастна // Науковий вісник НУБІП України. Серія: економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2015 – 221-1. – С. 48–52.
5. Лесик Ю.В. Моделювання доходів населення України / Ю.В. Лесик // Математичні методи та моделі в оподаткуванні, бізнесі, економіці : збірник тез за матеріалами XI Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. – Ірпінь: Національний університет ДФС України, 2016. – С. 61–67.
6. Кузик О.В. Макроекономічний аналіз поведінки домогосподарств в економіці України / О.В. Кузик // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2011.
7. Гнеушева В.О. Фінансові ресурси домогосподарств в ринкових умовах : дис. канд. екон. наук : 08.00.08 / Гнеушева Вікторія Олександрівна. – Чернігів, 2014. – С. 247.
8. Регіони України . 2016: стат. зб./ Державна служба статистики України. Київ, 2017. С. 13 – 16 – URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Кабаков Р.И. R в действии. Анализ и визуализация данных в программе R / Р.И. Кабаков ; [пер. с англ. П. Волковой]. – М. : ДМК Пресс, 2014. – 580 с.

СЕКЦІЯ 11 МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 311.17: 373.5

Окара Д.В.

*кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри прикладної,
обчислювальної математики і САПР,
Одеської державної академії будівництва та архітектури*

Чернишев В.Г.

*кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри математичних методів аналізу економіки
Одеського національного економічного університету*

Шинкаренко Л.В.

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри бізнес-адміністрування і
корпоративної безпеки
Міжнародного гуманітарного університету*

АНАЛІЗ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ЯКІСТЬ ОСВІТИ

У статті за допомогою побудови математичної моделі проводиться оцінка впливу чинників соціально-економічного розвитку регіонів України на якість освіти. Індикатором якості освіти є результати зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників середньої школи з української мови та літератури, а також з математики. Регресорами є витрати домогосподарств на освіту і заробітна плата вчителів.

Ключові слова: зовнішнє незалежне оцінювання, чинники соціально-економічного розвитку, аналіз впливу.

Окара Д.В., Чернишев В.Г., Шинкаренко Л.В. АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье с помощью построения математической модели оценивается влияние факторов социально-экономического развития регионов Украины на качество образования. Индикатором качества образования выступают результаты внешнего независимого оценивания знаний выпускников средней школы по украинскому языку и литературе, а также по математике. Регрессорами выступают затраты домохозяйств на образование и заработная плата учителей.

Ключевые слова: внешнее независимое оценивание, факторы социально-экономического развития, анализ влияния.

Okara D.V., Chernyshev V.G., Shynkarenko L.V. ANALYSIS OF SOCIAL ECONOMIC FACTORS INFLUENCE ON EDUCATION

The article evaluates the influence of social economic development factors of Ukrainian regions influencing education quality. The school leavers' results of independent testing in the Ukrainian language and literature as well as in mathematics are taken as education quality indicators. Household educational expenses and teachers' salary are treated as regressors.

Keywords: independent testing, social economic development, influence analysis.

Постановка проблеми. Європейський вибір українського суспільства зумовлює проведення реформ в усіх сферах життєдіяльності з метою їх відповідності світовим стандартам. В авангарді проведення реформ перебуває освіта. Саме якісна освіта забезпечує сталий демократичний розвиток суспільства, наслідком чого є покращення добробуту громадян.

Реформування освіти пов'язано з реалізацією низки завдань, від ефективності вирішення яких залежить майбутнє нашої країни. Математичне та статистичне моделювання показників діяльності освітньої системи дає змогу прогнозувати наслідки управлінських рішень та усунути ризики проведення неефективних заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню стану системи освіти в Україні та її модернізації присвячено чимало праць українських учених. Серед них варто виділити роботи, в яких аналіз було проведено за допомогою математичних та статистичних методів. Такими є дослідження А. Пашковської [1; 2], що присвячені структуризації наукових, мето-

дологічних та методичних підходів до статистичного оцінювання складників середньої освіти в Україні.

У роботах Р. Кулинич [3] за допомогою методу статистичних рівнянь залежностей розглянуто вплив чинників на формування результатів зовнішнього незалежного оцінювання учнів з української мови та літератури за регіонами України у 2014–2015 навчальному році. Н. Парфенцева [4] підіймає питання щодо побудови статистичних класифікацій, зокрема у секторі освіти. І. Опольським розроблена базова кваліметрична модель розвитку середньої освіти у загальноосвітніх навчальних закладах [5, с. 32]. В. Пономаренко здійснив прогнозування динаміки кількісних показників розвитку системи освіти в Україні [6, с. 7].

Незважаючи на досить велику кількість публікацій, система освіти є швидкозмінною і потребує щорічного статистичного вивчення. Значно впливає на середню освіту нестабільна економічна і суспільна ситуація в Україні. Саме тому дослідження якісних змін у галузі освіти є актуальним.

Метою статті є оцінка впливу показників соціально-економічного розвитку регіонів України на результати зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Середня освіта є соціальною системою, яка підкоряється загальним законам синергетики та характеризується такими властивостями: має обмежені фінансові ресурси, що забезпечують її функціонування; є продуктом взаємної діяльності її основних об'єктів, а саме учнів та педагогів; внутрішній устрій системи здатний до розвитку; керівництво системою здійснюється зовнішніми факторами, а саме державними органами; система є відкритою, тобто змінюється під впливом зовнішніх соціально-економічних факторів.

У роботах, присвячених проведенню статистичного вивчення середньої освіти в Україні з метою розширення інформаційно-статистичної бази, А. Пашковська зазначає, що середня освіта є складною та багаторівневою системою, яка розвивається та змінюється під впливом низки соціальних, економічних і часових чинників. Тому для належного розв'язання проблем, пов'язаних із необхідністю реформування освіти в умовах глобалізації та модернізації галузі, необхідно проведення різнобічного статистичного аналізу стану й умов розвитку, виявлення характерних тенденцій, оцінювання ефективності національної системи середньої освіти з урахуванням результатів міждержавних порівнянь [1, с. 12].

Система середньої освіти в Україні розвивається під впливом економічної та політичної кризи. Недостатній рівень фінансового забезпечення, зміна ціннісних орієнтирів у суспільстві, глобалізаційні процеси привели до виникнення в освітній системі низки проблем.

Однією з головних негативних рис середньої освіти є низька мотивація до навчання великої кількості учнів. Втрата інтересу до навчання пов'язана з невідповідністю між рівнем освіти працівників та їхньою заробітною платою. Отримання якісної освіти не гарантує в Україні відповідного матеріального заохочення.

Проблемою середньої освіти є також недостатній рівень технічного оснащення та відсутність інноваційних сучасних методів навчання. Лише невелика кількість середніх навчальних закладів здатні пишатися тим, що заняття в них проводяться із застосуванням новітніх освітніх технологій.

Середній освіті в Україні притаманна диференціація якості навчання залежно від місцевості, типу навчального закладу, регіонального розміщення. Особливо загострюються проблеми якості надання освітніх послуг у сільській місцевості. Вирішення зазначених проблем освіти у сільських школах держава пропонує за рахунок скорочення кількості малокомплектних шкіл та створення «опорних» шкіл. З огляду на якість українських доріг та особливості менталітету мешканців села цей напрям реформування є досить суперечливим.

Перевірка ефективності надання освітніх послуг в українських школах є досить складним завданням. Не секрет, що більшість учителів та керівників навчальних закладів працювали ще за часів радянської влади, коли показники якості навчання були заплановані заздалегідь. Позитивним моментом на шляху оцінки якості освіти стало введення зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів. ЗНО було започатковано в Україні з 2008 року на

підґрунті висновків TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study), PIRLS (Progress in International Literacy Study) та PISA (Program for International Student Assessment) – міжнародних організацій, що досліджують якість освіти учнів. Формат зовнішнього тестування поступово змінювався, набуваючи оптимальної форми. Як прихильники, так і супротивники зовнішнього незалежного оцінювання знань визнають, що ЗНО є ефективним дієвим методом перевірки знань українських школярів.

Про відмінність якості навчання у регіонах України свідчать результати, обчислені авторами на основі звітів Українського центру оцінювання якості освіти. Так, середній бал у 2016 році з української мови та літератури у місті Київ – найвищий в Україні і становить 7,901 за 12-бальною системою оцінювання. Найнижчий показник зареєстровано у Чернівецькій області. Там він становить лише 5,552. Також низькі результати показали випускники Закарпатської (5,777) та Херсонської (5,999) областей. На наш погляд, це пов'язано з тим, що в зазначених областях кількість навчальних закладів, розташованих у сільській місцевості, значно перевищує кількість міських шкіл.

Для оцінки впливу показників соціально-економічного розвитку регіонів на результати зовнішнього незалежного оцінювання знань учнів з української мови та літератури, а також математики у 2016–2017 навчальному році на основі бюлетенів Державної служби статистики України [7; 8] та звітів Українського центру оцінювання якості освіти [9] було складено таблицю 1. Результативним чинником обрано частку учнів, що показали високий рівень знань із відповідних дисциплін, тобто отримали 180–200 балів, із загальної кількості учасників ЗНО. Регресорами у моделі були такі чинники, як:

1) середні обсяги щомісячних витрат домогосподарств на освіту, грн.;

2) середньомісячна заробітна плата працівників сфери освіти, грн.;

3) кількість вчителів у розрахунку на один загальноосвітній навчальний заклад, осіб.

За допомогою програми «Регресия» пакету «Аналіз даних» електронних таблиць MS EXCEL побудовано лінійне рівняння регресії. Побудову регресійного рівняння у MS EXCEL детально розглянуто у роботі [10]. Регресантом в рівнянні є частка учнів із високим рівнем знань з української мови та літератури за результатами ЗНО у 2016 році. Регресорами є витрати домогосподарств на освіту (x_1), середня заробітна плата вчителів (x_2) та кількість вчителів в освітньому закладі (x_3). Рівняння має вигляд

$$y = -23,34 + 0,095x_1 + 0,018x_2 - 0,064x_3.$$

Результати побудови рівняння регресії наведено в таблиці 2.

Множинний коефіцієнт кореляції $R = 0,82$, що свідчить про адекватність побудованої моделі дійсності. Рівень значущості моделі $PF = 0,001$, тобто з імовірністю $1 - 0,001 = 0,999$ можливо стверджувати про надійність моделі загалом за критерієм Фішера. Надійність коефіцієнтів моделі a_1 та a_2 досить велика, проте рівень надійності коефіцієнта a_3 замалий: $P_{a_3} = 1 - 0,203 = 0,797$. Можливо, це пов'язано з тим, що існує щільний зв'язок між середньою заробітною платою (x_2) та кількістю вчителів у навчальному закладі (x_3), тобто присутня наявність мультиколінеарності. Для усунення цього ефекту змінну x_3 виключено із дослідження і побудовано рівняння регресії із двома екзогенними змінними.

Таблиця 1

Показники соціально-економічного розвитку та якості знань регіонів України у 2015–2016 н. р.

Region	Середні обсяги щомісячних витрат д/г на освіту, грн.	Середньомісячна заробітна плата працівників сфери освіти, грн.	Кількість вчителів у розрахунку на один ЗНЗ, осіб	Українська мова та література	Математика
Вінницька	68,18	2937	23	20,4	9
Волинська	39,28	2931	24	22,4	13,6
Дніпропетровська	61,89	3189	28	18,9	12,4
Донецька	19,66	2920	27	17,2	10,6
Житомирська	58,95	2926	23	17,7	8,6
Закарпатська	64,12	3075	28	10	8,4
Запорізька	38,87	3240	29	15,3	10,5
Івано-Франківська	62,2	3045	30	16,7	13,3
Київська	72,24	2950	27	21,4	12,6
Кіровоградська	40,1	2899	25	16,4	8,5
Луганська	21,04	3041	21	16,5	9,2
Львівська	55,72	3118	26	31,5	18,6
Миколаївська	41,53	2961	21	17	10,3
Одеська	64,83	3089	27	17,1	8,7
Полтавська	50,69	2950	22	19,5	12,8
Рівненська	28,4	3000	29	17	12,1
Сумська	53,16	2912	22	22,4	14,2
Тернопільська	78,55	2878	21	24,8	12,5
Харківська	40,78	3200	28	22,9	13,4
Херсонська	28,03	2924	25	14,6	8,5
Хмельницька	26,1	2901	23	19,2	12
Черкаська	32,37	2965	23	21,2	12,6
Чернівецька	40,53	3028	28	11,9	9,2
Чернігівська	54,22	2958	22	18,9	13,2
м. Київ	150,24	4173	45	38,9	29,2

Таблиця 2

Результати побудови лінійного рівняння регресії з трьома регресорами

ВЫВОД ИТОГОВ					
Регрессионная статистика					
Множественный R		0,820291248			
R-квадрат		0,672877731			
Нормированный R-квадрат		0,459757455			
Стандартная ошибка		4,3162748			
Наблюдения		25			
Дисперсионный анализ					
	df	SS	MS	F	Значимость F
Регрессия	3	436,4036089	145,467869	7,808163619	0,00109256
Остаток	21	391,2347911	18,6302281		
Итого	24	827,6384			
	Коэффициенты	Стандартная ошибка	t-статистика	P-Значение	
Y-пересечение	-23,34001567	16,86592214	-1,38385648	0,180935767	
Переменная X 1	0,094844804	0,048970221	1,93678530	0,066342235	
Переменная X 2	0,017957309	0,00819026	2,19252009	0,039746688	
Переменная X 3	-0,064390348	0,377736749	-1,70463552	0,103014303	

За допомогою програми «Регрессия» електронних таблиць MS EXCEL побудовано таке рівняння:

$$y = -6,578 + 0,095x_1 + 0,007x_2.$$

Результати побудови рівняння регресії наведено в таблиці 3.

Значення множинного коефіцієнта кореляції $R^2 = 0,787$ свідчить про великий ступінь адекватності побудованої моделі. Значущість моделі за критерієм Фішера становить 99,9%. Коефіцієнт a_1 має рівень надійності $p_1 = 0,924$, коефіцієнт a_2 має рівень надійності $p_2 = 0,924$. Тому математична модель цілком прийнятна для аналізу.

Коефіцієнт $a_1 = 0,095$ свідчить про те, що збільшення середнього обсягу щомісячних витрат домогосподарств на 10 грн. сприятиме зростанню частки учнів, що отримали 180–200 балів з української мови, у загальній кількості учасників ЗНО на 0,95%.

Коефіцієнт $a_2 = 0,007$ свідчить, що зростання середньомісячної заробітної плати працівників освіти на 100 грн. приведе до збільшення частки учасників незалежного оцінювання знань з української мови, що показали високий рівень знань, на 0,7%.

Для аналізу впливу чинників соціально-економічного розвитку регіонів на результати ЗНО з математики побудовано лінійне рівняння регресії:

Таблиця 3

Результати побудови лінійного рівняння регресії з двома регресорами

ВЫВОД ИТОГОВ					
Регрессионная статистика					
Множественный R		0,786628			
R-квадрат		0,618783			
Нормированный R-квадрат		0,412958			
Стандартная ошибка		4,499344			
Наблюдения		25			
Дисперсионный анализ					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	Значимость F
Регрессия	2	382,2682221	191,1341111	9,44147285	0,001095684
Остаток	22	445,3701779	20,244099		
Итого	24	827,6384			
	Коэффициенты	Стандартная ошибка	t-статистика	P-Значение	
Y-пересечение	-6,57759	14,28383888	-0,46049158	0,64968278	
Переменная X 1	0,095036	0,051047099	1,861728085	0,07605481	
Переменная X 2	0,006974	0,005270641	1,3231669	0,06801947	

$$y = -21,24 + 0,04x_1 + 0,01x_2,$$

де y частка учнів, що отримали 180–200 балів за результатами ЗНО, у загальній кількості учасників тестування, x_1 середні обсяги щомісячних витрат домогосподарств на освіту, грн., x_2 середньомісячна заробітна плата працівників сфери освіти, грн. Основні характеристики моделі

$$R^2 = 0,81, PF = 0,9999$$

свідчать про адекватність побудованої моделі.

Коефіцієнт $a_1 = 0,04$ свідчить про те, що збільшення середнього обсягу щомісячних витрат домогосподарств на 10 грн. сприятиме зростанню частки учнів, що отримали 180–200 балів з математики, у загальній кількості учасників ЗНО на 0,4%.

Коефіцієнт $a_2 = 0,01$ свідчить, що зростання середньомісячної заробітної плати працівників освіти на 100 грн. приведе до збільшення частки учасників незалежного оцінювання знань з математики, що показали високий рівень знань, на 1%.

Таким чином, доведено, що найбільш впливовими чинниками на якість середньої освіти є середні обсяги щомісячних витрат домогосподарств на освіту та середньомісячна заробітна плата працівників освіти. Також залишається досить суттєвим вплив факторів, що не були залучені до побудованої моделі. До таких варто віднести кількість учнів у розрахунку на один загальноосвітній навчальний заклад, кількість учнів у розрахунку на одного вчителя тощо.

Висновки. Отримані у статті результати свідчать про те, що середня освіта є невід'ємною частиною соціально-економічної системи країни.

Відмінність освітньої системи від виробничих та фінансових полягає у складності оцінки ефективності залучених грошових ресурсів. Проблеми фінансування середньої освіти, оптимізації та диференціації кошторисів навчальних закладів з метою їх набли-

ження до показників європейських держав потребують прискіпливого аналізу науковців та практиків.

Оптимізація системи фінансування освіти неодмінно сприяє підвищенню її якості. Наслідком цього будуть позитивні зміни у політичному та суспільно-економічному житті країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Пашковська А.Ю. Організація та методика проведення моніторингу середньої освіти в Україні / А. Ю. Пашковська // Статистика України. – 2016. – № 1. – С. 12–17.
2. Пашковська А.Ю. Соціально-економічна нормаль як індикатор внутрішньої ефективності середньої освіти / А.Ю. Пашковська // Прикладна статистика: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. – 2015. – Вип. 17. – С. 115–121.
3. Кулинич Р.О. Статистичне вивчення впливу чинників на формування результатів зовнішнього незалежного оцінювання / Р.О. Кулинич // Статистика України. – 2016. – № 2. – С. 56–62.
4. Парфенцева Н.О. Міжнародні статистичні класифікації України: розвиток і впровадження: монографія. – К. : ВПД «Формат», 2009. – 600 с.
5. Опольський І. Моніторинг розвитку освіти у загальноосвітньому навчальному закладі / І. Опольський // Нова педагогічна думка. – 2009. – № 4. – С. 32–37.
6. Пономаренко В.С. Прогнозування динаміки кількісних показників системи освіти України / В.С. Пономаренко // Механізми регулювання економіки. – 2011. – № 2. – С. 5–11.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Національні рахунки освіти України у 2015 році: статистичний бюлетень / Державна служба статистики України – К., 2017. – 88 с.
9. Офіційні звіти про проведення зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://testportal.gov.ua/files/reports/>.
10. Mathematical methods and models for master of economics. Practical applications. – Edited by Y. Kozak, V. Matskul, T. Shengelia – Tbilisi: Publications House "Universal", 2017 – 250 p.

УДК: 338.2

Чернявська О.В.*доктор економічних наук, професор
Полтавського університету економіки і торгівлі***Томарева-Патлахова В.В.***доктор економічних наук, доцент
Класичного приватного університету***Огаренко Т.Ю.***кандидат економічних наук
Класичного приватного університету*

ОЦІНКА ВПЛИВУ МОРАЛЬНОГО РИЗИКУ НА СОЦІАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ НА ОСНОВІ КОГНІТИВНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

У статті розроблено когнітивну модель впливу морального ризику на соціальну відповідальність бізнесу. Розглянуто теоретичні засади розвитку поняття «моральний ризик». В статті розроблено ряд факторів які впливають на соціальну відповідальність, побудовано орієнтований граф за допомогою якого ми аналізуємо вплив морального ризику на соціальну відповідальність. Досліджено напрями розвитку та взаємодії системи факторів, що впливають на моральний ризик. Проаналізовано вплив морального ризику на кожний з факторів соціальної відповідальності.

Ключові слова: Моральний ризик, граф, когнітивна модель, аналіз, стратегія, фактор

Чернявська О.В., Томарева-Патлахова В.В., Огаренко Т.Ю. ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ МОРАЛЬНОГО РИСКА НА СОЦИАЛЬНУЮ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ БИЗНЕСА НА ОСНОВЕ КОГНИТИВНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ

В статье разработана когнитивная модель влияния морального риска на социальную ответственность бизнеса. Авторами рассмотрены теоретические основы развития понятия моральный риск. В статье разработан ряд факторов, влияющих на социальную ответственность, построено ориентированный граф, с помощью которого проанализировано влияние морального риска на социальную ответственность. Исследованы направления развития и взаимодействия системы факторов, влияющих на моральный риск. Проанализировано влияние морального риска на каждый из факторов социальной ответственности.

Ключевые слова: моральный риск, граф, когнитивная модель, анализ, стратегия, фактор.

Cherniavskaya O.V., Tomareva-Patlahova V.V., Ogarenko T.U. THE EVALUATION OF THE MORAL RISK IMPACT ON THE CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY ON THE BASIS OF COGNITIVE MODELING

The paper reviews the concept of moral hazard. The theoretical foundations of the concept of moral hazard. In the article a number of factors affecting social responsibility, built a directed graph through which we analyze the impact of moral hazard on social responsibility. In the article the directions of development and interaction of factors that affect moral hazard. The influence of moral hazard for each of the factors of social responsibility.

Keywords: Moral hazard, count, cognitive model, analysis, strategy factor.

Постановка проблеми. Застосування когнітивного моделювання дасть змогу виявити концептуальні положення регіонального розвитку, враховуючи фактори зовнішнього та внутрішнього середовища, виділення найвпливовіших з них відповідно до поставленої мети розвитку. Когнітивне моделювання є принципово новими елементами в структурі систем підтримки прийняття рішень. Технологія когнітивного моделювання дає можливість досліджувати проблеми з нечіткими чинниками та взаємозв'язками; враховувати зміни зовнішнього середовища; використовувати об'єктивно сформовані тенденції розвитку ситуації у своїх інтересах.

Розглядаючи дану тему, не можна сказати, що вона вузька і спрямована тільки на одну сферу діяльності, ні, проблема морального ризику присутня практично у всіх сферах життєдіяльності людини, тому індивідам буває складно довіряти один одному при взаємодії, наприклад, при здійсненні операцій. Безпосередньо моральний ризик тісно пов'язаний з когнітивним моделюванням. Тому перш ніж почати проводити дослідження розглянемо підходи вчених, які раніше розглядали це питання.

Методи когнітивного моделювання вперше використано в роботах П. Чекленда, а також у контексті управління економічними системами розвиваються у працях В. Порохні, З. Авдєєвої, Г. Горелової, О. Кузнецова. Зокрема, у роботах Р. Лепи, Ю. Плотинського, Ф. Робертса, Л. Сергєєвої представлено розробку мето-

дів когнітивного моделювання на основі аналітичного інструментарію знакових і зважених графів, а також розкрито застосування цих методів до моделювання різних соціально-економічних систем.

Проте, недостатньо уваги було приділено розробці когнітивної моделі морального ризику, що зумовило вибір теми.

Постановка завдання. Розглянути моральний ризик та фактори, що впливають на його розвиток в основі соціальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологію когнітивного моделювання було запропоновано Робертом Аксельродом. Вона заснована на моделюванні суб'єктивних уявлень експертів про ситуацію і включає: методологію структуризації ситуації; модель подання знань у вигляді знакового орграфа (когнітивної карти) (F, W) , де F – безліч факторів ситуації, W – безліч причинно-наслідкових зв'язків між факторами ситуації; методи аналізу ситуації.

До основних етапів когнітивного моделювання відносять:

1) структуризацію інформації, що призводить до формування когнітивної карти зі структурою, притаманною уявленню експерта щодо функціонування системи та взаємозв'язків між її елементами;

2) формування когнітивної матриці, що кількісно відображає характер зв'язків;

3) побудову сценарію моделювання розвитку ситуації на основі використання імпульсного процесу, в

результаті чого здійснюється відбір домінуючих альтернативних сценаріїв;

4) моніторинг ситуації, в результаті якого може здійснюватися коригування когнітивної моделі.

Дослідження проблем стану і тенденцій розвитку дозволило визначити основні сильні і слабкі сторони (фактори), а також можливості та загрози (SWOT-аналіз), результати якого представлені в табл. 1.

Під SWOT-аналізом розуміються дослідження, спрямовані на визначення і оцінку сильних і слабких сторін, його можливостей і потенційних загроз, а також, можливостей і загроз зовнішнього середовища, встановлення зв'язків між ними.

Сильні сторони розглядаються як конкурентні переваги. Слабкі сторони – це діючі чинники, що знижують ефективність проведеної економічної та соціальної політики. Загрози являють собою негативні фактори, які реально можуть загальмувати темпи економічного і соціального розвитку. Їх правильна оцінка можуть реально знизити їх негативний ефект.

SWOT-аналіз показав, що завдяки когнітивному моделюванню можна зменшити рівень факторів які впливають на моральний ризик.

На другому етапі дослідження будується матриця SWOT-аналізу когнітивного моделювання морального ризику (табл. 2). У матриці виділяються найбільш важливі фактори перетину, які відзначаються 1 і 0 у разі відсутності перетину. Отримана матриця дозволяє наочно показати перетину факторів і відсікти несуттєві.

Побудована блокова матриця містить блоки у вигляді сполучення факторів: «Сильні сторони-Можливості» (SO), «Сильні сторони-Загрози» (ST), «Слабкі сторони-Можливості» (WO), «Слабкі сторони-Загрози» (WT).

На основі запропонованого автором SWOT-аналізу розрахуємо сценарні варіанти підвищення ефективності морального ризику за допомогою когнітивного моделювання.

Когнітивне моделювання являє собою дослідження функціонування і розвитку складних систем та ситуацій на основі побудови когнітивної карти, яка відображає суб'єктивні уявлення проблеми або ситуації, що досліджуються, пов'язаної з функціонуванням та розвитком складної системи.

Когнітивна карта є вихідним статичним поданням (відображенням) зв'язків між факторами, що існують у досліджуваній ситуації. Побудова когнітивної карти базується на визначенні знакоорієнтованого графу:

$$\Phi n \langle \langle V, E \rangle, X, F, > 0 \quad (1)$$

Вираз $\Phi n \langle \langle V, E \rangle, X, F, > 0$ – це кортеж, у якому:

$$G = \langle V, E \rangle,$$

$$V = \{v_i \mid v_i \in V, i=1, 2, \dots, k\};$$

$$E = \{e_i \mid e_i \in E, i=1, 2, \dots, k\};$$

G – когнітивна карта (знаковоорієнтований граф), в якій:

V – множина вершин («концептів») $V_i \in V, i=1, 2, \dots, k$, які є елементами досліджуваної системи;

E – множина дуг, дуги $e_{ij} \in E, i, j=1, 2, \dots, N$ відображають взаємозв'язок між вершинами V_i і V_j ; вплив V_i на V_j у досліджуваній ситуації може бути позитивним – знак «+», коли збільшення (зменшення) одного фактора приводить до збільшення (зменшення) іншого, негативним – знак «-», коли збільшення (зменшення) одного фактора призводить до зменшення (збільшення) іншого, або відсутні в даний період;

X – множина параметрів вершин;

$$X = \{X^{(v_i)} \mid i=1, 2, \dots, k,$$

$$X^{(v_i)} = \{x^{(i)g}\}, g=1, 2, \dots, n_i.$$

$x^{(i)g}$ – g – параметр вершини V_i , якщо $g = 1$, то $x_{(i)g} = x_i$;

O – простір параметрів вершин.

Для побудови орієнтованого графа та побудови когнітивної моделі були визначені фактори впливу:

V1 – соціальна відповідальність;

V2 – рівень освіти країни;

V3 – розвиток етики;

V4 – умови ведення бізнесу;

V5 – рівень культури країни;

V6 – дотримання соціальних норм суб'єктами соціальної відповідальності;

V7 – податкове навантаження;

V8 – тип поведінки суб'єктів соціальної відповідальності;

V9 – рівень безробіття в країні;

V10 – рівень життя населення;

V11 – пріоритетність системи державного регулювання галузей економіки;

V12 – моральний ризик.

Розробка когнітивної моделі починається з побудови когнітивної карти, що має наступний загальний вигляд:

$$G = \langle V, E \rangle, \quad (2)$$

де V_i – вершини, зміст яких представлено в табл. 2, $i = 1, 2, \dots, k$;

E_i – дуги, що відображають взаємозв'язок між цими вершинами, $i = 1, 2, \dots, k$.

Таблиця 2

Матриця SWOT-аналізу когнітивного моделювання морального ризику

	О				Т				
	1	2	3	4	1	2	3	4	
S	1	0	1	0	0	1	0	0	1
	2	1	1	0	0	0	0	0	1
	3	1	1	1	0	1	0	0	1
	4	1	1	1	0	0	0	0	0
W	1	0	0	0	1	1	1	0	1
	2	0	0	0	1	0	1	1	1
	3	0	0	1	1	1	1	1	1
	4	0	0	0	1	1	1	1	0

Джерело: особиста розробка автора

Таблиця 1

SWOT-аналіз когнітивного моделювання морального ризику

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
<ul style="list-style-type: none"> стабільність ведення бізнесу; рівень соціальної відповідальності; сприятлива демографічна ситуація; збільшення чисельності населення працездатного віку. 	<ul style="list-style-type: none"> невідповідність соціальних норм; підвищений адміністративно-корупційний тиск на бізнес; клановий характер економічних відносин; глибока диференціація рівня соціально-економічного розвитку.
Можливості (O)	Загрози (T)
<ul style="list-style-type: none"> підвищення рівня культури; розвиток етики; підвищення рівня економіки; тісна та вигідна взаємодія бізнесу та держави. 	<ul style="list-style-type: none"> збільшення податкового навантаження; збільшення рівня безробіття; збільшення морального ризику; збільшення рівня некваліфікованих робітників.

На основі приведених факторів побудуємо орієнтований граф (рис. 1).

Виходячи з побудованого орієнтованого графу за його факторами, створимо матрицю суміжності взаємодії факторів (табл. 4).

Для подальшого аналізу необхідно дослідити динаміку імпульсів і параметрів, для чого нам буде потрібна матриця суміжності знакоорієнтованого графа.

Для побудови динаміки імпульсу розрахуємо наступну матрицю (табл. 5).

На основі матриць суміжності (інцидентності) знакоорієнтованого графа $I=A$ та A^{-1} нами розрахована матриця A^3 , A^4 , A^5 .

Наступний етап аналізу когнітивної моделі пов'язаний з дослідженням імпульсних процесів. При цьому сценарний аналіз в рамках когнітивного

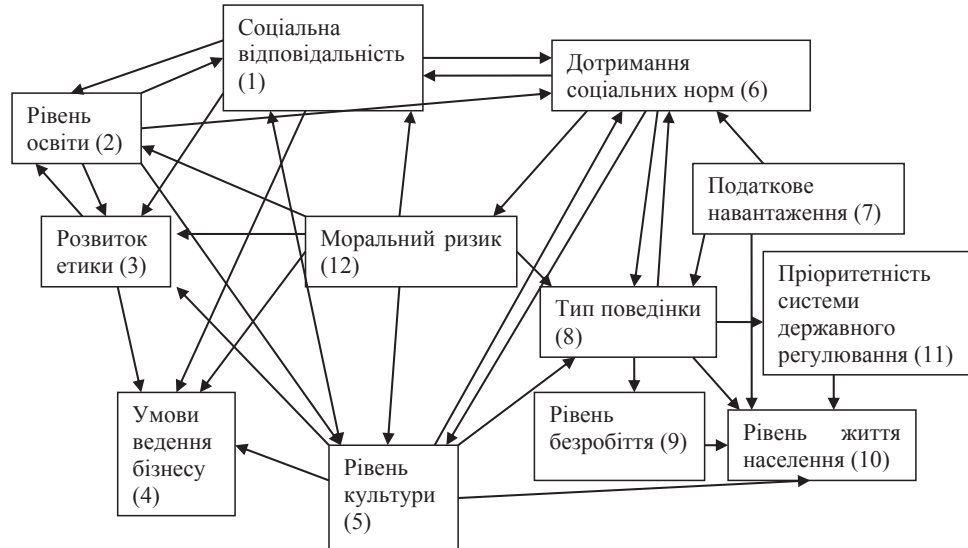

Рис. 1. Орієнтований граф

Джерело: особиста розробка автора

Таблиця 3

Матриця суміжності (інцидентності) знакоорієнтованого графа $I=A_0$

	I=A ₀											
	V ₁	V ₂	V ₃	V ₄	V ₅	V ₆	V ₇	V ₈	V ₉	V ₁₀	V ₁₁	V ₁₂
V ₁	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V ₂	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V ₃	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
V ₄	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
V ₅	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
V ₆	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
V ₇	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
V ₈	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
V ₉	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
V ₁₀	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
V ₁₁	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
V ₁₂	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

Таблиця 4

Матриця суміжності (інцидентності) знакоорієнтованого графа $I=A$ (одична матриця)

A	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12
T1	0,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-1,00
T2	1,00	0,00	1,00	1,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-1,00
T3	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00	1,00
T4	0,00	1,00	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00
T5	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-1,00	0,00	0,00	0,00	0,00
T6	1,00	0,00	1,00	1,00	1,00	0,00	0,00	1,00	0,00	1,00	0,00	0,00
T7	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00	-1,00	1,00	0,00	-1,00	0,00	0,00
T8	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	1,00	1,00	0,00
T9	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00
T10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-1,00	0,00	-1,00	0,00
T11	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00
T12	0,00	1,00	0,00	1,00	1,00	1,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Таблиця 5

План моделювання факторів морального ризику A^2

	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12
T1	3	1	2	1	1	1	0	-1	0	0	0	0
T2	3	2	3	2	2	1	0	1	0	1	0	0
T3	2	2	4	3	3	2	0	3	1	2	1	0
T4	1	2	1	3	2	2	0	0	0	0	0	0
T5	0	0	-1	0	1	0	0	-1	-1	-1	-1	0
T6	2	2	3	2	3	2	0	1	0	2	0	1
T7	1	0	1	0	0	1	1	1	2	1	2	1
T8	1	0	1	0	0	1	0	2	1	2	0	1
T9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	-1	0
T10	0	0	0	0	0	0	0	0	-2	0	-1	0
T11	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0
T12	2	2	3	3	3	2	0	1	1	2	1	1

моделювання, націлений на розвиток систем, передбачає завдання цілочисельних імпульсів в активній вершини когнітивної карти і визначення змін значень вершин на відповідних тактах моделювання. На основі моделювання та проведених нами розрахунків отримуємо наступні результати (табл. 6).

На основі отриманих даних результати сценарного моделювання представимо графічно (рис. 2).

З даного графіку видно, що при взаємодії фактори мають як позитивні так і нульові значення, що показують ступінь впливу кожного фактору на систему. Згідно з табл. 6 та з даного графіку нам чітко видно, що максимальний ризик передбачається в V1, V4, V5, тобто вони більш загарбуванні при взаємодії з соціальною відповідальністю (рис. 3).

Проведений аналіз показав, що найбільший рівень морального ризику припадає на соціальну відповідальність, освіту та розвиток етики.

Для більш детального розгляду моделювання ми провели розрахунки імпульсів за допомогою формули $A^0 + A$, наступні розрахунки проводяться за допомогою формули $A^0 + A + A^n$.

Розрахувавши показники по кожному з імпульсів, можемо представити це графічно (рис. 4).

З даної матриці видно, що фактор рівня культури, рівня безробіття, рівень життя населення, пріоритетність системи державного регулювання не впливають на розвиток морального ризику. Однозначно можна сказати, що дані три фактори не впливають на моральний ризик ні за яких обставин і являються безпечними при розвитку соціальної відповідальності.

На основі наведених даних побудуємо динаміку параметра вершин (рис. 5).

При побудові динаміки імпульсів та динаміки параметрів були враховані дані які ми розрахову-

Таблиця 6
Результати сценарного моделювання факторів, що знижують моральний ризик

Фактор	Такти моделювання				
	X1	X2	X3	X4	X5
V1	-1	1	-1	1	4
V2	-1	1	0	1	4
V3	1	-1	3	0	4
V4	1	-1	1	1	1
V5	0	0	-1	1	-3
V6	0	1	0	1	6
V7	0	1	-1	3	0
V8	0	1	-1	3	0
V9	0	0	0	0	0
V10	0	0	0	0	0
V11	0	0	0	0	0
V12	0	0	2	-1	7

вали для сценарного моделювання, рівень показників соціальної відповідальності морального ризику та фактори впливу на моральний ризик.

Висновки з проведеного дослідження. Можемо зробити висновок, що за допомогою розвитку етики, освіти рівень соціальної відповідальності буде сприятливим, що позитивно вплине на рівень морального ризику. Найбільший рівень морального ризику буде приходиться на саму соціальну відповідальність, рівень освіти та розвиток етики. Для більш позитивного результату дослідження та зменшення рівня ризику, треба збільшити рівень етики, освіти та соціальної відповідальності, яка є важливим фактором для розвитку економіки.

За допомогою когнітивного моделювання, що дозволяє визначити перелік можливих управлін-

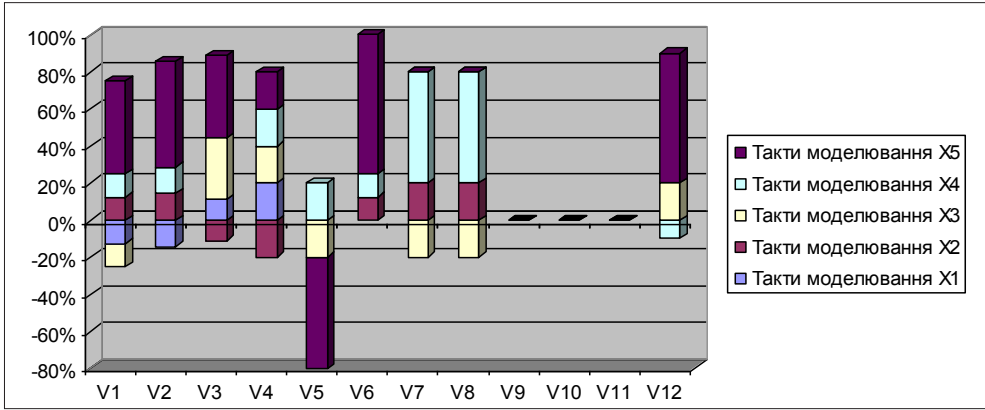

Рис. 2. Результати сценарного моделювання

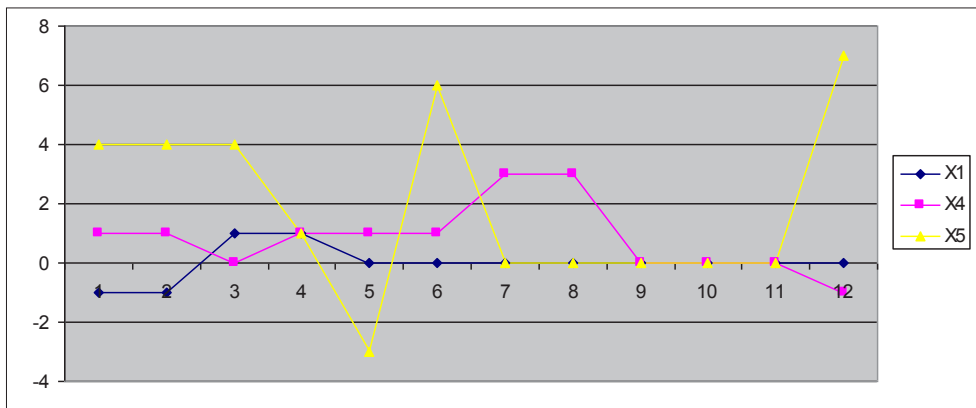

Рис. 3. Сценарне моделювання морального ризику V1, V4, V5

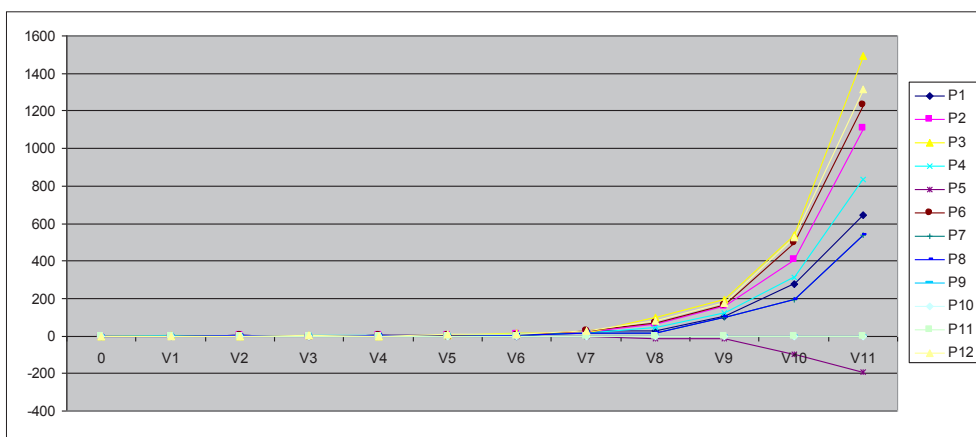

Рис. 4. Динаміка імпульсу в вершині 12 при різних початкових імпульсах

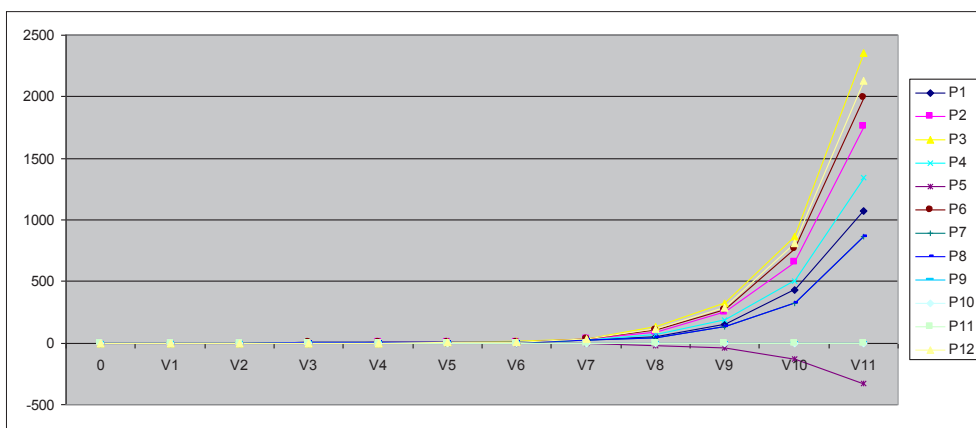

Рис. 5. Динаміка параметру в вершині 12 при різних початкових імпульсах

ських рішень зі зменшення рівня морального ризику соціальної відповідальності, авторами проведено генерування та аналіз сценаріїв з використанням імпульсного моделювання можливого розвитку системи факторів, що зменшують рівень морального ризику соціальної відповідальності. В ході розрахунків виявлено, що V1 – соціальна відповідальність, V4 – умови ведення бізнесу, V5 – рівень культури країни є одними з найсуттєвіших факторів впливу морального ризику соціальної відповідальності, що стосується інших, то вплив морального ризику на їх розвиток є не таким великим, тому їх просування та реалізація є більш доцільним.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Checkland P.B. Soft Systems Methodology: A Thirty Year retrospective. Systems Research and Behavioral Science, Vol. 17 (S1), S11-S58.
2. Лепа Р.Н. Ситуационный механизм подготовки и принятия управленческих решений на предприятии: методология, модели и методы // НАН Украины, Ин-т экономики промышленности / Р.Н. Лепа. – Донецк : ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2006. – 308 с.
3. Плотинский Ю.М. Модели социальных процессов / Ю.М. Плотинский. – М.: Логос, 2001. – 296 с.
4. Робертс Ф.С. Дискретные математические модели с приложениями к социальным, биологическим и экологическим задачам / Ф.С. Робертс. – М. : Наука, 1986. – 563 с.

УДК 65.012

Маница Л.В.*аспірантка кафедри облік та оподаткування
Запорізький національний університет***Шмиголь Н.М.***доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри обліку та оподаткування
Запорізький національний університет*

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА СИСТЕМА ДІАГНОСТИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ

У статті розглянуто застосування інформаційно-аналітичної системи діагностики діяльності підприємств машинобудівної галузі. Для вирішення завдань господарської діяльності підприємства розроблена відповідна інформаційна система, яка складається з чотирьох блоків. Розглядається застосування кожного блоку інформаційно-аналітичної системи на прикладі досліджуваних підприємств машинобудівної галузі. Проведений порівняльний аналіз за результатами роботи блоку діагностики.

Ключові слова: база даних, інформаційна система, фінансові результати, інтегральний показник, порівняльний аналіз.

Маница Л.В., Шмиголь Н.М. ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ДИАГНОСТИКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ

В статье рассмотрено применение информационно-аналитической системы диагностики деятельности предприятий машиностроительной отрасли. Для решения задач хозяйственной деятельности предприятия разработана соответствующая информационная система, которая состоит из четырех блоков. Рассматривается применение каждого блока информационно-аналитической системы на примере исследуемых предприятий машиностроительной отрасли. Проведенный сравнительный анализ по результатам работы блока диагностики.

Ключевые слова: база данных, информационная система, финансовые результаты, интегральный показатель, сравнительный анализ.

Manitsa L.V., Shmigol N.M. INFORMATIONAL AND ANALYTICAL SYSTEM OF DIAGNOSTIC ACTIVITY OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISES

The article considers the application of the information-analytical system of diagnostics of the enterprises of the machine-building industry. To solve problems of economic activity of the enterprise an appropriate information system is developed, which consists of four blocks. The application of each block of the information-analytical system is considered on the example of the studied enterprises of the machine-building industry. Conducted a comparative analysis on the results of the diagnostic unit.

Keywords: database, information system, financial results, integral index, comparative analysis.

Постановка проблеми. В сучасний час доцільно використовувати методи діагностики, які в свою чергу дозволяють оцінити стан діяльності підприємства. При проведенні діагностування актуальним є використання інформаційно-аналітичних систем, які дозволять вирішити ряд завдань, які виникає при проведенні діагностування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Застосування діагностики досить широко представлені в роботах українських і закордонних економістів: Гетьман О.О. та Шаповал В.М. [1], Глазов М.М. [2], Градов А.П. [3], Казачков І.О. та Ткаченко О.О. [4], Б. Коласса [5] та ін. вони розробили прийоми практичного застосування діагностичного аналізу на підприємстві.

Постановка завдання. Метою дослідження є розроблення та застосування інформаційно-аналітичної системи діагностики діяльності підприємств машинобудівної-галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В процесі моніторингу та діагностики результатів господарської діяльності будь-якого підприємства актуальним є вирішення наступних завдань:

– зберігання та обробка великих за обсягами масивів вхідної інформації. Оскільки управління є безперервним процесом, в ході прийняття господарських рішень необхідно забезпечити швидкий доступ до актуальної інформації та її своєчасну обробку;

– використання сучасних моделей діагностики діяльності підприємств потребує застосування аналітичного інструментарію та пов'язане з багаторазовим виконанням однотипних операцій.

Тому для вирішення цих задач, в рамках наукової роботи з удосконалення підходів до моніторингу та діагностики діяльності підприємств машинобудівної галузі було запропоновано розробити відповідну інформаційно-аналітичну систему. Вказана система була реалізована програмними засобами Visual Basic for Applications в середовищі Microsoft Excel.

Структурно-функціональна модель інформаційно-аналітичної системи складається з чотирьох основних блоків:

1. Блок бази даних, призначенням якого є зберігання вхідної інформації по різних підприємствах машинобудівної галузі в динаміці. Користувач має можливість обрати з бази необхідне підприємство та завантажити його дані для подальшого аналізу.

2. Блок діагностики, в основі якого покладено модель інтегральної оцінки фінансового стану суб'єкту господарювання, що на відміну від існуючих моделей мультиплікативного дискримінантного аналізу містить оцінку середньорічної динаміки групових показників та стійкості виявлених тенденцій. Вхідною інформацією є форми фінансової звітності: баланс та звіт про фінансові результати. Дана модель складається з 14 основних показників, що комплексно характеризують фінансовий стан підприємства за напрямками: ліквідність, платоспроможність, фінансова стійкість, ділова активність та прибутковість.

До складу блоку діагностики також входить дискримінантна модель оцінки фінансового стану потенційного бенефіціара для машинобудівних підприємств, яка затверджена на законодавчому рівні

та використовується для співставлення отриманих результатів.

3. Блок ідентифікації фінансового стану. На виході блоку діагностики ми отримуємо значення інтегрального показника, що приймає значення в діапазоні від 0 до 1. Задачею блоку ідентифікації є обґрунтування меж класів фінансової стійкості підприємства з використанням інструментарію нечітких множин. В результаті ми отримуємо можливість ідентифікувати значення інтегрального показника за вірогідністю банкрутства. Окрім цього, декомпозиція узагальненої оцінки на групові показники дозволяє виявити слабкі місця в фінансовому становищі підприємства, що є базою для розробки антикризових заходів.

4. Блок розробки антикризових заходів призначений для обґрунтування управлінських рішень щодо поліпшення фінансового стану підприємства за рахунок оптимізації структури господарських засобів та джерел їхнього формування.

Розглянемо роботу кожного блоку інформаційної системи більш детально. Протягом дійсного дослідження виконувалась діагностика діяльності наступних підприємств машинобудівної галузі: Запорізький механічний завод, ПрАТ «АМЗ», Мотор Січ та ПАТ «Запорізький завод важкого кранобудування». Дані форм фінансової звітності цих підприємств за 2012-2016 роки зберігаються в базі даних Excel. Для проведення діагностики, необхідно за допомогою вікна інформаційної системи, що зображене на рис. 1, обрати з випадального списку підприємство та натиснути кнопку «Завантажити».

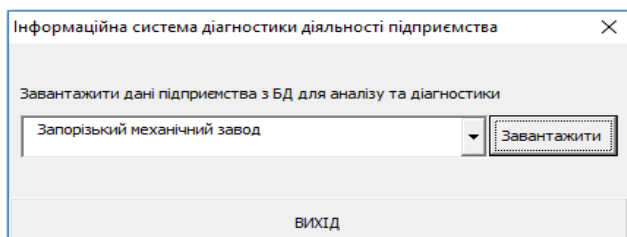

Рис. 1. Вікно завантаження даних для діагностики з БД

В результаті цих дій форми фінансової звітності інформаційної системи автоматично заповнюються актуальними даними по обраному підприємству, рис. 2.

Аналогічним чином з бази даних завантажуються й звіт про фінансові результати. На основі балансу підприємства в системі обчислюються показники ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості. Розрахунок показників ділової активності та рентабельності потребують також даних звіту про фінансові результати. Множина коефіцієнтів, що використовується в моделі інтегральної оцінки діяльності підприємства «Запорізький механічний завод» наведені на рис. 3.

Як видно з рис. 3, обчислені показники мають різні одиниці виміру, розмірність та напрям бажаних змін. Тому для приведення їх в співставний вигляд та розрахунку інтегрального показника, в системі виконується нормування. Крім того, особа що приймає рішення повинна визначити важливість кожної групи коефіцієнтів. В нашому випадку перевага була надана показникам рентабельності, фінансової стійкості та ділової активності: $G^{(4)} \approx G^{(5)} \approx G^{(3)} > G^{(1)} \approx G^{(2)}$. Ми виходили з того, що в умовах річної інфляції на рівні 10-12% умовою існування будь-якого підприємства є отримання прибутку.

Причому, важливо забезпечити не тільки високий рівень рентабельності з одного обороту обігових коштів, але й кількість цих оборотів. В такому випадку підприємство, ефективно управляючи активами, зможе забезпечити їхню ліквідність та платоспроможність. Для обчислення числових значень вагових коефіцієнтів, згідно даної системи переваг було використано метод аналізу ієрархій Сааті, рис. 4.

За результатами діагностики діяльності підприємств, інформаційно-аналітична система дозволяє обчислити інтегральну оцінку його фінансового стану, оцінити його середньорічну динаміку та стійкість виявлених тенденцій. В табл. 1 наведено зведені результати аналізу для всіх розглядаємих підприємств.

Проведений порівняльний аналіз за результатами роботи блоку діагностики дозволяє зробити висновки, що найгірша ситуація у фінансовому становищі склалась на ПрАТ «АМЗ» та Запорізькому механічному заводі. Ці підприємства відрізняються низьким значенням інтегрального показника, а також стійкою тенденцією до його скорочення на рівні 7-9% щороку. Запорізький завод важкого кранобудування характеризується вищим значенням інтегрального показника ($I = 0.675$), однак вияв-

Запорізький механічний завод

БАЛАНС на 31.12

Актив	Код рядка	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік
I. Необоротні активи						
Нематеріальні активи:						
залишкова вартість	1000	63,0	6,0	66,0	46,0	21,0
первісна вартість	1001	257,0	257,0	328,0	349,0	374,0
накопичена амортизація	1002	194,0	251,0	262,0	303,0	353,0
Незавершені капітальні інвестиції	1005	0,0	5715,0	656,0	1018,0	1082,0
Основні засоби:						
залишкова вартість	1010	91618,0	83653,0	1656,0	1547,0	1546,0
первісна вартість	1011	117403,0	111469,0	4470,0	3956,0	4183,0
знос	1012	25785,0	27816,0	2814,0	2409,0	2637,0
Інвестиційна нерухомість:						
залишкова вартість	1015	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
первісна вартість	1016	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
знос	1017	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

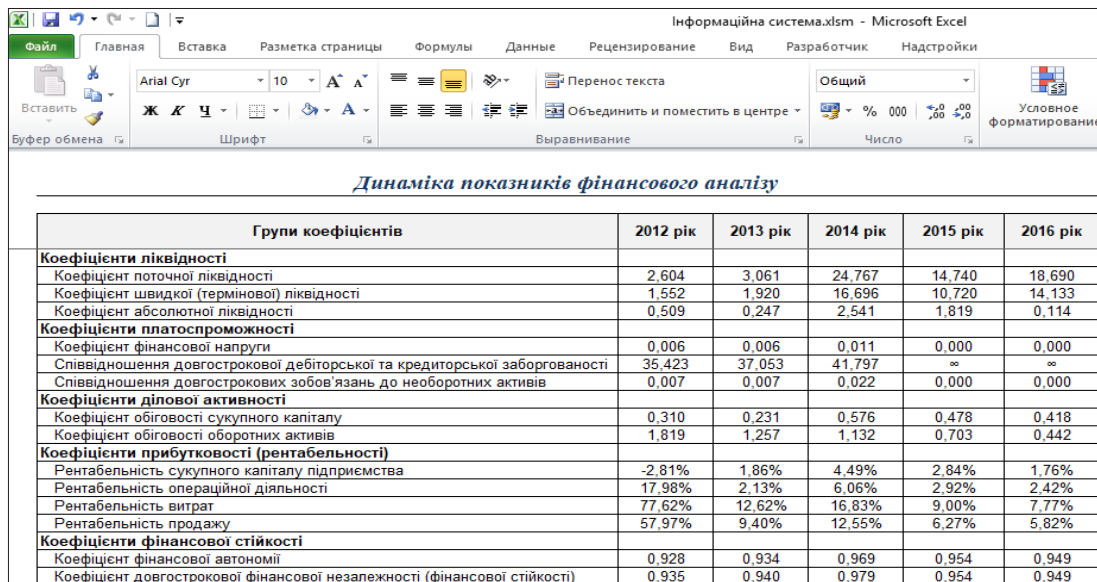
Рис. 2. Вхідна форма балансу для проведення діагностики діяльності підприємства

лена тенденція до зростання є нестійкою, що свідчить про наявність певного ризику неплатоспроможності. Найбільш привабливим за результатами оцінки є Мотор Січ ($I = 0,701$). Динаміка його розвитку хоча й не характеризувалась покращенням показників фінансового аналізу, але є найбільш стабільною та прогнозованою.

Для класифікації обчислених на попередньому етапі значень інтегральних показників в інформаційно-аналітичній системі використовується відповідний блок ідентифікації фінансового стану.

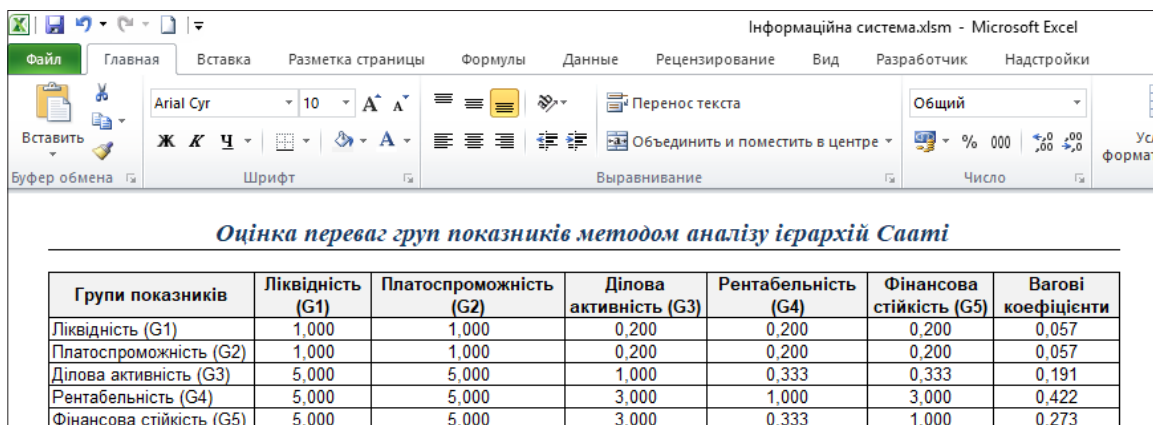
Головна проблема ідентифікації за розрахованим інтегральним показником полягає в тому, що кожний показник фінансового аналізу має свої класи стійкості з визначеними межами. Описати математично їх можна за допомогою лінгвістичних змінних теорії нечітких множин, рис. 5.

Наприклад, інтегральний показник I , позначений на рис. 5 подвійною вертикальною лінією, належить як другому, так і третьому класу стійкості. Причому, значення функції приналежності є вищим саме для третього класу. Таким чином, для кожного показника

Динаміка показників фінансового аналізу					
Групи коефіцієнтів	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік
Коефіцієнти ліквідності					
Коефіцієнт поточної ліквідності	2,604	3,061	24,767	14,740	18,690
Коефіцієнт швидкої (термінової) ліквідності	1,552	1,920	16,696	10,720	14,133
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,509	0,247	2,541	1,819	0,114
Коефіцієнти платоспроможності					
Коефіцієнт фінансової напруги	0,006	0,006	0,011	0,000	0,000
Співвідношення довгострокової дебіторської та кредиторської заборгованості	35,423	37,053	41,797	∞	∞
Співвідношення довгострокових зобов'язань до необоротних активів	0,007	0,007	0,022	0,000	0,000
Коефіцієнти ділової активності					
Коефіцієнт обіговості сукупного капіталу	0,310	0,231	0,576	0,478	0,418
Коефіцієнт обіговості оборотних активів	1,819	1,257	1,132	0,703	0,442
Коефіцієнти прибутковості (рентабельності)					
Рентабельність сукупного капіталу підприємства	-2,81%	1,86%	4,49%	2,84%	1,76%
Рентабельність операційної діяльності	17,98%	2,13%	6,06%	2,92%	2,42%
Рентабельність витрат	77,62%	12,62%	16,83%	9,00%	7,77%
Рентабельність продажу	57,97%	9,40%	12,55%	6,27%	5,82%
Коефіцієнти фінансової стійкості					
Коефіцієнт фінансової автономії	0,928	0,934	0,969	0,954	0,949
Коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності (фінансової стійкості)	0,935	0,940	0,979	0,954	0,949

Рис. 3. Розрахунок показників фінансового аналізу підприємства «Запорізький механічний завод» за даними 2012-2016 років

Оцінка переваг груп показників методом аналізу ієрархій Саати						
Групи показників	Ліквідність (G1)	Платоспроможність (G2)	Ділова активність (G3)	Рентабельність (G4)	Фінансова стійкість (G5)	Вагові коефіцієнти
Ліквідність (G1)	1,000	1,000	0,200	0,200	0,200	0,057
Платоспроможність (G2)	1,000	1,000	0,200	0,200	0,200	0,057
Ділова активність (G3)	5,000	5,000	1,000	0,333	0,333	0,191
Рентабельність (G4)	5,000	5,000	3,000	1,000	3,000	0,422
Фінансова стійкість (G5)	5,000	5,000	3,000	0,333	1,000	0,273

Рис. 4. Розрахунок вагових значень коефіцієнтів для Запорізького механічного заводу

Таблиця 1

Зведені результати діагностики підприємств машинобудівної галузі на кінець 2016 року

Підприємство	Інтегральний показник	Динаміка зростання		Стійкість динаміки	
		Середньорічний темп приросту	Тенденція	Коефіцієнт варіації	Стійкість
Запорізький механічний завод (ЗМЗ)	0,506	-9,11%	Скорочення	17,43%	Стійке
ПрАТ «АМЗ»	0,371	-7,29%	Скорочення	42,27%	Не стійке
Мотор Січ	0,701	-3,18%	Обмежене скорочення	7,13%	Стійке
Запорізький завод важкого кранобудування	0,675	13,19%	Зростання	102,90%	Не стійке

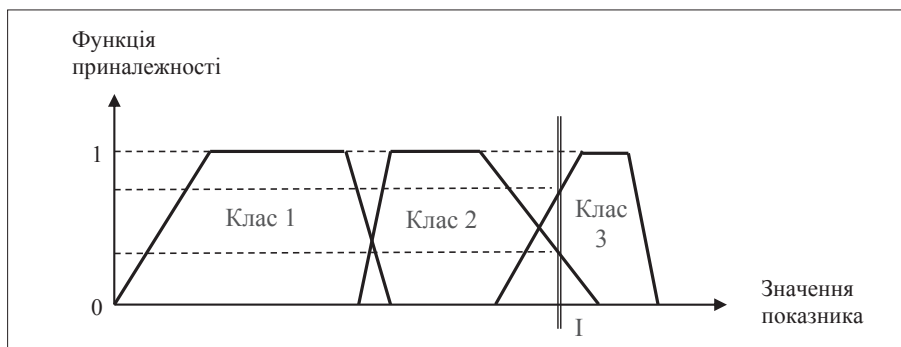

Рис. 5. Лінгвістична змінна показника з класами стійкості

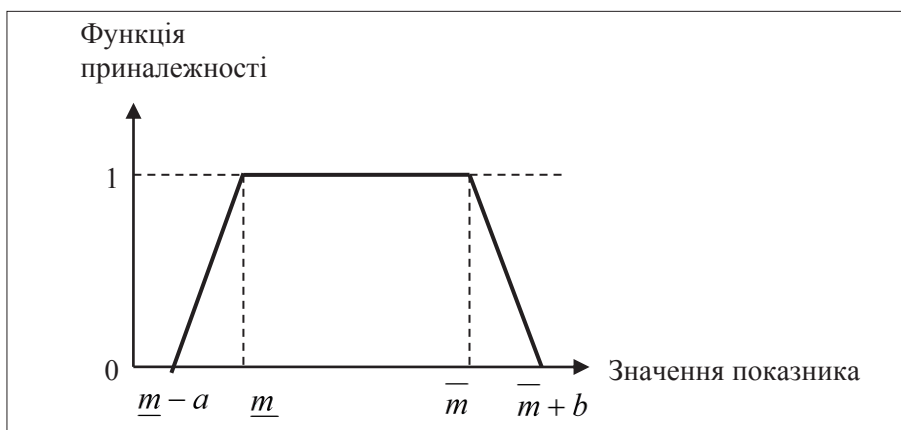

Рис. 6. Трапецієвидна функція для визначення класу стійкості показника

фінансового аналізу нам необхідно описати множину класів стійкості у вигляді трапецієвидних функцій, які позначаються як $K = (m; m; a; b)$, рис. 6.

Таким чином, робота з лінгвістичними змінними зводиться до наступних етапів:

- оскільки для обчислення інтегрального показника кожний показник фінансового аналізу спочатку проходить процедуру нормування, його відповідна лінгвістична змінна, рис. 5, також повинна бути про нормована. Це означає, що нижня межа першого класу $m - a$ буде дорівнювати 0, а верхня межа останнього класу $m + b$ буде дорівнювати 1;

- на основі пронормованих лінгвістичних змінних обчислюються класи стійкості спочатку для групових показників, а потім – для інтегрального, з урахуванням системи переваг експерта.

Ідентифікація значення інтегрального показника, розрахованого в табл. 1, полягає у його співставленні з відповідними класами стійкості.

Розроблена в рамках даної роботи інформаційно-аналітична система дозволяє обчислити класи стійкості для інтегрального показника та класифікувати фінансове становище розглядаємих підприємств. На рис. 7 наведено 4 класи стійкості у вигляді трапецієвидних функцій приналежності:

- до першого класу відносяться підприємства з високим рівнем ймовірності дефолту;

- до другого класу відносяться підприємства з нестабільним фінансовим станом, в якому присутні ознаки неплатоспроможності;

- до третього класу належать підприємства достатнім рівнем спроможності виконувати свої фінансові зобов'язання та незначною ймовірністю дефолту;

- до четвертого класу відносяться підприємства з високою прибутковістю та спроможністю виконувати свої фінансові зобов'язання.

Пунктирними лініями на рис. 7 позначені обчислені в табл. 1 інтегральні показники досліджуваних підприємств. Як бачимо, ПрАТ «ЗМЗ» належить до першого класу стійкості; Запорізький механічний завод – до другого класу; Мотор Січ – до третього. Запоріжжкран з більшою ймовірністю належить до другого класу стійкості, ніж до третього.

Останній блок інформаційно-аналітичної системи призначений для розробки та обґрунтування управлінських рішень щодо поліпшення фінансового стану підприємств шляхом внесення змін в структуру господарських засобів та джерел їхнього формування. Метою запропонованих рекомендацій є покращення значень показників фінансового аналізу та інтегрального показника тощо.

Запорізький механічний завод має високий рівень ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості. Однак, низький рівень рентабельності та ділової активності, які продовжують знижуватись, суттєво впливають на результати діагностики. Підприємству необхідно переглянути товарний портфель та ринки збуту з метою стабілізації та нарощування попиту на продукцію власного виробництва.

ПрАТ «АМЗ» має проблеми за всіма без винятку напрямками фінансового аналізу та негативні тенденції, які щорічно продовжують погіршувати його стан. Маючи від'ємний рівень рентабельності, низькі показники ліквідності та платоспроможності, підприємство знаходиться на межі банкрутства.

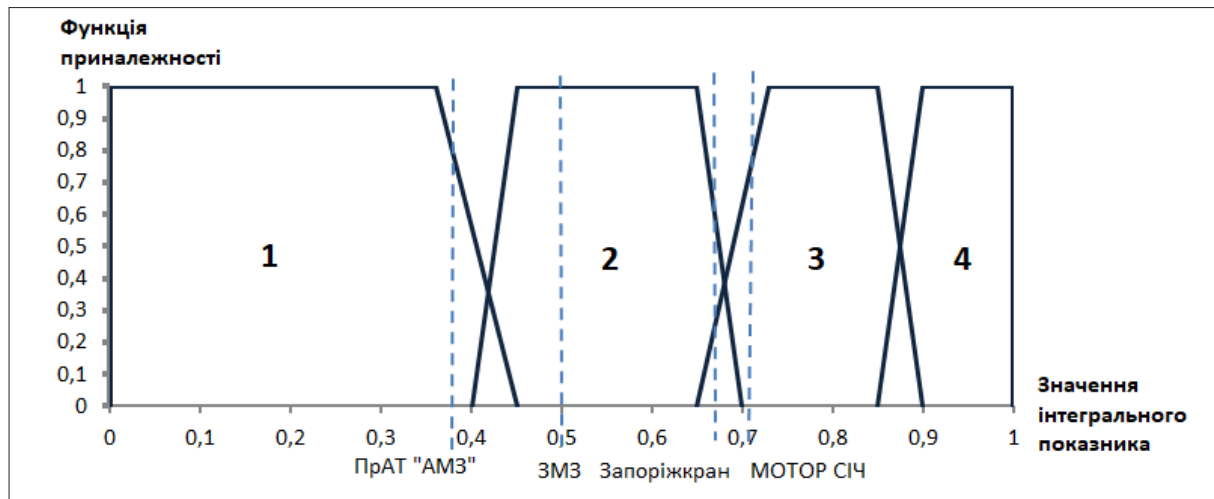

Рис. 7. Ідентифікація інтегрального показника за класами стійкості

Головною проблемою Мотор Січі є незбалансованість довгострокової дебіторської та кредиторської заборгованості. Остання в десятки разів перевищує першу. Тому в довгостроковій перспективі у підприємства можуть виникнути проблеми з платоспроможністю. Рекомендовано вжити всіх можливих заходів зі зменшення довгострокової кредиторської заборгованості. Крім того, рівень ділової активності також значно поступається іншим підприємствам машинобудівної галузі. Це пов'язано зі специфікою виробництва, однак знижує віддачу на капітал.

Запорізький завод важкого кранобудування має проблеми з ліквідністю та платоспроможністю внаслідок деформованої структури балансу: обсяг ліквідних активів не відповідає поточним зобов'язанням; власний капітал за рахунок непокритих збитків попередніх років має від'ємне значення, що впливає на фінансову стійкість тощо. Протягом 2012-2015 років підприємство отримувало збитки, найгіршим був 2014 рік. Однак зараз підприємство демонструє позитивну динаміку.

Висновки з проведеного дослідження. Розроблена інформаційно-аналітична система на основі комплексу економіко-математичних моделей дозволила автоматизувати всі етапи діагностики діяльності підприємств на прикладі обраних підприємств машинобудівної галузі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гетьман О.О. Економічна діагностика: навч. посібн. / О.О. Гетьман, В.М. Шаповал. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 307 с.
2. Глазов М.М. Функціональна діагностика підприємств в управлінні діяльністю підприємств / М.М. Глазов. – СПб.: СПбГУЭФ, 1999. – 326 с.
3. Градов А.П. Економічна стратегія фірми: навч. Посібн. / А.П. Градов, В.В. Глухов, Ю.П. Григорьев; під ред. А.П. Градова. – [4-е видання]. – СПб.: Спец. літ, 2003. – 959 с.
4. Казачков І.О. Сучасні підходи до проведення економічної діагностики підприємства [Електронний ресурс] / І.О. Казачков, О.О. Ткаченко // Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_4_148.pdf
5. Колосс Б. Управління державою III тисячоліття, або Стратегія і тактика побудови Української національної держави / Б. Колосс. – Львів: Ініціатива, 2004. – 976 с.
6. Кофман А., Хил Алуха Х. Введение теории нечетких множеств в управлении предприятиями. – Мн.: Высшая школа, 2002. – 224 с.
7. Воронкова А.Е. Діагностика стану підприємства: теорія і практика: Монографія / А.Е. Воронкова – Х.: ВД «Інжек», 2006. – 448 с.
8. Поліщук Н.В. Результативність діяльності суб'єктів господарювання: сутність, оцінка, основи регулювання: Монографія / Поліщук Н. В. – К.: КНТЕУ, 2005. – 252 с.
9. Гончарук А.Г. Методологические основы оценки и управление эффективностью предприятия: Монография / А.Г. Гончарук. – Одесса «Астропринт», 2008. – 288 с.

НОТАТКИ

Наукове періодичне видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Випуск 24

Частина 2

Коректура • *В.О. Бабич*

Комп'ютерна верстка • *С.Ю. Калабухова*

Формат 60x84/8. Гарнітура SchoolBook.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 20,0.
Підписано до друку 30.06.2017.
Замов. № 34/17. Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.